Digitized by Google

36
24 E
21

FLAMINII

NOBILII LVCENSIS

PHILOSOPHIAE

IN PISANO GYMNA-

SIO DOCTORIS.

De Hominis Felicitate Libri tres.

AD PIVM QVARTVM PON-

TIFICEM MAXIMVM.

De Vera, & falsa Voluptate Libri duo.

De Honore Liber vnus.

AD FRANCISCVM MEDICEM

FLORENTINORVM, ET SE-

NENSIVM PRINCIPEM.

Ex Libris Cong.nis Missionis Domus Mtis Citatorij

Lucæ apud Vincentium Busdracum.

MDLXIII.

2
36.24.E.2

CAPITA PRIMI LIBRI.

BIBLIOTECA NAZIONALE ROMA

CAPITA SECVNDI LIBRI.

CAPITA TERTII LIBRI.

FLAMINII NOBILII DE HOMINIS FELICITATE

AD PIVM QVARTVM PONTIFICEM MAXIMVM

Liber Primus.

QVOD restinctis ferè bellorum incendijs, nostrorumq; principum controuersijs sedatis ad Christiani populi salutem, felicitatemquè deesse videbatur, vt is summæ Reip. præesset, qui ipsius vulnera præteritis miseris temporibus accæpta, & adacta penitus sanaret, ac religionem, per quam & in tranquillitate viuimus, & ad cælum ascendimus, sanctissimè tueretur, id sedente te ad illius gubernacula, summa Dei Opt: Max: benignitate sumus consequuti. Ea enim tua pietas erga Deum est, ea charitas erga humanum genus, ea sapientia, maximarumquè rerum cognitio, vt quæ ab optimo, sapientissimoquè Pontifice expectantur, (nihil autem est, quod non expectetur) omnia cumulatissimè semper præstes. Quamobrem nihil tibi in istũ altissimum

dignitatis gradum euecto fuit antiquius, quàm publicam pacem conseruare, & Concilium indicere, quo Christianæ Reip: salus, ac dignitas penè amissa constitueretur. Itaquè erexisti tu quidem pulcherrimum, præclarissimumquè signum, quo homines ex summa desperatione ad spem, ex tenebris ad lucem, ex fluctibus, atque procellis ad portum reuocarentur: eaquè opinio animos omnium oppleuit, Pontificatum tuum non incidisse, sed ab Immortali Deo in ea tempora esse collatum, quæ tuam sapientiam, & requirerent, & ostenderent: Inter cæteras autem præstantissimas cogitationes tuas, illi quoquè suum locum non deesse video, vt literarum studia, quæ multos ab hinc annos miserabiliter iacuerunt, magnis propositis premijs per te excitentur, ac floreant. Haud enim ignoras, quemadmodum belli propria quædam, & suæ artes sunt, ita etiam pacis, ocijquè esse proprias, ac suas. Optimæ autem Reip: eas potissimum virtutes conuenire, quæ ad ocium tēdunt, semper sapientissimi homines censuerunt. Finis enim belli pax est, ocium verò negocij. Sit igitur, cum bellum viget, in precio ars militaris, fortitudo, ac patientia in laboribus tolerandis. Pacis autem tempore literarum studia recolantur, quæ ad iustitiam, temperantiam, sapientiam nos ducunt; quibus quidem virtutibus tùm in omni vitæ tempore, tum præcipuè in

pace egemus. Nam in bello quidem metus ipse est magister officij. At cum timore vacui in ocio degimus, secundoquè vtimur fortunæ flatu, facilè petulantes, contumeliosi, superbi reddimur, nisi emendatrix morum Philosophia acceßerit, quæ nos intra cancellos modestiæ contineat, moneatquè continenter non superbia, & fastu, sed humanitate, probitate, virtute, magna aliqua, & præstante disciplina excellere pulchrum esse. Ac sanè, si qui sint, vt Poetæ fingunt, in fortunatorum insulis omnium bonorũ copia abundantes, ijs potissimum necessariam esse verisimile est iustitiam, temperãtiam, philosophiam. Nec verò studia literarum vel ipsi religioni non maximo sunt, & adiumento, & ornamento. Declararunt id sanctißimi homines Basilius, Augustinus, Hieronymus, Thomas; qui cum Deo, vt ita dixerim pleni eßent, omnibus tamen disciplinis, ac philosophiæ presertim operam sibi esse dandam putauerunt vt ad rerum diuinarum cognitionem procederent comitatiores. Pleriquè etiam eorum in oratione ornanda, atquè excolenda summam diligentiam adhibuerunt; quòd intelligerent neque Theologiam, neque Philosophiam sine dicendi copia, ac facultate satis commodè munus tueri suum, satisquè vberes fructus ferre posse. Iure igitur tu, qui hæc optimè omnium nosti, honorum, & præ-

miorum spe praeclara ingenia ad bonas artes colendas allicis, vel potius impellis. Ego autē, qui in huiusmodi artibus nihil sum, sed tamē, vt nōnihil essem, diu, multumquè laboraui, in publica hac ex principatu tuo exorta lætitia cum hos libros, quorū primum tibi adhuc Cardinalatum gerenti dono dederam, summa alacritate (vtinam pari etiam prosperitate) absoluissem, eos nunc tanquam mei erga te perpetui cultus monumentum ad te deferre placuit, & in tuo nomine, quod Sanctitatis, et Beatitudinis plenissimum est, emittere. Quod etiam mihi idcirco veri us videbatur; vt is, cui hæc de felicitate tractatio dicaretur, felicitatis quasi viuum quoddam exemplar esset, in quod homines intuentes, ea quæ nos oratione persequimur, re ipsa agnoscerent, indequè omnium virtutum, ac bonorum, de quibus agimus, sumere exempla possent. Tibi autem Pontifex non minus Optime quàm Maxime pro singulari illa vitæ comitate, benignitatequè tua, quæ cum alijs maximis virtutibus coniuncta te Deo simillimum reddidit, dignumquè effecit, qui illius maiestatem, atque potestatem in terris referres, labores meos non ingratos fore confido, fauturumquè te si minus ingenio, quod esse perexiguum sentio, at certè industriæ, ac diligentiæ, quam in optimis, & rectissimis Philosophiæ studijs non mediocrem per omne meum vitæ tempus posui, & locaui.

Cap.I *Tribus autem libris tota hæc quæstio, quemadmodum nobis proposueramus, satis commodè videtur esse explicata. Primo enim libro quibusdam non sapientum hominum sententiis explosis, ex iis, quæ ab Aristotele, & Platone scripta sunt, complicatam quodammodo Felicitatis notionem euoluimus, ipsiusq; duo genera notauimus, alterum quod in actionibus honestis, atque virtuti consentaneis, alterum, quod in contemplatione, veriquè perspicientia consistit. His autem iactis fundamentis in secundo libro, vt vis, & natura vtriusque generis bene perciperetur, multa de virtutibus, tum illis quæ à Philosophis sunt inuentæ, tum Theologicis, multa item de scientiis, ac presertim de sapientia, quæ in contemplatione Dei potißimum versatur, persequuti sumus. Quî enim, aut agendo, aut contemplando beatam te vitam consequuturũ speres, nisi quibus actionibus, aut cui contemplationi operam dare oporteat, intelligas? Postremò, cum multæ ex iis, quæ iam dicta erant, existerent non contemnẽdæ quæstiones, iis profligandis, atque vtriusquè felicitatis perfectæ definitioni constituendæ tertius est dictus liber. Itaq; de Humanæ mentis natura, de Ideis Platonicis multa disserenda fuerunt, variæquè clarorum Philosophorum, ac Theologorum de ipsius mentis conditione, & felicitate opiniones explicandæ, atquè excu-*

tiendæ. Ad quas res tractandas genus orationis non omnino sordidum adhibere conati sumus. Iam diu enim est, cum præclarißimi viri inueteratam illam barbariem ex liberalibus artibus, & ipsa philosophia deleuerunt; quorum vestigiis insistere, modò poßimus, habemus certè in animo. Nec tamen mihi interdictum velim, ne quibusdam necessariis nominibus, quamuis illa M. Tullio & illius aureæ ætatis hominibus non admodum probata sint, vti poßim. Res enim mea quidem sententia ita se habet. Quemadmodum illa nostrorum hominum nō verba, sed monstra, atque portenta ferri nullo pacto queunt, sic vt inusitatum aliquod vocabulum vitemus, indignum est inani superstitione præclara quædam non posse scribi, & rebus ipsis, quæ explicationem postulant, tenebras offundi. Excusationem verò illam, qua sæpius in libris de moribus vtitur Aristoteles, non vbiquè necessarias argumenti conclusiones esse requirendas, præclareq; agi, si subiectæ materiæ sit accommodata oratio, omnibus in rebus veritatem in profundo esse demersam, sed in morali præsertim philosophia multa esse incerta propter varias hominum opiniones, cum tamen ab ipsorum institutis, & legibus tota pendere videatur, eò magis à nobis accipere lectores debebunt, quò ab illius ingenij diuinitate, doctrinæquè excellentia longius

absumus. Idem autem aliam affert excusationem, quæ nobis in præsenti necessaria non est. Aristoteles enim, cum singulas quasque Philosophiæ partes separatim explicandas suscæpisset, merito se in Ethicis aliquando excusauit, nisi omnia afferret, quæ de Felicitate tradi possent. Multa enim ad reconditiorem Philosophiam pertinere affirmabat. Nos hoc tempore certam aliquam Philosophiæ partem non profitemur; sed quæcunque ad hunc locum illustrandum facere videbuntur, ea omnia aut à Physiologia, aut ab ea scientia, quæ de diuinis mentibus tractat, sumentes afferemus. Sed iam nimis multa præfati sumus. Quocirca ad rem propositam aliquando deueniamus.

Cap. 2 *Principio ponatur illud, quod et Academicis, et Peripateticis summopere video placuisse, omnia quæcũque in hac vniuersitate continentur, mirifico quodã boni desiderio esse affecta, aut acquirendi, aut certè conseruandi, & ad ipsum bonum, tanquàm finem, et extremum referri. Atqui vt in singulis quibusque rebus efficiendis, licet multæ causæ concurrant, summus tamen, & primus opifex suam & ipse efficientiam adhibeat necesse est; cæteroqui nihil in lucem prodire, nihil ne paulum quidem moueri queat; sic in iisdem rebus ad sese alliciendis, atque rapiendis multa quidem bona, multi fines existunt: sed omnes*

quasi deriuantur, & vires accipiunt à supremo fine, qui reapse cum primo opifice idem est. Quapropter princeps ille Deus cum causis omnibus conficientibus simul efficit, & cum reliquis finibus simul allicit, & mouet; idcircoque non modo apud Philosophos, sed etiam apud Theologos nostros vulgatum illud est, nihil esse in rerum natura quod non Deum expetat. Communis igitur omnium rerum finis, commune extremum Deus, et bonum est. Verum quemadmodum cuiusquè speciei propria, & sua natura est à cæteris distincta, ac dispertita, ita etiam proprius existit finis, & vni tantum naturæ accommodatus. Quod, si singula inspiciamus, clarum, perspicuumque erit. Terrena, & aquea suopte nutu deorsum feruntur, reliquæ duæ primorum corporum partes, vna ignea, altera spirabilis, & flabilis superiora magis appetunt, quòd horum in superiore loco, illorum in inferiore, forma, & perfectio optimè conseruatur. Plantæ vero radices in terram defigunt, vt ab ea substententur, & alantur; truncos, ramosq; Soli exponunt, vt fructus ferre poßint, & sobolem propagare. Iam animalia ipsa quantam curam adhibent, vt comparent, quæ sibi sunt ad vitam necessaria, declinent autem ea, quæ detrimentum allatura existimant? Quàm diligenter sensus tuentur suos? Quàm nihil pretermittunt, vt ingrediendi

facultatem incolumem seruent? Atquè, ut hanc rem aliquando concludamus, puræ illæ, & simplices mentes, quæ Planetarum orbibus præsunt, autorem, & effectorem suum aßiduè contemplantur, atquè amant, illiquè pro viribus se similes reddunt: in quo ipso omne bonum, omne iucundum, omne pulchrum situm, & collocatum est. Nec verò quenquam mirari velim, quòd res etiam inanimas, & cognitionis expertes boni appetitione moueri dixerimus. Nam cum appetitionem dicimus, nihil aliud planè intelligi volumus, quàm insitam quandam, & innatam rei propensionem in id, quod aut ipsa sibi bonum esse cognouit, aut numen illud præstantißimæ, & sapientißimæ mentis, cuius præpotente vi per cunctas naturas se se fundente, & insinuante mundum hunc gubernari satis constat. Homini igitur, cum huius Vniuersitatis non modo pars, sed etiam nobilißima pars existat, bonum aliquod pro fini, & extremo propositum esse nullus, opinor, inficiabitur; ad quod omnes suas cogitationes, omnia studia, omnes actiones referat: cuius quidem cognitio non minus fortasse nobis ad vitam præclarè instituendam proderit, quàm nautæ ad tenendum portum quem concupiuit, cynosuræ, aut sagittario ad collimandum signi inspectio conducat. Non enim eodem modo nobiscum, quo cum reliquis animantibus, egit natu-

ra. Sed cum illis rationem, & mentem non concessisset, certum tamen, ac decentem, quem ferè semper consequerentur, finem constituit. Nos tanto, tamq́ excellenti munere, id est intelligentia ipsa donatos eò adegit, primum ut in fine deligendo facilè decipi possemus, deinde ut in vero, proprioquè assequendo plurimum laboris, plurimum diligentiæ adhibere cogeremur, nisi à nostra conditione recedere, atque in aliam, et quidem multò viliorem naturam cõuerti vellemus. Quare verißimè dixit Prodicus Chius tot, tantorumque bonorum, quæ nobis sunt collata, non aliam à nobis Deos immortales mercedem exigere, quàm laborem, atque studium: Et poetæ viam ad virtutem ducentem, per quam virtutem homines verè sunt homines, asperam, saxisquè, & vepribus impeditam finxerunt. Inuestigemus igitur quantum possumus, verum, atque proprium hominis finem eiusquè bonum, & naturæ expletionem, quam solemus Felicitatem, & beatitudinem appellare: quanquàm iisdem nominibus de Diis quoque immortalibus loquentes vtimur. Ipsis enim vitam felicißimam, & beatißimam attribuimus; de quorum tamen Felicitate, nisi rerum series, atquè connexio eò nos trahat, sermo nobis hoc tempore non est institutus. Agamus igitur de humana beatitudine, quæquè de ea veteres Academici, & Peripa-

tetici, quorum potißimum ſententias adamamus, tradiderunt, colligamus, atquè pro viribus illuſtremus.

Cap.3 *Ea, quæ in hac vniuerſitate locum habent, in duo ſumma genera à Philoſophis partiri ſolent. Vnum genus eſt earum rerum, quæ per ſe ipſæ conſiſtunt, vt cœlum, elementa, plantæ, animalia: Alterum verò earum, quæ alteri cuipiam rei tanquàm ſubiectæ materiæ inhærent; cuiuſmodi ſunt candor, & frigus, quæ non per ſe, ſuisque viribus conſiſtunt, ſed in corpore nituntur; cuiusmodi etiam eſt ipſa, de qua nunc loquimur, felicitas. Non enim ipſa per ſe cohæret, ſed homini adhæret; neque verò illud præſtat, vt homo ſit homo (nam id ab animo & mente habemus) ſed hominis tantum naturam exornat, illuſtrat, abſoluit. Ea autem, quæ alteri inhærent, dupliciter definiuntur. Aut enim propria illorum genera, propriasquè differentias in definitione afferimus, vt ſi candorem definiremus colorem, qui radios oculorum disgregat, ſicquè Ariſtoteles primo Topico in omnibus decem generibus definitioni locum eſſe affirmabat: Aut non propriis generibus, neque differentiis vtimur, ſed cauſam à qua pendent, & per quam conſiſtunt, adducimus; vt cum Lunæ Eclipſim dicimus eſſe interiectionem*

terræ inter ipsam, & Solem. Atque hæc adeò vera, & certa omnium propriarum affectionum definitio est ut si proprium illarum genus, & proprias differentias afferamus, nomen duntaxat explicasse videamur (vt si Eclipsim Lunæ diceremus esse priuationem luminis, quod à Sole accipiebat) neque mens nostra quiescat, nisi ad alteram illam definitionem, quæ causam aperit, perueniamus. Quapropter ex his definitionibus illa, quæ causam affert, principium argumenti necessarij ab Aristotele statuitur, illa verò, quæ proprium genus, & proprias differentias afferre nititur, eiusdem argumenti conclusio, aut si magis latinè dicendum est, complexio nuncupatur. Verum hæc attigisse sit satis. Nunc ad id, cuius causa attigimus, reuertamur. Felicitas homini aduenit; quamobrem vtramquè recipiet definitionem, tùm eam, quæ nomen ex proprio genere, ac differentiis explicat, tùm perfectiorem illam, quæ causam affert. Nos igitur, si suscæpto muneri deesse non volumus, vtramque tradamus oportet.

Cap. 4. *Ac sanè, si priorem definiendi rationem sequamur, non malè, vt arbitror, hoc pacto Felicitatem definiemus. Felicitas est bonum perfectum, quod satis est homini, & propter se tantum expetitur. Hæc enim ferè sunt, quæ ab Aristotele in Ethicis, & à Platone in Philebo sunt attributa felicitati.*

Perfectum

Perfectum quidem bonum statuimus; quoniam cum homo sit perfectißima quædam species, expletio quoquè ipsius bonum quoddam maximè perfectum existat necesse est. Hoc ipso autem quòd est perfectum, idcirco satis est homini, & propter hanc causam quòd homini satis est, ab eo votis omnibus exoptatur. Illud autem ne nos fugiat, triplicem ordinem esse earum rerum, quæ ab hominibus expetuntur. Alia alterius tantum finis causa, vt corporis exercitatio ob valetudinem substentandam, opes, & diuitiæ, vt omnia vitæ commoda facilius consequamur. Alia & propter se ipsa, & propter aliud quiddam; vt formæ dignitatem, vires, sensuum integritatem non solum quia in omni officio, & munere obeundo mirabiliter nobis prosunt, expetimus, sed etiã multò magis per se ipsa. Etenim cùm natura omnium partium suarum expletionem desideret; idcirco status corporis, qui sit maximè è natura, per se ipse à nobis, qui animo, & corpore constamus, est expetendus. Ex quo Piso apud Ciceronem refert Cn. Aufidium eruditum hominem, cum oculis esset captus, dicere solitum fuisse, se lucis magis, quàm vtilitatis desiderio moueri. Alia postremò, omnium scilicet præstantißima, bonum omne, & amabile in se ipsis continent, idcircoquè propter se tantum expetuntur; cuiusmodi sola fortasse feli-

citas censenda est. Bonum enim plane perfectum existat oportet, quod nullam extrinsecus absolutionem, perfectionemquè expectat, sed vniuersam in sese inclusam gerit. Boni autem perfecti notio (de humano loquor) ad solam felicitatem, vt iam dictum est, videtur pertinere. Quapropter si de me queras, Ecquid causæ sit, quamobrem diues, iustus, honoratus, prudens esse velim; non ineptè respondebo, vt sim felix. At si me roges, cur felix esse postulem: cui respondeam, planè sis indignus. Sit igitur Felicitatis, quam etiam beatitudinem si placet, appellare potes, hæc crassa, & quasi leui penicillo ducta descriptio (quamuis proprium genus, propriasque differentias afferre conetur) bonum vndique expletũ, & perfectum, quod homini satis est, suaque ipsius tantum causa, non extranea expetitur.

Cap. v Atque in tradita quidem definitione omnes ferè consenserint. Omnes enim hanc felicitatis notionem quasi insitam in animis habemus. At in altera statuenda, quæ causam conficientem felicitatis explicet, maximè sunt inter se discrepantes hominũ opiniones, & ab imperita præsertim multitudine docti homines omnino dissentiunt. Quapropter Anaxagoras Clazomenius à plebeio quodam homine interrogatus, quem nam beatißimum iudicaret; nullum, inquit, ex iis, quos tu existimas, sed eum, qui

tibi à felicitate remotißimus videatur. Alii igitur in eorum aliquo, quæ posita sunt in oculis omnium, felicitatem ponunt, vt in voluptate, in valetudine, in diuitiis, in gloria; atquè ex his idem persepè in alio: dum enim ægrotat, in valetudine summum ponet bonum, dum ægestate premitur, in diuitijs. Alii verò, & ij præsertim, qui res acutius dispicere conantur, aliquid, quod non sit ita peruulgatum, afferunt, vt sapientiam, prudentiam, virtutem. Atqui Aristoteles amputata sententiarum multitudine tris adducit, quæ maximè extare videantur, vnam vulgi, alteram eorum, quorum vita omnis in actione, & administratione Reipub. versatur, tertiam philosophorum. Vulgus (ac vulgi nomine Reges etiã & Imperatores comprehendi volo, si plebeio, atque abiecto animo sint) pecudum more vitam eligit delicatam, & voluptariam. Politici homines beatam vitam in honore idest in magistratibus, ac dignitatibus positam putant. Philosophi contemplatione, & cognitione veritatis summum bonum definiunt. Eadem ferè vitæ genera Pythagoras, qui multis annis ante Aristotelem fuit, in illo celebri sermone, quem apud Leontem principem Phliasiorum habuit, animaduertisse videtur. Rationem enim redditurus, cur se philosophum, nõ sapientem, vt antea solebant, nominasset, & quæ illi voci su-

biecta notio esset, explicaturus, hunc in modum dixisse fertur. Non dißimilem sibi videri vitam hominum à mercatu eo, qui in maxima illa olympicorum ludorum celebritate haberetur. Nam vt illhìc alij in certamẽ descenderent, vt coronâ, victoriæ ergò donati honorem, & gloriam consequerentur, alij in emendo, & vendendo essent occupati quæstus, et lucri cupiditate ducti, Alij, ijquè vel maximè ingenui non plausum, non emolumentum quærerent, sed inspiciendi tantum studio tenerentur, quid ageretur, & quomodo; Item nos ex alia vita, & natura tanquàm ex vrbe aliqua in hanc vitam quasi in celebrem quemdam mercatum venientes, alios honori acquirendo esse addictos, alios seruire pecuniæ, qui iidem vitæ rationem adamarent voluptariam (Nemo enim ferè aliam ob causam diuitias, & opes expetit, quàm vt vitam multis voluptatibus refertam poßit agere) Alios quãquam raros, cætera bona negligentes, rerum naturam, et illarum præsertim conditorem aßiduè contemplari; quod altißimi cuiusq; animi, et splẽdidißimi ingenij propriũ esset; hosquè à se philosophos, idest sapientiæ studiosos nuncupari. Quocirca Anaxagoras, quem maximè admirata est antiquitas, ambigente quodam, atque interrogante, cur viuere potius, quàm non viuere expetendum esset, iußit vt cæli, mundique to-

tius constitutionē, et descriptionem animaduerteret, sentiens scilicet vix vitam optabilem esse ei, qui rerū naturam non contemplaretur. Hæ igitur ferè sunt, quæ præ cæteris eminēt, multosq; sectatores habent, de felicitate, & summo hominis bono opiniones.

Cap. 6. *Cæterum voluptas (de illa loquor, qua sensus cōmouentur, & quasi liquefiunt. Nam aliud voluptatis genus est ad animum pertinens, de quo tertio libro copiose differetur) vt hominum vulgo est accæptissima, summèque expetitur, ita à probatioribus philosophis, atq; ijs, qui semper in honore, et laude vixerunt, multis, iustissimisquè de causis malè audit; quā rem nos in nostris de vera, et falsa voluptate libris latissimè persequuti sumus. Nunc illud tantum teneamus voluptatem hāc ad sensum pertinere, quo bruta etiam animantia prædita sunt: Ex quo proprium hominis bonum, quod in præsentia querimus, & inuestigamus, esse nō potest. Nec vero politici homines, qui in ciuilibus rebus administrandis sunt occupati, dum honorem, & gloriam sibi pro fini, atque extremo proponunt, quò omnes suas referant cogitationes, nō perspicuè falluntur. Etenim cum felicitas summum bonum sit, firmitatem, stabilitatemq; habeat oportet, vixquè, aut ne vix quidem eripi possit. Ex quo sunt illa Seuerini Boetii non satis quidem clari poetæ, sed doctissimi tamen hominis carmina.*

Quid me felicem toties iactastis amici?
Qui cecidit, stabili non erat ille gradu.

Honos vero ab ijs pendet, qui colunt; idcircoque multi sæpe numero summis antea populi honoribus vsi in sordibus, & squalore postea iacuerunt. Accedit eo, quod honorem ferè videmur persequi, vt nostræ virtutis multos quasi testes habeamus. Quare non à pueris, non ab ignotis, sed à prudentibus viris, quique nos probè nouerunt, exhibitos honores maximi æstimamus. Virtutem igitur tacito quodã naturæ iudicio magis expetere, quàm honorem, & gloriam videmur. Quòd si nullum ferè fuit hominum genus, cui virtus pro fini proponeretur, nõ enim vulgo, non politicis hominibus, non philosophis, id aliunde proficisci non potuit, quàm quòd virtutis dignitatem, atque pulchritudinem pauci tantummodo ingenio excellentes inspicere queunt. Iidem autem quamuis virtutem voluptati, & honori præponant, cognoscunt tamen, & in virtute aliquid ad felicitatis absolutionem desiderari, quod infra perspicuè ostendetur. Restat igitur sententia eorum, qui se totos contemplationi tradiderunt, atque in ea summum, & perfectum bonum statuerunt. Verum hi non modo in vulgi reprehensionem incurrunt (ex quo Thales Milesius à muliercula irrisus fuit, quòd oculis in cælum sublatis, vt cælestia indagaret, quæ

conspectu essent posita non vidisset, atque in fossam cecidisset) sed etiam summis, & praeclaris viris nō usquequaquè probantur. Existimant enim nihil melius, nihil praestabilius, nihil diuinius reperiri posse, quàm prodesse quàmplurimis, atque hanc inter nos communitatem, & societatem, ad quam natura nos videtur instituisse, praeclaris actionibus tueri, atque conseruare. Quod hoc vno argumento satis confirmari putant. Existat enim aliquis rerum naturae cognoscendae incredibili studio inflāmatus, atque idem res cognitione dignissimas tractans audiat interea de patriae salute actum esse, nisi ipse opituletur; an non eum nefarii sceleris condemnaremus, nisi contemplatione posthabita ad opem ferendam patriae properaret? Praestat igitur patriae defensio, quae in actione posita est, contemplationi, & cognitioni. Multis etiam alijs argumētis agunt, quae vnà cum hoc, quod in praesenti adduximus, tertio libro expendemus, modumque duntaxat, et speciem necessariae demonstrationis habere ostendemus. Philosophorum enim sententiam, qui rationem ad veritatem reuocare voluerit, nullo pacto improbandam iudicabit. Diuitiarum autem nullam mentionem fecimus; quoniam, vt superius etiam dicebamus, non per se ipsae expetuntur, sed ob vitae commoda, atque voluptates. Ex quo Aristoteles vulgi

finem esse voluptatem dixit, Pythagoras vero opes, & diuitias: quasi non multum voluptas, & diuitiæ inter se differrent. Quis autem nisi maximo cæcetur errore, aceruos pecuniæ, nisi ad vsum conferat, magni æstimandos arbitretur? Scitè apud Xenophontem aiebat Cyrus, si uerè diuites ij appellādi essent, qui plurimam argenti, atque auri uim in arculis obsignatam haberent, eaque sibi nunquam vtendum censerent, milites illos qui in aliqua vrbe excubias agerent, omnium ditissimos meritò iudicari debere: ab ijs enim innumerabiles plerumque thesauros custodiri. Quando igitur res hæc minimè patet, multisq; est obstructa difficultatibus; agè iam ducibus vsi Aristotele, & Platone, veritatem ipsam indagemus, atque assequi conemur.

Cap.7. *Ex ijs quæ superius posita sunt, satis constat, cum cuiusqui speciei propria, & ab aliis dispertita natura sit, hunc singulis propositum esse finem, vt sua cuiusq; natura expleatur, sitque sic affecta, vt optimè affici posit. Ita hominis illud summum bonum erit, vt statum obtineat optimum, in quem ipsius natura peruenire queat, & obtentum custodiat. Hominis autem natura non simplex, & vniusmodi est, sed ex duabus præcipuè partibus constans, mente, et corpore. Corpus igitur, & mens, quam optimè se habeant necesse est, si quis verè beatus nuncupari debeat,*

beat. Corpus autem optimè se habebit, si valetudo, si robur, si pulchritudo aderit, atque in singulis partibus præstantia quædam elucebit, vt vis in manibus, celeritas in pedibus, in lingua distincta vocum formatio; atque vt ad corpus sensum etiam referamus, si integros, & vigentes habeat sensus, expediteque eas res percipientes, quæ illis subiiciuntur. Mens autem, quæ ratio etiam, & intelligentia nominatur, celeritatem ad inueniendum, & percipiendum præcipuè requirit, si in optimo naturæ suæ statu sit collocanda. Ceterum, cum in rebus omnibus, quæ ex multis, et dissimilibus naturis conflatæ sunt, vni semper naturæ sit principatus tribuendus (Nam per se ipsæ dissoluerentur, nisi aliquod quasi imperans, et cohibens præsto esset) nullus dubitare meritò potest, in homine rationem esse, & intelligentiam, cui reliquæ ipsius partes parere, & obedire debeant. Est enim summum, quò ex vita, et sensu, tanquam per gradus natura peruenit. Quapropter, & si felicitas ab optimo, tum corporis, tum animi statu proficiscitur, in animo tamen propriam habere sedem putanda est. Hoc posito propius accedamus.

Cap. 8 *Illud in omnibus fermè rebus naturalibus cõstans, perpetuumque cernere possumus, facultates actionũ, non actiones facultatum causa esse comparatas. Non enim animantes idcirco herbas, & flumina*

ſpectant, vt facultatem videndi adipiſcantur: quinimo non aliam ob cauſam facultate iſta præditæ fuerunt, quàm vt ſpectarent. Nec profectò iniuria. Actio enim, functioq́; muneris nihil aliud planè eſt, quàm facultas ipſa ſe ſe prodens, & patefaciens: ex quo ab Ariſtotele acceßio quædam, & perfectio facultatis nuncupatur. Sic tibicinis, ſic pictoris, ſic denique cunctorum artificum, vel omnium potius, quorum aliqua actio exiſtit, perfectio omnis, omnequè bonum in ipſamet actione, non in habitu conſiſtere videtur. Hinc illud tritum eſt ſermone prouerbium, dum dormiunt, doctum ab indocto nihil differre, et illud, in ludis Olympicis non robuſtißimum quēque, ſed eū, qui in aciem, certamenq́; deſcenderit, corona donari. Ergo ſi actio, munerisquè functio facultati perſpicuè præſtat; non eſt cunctandum profiteri in actione hominis propria, non in facultate, aut habitu reperiri felicitatem. Cuiuſque enim ſpeciei peculiaris, & ſua exiſtit actio, vt volatus auis, piſcis natatio, curſus equi. Ita propriam non deſiderari hominis actionem omnibus, credo, veriſimile fiet, qua tanquam certa ſede nitatur, & conſiſtat felicitas.

Nec enim ex artificum actionibus vlla propria hominis actio dicenda eſt. Abſurdum enim ſit, ſi homini per ſe conuenire dicamus, vt pingat, vt ædificet; cum ſimpliciter homini non conueniat,

ſed quia pictor, aut ædificator ſit. Plurimum autem differt hominem ſimpliciter, & pictorem hominem pronunciare. Huc accedit hominem eſſe, qui artes pariat; quamobrem alia ipſi multò prior actio tribuenda eſt, qua ſaltem artes poſſit parere, & inſtituere. Hoc loco ab æquis lectoribus veniam mihi petendam duxi; ſi vt felicitatis vis, & natura facilius percipiatur, à re propoſita paululum digreſſus de homine, dequè ipſius actione vberius agã; hocquè tam varium, tàm multiforme, tam ex diuerſis rebus compoſitum, & coagmentatum animal quaſi in conſpectu omnium ponere conabor. Ex huiuſmodi enim cognitione tot, tantæquè vtilitates proueniunt in homines, vt Apollo Pythius omnium Deorum prudentiſſimus habitus humano generi ſalubrius præceptum non inuenerit; idcircoque illud in foribus templi Delphici inſcriptum legeretur, Noſce te ipſum, & Creſo Lydorum regi fortunatiſſimo quonam pacto reliquas vitæ partes feliciter perageret, oraculũ conſulenti illud ipſum conſilii ſit datum. Atqui rationi profectò non ſit conſentaneum, medicum quidem, vt corpus ſanum, valensquè aut efficiat, aut conſeruet, pictores item, & ſtatuarios, vt illud coloribus, & ſcalpello imitentur, atque inani quodammodo delectatione oculos noſtros paſcant, plurimum operæ, ſtudijquè in corporis cognitione cõ

sumere, nos verò vt animum virtute ornemus, vel potius vitiorum mole grauatum extingui ne sinamus, animi naturam nulla ex parte contemplari.

Cap. 9. *Tria sunt in hac inferiore mundi parte animantium genera. Etenim aliqua viuunt duntaxat, id est aluntur, augescunt, & extenuantur, & ad gignendum quod sibi ad similitudinem formæ respondeat, apta sunt. Aliqua sentiente vi, & aliquo cognoscendi iudicio prædita vident, audiunt, olfaciunt, gustant, tangunt, rerum motus, & quietem, numerum, figuras, magnitudinesquè percipiunt; ac præterea interiore quadam facultate eorum, quæ sub sensum cadunt, differentiam assequuntur; eorumquè imagines in memoria, tamquàm in thesauro recondunt; quæ imagines cum excitantur, & quasi prosiliunt, mirabiles fiunt motus, variæquè emergunt appetitiones. Tertium verò, multòquè omnium præstantissimum, & nobilissimum genus hominum est, qui mente, & intelligentia vigentes quasi Dii quidam terrestres omnibus rebus mundanis præfecti incedunt. Huius mentis munus proprium, precipuumq; est, res vniuersè contemplari, & ex rerum corporearum cognitione ad puras illas mentes, & ab omni concretione materiæ segregatas, quibus genere cognata est, atquè ad illum*

ipsum presertim omnium rerum conditorem, & effectorem Deum intuendum accedere; quòd si se ad agẽdum conuertat, res hasce humanas ordinare, mouere, administrare. Cæterum, cum res omnes tùm natura, tùm arte factæ, ut initio dicebamus, ad bonũ suopte nutu ferantur, tãquàm ad extremum, & finem; infimo illi, & ignobilißimo animantium generi non aliud bonum propositum est, quã incolumitas, et salus; quã ut conseruent, aut amissam recuperẽt, conuenientibus ad eam rem instrumentis à natura aptata fuerunt. Iam sentientis generis non incolumitas, sed uoluptas bonum existit, ad quã perfruendã nunquàm nõ inducitur, & rapitur. Postremum genus, quod hominum esse diximus, in quo quidem genere mens, & ratio imperium obtinet, si ipsius mentis uim, & naturam per se spectes, ueritatem propositam sibi habet, sin autem ad agendum conuersam, decus & honestatem; quæ tamen honestas, si acutè inspiciamus, nihil aliud planè est, quàm ueritas, quã sequatur, & admittat appetitus. Nam quẽadmodũ Solis luce prata, atq; uiridaria illustrante, mirabilis quidam decor, aspectuq; iucundißimus in herbis, & floribus illis elucet; sic recta, ueraq; ratione appetitũ regente, & moderante incredibilis quædam uenustas ex affectionibus nostris ritè compositis existit, quam, nisi fallor, honestatem solemus appellare.

Cap.x. *Sensus autem, & intelligentia, ut animam vegetabilem in præsenti omittamus, in multis conuenire subtiliter consideranti videbuntur. Traducitur enim ad actum uterquè susceptione specierum. Tūc enim aspectus candorem percipere poterit, cum in cādoris speciem formatus erit; similiter etiam mens nostra antequàm iustitiam cognoscat, iustitiæ speciem recæpit, altèquè impressam, & insculptam in se gerit. Nec verò, dum sensus, & mens rerum species recipiunt, mouentur, aut patiuntur; sed perficiuntur potius, & explentur. Præterea, quod ad presentem nostram tractationem maximè pertinet, eodē modo consectantur aliquid, et fugiunt. Sensus enim hoc aliquando cognoscit tantùm esse flauum, aliquādo præterea dulce. Quamdiu simplex cognoscit flauum, non sequitur, non fugit: cum primum species dulcedinis adiungitur, ut in melle; continuò excitatur appetitio. Idem in intelligentia reperias. Quousque sanitatis, & pulchritudinis nudam, & solitariam naturam speculatur, nullo tangitur desiderio. Quòd si bonitatis eò notionem addat; primo quoq; tempore emergere desiderium videbis. Atquè omnino, quod in sensu iucundum, & molestum potest, idem videtur in mente bonum, & malum posse. Inductio autem & propensio illa facultatis sentientis ad rem obiectam sequendam, vel declinandam,*

appetitus; inductio verò mentis, voluntas nuncupari solet: ac reapse ab appetitu sensus non differt, neque mens à voluntate, sed ratione quadam, cogitationequè secernuntur; quemadmodum etiam cum dicimus terrena, & aquea inferiorem locum appetere; appetitum istum à forma terræ, vel aquæ distinctum non intelligimus. Atquè hæc Themistii Peripatetici clarissimi sententia perspicuè est, totidem penè verbis ex ipso expressa; quæ tamen ex ipsiusmet Aristotelis ore mitti videtur. Inquit enim duodecimo libro Theologiæ Quod quidem cupiditati propositum est, bonum est opinatum; quod autem primum voluntati, verum bonum. Appetimus autem potius, propterea quòd videtur, quàm videatur hoc ipso, quòd appetimus. Principium enim cognitio est *Ex quo loco primum apertè colligitur voluntatem, cui quidem verum bonum propositum est, mentis propriam esse, appetitum verò, & cupiditatem propriam sensus, quem illecebra tantum, & voluptas, siue opinatum bonum afficit, & mouet; deinde voluntatem duci ab intelligentia, vel potius nihil aliud esse, quàm propensionem mentis in rem, quam sibi bonam, suæquè naturæ accommodatam cognouit. Quod item de sensu, & appetitu dicendum est. Id etiam clarius ab eodem*

Aristotele tertio libro de anima est expressum; vbi inquit ορεξιν (quæ vox appetitui, & voluntati cõmunis est) nihil aliud esse, quàm motionem, et energiam mentis, & sensus. Quo loco illud animaduertendum est, in cunctis animalibus vnicum reapse sensum esse; qui vt proprijs quibusdam, & peculiaribus instrumentis ad res externas sentiendas vtitur, visus, auditus, tactus nuncupatur; vt in corde, tamquàm in regia manens, & centri instar obtinens, quòd ad ipsum res omnes extrinsecus obiectæ deferantur, dulcedinem à sono, & odorem à colore differre percipit, dum tamen res ipsæ obiectæ adsunt sensus communis nominatur: vt verò rerum istarũ etiam absentium imagines in se insculptas retinet, dequè ipsis cogitat, phantasiæ adipiscitur nomen. Appetitio igitur excitatur in sensu communi, & in phãtasia. Perceptio enim sensus, qui in externis organis inest, non terminatur, nec quiescit, nisi ad cõmunem sensum perueniat, in quo omnino sentiendi fons est. Illud etiam teneri volumus non de illa mentis parte, quam Græci νοῦν ποιητικον dicunt, nos mentem efficientem rectius, quàm agentem, vt vulgo solent, appellare possemus, à nobis nunc verba fieri; quippe quæ alia fortasse in percipiendo, & expetendo ratione vtitur, sed tantum de ea, quã Græci νοῦν δυνάμει, id est mentem capacem vocant; quæ rerum imaginibus

nibus informatur, atquè perficitur; quasq́ res bonas iudicat, illas expetit. Spinoſiora hæc fuerunt, quàm voluiſſem; ſed quid agas? Aptiſsima, et penè neceſſaria huic tractationi erant, & à nobis non potuit melius.

Cap. xi *Cæterum, quoniam in anima ſentiente tria ineſſe dicebat Ariſtoteles, facultatem, affectionem, habitũ, agè expendamus quid vnumquodq́ horum ſit; et primum de affectione. Affectiones Græci πάθη appellant, Cicero plerumquè perturbationes, & morbos; ſed quoniam ab hoc ipſo nomine ducto argumento omnes prauas eſſe, & mentem de ſtatu dimouere probat, oppugnatquè auream illam Peripateticorum mediocritatem; idcirco nos hanc illi de manibus ſicam extorquentes, affectiones potius nominemus. Affectionis verò definitio, vt Aſpaſius refert, nõ eadem ab omnibus affertur. Stoici enim nihil aliud eſſe affectionem, quàm vehementem incitationem, vel appetitionem rationis expertem ſunt opinati; atque ita, dum affectionem definiunt, ſuo ſe gladio iugulant; nullamque cauſam fuiſſe oſtendunt, cur aliam ſectam à vetere Academica, & Peripatetica diſcrepantem conderent. Nam vehementem incitationem nequè etiam Academici, & Peripatetici virtuti conuenire arbitrantur, ſed mediocrem, & eiuſmodi, vt ſequatur, quòcumquè ratio ducat.*

Mediocrem vero aliquam existere concitationem, & rationi obtemperantem, vulgòquè affectionem vsurpari, & satis per se constat, nequè ab ipsis aliquid contrà adducitur. Omnis enim appetentis animæ motus, quantuluscunquè sit, modò non lateat, affectio nuncupari meritò potest. Rectius Andronicus, qui affectionē definiebat animæ motionem rationis expertem ex opinione vel boni, vel mali cuiusdam excitatam; rationisque expertem non idcirco dicit, quòd rectæ rationi aduersetur, vt Stoici: sed quòd à sentiente anima, quæ per se ipsa ratione caret, proficiscatur. Et hanc definitionem Alcinous etiam Platonicus, Damascenus, Gregorius Nicenus, omnesquè ferme nostri Theologi sequuti sunt. Verumenimuero, vt ex Themistio dicebamus, & ipse etiam Aspasius probat, omninoquè Aristoteles affirmat, appetitui, & affectioni, quæ in appetitu inest, congruere potius voluptas, & dolor, quàm bonum, & malum videtur. Inquit igitur Aspasius affectionem nihil aliud esse, quàm animæ ratione carentis motionem à dolore, aut à voluptate inductam. Quam definitionem non equidem reprehendo, probari enim doctis omnibus video, explicatiorē tamen, & quæ magis vim, et naturam ipsius affectionis explanet, ex Eustratio excipi posse opinor. Is sexto Ethico (quē librum, & etiam primū, quan-

tùm ego possum iudicare, est ipse interpraetatus, praeterea nullum) dicebat appetitum, & affectionem hac potissimum ratione inter se distare, quòd appetitus facultatem significet, affectio autem actum illũ, in quem facultas erumpit; quod etiam Plutarcho homini doctissimo in libello De virtute, quae ad mores pertinet, maximè probatur. Naturâ enim sumus quidem semper idonei, qui excandescamus, doleamus, laetemur: non tamen semper aut ira efferimur, aut dolore tabescimus, aut perfundimur laetitia. Sit igitur appetitus habilitas illa, & facultas, vt à voluptate ad consectandum aliquid, aut à dolore ad fugiendum excitari possimus; affectio verò presens iam excitatio, & commotio; ex qua commotione cum euidenter corpus afficiatur, & patiatur, idcirco à Graecis quidem πάθος, à nobis autem affectio appellatur. Videmus enim in ijs, qui aut ira, aut cupiditate, aut metu commoti sunt, aut laetitia exultant, mirabiliter vultus, voces, motus, statusque mutari. Explicauimus, quid affectio, quid facultas sit. Facultas enim est ipsemet appetitus idoneus, qui à voluptate, & à dolore excitetur, affectio autem praesens iam commotio. Habitus verò, de quo dicere reliquum erat, est conformatio appetitus, qua saepius, aut rarius, vehementius, aut remissius in eandem prorumpat affectionem; atquè con-

ſuetudine acquiritur, cum facultatem, & affectiones à natura nobis inſitas geramus. Verum de habitu multa ſunt commodiore loco dicenda. Nunc affectionum, quod huic tractationi, vt ſecundo libro patebit, maximè neceſſarium exiſtimauimus, ſubtilem quantum poſſumus, & accuratam partitionem in medium afferamus.

Cap.12 *Ex definitione affectionis iam conſtituta illud videtur ſequi, vt voluptas, & dolor in affectionum numero non collocentur. Cum enim affectio ſit motio facultatis appetentis à voluptate, vel dolore proficiſcens, ſi voluptas, & dolor in affectionum numero eſſent, ipſa iam ex ſeſe orirentur: quo nihil poteſt cogitari abſurdius. Veruntamen, vt in libris de vera, & falſa voluptate copioſè diſſeretur, voluptas quidem & dolor propriè ſignificant perceptionem in ſenſu, hic moleſtam, illa iucundam; ſicq; initia potius affectionum ſunt quã affectiones: ſed ob maximam coniunctionẽ factum eſt, vt propenſionem quoq; vel receſſum appetitus ſignificarẽt; quod iam affectio eſt. Ex quo, & initia affectionum, & affectiones vocari queunt. Nos, vt tota res melius percipiatur, initia potius affectionum ſtatuemus. Eas igitur primum affectiones, quæ a voluptate ortum ducunt conſideremus, inſpecturi poſtea, quot item ex altero doloris fonte emanẽt. Appetitus ſenſum ſequitur, ſen*

ſus autem, prout docuimus, à ſpecie rei obiectæ informatur: quocirca ſi res obiecta accõmodata conſentaneaquè ſit ſenſui, & afferat voluptatem, excitatur in facultate appetente amor. Afficitur enim iucunde anima illa, in qua ſenſus, & appetitus ineſt, ab eo quod ſibi ſimile, & accõmodatum eſt; iſtaquè affectio, vt dicebamus, amor nuncupatur. Sequitur conſequendi deſiderium, cum re illa quam ſibi conuenire, & voluptati eſſe cognouit, perfrui quantum poteſt exoptat. Inde ſpes exoritur. Quòd ſi ea aliquando fruatur, emergit gaudium, quod nunc à voluptate diſtinctum ſumimus. Voluptas enim illa eſt, ex qua, tamquàm è fonte omnes iſtæ affectiones fluunt. Gaudium verò eſt quædam facultatis appetentis quies (ſcio à Platonicis multò aliter accipi, ſed nos communem ſequimur loquendi conſuetudinem) in re exoptata; ita planè, vt quid amplius requirat, quod ad illam rem attinet, non habeat. Quòd ſi rem, quam cupiit, alicuius opera acquiſierit, affectio quædam innaſcitur, qua illi, à quo beneficium accæpimus, gratiam referre cogitamus; & à nonnullis gratitudo nominatur. Amor autem ad ea omnia pertinet, quæ ad voluptatem alicui ex quinque ſenſibus afferẽdã idonea ſunt, itemq́; reliquæ omnes affectiones, quas ex amore pendentes recenſuimus.

His, cum anima sentiens, & appetens dolore commouetur, sua contraria respondent, primò odium, postea fuga, deinde timor, deinde ægritudo, postremò ira. Ut enim, cum voluptate sensus afficiebatur ex re consentanea, suæque naturæ accommodata, appetitus excitatus eã amabat, cupiebat, sperabat, possessa gaudebat, adiutori gratiam referre volebat: ita quã à se esse discrepantem putat, odio prosequitur, fugit, ne vel ingratis eueniat, timet, præsente tristatur, irascitur ei, per quem euenerit. Id autem est animaduertendum, cum dolor, & voluptas, ut Plato dicebat, ita se habeant, ut alter alteri ferè semper annectatur, atquè commisceatur, istas etiam appetitus facultates tùm illam, quæ à dolore, tùm alteram, quæ à voluptate excitatur, sæpenumero inter se copulari, & quasi confundi. Etenim si rem aliquã votis omnibus expetamus, quam tamen consequi posse desperemus, dolemus non mediocriter: quòd si, sperata, aut iam possessa priuemur, torquemur acriter, atquè excruciamur. Ex quo omnia fermè animantia cernimus tùm maximè ira exardescere, cũ à pabulo repelluntur, aut ne corpora coniungant, cõmisceantquè, impediuntur. Contrà si aliquid fugiamus, illudquè euitare speremus, aut si à præsentibus molestiis liberemur, maximè lætamur, & si ab aliquo in ea re fuerimus adiuti, magnas illi habemus

gratias. Hæ fermè affectiones ex ijs rebus oriuntur, quæ nobis aut iucundæ, aut molestæ eueniunt. Multæ autem adhuc his, quas recensuimus, implicatæ addi possent, ut in voluptate alacritas, elatio animi, insolentia, ostentatio, in dolore remissio, & contractio animi, mæror, innumerabilesque alij, quos si enumerare aggressus essem, & stultum opinor, et certe superuacuum fuisset. Verum cum natura prouida, & sagax studeat, quantum fieri potest, rerum conseruationi, animantibus ferè omnibus, quæ sub eadẽ specie continentur, hanc propensionem ingenerauit, quò inter se arcto quodam vinculo coniuncta minus exposita iniuriæ forent, vt alterum alterius cõmodis lætetur, incommodis offendatur. Quapropter eædem ferè affectiones, quæ in proprijs, in alienis etiam bonis, & malis apparent. Amore enim prosequimur non modo ea, quæ nobis futura voluptati videntur, sed etiam, quæ reliquis hominibus; eaquè illis euenire cupimus, & euenientibus gaudemus. Contrà quæ illis detrimentum, ac dolorem minantur, repellimus quantum possumus, & si tamen accidant, tristamur. Quod de specie humana dictum ad reliqua etiam animalia transferatur. In multis enim animantium generibus hæc mutua cernitur propensio, ac beneuolentia. Nemo tamen non sibi omnibus alijs charior est, sequè cæteris præstare nõ cupit: itaq;

vulgò dici solet, vt ait Terentianus Birria omnes sibi melius malle esse, quàm alteri. Quamobrem euenit in homine, cum praua opinione infectus, depravatusquè, insatiabili tenetur commodorum suorum cupiditate, vt minimè raro ex alienis bonis dolorem, quasi ijs ipse excludatur, ex malis capiat voluptatem, quòd ita reliquis se fore superiorem putat. Hoc igitur pacto sint appetentis animæ affectiones distributæ. Illud autem animaduerti velim Platonem cum appetitum in duas partes tribuit, cupiditatem, & iram; nihil aliud, quantum ego possum iudicare, intellexisse, aut exprimere voluisse, quàm eam partem, quæ à voluptate, atquè item alteram, quæ mouetur à dolore. Cur autem cupiditatis & iræ nominibus fuerit vsus, non est profectò difficile videre. Omnibus enim animantibus, vt superius diximus, illud à natura insitum est, vt se, vitam, corpusquè tueantur, atquè ea, quæ sibi ad viuendum necessaria, aut voluptatis efficientia existimant, omnibus viribus comparent, vitentquè ea, quæ nocitura, quæquè dolorem illatura videantur; idcircoq; ipsis cum ad vtilia, & iucunda prosequenda cupiditas tributa est; tùm etiam quasi stimuli quidam, & faces iracundiæ subditæ, quibus irritata facilius se defendant, & noxia molestaq; repellant. Non immeritò igitur Plato non solum sciendi, vt inquit ille,

sed

ſed etiam loquendi magiſter optimus motionem illā appetitus, cum voluptatem ſequitur, cupiditatem illam verò, cum dolorem fugit, iram nominauit. Stoici verò ineptiſſimè quatuor principes affectiones ponunt, dolorem, voluptatem, metum, cupiditatem. Primum enim voluptas, & dolor non erant in affectionum numero reponenda; deinde, vt eſſent, metus tamen, & cupiditas non erant eodem ordine, quo voluptas, & dolor, collocanda. Metus enim, & cupiditas ex dolore, & voluptate pendent, atq; oriuntur. Sed ad propoſitum reuertamur.

cap. 13 *Diximus tria eſſe in vniuerſum animantium genera, quorum primum in medio, medium in poſteriore continetur. Plantarum enim vita in ſentiente etiam genere, & ſenſus in homine rationis particepe eſt, atque ita eſt, vt perſæpè rationi ipſi aduerſetur, & quocumquè vult, hominem trahat. Quod fortaſſe, vt Philoponus cenſuit, non mediocre immortalitatis animorum indicium eſt. Videmus enim perpetuò, quæ pro materia formæ alicui ſubſternuntur, nunquàm illi repugnare, vt corpus animæ non repugnat (ex quo dicebat Ariſtoteles imperium animæ in corpus herile eſſe) non anima vegetabilis ſenſui, non lapis grauitati, nō leuitati ignis. Quid ergo eſt, quòd appetitus rationi ſæpenumero reſiſtit, cum tamen ratio ipſa forma hominis ſit, reliqua*

omnia materiæ locum obtineant? Mirum ni ratio, & appetitus ex diuerso prorsus sunt genere, & cum altera nihil natura sua nisi diuinum, & cæleste spectet, alter à rebus caducis, & corporeis moueatur, idcirco inter se pugnare, ac digladiari coguntur. Sed amabò videamus, cur non modo intelligentiam homini natura tribuerit, sed reliquas etiam, vt dicebamus, animæ partes vegetabilem, & sentientem: à quibus quidem multo sæpius quàm vellemus, mentis actio perturbatur, & impeditur. Ita enim natura, quam diuinæ sapientiæ lege, & consilio gubernari credimus, in homine quod cupiebat, non videtur assequi. Etenim cum illum ad veritatem, atque honestatem genuerit, fit tamen incommodo, atque adeò importuno sentiētis, et vegetabilis animæ comitatu, vt omnibus cæcetur erroribus, omnibus vitijs inquinetur, deteriorque brutis ipsis animalibus euadat; dum ratio ministrans, & subseruiens sensui in sceleribus, ac flagitijs nouis excogitandis continenter est occupata. Ex quo nullam agrestem feram æquè capitalem, atquè funestam humano generi, atquè hominem, si rationis auxilio ad omnes suas explendas cupiditates abutatur, reperiemus. Hinc monstra illa immania Caligulæ, Nerones, Commodi. Verumenimuero Naturam fortasse non accusabimus, si hoc pacto hominem componendi necessitatē,

cui ne Dij quidem ut est in prouerbio obsistũt, conside rauerimus. Materiæ enim informi, & corporeæ nõ cõtinuò mens iungi, & copulari poterat, quòd nimio inter se interuallo distarent; sed mediis quibusdam naturis opus fuit, quæ instar pacificatoris essent; vt cum mens solum ad sublimia, vnde habuit ortum, ferretur, corpus infera semper peteret, inter se tamen per aliquod spacium temporis possent conuenire. Atquè hunc sanè ordinem in rebus gignendis seruat Natura, vt ab imperfectioribus incipiat; eaq; tanquàm solum & fundamentum perfectioribus ponat. Numeros enim, vt ait Aristoteles, imitatur, in quibus prior posteriorem ingreditur, & construit. Necessario igitur cùm vegetabilis anima, tùm sentiens menti sunt annexæ, & copulatæ. Ex qua animarum connexione factum est, vt ex vna in aliam, quasi redundans perfluat aliquid; quod etiam in anima, & corpore accidit. Pro varia enim animæ percæptione, atquè affectione sæpè in corpore calor, & frigus oritur, non rarò morbus, & sanitas, nonnunquam etiam mors. Scimus enim multos nimio dolore, multos nimia lætitia interijsse. Contra ex varijs qualitatibus corporis anima immutatur; extatquè Galeni libellus, in quo probatur animi mores corporis temperationem sequi. Eodem modo inter animæ facultates superiores in inferio-

res, istæque in illas agunt. Quare ex acri, intentaq; mentis contemplatione, sensus, & anima vegetabilis sua munera, officiaquè relinquunt; itemquè ex vehementi concitatione sensus ratio perturbatur, et obcæcatur. Ergo quemadmodum anima vegetabilis aliter à sensu dissociata, vt in plantis, ac sensui coniuncta, vt in animalibus, suo fungitur alendi, augendi, generandi munere (ex varia enim sentientis animæ affectione, vt diximus, non mediocriter immutatur) atquè altera ex parte sensus, quà animæ vegetabili coniunctus est, mirabiliter cõmouetur ab iis, quæ detrimentum vegetabili parti allatura perspicuè videntur, vt ab inedia, ab immoderato calore, & frigore; exhilaratur autem ab illis, quæ vtilia, & salutaria sunt, vt à calore, & frigore temperato, à saporibus dulcibus (cernitur enim hic naturæ consensus, & sympatheia in gustu maximè, atquè tactu, quoniam hi sensus animæ vegetabili proximè adhærent, & innituntur; suntquè nobis ferè ad custodiendam animæ vegetabilis incolumitatẽ dati) quemadmodum igitur vegetabilis, & sentiens anima ita sunt à natura factæ, vt ex vna in alterã quasi perfluat, & emanet aliquid; sic in sensu, & mente rem se habere mirum videri non debet. Sentienti sanè animæ, vt humanæ, idest quatenus rationi, & intelligentiæ coniungitur, duæ præcipuæ af-

fectiones insunt, verecundia, & honoris desiderium. Ingeneratur enim sentienti animæ, & quasi à ratione transfunditur nescio quid, quamobrem reprehensionem hominum vereatur, & honore tamquàm virtutis premio affici cupiat. Quòd si eò ratio se deiecerit, vt sensui, atquè cupiditati seruiendum putet; affectiones omnes, quas in appetitu residentes superius recensuimus, multò crebriores, multòquè vehementiores, quàm in reliquis animalibus, prout antea etiam diximus, inspicientur. In illis enim Natura sibi ipsa modum statuit, certosquè fines præscribit, quò progrediatur. In nobis verò ratio deprauata, & sensibus aßidua voluptate afficiendis addicta nihil non excogitat, & anquirit, vt semper nouis voluptatibus titillentur sensus, & quasi liquefiant. Ita appetitus animæ sentientis comes inita cum deprauata ratione societate vim acquirit; crebriusquè erumpit; contrà autem rectam rationem ducem sequens, illiquè dicto audiens ab ea ordinem, moderationem, tranquillitatem accipit; in qua re bonam, magnamquè felicitatis nostræ partem consistere docebimus. Hinc, quid etiam de mente dicendum sit, apparere potest. Nam ab immoderatis sentientis animæ affectionibus, nimiaquè concitatione aufertur, polluitur, cæcatur; à moderatis autem, præclaraquè

institutione, & consuetudine rectè conformatis ad benè, virtutiquè cōgruenter agendum sit promptior, & ardentior. Charitas enim erga humanum genus, & misericordia liberalitatem, iustitiam, æquitatem, honoris auiditas animi magnitudinem, ira, & indignatio fortitudinem excitat. Tot igitur modis, quod ad agendum pertinet, mens à sentiente, appetentequè anima affici potest. In cognoscendo autem, cum per se, & à corporis societate libera simplici quodam intuitu, vt cæteræ beatæ mentes, rerū omnium vim, naturamquè percæptura foret, nunc sensui coniuncta componit, diuidit, ratiocinatur; & à communibus ad indiuidua descendit, contraquè ab indiuiduis ad cōmunia redit; sicquè continenter iactatur, & in motu posita est. Cum igitur tot, tamquè inter se discrepantes actiones ex tribus animæ partibus, præcipuè si inter se commistæ, atquè copulatæ considerentur, in homine prodeant; videamus iam quæ propriæ hominis, quia sit homo, functiones, officiaquè sint appellanda, vt ad intermissam de felicitate contemplationem, quæ felicitas in propria muneris functione hominis posita erat, aliquando redire poßimus.

Cap.14 *Homo à veteribus Græcis μικρόκοσμος est nuncupatus; quòd ea, quæ in hac vniuersitate sparsa, atquè diffusa sunt, in homine quasi conglutinata, et simul*

coniuncta reperiantur. Quod ex iis, quæ à nobis posita sunt, satis liquere potest. Corpore enim hoc crasso, atque ex elementis concreto cum rebus inanimis conuenit, anima vegetabili cum plantis, cum brutis animantibus sensu; puras verò, & simplices mentes intelligentia, & ratione refert. Illud verò diligenter est attendendum, quod superius etiam admonuimus, omnem naturam, quæ solitaria, simplexuè non sit, sed ex multis naturis coagmentata cohæreat, ad speciem referri, propriumquè alicuius speciei obtinere nomen ex illa parte sui, quæ dignitate, & perfectione excellat; quòd in coniunctione plurium vni semper naturæ deferri principatus debet, quæ alias quasi in officio contineat, nec diuelli, aut labi sinat. In homine igitur, vt nemo non libenter concedit, dominatur ratio, tenetquè principatum. Propter hanc enim tamquàm postremò aduenientem formam, & operi inchoato fastigium imponentem, propriam ipse adeptus est speciem à reliquis omnibus distinctam. Ergo si felicitas præstantissimum, ac summum hominis bonum est, omnibus autem animæ facultatibus intelligendi facultas, & omni facultati, quemadmodum initio ostendimus, actio præstat, in actione sine dubio felicitas cõsistet, nequè quacumquè actione, sed propria hominis, id est à ratione, & intelligentia prodeunte. Verum

errat persæpè ratio, atquè fallitur; quod non modo in artibus videre possumus (ex quo Timotheus vir in Musicis peritissimus duplicari sibi mercedem ab eo postulabat, qui ab alio prius didicisset; quod in falsis rationibus, quæ illius animo hæsissēt, dedocēdi labor primum suscipiendus esset, deinde vera ars tradenda) sed etiam in vita, & moribus omnino patet. Nemo enim ferè, nisi ignoratione boni, dederit se unquàm vitiis constringendum. Quapropter si pictorem non propterea laudamus quòd pingat, sed quòd rectè, & artificiose pingat; idquè de vna arte dictum valet in reliquas; profectò et actiones nostræ, quamuis à ratione proficiscātur, nisi probæ sint, reprehendi debebunt. Probæ igitur sint oportet. Quòd si sua quidquè virtute absoluitur, & expletur (virtutem nunc voco habitum quēdam excellentem, vt Phidiæ in sculpendo, Apellis in pingendo) sequitur, vt felicitas sit actio animi à ratione profecta, quæ quidem ratio sit informata virtute, & si plures sint virtutes, optima, ac perfectissima. Quod non ita intelligi volumus, vt aliæ etiam virtutes præter perfectissimam non requirantur in felicitate; Omnes enim planè requiruntur: sed ita loquuti sumus, vt consuetudinem Aristotelis teneremus, qui solet, cum definit, res quàm maximè potest, in angustum concludere, atquè deterius, et ignobilius,

bilius, vt ipse septimo Politico inquit, ad id quod melius, & nobilius est, referre. Felicitas igitur, vt ad rem redeamus, est actio animi à ratione profecta, virtutiquè consentanea.

cap.xv *Cæterum, cum ratio in homine non sit, vt ostendimus, solitaria, sed cum reliquis duobus animæ generibus, atquè ipso corpore coniuncta, meritò & ea in felicitate exigi dicemus, quæ superius afferebamus, valetudinem, robur, pulchritudinem, sensuum integritatem. Primò enim pertinent ad optimum humanæ naturæ statum; idcircoquè à natura per se ipsa expetuntur: Deinde ad virtutes, quibus ratio muniatur, acquirendas, virtutumq́; officia præstanda maximè conducunt. Quis enim corpore ægrotans animi aciem ad vllam præclaram cogitationem potest intendere? Quis nisi integros, & vigentes habeat sensus, aut munera ciuilia satis commodè obibit, aut scientias adipiscetur, cum necesse sit intelligentem in phantasmata, siue, vt vocat M. Tullius, visa intueri? Robur verò ad amicos propinquos, parentes, patriam deniquè ipsam tuendam, ac defendendam nonne multum proderit? Pulchritudo verò, & formæ dignitas mirificè animos hominum allicit ad amandum. Qui autem hominum beneuolentia munitus est, multos magnosquè tumultus comprimet, plurimas, molestissi-*

H

masquè seditiones sedabit, infinita propè, ac singularia Reipub. commoda afferet, modò virtutem ducē sequatur. Pompeij quidem pulchritudinem, & aspectus dignitatem plus ad ipsius commendationē, quàm patris odiosam memoriam ad inuidiam, & offensionem apud Populum Romanum potuisse ex historijs didicimus. Ac sanè antiquis temporibus illos ad regiam dignitatem prouehi solitos esse refert Aristoteles, qui forma corporis pulchriore, atque insigniore essent; quod nostra etiam tempestate in more, & instituto quarumdam nationum est: ex quo illud, Priami species digna imperio. Quapropter satis mirari non possum extitisse aliquando nonnullos, qui vt feliciores, ac beatiores euaderent, in situ, & squalore iacere voluerint, vulnera sibi inflixerint, oculos eruerint. Sed horum de sententia postremo libro planius agetur, & fusius. Certum igitur, & exploratum sit, corporis quæ appellantur bona duabus de causis ad felicitatem esse pernecessaria; partim quia naturam humanam explent; partim quia ad virtutis munera obeunda plurimum prosunt. Bona verò externa, quæ præcipuè fortunæ accæpta referre solemus (nam corporis etiam bona fortunæ telis sunt exposita, sed tamen ad naturam pòtius referuntur, vt postremo libro dicemus) nobilitas, diuitiæ, honor, propinquorum, & amicorum

copiâ posteriore tantum de causa ad felicitatem absoluendam concurrunt. Iis enim veluti instrumentis ad actiones virtuti consentaneas exercendas vtimur. Quapropter reprehendebat Aristoteles in Politicis illos, qui in externis bonis præcipuè consistere felicitatem arbitrabantur, nō aliter, atquè si quis scitè canendi fidibus causam esse diceret lyram potius, quàm artem. Non sunt igitur in partibus felicitatis censenda externa bona; non enim per seipsa expetuntur; sed tanquàm instrumenta felicitatis accipienda. Sunt autem bona quædam, quæ partim externa, partim interna nominari queunt, vt hominum charitas, veraquè præsertim, et germana amicitia. Nam si abeas ad oculorum iudicium, hominem ab homine distinctum cernens aliorum erga nos beneuolentiam externum quippiam censebis. At si mentem in consilium adhibeas, illamquè dicentem audias, omnes homines quasi membra quædam esse vnius corporis, naturalemquè inter ipsos societatem, propensionem, amorem esse, profectò possidere animos hominum, quod, dum amaris, assequeris, quiddam maximè internum, atquè intimam quandam animi tui expletionem esse non dubitabis. Quod multò etiam facilius de vera statues amicitia. Amicus enim vetere prouerbio alter ego. Verum hæc in eodem tertio libro latius explicabuntur,

in quem librum omnes magni ponderis quæstiones reijcimus. Sunt autem ista bona, de quibus nunc loquuti sumus, cum per se expetenda, quoniam nos intrinsecus explent, atquè perficiunt, tùm propter innumerabilia commoda, quæ ab illis proficiscuntur, præcipuè in virtutum muneribus fungendis. Nam qui amatur à suis ciuibus, habetquè apud illos magnam autoritatem, facillimè, quæ sibi in rep. facienda videbuntur, illis persuadebit. De Archita, & Batto refert in Politicis Plutarchus, quòd à ciuibus suis plurimum amarentur, vtrumquè fuisse patriæ suæ maximè salutarem. Præclarè autem à summo poeta viri magna autoritate prediti vis persuadendi est expressa.

Ac veluti populo in magno cum sæpè coorta est
Seditio, sæuitquè animis ignobile vulgus;
Iamquè faces, & saxa volant, furor arma ministrat;
Tum pietate grauem, ac meritis si fortè virum quem
Conspexere, silent, arrectisquè auribus adstant.
Ille regit dictis animos, ac pectora mulcet.

De vera autem amicitia, quàm per se optabilis, quàm fructuosa, quàm suauis sit, nihil attinet in presenti dicere. Extant enim diuinitus de eà scripti libri.

cap.16. *His ita constitutis iam perspici potest omnes illos,*

quorum de felicitate sententias initio examinauimus, si minus veritatem ipsam, at certè veritatis vmbram vidisse. Aliquis in virtute beatam vitam ponebat. Nos autem virtutem tamquàm partem maximè necessariam, primariamque felicitatis recensuimus. Alius voluptatem præ cæteris rebus omnibus amabat, ac tamquàm filiolam exosculabatur suam. Nos bona corporis adesse volumus; quæ si adsint, maximæ semper voluptates percipientur: vt omittam in præsentia, quod nullo pacto est omittendum, in ipsismet actionibus virtuti consentaneis summam inesse voluptatem. Illud enim in tertium librum differimus tractandum. Neque etiam ab ijs, qui rerum externarum affluentia summum bonum definiebant, omnino dissentimus. Externa enim bona, etsi in felicitatis vi, & natura non comprehenduntur, requiruntur tamen, & necessaria sunt vt instrumenta. Ac veræ definitionis illud quidem vel maximè proprium est, vt ex ea profligentur quæstiones omnes, & aliorum opiniones, vt verum aliqua ex parte attigerint, vt aberrarint, perspiciatur. Recto enim cognito facillimè percipitur obliquum.

cap.17 *Sed quoniã maxima inter Peripateticos et Stoicos, dissensio semper fuit, dum hi virtutis acerrimi, vt videri volunt, defensores, eam se ipsa esse contentam,*

neque aliquid requirere ad felicitatem putant, illi verò ad virtutem multa adiungunt, Stoicorum rationes perpendere, atque refellere ab re non erit. Quamquàm etsi illi quidem multa dicunt, pauca tamen sunt, quæ egeant confutatione, ita leuia, atq; inania sunt; quod si quis quartum M. Tullij librum de finibus bonorum, & malorum diligenter legerit, facilè cognoscet. vnum duntaxat est argumentum, quo illi potissimū nituntur, non cōtemnendum. Dicunt enim felicitatem, si modò perfectum bonum statui debeat, in eo statu hominem collocare, vt neque fortunæ temeritati, neque inimicorum iniurijs sit expositus, sed totus sit aptus è sese. At si felicitas ex bonis corporis, et fortunæ constaret, istud præstare non posset: Nemo enim hominum, qui viuat, est, cuius corporis, et fortunæ bona ex seipso pendeant; quinimo fluxa, & commutabilia sunt, atquè adeo sæpissimè commutantur. Ergo ad felicitatis summam corporis, & fortunæ bona accedere concedendum non est: sed sola virtus ita beatam vitam efficit, vt neque aliorum bonorum accessione sit beatior, neque discessione minus beata. Ita enim qui felix semel fuerit, non commutabitur camæleontis cuiusdam more; sed eodem semper statu manebit, illa quæ vulgi opinione sunt amplissima, valetudinē vires, pulchritudinem, honores, diuitias pro nihilo

ducens. Atquè istud quidem stoicæ sectæ firmamentum est. Quo fortasse posteriores Peripatetici adducti beatam vitam à beatissima distinxerunt. Dicebant enim ad beatam vitam efficiendam satis esse virtutem: Beatissimam verò tunc appellabant, cum corporis bona essent adiuncta, & cætera, quæ tanquàm instrumenta diximus esse ad perfectæ virtutis vsum necessaria. Aristoteles autem hac distinctione non fere vtitur, sed cum felicitatē definit, externa etiam & corporis addit bona. Vt igitur Stoicis respondeamus, illud teneatur, hominis bonum humanæ naturæ cōueniens, atquè accommodatum esse debere. Nequè enim Dei Opt. Max. felicitas homini tribui potest, sed prout diximus, quæ à natura hominis non sit aliena. Hominis autem natura si in mētem, & intelligentiam intueamur, firma, stabilis, immortalis est; sin autem corpus spectemus, mortalis, caduca, fragilis. Ergo & hominis bonum partim stabile, et firmum erit, quatenus refertur ad mentem; partim caducum, & fluxum, si corpus respiciamus. Nihil igitur mirum videri debet, si felicitas nostra nō vsquequaq; stabilis permaneat. Illud autem ne nos fugiat, tantum præstare mentem, & intelligentiam corpori, quātum rem diuinā mortali, id est infinitis propè partibus, itemq; bona mentis cæteris omnibus bonis. Præclare enim

Critolaus dicebat, si in altera libræ lance cuncta & fortunæ, & corporis bona ponerentur, in altera sola virtus, hanc qua virtus contineatur, tantum ponderis habituram, vt terram & maria depressura sit. Meritò igitur felicitas ex virtute, tunquàm ex longè præstantiore, et maiore parte sui stabile quoddã, & firmum bonum nominabitur. Quamobrem si quis erit mente bona, & firma, virtutisquè præsidio fultus, difficulter ex felicitatis possessione deijci, deturbariquè poterit. Si enim leues aliquos, & exiguos casus fortuna inuexerit, nihil de felicitate detrahetur (res enim exiguæ, vt magnus ille Arabs dicebat, nihili instar obtinent) sin in Priami calamitates inciderit, nõ erit ille quidem absolutè, omninoquè felix, sed proximè tamen accedet ad felicitatem. Nam maiorem, & præstantiorem felicitatis partem, virtutem scilicet possidebit. Hoc loco satis commodè afferre possumus, quæ Aristoteles in magnis Ethicis de illius boni, quod ipse ἄριστον, *nos præstantissimum dicemus, notione admonuit. Dicebat enim præstantissimum bonum illud aliquando appellari, quod reliquis bonis collatum emineat, & eluceat maximè, vt si prudentiam cæteris omnibus bonis præstare diceremus; aliquando verò quod omnia bona in se contineat, sitquè singulis separatim acceptis maius, & præclarius. Atque hac secunda*

da

da notione sola felicitas præstantißimum, & absolutißimum bonum nominari debet. Continet enim complexu suo bona animi, corporis, fortunæ, ita tamen, ut bonis animi tanquàm propria sede nitatur: deinceps bona corporis requirit; quippe corpus pars hominis est, idcircoquè status ipsius optimus à natura expetitur. Postremo loco fortunæ bona, tanquã idonea ad virtutis munera obeunda absoluunt felicitatem. Quare Speusippus felicitatem definiebat bonum ex omnibus bonis cumulatum. Verum miretur fortasse aliquis quid sit, quòd bona corporis, & fortunæ sæpius in ore habeamus, docilitatis autem, & celeritatis ad cogitandum quæ ad animi bona pertinebat, nullam faciamus mentionem, nequè illam in felicitatis partibus recensere videamur. Quod tamen non est ita. Cum enim dicimus rationẽ virtute perfecta esse informandã, ingenio eximio opus esse ostẽdimus. Tardis.n.mẽtibus perfecta virtus non cõmittitur, quod suo loco satis constabit.

cap.18 Posuimus felicitatẽ esse functionẽ animi virtuti cõsentaneam, bonorũq; corporis, et fortunæ copiã adiunximus. Nunc vitæ etiã perfectæ prosperitatẽ addamus. Neq; enĩ, vt est in prouerbio, vna hirundo, neq; dies vnus ver efficit. Sic vnus dies, aut perbreue tẽpus perfectæ vndiq;, et omnibus numeris absolutæ felicitati nõ satis est. Vt enĩ vita humana, si perfecta

futura sit, ad certum terminum peruenire debet (ac sanè res omnes naturales, quemadmodum certam molem habent, ita etiam certum habent spaciū temporis, per quod perdurent, vt de multis animantibus refert, in quodam Epigrammate Virgilius) sic hominis actio perfecta spacium temporis, et quãdam longitudinem desiderat. Etsi enim qui breui tempore felix fuit, optimè aliquando egisse potuit, æquè ac ille, qui diuturnam habuit felicitatem, fit tamen, vt productione temporis beata vita augeatur. Quemadmodum enim æternum est perfectū, ita quæquè res quò ab æternitate propius abest, nisi quid aliud sit impedimento; perfectior, & absolutior censenda est. Etenim tametsi tempus externum quiddam sit, multum tamen ad rerum perfectionem facere videtur. Adde, qui spacium habet, eum multo plura, ac præclariora facinora aggredi valere. Atquè illud etiam non minimi ponderis est breuem felicitatem à nobis percipi, cognosciq; non posse. Tot enim latebras, tot recessus humanus animus habet; vt veram ne, & solidam, an adumbratam, & fictam poßideat felicitatem, breui tempore nequeamus iudicare. Quamobrem Solon princeps meo iudicio septem Græciæ sapientum in celebri illo sermone, quem cum Creso opulentißimo lydorum Rege habuit, expectandum tempus extremum

ætatis ad felicitatem diiudicandam censuit. Quod non est ita intelligendum, quasi tum deniquè sit aliquis beatus, cum vitæ curriculum à natura datum confecerit (de humana enim felicitate loquimur, cuius in hac vita compotes sumus, non de ea, quæ nobis post mortem promissa est) sed quasi tùm deniq; aliquis iudicari beatus rectè queat, cum ex hac vita excesserit, quæ omnibus fortunæ telis proposita erat. Verum duæ hic potissimum explicandæ quæstiones occurrunt. Prima quæstio est huiusmodi: si vitæ supremus dies est expectandus, vt quis verè felix iudicari queat, non quòd beatus tum sit, cum moritur, sed quòd antea fuerit, absurdum planè videtur, tum cum erat beatus, felicitatem ipsius prædicari nõ potuisse. Nam si hodie hæc enunciatio vera est, heri Pompeius diues fuit, profectò heri pronunciare tutò poteramus: Pompeius diues est. Num fortasse varietatem fortunæ extimescimus? At felicitatem stabile aliquid, & firmum, vixquè mutabile putabamus. Perobscura quæstio: sed tamen certum est, quid ex Aristotele respondeam. Si enim fortuna domina felicitatis esset, & non potius virtuti consentaneæ actiones, nullus profectò dum viuit, beatus rectè iudicari posset. Facilè enim fortunæ impetu de statu suo deiiceretur. Nunc in felicitate conseruanda primas ad virtutem deferimus,

quæ quidem virtus stabilitatem, & firmitatē summam habet, cum inter habitus, vt secundo declarabitur libro, connumeretur ex quo poetæ, illam lapide quadrato insistentem fingunt. Quare si quis perfecta, & absoluta virtute, preditus existat, iudicari non iniuria beatus poterit; quoniam principem partem obtinet felicitatis; & si reliquis omnibus bonis priuetur, quamuis parumper de perfectæ felicitatis statu recedet, proximè tamen semper de perfectæ felicitatis statu recedet, proximè tamen semper ad ipsam accedet. Possumus tamen, vt omnes scrupuli tollatur, eum duntaxat verè, absolutèque felicem appellare, qui virtutis perfectæ perfecto fungatur munere, reliquis etiam bonis, affluens non in quantouis tempore, sed in perfecta vita, quiquè rectè, laudabiliter, atquè anteactæ vitæ conuenienter sit mortem obiturus. Sic enim aliquam felicitatis partem quamuis minimam in potestate fortunæ relinquemus, quam nonnihil, atquè adeo multum posse in rebus humanis nemo, opinor, dubitat. Non igitur quemadmodum in diuitijs, ita in felicitate vsu venit, vt heri aliquem absolute filicem fuisse dicere possimus, nisi eodem statu mortem obierit. Nam cum felicitatem dicimus, perfectum quoddam bonum, itaquè diuturnum animo concipimus, vt hominem debeat vsquè ad extremum vitæ diem co-

mitarii: Ac fortasse cum ipsas etiam alicuius diuitias predicamus, non illas intelligimus, quæ puncto temporis euanescant, sed quæ per omne vitæ tempus stabiles videantur permansuræ. Atquè hoc pacto prima quæstio ad exitum videtur perducta. Existit & altera, an cum quis è vita excesserit, si eius posteri, atquè amici in maximas calamitates incidant, amittat ipse felicitatem. Verùm vt res aduersas amicorum, posterorumquè nihil ad mortuos pertinere sententijs omnium repugnat, ita tanti momenti esse, vt ijs, si anteà felices erant, beatam vitam eripiant, non est, vt arbitror, concedendum. Minus autem accuratè hanc rem in præsenti tractamus, quoniam de alterius hominum vitæ felicitate in his libris disputare non instituimus.

cap.19 *Felicitatis definitione iam constituta, illius partes consideremus. Aut enim ex honestis actionibus, pendet, aut ex contemplatione. Hinc autem exordium capiamus. Posuimus felicitatem esse functionem muneris eius animæ partis, quæ ratione prædita est. Ex tribus autem animæ generibus vegetabilis, quæ infimum, & ignobilißimum locum tenet, rationem non audit, & in somno præcipuè sua munera exequitur. Mens autẽ rationẽ in sese inclusam cõtinet, vel ipsa potius ratio est. Sensus nõ ipse*

quidem ex præscripto rationis res sibi subiectas percipit (percipit enim pro facultatis suæ viribus) at appetitus ipsius comes est quatenus rationis compos possit euadere, menti scilicet, & intelligentiæ obtemperans. Etenim si vel immanes quasdam bestias, in quibus nullum rationis lumen elucet, institutione cicures fieri videmus, & homini obedire; quis negare audeat humanum appetitum, qui suapte natura menti subiectus est, ratione regi, et gubernari posse? Adducit multa Plutarchus in libello de virtute quæ ad mores pertinet, quibus hoc confirmetur. Nos duo tantùm ex ijs afferemus. Videmus igitur primum, si quis puellam, quam deperibat, cuiusquè incredibili cupiditate flagrabat, sororem suam esse, aut filiam cognouerit, continuò appetitum quasi rationis iudicium verentem se se contrahere, & priorem libidinem quantumuis ardentem restingui: Deinde illud etiam sæpenumero animaduersum est, in ijs qui cibum aliquem libentissimè sumpserũt, si resciernt postea eius generis fuisse, à quo se abstinere ob religionem consueuerant, ita cõmoueri appetitum ita à cibo illo abhorrere, vt nausea, & vomitus sequatur. Ratione igitur, & intelligentia gubernatur appetitus, affectionesquè omnes cohibentur. Quâ quidem in re Stoici opinosissimi homines turpitèr lapsi sunt. Non enim eam animæ partem,

in qua affectiones locarentur, à ratione dispertitam esse cognouerunt, sed perturbationes omnes ex falsa voluerunt oriri opinione. Quos miror & nutriendi, & crescendi etiam facultatem rationis iudicio vti in suis fungendis muneribus non affirmasse. Etenim si ratio ita animam appetentem continet, vt hæc nunquam extet, certè & vegetabilem continere debebat. Certum igitur, exploratumque nobis sit, animam sentientem, ipsiusquè comitem appetitum partem esse animæ nostræ à ratione, & intelligentia diuersam, atquè seiunctam, nec rarò etiam ipsi repugnare, nisi præclara institutio accedat. Quapropter Aristoteles, quem admiratione quadam cōmoti & sæpißimè adhuc laudauimus, & posthac laudabimus, imperium mentis in appetitum ciuile nominabat; quòd quemadmodum ciues administratoribus reip. suæ, ita appetitus rationi aduersari & poßit, & mehercle etiam soleat. Ergo si felicitas est actio animi à ratione profecta; ratio autem tùm in mente, tanquàm in propria sedè reperitur, tùm appetitui impertitur, ratio autem, ne labatur, atquè erret, debet informari virtute; sequitur vt felicitas sit actio tùm mentis, tùm appetitus, modo vtraque animi pars virtute perficiatur, & exornetur. Virtus autem mentis, & perfectio, si non ipsa per se mens spectetur, sed cum reliquis animæ viribus, atque cor

pore copulata, totiquè homini consulens, φρόνησις à Latinis prudentia est appellata. Hæc enim in mente tãquàm in arce sedens, appetitum mouet, dirigit, moderatur, & ob eam causam totum etiam regit corpus, quod appetitui, quod ad suas motiones pertinet, magna ex parte subiectum est. Quam virtutem qui sibi non parat, is forma, & specie humana præditus ab hominis natura planè desciscit. Amota enim prudentia continuò fiunt metamorphoses illæ, de quibus Pythagorici, & Platonici multum pertractant, vt aliquando conuertamur in Plantas, aliquando brutorum animantium naturam, et animum induamus. Rationis enim integræ, synceræq; auxilio priuati, aut incolumitati, & vitæ conseruandæ nimis addicti plantarum planè naturam imitamur, aut voluptatibus emancipati deteriorem bestijs ipsis vitam viuimus: Est igitur Prudentia propria virtus humanæ mentis, cum vniuerso homini consulit, & in ipsius bono acquirendo, aut conseruando peruigilat. Appetitui autem ea virtus conuenit, quæ à Græcis ἠθικὴ à nostris moralis nominari solet, multasquè habet partes, vt iustitiam, liberalitatem temperantiam, fortitudinem, de quibus posterius est agendum. Princeps verò harum virtutum quæ in appetitu consistunt, & quasi regina prudentia. Quamobrem ab Aristotele Architectus reliquarum

rum omnium virtutum nuncupatur; à Platone autem quasi genus statuitur, non quò reuera virtutès morales prudentiæ partes sint, hæc enim in mente residet, illæ in appetitu, sed propter hanc causam, quòd semota prudentia nulla virtus existit, prudentia autem omnes continet virtutes.

Cap.20 *Qui igitur prudentiam fuerit assequutus, & appetitum etiam proprijs illius virtutibus ornarit; felicitatis, quæ in agendo consistit, quæquè ciuilis appellatur, compos erit. Prudentia enim, & virtutes morales in hominum communione, ac societate, non in solitudine conspiciuntur; idcircoquè illorum propriæ sunt, qui rempub. & ciuilia negocia administrant. Ignoscent autem nobis æqui lectores, si actionis nomen non eadem semper notione accipiamus. Vix enim, nisi barbaris vocibus vtamur, facere aliter possumus. Aliquando igitur actionem dicimus, quam Aristoteles* ἐνέργειαν, *nostri verò operationem, M. Tullius, quem nos plerumquè sequuti sumus, functionem muneris dicit; eaquè contemplationem etiam comprehendit: idcircoquè tametsi felicitatem statuerimus actionem animi, nihilominus contemplationi etiam locus erit: Est enim contemplatio verissimè* ἐνέργεια, *& perfecta quædam motio nostræ mentis. Aliquando autem illas tantum actiones appellamus*

quæ in his rebus humanis versantur, atquè ab affectionibus proficiscuntur; quarum quidem actionum Prudentia, & virtutes morales dominæ esse debent, hasquè πράξεις vocat Aristoteles; quamquàm & ipse nonnunquam his vocibus est abusus. Hac igitur posteriore actionis notione, felicitas, quæ in Prudentia, & virtutibus moralibus posita est, in agendo consistere dicitur & πρακτικὴ à Græcis nominatur. Nos enim verbum, quod illi respondeat, non habemus, sed solemus describere. Diximus prudentiam esse mentis virtutem, morales autem virtutes ad appetitum pertinere; prudentiamquè virtutibus moralibus longè præstare. Quocirca Plato virtutum alias principes, alias quasi pedissequas, & ministras ponebat, principes quidem, quæ in ratione, & mente locarentur, inter quas Prudentia, quæ rebus agendis præest, & inferiores virtutes perficit, connumeratur; ministras autem, quæ appetitu rationis per se experte niterentur. Quæ diuisio Aristoteli etiam maximè probata fuit. Quamobrem cum deterius, & imperfectius, vt superius dicebamus, ad id quod melius, perfectiusquè est, referri soleat, meritò, cum felicitatem ciuilem, quæ in agendo consistit, definiemus; vnius tantum Prudentiæ mentio fiet, asseremusquè felicitatem πρακτικὴν nihil

aliud esse, quàm actionem animi prudentiæ congruentem cum reliquorum bonorum copia in vita perfecta, Artes autem nonnullæ maximi momenti, vt militaris, vt oratoria, quomodo ad hanc felicitatem non parum faciant, & ad prudentiam referantur, in sequenti libro aperietur. Atquè hæc de ciuili felicitate: nunc ad alterum felicitatis genus deueniamus.

Cap. 21. *Anus illa fatidica Stoicorum, prouidentia inquam Naturæ incommoda commodis compensare solita, cum hominem ita componere coacta esset, animam vegetabilem, & sensum rationi connectens, vt à natura sua discedere facilè posset, & in viliorem multò, atquè ignobiliorem naturam conuerti, vitium hoc quasi corrigens, & emendans effecit, vt nobiliorem, præstantioremquè sua ipsa naturam, & conditionem posset quoquè sibi cum vellet, adsciscere. Nam quemadmodum si mentem, sensui, & appetitui subijciat, prosternatquè, à sua natura discedens deteriore loco constituitur, ita si illam non iam in custodiendo appetitu, moderandisquè nostris affectionibus, ac rebus humanis gubernandis occupatam detineat (hæc enim vitæ ratio, atquè conditio, propria hominis, vt homo, conditio, proprius status est) sed à sensu quantùm potest, exoluat, omniquè studio, ac diligentia liberet; mortemquè in hoc*

etiam corpore, ut Plato dicebat, cōmentetur; iam non homo est, sed Deus quidam. Istud autem sapientia præstat, quam à Theologia non differre postea ostendemus; estquè rerum maximarum, & planè diuinarum contemplatio, atq; agnitio. Etenim, dum contemplamur, quasi è corpore euolantes, ab appetitu certè, & affectionum tumultu fermè liberi, mentibus illis immortalibus, beatisquè, quarum vita intelligentia est, quàm simillimi euadimus. Tribuimus autem hanc dignitatem sapientiæ, ac Theologiæ præsertim, non scientijs reliquis; quamuis ipsæ etiam in contemplatione, veriquè perspicientia versentur; quoniam quemadmodum maximæ artes, idest militaris, & oratoria & virtutes morales ad prudentiā, ita scientiæ omnes ad sapientiam referūtur. Verum hæc omnia alio loco sunt copiosè differenda. Felicitas igitur, quæ in contemplatione versatur, non malè fortasse hoc pacto definiatur, actio mētis sapientiæ, vel si mauis, Theologiæ congruens cum reliquorum bonorum copia in vita perfecta. Verum hæc fortunæ, et corporis bonorum affluentia non eodem penitus modo hìc intelligenda est, atquè in ea felicitate, quæ in agendo consistit. Illa enim cum eius hominis propria sit, qui ad Reip. gubernacula sedet, multosquè sibi cōciliare, & non modo opera, & consilio, sed etiam re iuuare debet, magna eget externorum bonorum co-

pia: contemplatione autem dedita vita paucis contenta est, sperneretque reliqua omnia bona, nisi illis omnino destituta a contemplatione auerteretur.

Quae igitur hoc primo libro nobis tractanda proposueramus, iam sunt absoluta. Attulimus enim primò definitionem felicitatis proprio genere, proprijsque differentijs constantem, in qua omnes ferè homines consentirent. Deinde causam conficientem felicitatis, aliorum confutatis sententijs, ducibus Aristotele, & Platone inuestigauimus. Postremò duo notauimus felicitatis genera, alterum quod honestis actionibus, alterum quod contemplatione constaret. Atquè harum quidem rerum primae quasi lineae ductae sunt; in sequentibus autem libris veris coloribus easdem perpolire, atquè clarius exprimere oportet. Ad quod eò quidem alacrius aggrediemur, quò magis humanitatem tuam, quasi propitium numen nobis adfuturam speramus.

FLAMINII NOBILII DE HOMINIS FELICITATE AD PIUM QUARTUM PONT. MAX.

Liber Secundus.

DEliberanti mihi à primis temporibus ætatis, quam nam potißimum vitæ rationem sequerer, quibusque studijs me dederem, atquè summorum virorum exempla mihi ante oculos proponenti Philosophia imprimis ad animi quietem, atquè oblectationem aptißima visa semper est, & veræ felicitatis effectrix. Omitto illa, ab immoderatis animi affectionibus, libidine, odio, timore, ægritudine, quæ furias immittunt in vitam, immortalesquè, & capitales inimicitias nobiscum gerunt, solam Philosophiã nos vindicare, ac sine virtute, cuius eadem magistra est, si viuas, vitam istam iam non vitam, sed mortem potius quandam censendam esse, cum mens vitijs obruta nullum ostendere lumen queat, omitto inquam, quòd longiore egeant oratione, minusquè sint necessaria; Hoc vnum dico. Cum cæteræ artes omnes certis quibusdam, & angustis sint

bus contineantur, sola Philosophia res omnes humanas, atque diuinas inuestigādas, & quatenus fert hominis conditio, perspiciendas suscipit; solaque ad Dei Opt. Max. naturam contemplando accedit; in qua quidem contemplatione illius ipsius Dei, quem contemplamur, quodammodo participes nos fieri necesse est. Quemadmodum enim oculus, cum candorem percipit, & ipse etiam exalbescit, omninoquè eodem semper colore, quem ipse intuetur, coloratur; sic animus noster, cum omnia humana infra se ducens, & pro nihilo putans principem illum Deum contemplatur, in eaquè iucundissima contemplatione quasi ambrosia, & nectare pastus conquiescit, iam non dico diuinus, sed Deus ipse planè euadit. Quo bono si quidquàm maius reperiri posset, eoquè vno non omnia continerentur, afferrem alia, & plurima, & maxima, quibus adductus hoc delegerim vitæ genus. Nec verò illud ab incæpto me deterrebat, quòd scirem & superioribus temporibus doctissimorum hominum impias, & nefarias extitisse opiniones, & nostra tempestate multos qui Philosophiam profiterentur, non probatissimis esse moribus. Didiceram enim ex Platone, & Aristotele res fermè præter virtutem omnes, quæ ab hominibus expetuntur, diuitias, robur, pulchritudinem, eloquentiam scientiam, quamuis suapte natura in bonis sint, pro

illius tamen ingenio, in quem inciderunt, aut maxima incommoda, aut ingentes vtilitates afferre. Etenim si quis omissa recta, & honesta viuendi ratione sapientiam humanam diuinæ anteponat, seque religionis, & pietatis hostem profiteatur, quò se plurimum ab idiotis differre ostendat; is dum in literas incumbit, in suam, aliorumque perniciem profectò incumbit. Qui verò ad percipiendam Philosophiam elegans, & salutare iudicium adhibens paucis illis, quæ religioni aduersantur, repudiatis, ea quæ ferè innumerabilia ad vsum vitæ necessaria, & ad agnitionem animi pulcherrima sunt, ex ea nititur haurire; is mihi vir et sibi, & alijs vtilißimus in sacraria rerum diuinarum abdita tuto, faciliquè itinere perduci videtur. Non enim profectò credendum est hanc admirabilem vniuersitatem tot orbibus, tot elementis distinctam, tàm varijs metallorũ plantarum, animalium formis refertam non multũ facere ad cognitionem Dei, nõ plurimum ad ipsius amorem homines rapere. Quare mea quidem sententia nihilominus Philosophiæ studendum est, etsi ea quidam abutantur; sed fides semper, ac religio in Deos castißimè conseruanda. Quo quidem consilio me ad Philosophiam accesßisse, & ipse mihi sum conscius, & omnibus dictis, factisquè meis per omne meum vitæ tempus sedulo ostendam. Quod

cum

cùm tibi Pie Quarte Pontifex Maxime tres ab hinc annos exponerem, illudquè tibi summopere placere intelligerem, mirificè sum cohortatione tua ad eandem insistendam viam confirmatus. Cum autem animaduerterem ea, quæ scribimus, nescio quo pacto in animis nostris altius imprimi, & quasi insculpta remanere, ad ea, quæ aut ipse per me ex bonis autoribus collegeram, aut à præceptoribus meis, Vincentio præsertim Madio, quo nec vir melior, nec homo doctior vnquàm fuit, acceperam, literis mandanda me contuli. Placuit autem à Felicitatis tractatione initium scribendi sumere; quoniam inter cæteros Philosophiæ locos hic quasi primas tenet; & felicitatis vi, naturaquè comprehensa incredibili virtutis amore capimur, atquè ad rerum naturam inuestigandam, et considerandam summo quodam studio incitamur. In qua quidem quæstione Aristotelem, & Platonem potissimum sequimur; quod etiam in reliquis tractationibus obseruare habemus in animo. Nam Zenones illi, Epicuri, Aristones, Herilli mouere fortasse hominum studia potuerunt, retinere quidem certè non potuerunt. At Platonem, & Aristotelem, vt perfectos planè philosophos, vt architectos beatæ vitæ, vt diuinos, & cælestes viros laudant omnes, & admirantur. Ille in naturali philosophia tractanda non accuratis-

ſimus quidem fuit; verum ea quæ ad communem vitam pertinent, de virtutibus, & vitijs, omnino què de bonis rebus, & malis copiosè, & enucleatè ſcripſit, diuina præterea planè diuinitus. Ariſtoteles verò cum in Phyſiologia, tùm in his ipſis cumulatiſsimè ſatisfacit. Ita enim vbiquè neruos induſtriæ contendit, vt nihil ex ijs, quæ alicuius ſunt ponderis, non diligenter examinatum relinquat. Optimè definit, cõmodè, dilucidèq; partitur, omnia firmiſsimis rationibus concludit, veras plerumquè rerum cauſas affert. Horum igitur ſummorũ philoſophorum de ſummo bono ſententias, quas magna ex parte conſentientes ducimus, explicare, atquè illuſtrare pergamus. Agemus autem in hoc ſecundo libro de virtutibus tùm ad appetitum, tùm ad mentem, & intelligentiam pertinentibus; quòd in his felicitatem conſiſtere docuimus, hoc ſequentes inſtitutum, vt quæ ab Ariſtotele apertè, perſpicuèquè tradita ſunt, attingamus duntaxat; quæ autem aliquibus ſunt obſtructa difficultatibus, diligentius expendamus, ac patefacere conemur: quamobrem erit hic liber quaſi compendium quoddam totius moralis Philoſophiæ. Atqui ſi res hæc longius fortaſſe ab incæpto nos traxerit (id enim diu, multumquè conſiderauimus) facilè ab illis nos veniam impetraturos confidimus, qui huius tractationis magnam, per

gratámque vtilitatem animaduertent, & quoties de virtutibus, de scientijs, de Theologia verba fieri à nobis audient, toties de veris, primisque felicitatis causis verba fieri cogitabunt.

Cap. 1. *Ciuilis felicitas tum prudentiam, quæ de bonis, & malis consultat, eligitquè bona, tum virtutes facultatis appetentis moderatrices, vt superiore libro diximus, requirit: ex quo de prudentia, & his virtutibus, quæ appetitum rationi obedientem præbent, & intra certos quosdam cancellos cōtinent, separatim est agendum: Primumquè de his, nam postea ad prudētiæ vim intelligendam accedemus paratiores. Hæ morales appellantur, quoniam more, & consuetudine comparantur, vt temperantia, fortitudo, iustitia. Nulla enim ex his virtutibus insita nobis à natura est. Nam quæ natura constant, nunquā, vt Aristoteles dicebat, aliter, atque sunt, assuescāt. Ignis natura fertur ad cœlestem oràm: nunquàm, vt deorsum feratur, assuefacies. Terra suopte nutu inferiorem locum petit: etiam si millies illam sursum iacias, nihilominus priorem semper propensionem retinebit. At hominis natura ita ad has virtutes perspicuè se habet, vt illas suscipere pariter & non suscipere queat. Ergo quemadmodum neque præter naturam, ita neque natura nobis inesse virtutes credendum est: sed sic affectis, atque à natura fa-*

ctis, vt illas suscipere possimus, more, & consuetudine ingenerari, & confirmari. Praeterea naturales facultates non ex functionibus munerum illis facultatibus congruentibus acquiruntur; non enim eo, quòd saepe vidimus, & audiuimus, videndi, & audiendi facultatẽ, ac sensum adepti sumus; sed istas facultates à natura accipientes continuò ipsis vtimur, illarumque officia sine vlla institutione commodissimè praestamus. At virtutes consequimur, virtutis prius functi muneribus. Suum enim vnicuique tribuendo, nulli iniuriam inferendo iustitiã, dolores tolerando, periculis se exponendo fortitudinem, libidinem coercendo, modestè, ac sobriè viuendo temperantiam adipiscimur. Atquè omninò actionum in vtramquè partem magna vis est. Nam ex bonis actionibus virtutes, ex malis vitia oriuntur. Quod & in caeteris fit artibus. Nam quẽadmodum benè, & ornatè dicendo artem oratoriam nobis comparamus, sic peruersè, ineptèq; dicendo illud nos consequi. L. Crassus dicebat, vt ineptè semper, ac peruersè dicamus. Eadem igitur virtutũ ratio est. Bene enĩ, vel male agendo in ijs rebus, quae ab hominibus inter se cõtrahi solent, iusti, vel iniusti efficiuntur; Et oblatas voluptates sine vlla cũctatione, atq; ardenter prosequẽdo, aut repudiãdo temperãtes vel intẽperãtes. Ergo, vt vno verbo dicã, quales

actiones præcesserũt, tales virtutũ, et vitiorũ habitus sequuntur. Quãbrem verissimè à Platone, et Arist. sæpè dictum est, in puerorũ institutione plurimũ esse elaborandum, et hoc eorũ, qui leges ferunt, præcipuũ esse munus, vt ciues in bonis, et virtuti consentaneis actionibus exercendo ad virtutem eos perducant.

cap.2. Vidimus à natura nõ esse nobis insitas virtutes, sed cõsuetudine acquiri. Quare nec facultates, nec affectiones nuncupabimus (nam hæc, vt superiore libro diximus, à natura nobis tributa sunt) sed habitus esse statuemus (qui quidem habitus consuetudine comparantur) habitus autẽ facultatis appetentis. Habitũ nunc intelligimus cõformationem quãdam ipsius appetitus, qua stabiliter, promptè, iucundè eiusdem generis actiones obeat; queẽadmodũ temperantia est habitus quidam appetitus, quoniã illa præditus, stabiliter, expeditè, libẽter repudiat voluptates; similiter intẽperãtia habitus est, quoniã ab ea confirmatus appetitus firmè, prõptè, cũ voluptate sequitur voluptates. Nec verò est quod mireris, sensum ad suũ officiũ præstandũ habitu nõ egere, appetitũ egere. Nã sensus ita pendet à re obiecta, vt ĩ speciẽ illius formatus, nõ possit nõ sẽtire. At appetitus, queẽadmodũ superiore libro ostendimus, rationi obedire, et repugnare æq́ potest. Quare ne repugnet, sed libentißimè sequatur, quocũque ratio ipsum ducit, virtutis habitus adsit oportet.

Ex tribus habitus cõditionibus, quas recẽsuimus, vt scilicet per illũ constanter, expeditè, iucundè agatur, facile actiones, quæ habitũ præeũt, ab illis quæ sequũtur, distinguẽtur. Nam priores sine quadã animi firmitate, non promptè, non multum etiam libenter obeuntur, idcircoquè imperfectæ sunt; posteriores autem illis præditæ conditionibus, sunt perfectæ, & absolutæ. Non fit autem ex vnica actione habitus (quæ enim cõsuetudine acquirũtur, nõ statim fiunt) sed ex multis; ita vt paulatim appetitus conformetur; quemadmodum plures è tecto cadentes guttæ ad cauandum lapidem requiruntur. Nec dubites, quomodo ex actionibus, quas esse imperfectas posuimus, perfectus virtutis habitus poßit comparari. Nam præceptoris, & parentis mens prestò adest, quæ per has imperfectas actiones, cum ipsa satis perfecta sit, potest perficere, rectèq; conformare appetitum, aut etiam, si quis multum ingenio valet, per se conformare, ac perficere suummet appetitum poterit. Non enim perfectio appetitus, idest virtus imperfectis actionibus, sed perfectæ rationi accepta referri debebit. Quòd si quæras, ecquid causæ sit, cur ignis, vt deorsum feratur, assuefieri non poßit, appetitus autem varias habeat propensiones, & ad res planè contrarias poßit assuefieri: illud esse in causa respondebo, quòd ignis à forma

sua certum habuit instinctum, atque impetum; qui forma incolumi tolli nequit; at appetitus non habet propriam quandam propensionem; sed illam à bona, aut mala ratione accipit. Fortasse etiam, sicut Planetarum globi, & si peculiarem quendam habeant motum, tamen à stellifero orbe tanquam ab altera communi, multoque perfectione forma, longè diuerso, nec tamen repugnante naturâ, voluuntur motu; sic appetitus noster, quanuis naturaliter ad ea, quæ sensui amica sunt, propendeat, tamen à ratione tanquam à superiore forma longè aliter, quàm sensus suadeat, moueri potest. Hoc inter Planetarum globos, & nostrum appetitum interest, quòd illi libentißimè semper supremum globum sequuntur; noster autem appetitus quoniam multò prius existit, quàm ratio expergiscatur; idcirco tantas vires sumit, vt rationi iam exortæ, principatumque sibi vendicanti repugnare & audeat, & poßit. Quare paulatim, vt obedire velit, est assuefaciendus; & bono quodam habitu, idest, virtute conformandus, & confirmandus; quod in Planetarum globis opus non fuit. Hinc fit, vt virtus ipsius appetitus rectè appellari poßit, vestigium quoddam rationis in appetitu impressum; sed ita altè impressum ob frequentes actiones, vt vix tolli poßit. Verum hæc diligentius à me in alijs huius philosophiæ par-

tibus (vniuersam enim exponere instituimus) & fusius tractabuntur. Nunc eò, vnde discessimus, reuertamur.

cap.3. *Statuimus virtutem ex bonis actionibus comparari: nunc quæ sint istæ bonæ actiones, est declarandum. Qua in re iniustus sit, qui rudiore quadam, & pinguiore oratione non sit contentus; accuratam, & subtilem postulet, cum res subiecta non postulet, ac potius non ferat. Subiectæ enim nobis in præsentia sunt res humanæ suapte natura mutabiles, atque incertos exitus habentes. Hac igitur quasi conditione lectoribus posita, vt populari, & probabili orationis genere contenti sint, ad nostrum pensum nos reuocemus. Virtutes morales ferè ab eo, quod nimium est, expelli, & corrumpi solent; quod etiam in viribus corporis, & valetudine vsu venit. Claris enim, & perspicuis exemplis, vt inquit Aristoteles, ad ea, quæ in obscuro latent, in lucem proferenda, declarandaquè, tanquam testibus, vtendum est. Nam & à multis, immoderatisq́ exercitationibus, & à paucis, ac remissioribus minuuntur, franguntur q́ vires. Item poculenta, & esculenta æque copiosius, ac parcius præbita valetudinem offendunt. Eodem modo in his virtutibus, quas morales dicimus, se res habet. Fugere omnia, & extimescere, et seu mobilibus, vt inquit ille, veris inhorruit Aduentus folijs, seu*

virides

virides rubum Dimouere lacertæ, corde, et genibus tremere, similiter autem ad omnia pericula præcipitem ruere Fortitudini mirabiliter officit. Item si omnes voluptates, præsertim quæ ad gustum, tactumq́ pertinent, amplexeris, illarumq́ nullum modum statuas, aut si tanquã truncus, & stipes quidem esses, ab omnibus abhorreas, omnes respuas, ac ne sentias quidem, nullo pacto temperantiæ nomine eris laudãdus. Omnino, vt moderatæ exercitationes, moderatus cibus, & potus bonam valetudinem efficiunt, augent, tuentur; Ita mediocritas quædam in actionibus, virtutes parit, & conseruat. Fortitudinem consequemur, si quando, & quatenus, & quomodo oportet, fidamus, atq́, si quãndo, & quatenus, & quomodo oportet, metuamus. Quod de vna virtute dictum transferatur etiam ad reliquas. Non debent autem, vt etiam poßint, planè funditus tolli affectiones ex animis nostris. Exacuunt enim tanquàm cotes virtutem, vt ira fortitudinem, beneuolentia erga homines iustitiam, & æquitatem. Sed nec possunt. Nam non sequitur; minuuntur affectiones: ergo, cum non sint infinitæ, penitus aliquandò tollentur; quemadmodum etiam non sequitur illud: Potest aquæ frigus minui, & calor ignis: ergo aliquandò prorsus tollentur. Dum enim aqua, aut ignis erit, ab illa prorsus frigus, ab hoc calor remoue-

ri non poteſt. Ita donec ſenſus in homine erit (erit autem quandiu in terris manebit) poteſt quidem illius propenſio quaſi frenari, & cohiberi, funditus extirpari non poteſt. Licet clament, quantum velint Stoici; ego tamen de hac ſententia, quam etiam Theologis noſtris probari video, nō decedam. Cæterū de hac mediocritate paulò poſt diligentius agemus.

cap.4. *Diximus, ſi in affectionibus, & humanis actionibus modus quidam adhibeatur, eo quod nimium, & eo quod parum eſt, euitato, paulatim virtutis habitum comparari. Comparato autem habitu facilius deinde in affectionibus, & actionibus adhiberi modum; quemadmodum etiam multis perferendis laboribus robur comparatur; quo comparato, haud paulò facilius, quàm antea ac libentius multi, grauesq; labores ſubſtinentur. Quamobrem hoc ferè maximum eſt contracti habitus indicium, ſi libenter, atque cum voluptate functiones illi habitui congruentes obeantur. Ex his, niſi fallor, proximum virtutis moralis genus eſt inuentum. Nam cum in appetitu, vt ſuperiore libro declarauimus, ſit ipſa facultas, qua à re moleſta in fugam conijci, à iucunda ad proſequendum incitari poſſumus, ſit etiam affectio, id eſt præſens iam cōmmotio, & concitatio: reperiatur etiam neſcio quid à more, & cōſuetudine impreſſum in ipſa facultate, quo in eandem affectionem, vel le-*

uißima oblata occaſione ſemper, atque expeditè pro rumpat; hoc autem habitum dicimus; profectò vir tus habitus quidam erit. Nam neq; ex facultate, & propenſione, quam ad iraſcendum habemus, aut ad lætandum, neq; ex præſente ira, & lætitia aut lauda mur, aut vituperamur (nō enim quòd ob facinus ali quod patratū iraſcamur, aut patriæ bonis lætemur, quiſquā nobis vitio vertet, ſed tantū quòd aut vehe mētiores, aut remißiores ſimus) at ex virtutibus lau damur; ergo virtutes neq; in facultatū neq; ī affectio nū numero erant reponēdæ. Præterea facultates, et affectiones; nobis inſunt à natura, vt ſuperius dixi mus; virtutes, et uitia nō insūt à natura; ergo aut fa cultates, aut affectiones eſſe profectò non poſſunt. Reſtat, vt ſint habitus. Quare habitus tanquā vir tutis genus à nobis ſtatuetur. Verum non ſatis eſt ita dicere, virtutem habitum eſſe; quinimo in eo ma ximè elaborandū eſt, vt qualis ſit habitus, intelliga mus.

cap.v. *Virtus igitur, ſi vniuersè hoc nomen accipia tur, eſt huiuſmodi, vt benè affectum reddat id, cu ius eſt virtus, & ad benè ſuo munere fungendum aptum, atque idoneum; quemadmodum virtutem oculi dicimus vim illam, qua oculus benè habet, be nèque ſuū cernendi officium præſtat. Ergo ſua etiam virtute appetitus hoc adipiſcetur, vt optimè ſe ha-*

beat sitque ad suum munus explendum aptißimus. Optimè autem tunc se habere censendus est, quando rationi rectæ obtemperat; quemadmodum etiam corpus in optimo suæ naturæ statu collocatur, quando animæ imperata promptißimè facit. Obtemperabit autem rectæ rationi appetitus, cum non vehemētes nimiū, aut remissas habebit affectiones, sed quēadmodum superius diximus, moderatas. Quare mediocritas hæc affectionum verißima erit, & maxima facultatis appetentis virtus. Id etiam in artibus cernitur, vt ea opera, quæ scitè, et affabrè facta esse significare volumus, hac potißimum oratione commendare soleamus, nihil illis neq; detrahi, neque addi posse; quasi nimium, & parum omnem artis perfectionem labefactet, conseruet autem mediocritas. Quanuis autem affectiones suapte natura quantitatis expertes, et indiuiduæ sint; tamen propensio ipsa facultatis appetentis habet gradus quosdam, vt magis contenta, aut remißior esse poßit, & vehementiores, aut remißiores parere affectiones; quemadmodum propensionem ad inferiorem locum, & maiorem, vt in plumbo, & minorem, vt in ligno, ponere solemus. Idem de calore, frigore, & multis alijs qualitatibus dici potest. Sic igitur propensio appetitus, & motio ipsa, idest, affectio, & vehementior esse statuitur, & remißior, et moderata; qualis iam

illa est, quæ regitur à virtute, tãquàm à forma quadam à ratione impressa. Verum hæc mediocritas non est ita accipienda, vt, prout viridis color ex candidi, & nigri mistione oritur, ita virtus ex vitijs, quæ extrema sunt, composita intelligatur, Id enim planè esset absurdum; sed, prout tepidum inter summè frigidum, & summè calidum esse medium dicimus; quoniam ab vno discedit, ad alterum non peruenit, sed medio quodam consistit loco; ita se res habet in virtute, vt ab vno extremo recedat, nec tamen ad alterum accedat. Neque etiam ita virtutem esse mediocritatem ponimus, vt sit moderata quædam affectio (iam enim non inter affectiones, sed inter habitus esse connumerandam ostendimus) sed potius sit forma quædam, vt diximus, à ratione per consuetudinem in appetitu impressa, ex qua moderatæ semper, & rationi obedientes affectiones emergant. Ex quo nihil mirum si virtutem consequi difficillimum sit, cum in medio consistat, à quo medio multis modis possumus aberrare; quemadmodum scopum ferimus difficillimè; facillimè autem, vel supra, vel infra, vel dextrorsum, vel sinistrorsum. Verùm hanc virtutis consequendæ difficultatem, quæ necessariò ob virtutis ipsius naturam contingit, eo bono, vt Plato dicebat, natura compensat, quòd qui vnam adipiscitur virtutem, omnes

possidet, quod in vitijs non euenit, vt suo loco apparebit. Est igitur virtus ex moderatis affectionibus parta, custos etiam huius mediocritatis planè aureæ; simul autem, cum sit perfectio, & absolutio facultatis appetentis, erit etiam finis, extremum, vltimum, quò natura facultatis appetentis peruenire potest. Illud autem animaduertatur, non exquisitum quendam, & certum locum à nobis virtuti aßignari, in quo tanquã in medio consistat, quemadmodum dicimus sex inter duo, & decem interijci intermedias (id enim esset planè ridiculum) sed illud dicemus esse debitum virtuti medium, quod ex rationis rectæ præscripto pendet. Non enim æquè aduersus eos irasci debemus, qui nobis, atq; eos, qui Dijs immortalibus inferunt iniuriam. Hæc igitur affectionum mediocritas, non ex natura sua, sed ex eo, quod nos recta ratio agere iubet, spectanda est. Quare hæc sit virtutis moralis definitio, habitus à recta ratione per cõsuetudinem impressus in appetitu, qui quidem ipsius appetitus est finis, et perfectio. consistit autem in ea mediocritate, quæ ad nos comparatur; quæque ratione, & vt prudens definiret, est definita; ita vt capto consilio statim rationi pareat appetitus. Hanc definitionem cuique virtuti morali conuenire ostendemus. Interim illud notemus, ex extremis vnum agis inconuenire cum medio, quàm alterum, vt au-

daciam magis cum fortitudine, quàm timiditatem animi potius remißionem cum mãsuetudine, quàm excandescentiam. Id autem illa imprimis de causa accidit, quoniam in affectionibus illis, quæ suapte natura vehementes sunt, ut libido, & ira; vis virtutis in cohibendo, ac frenando potißimum cernitur; idcircoq; magis illi extremo quod parum est, quàm illi, quod nimium, adhæret; contrà autem in affectionibus illis, quæ suapte natura sunt remißiores, vt confidentia magno impendente periculo, augere, atque incitare illas virtutis opus est; propterea ad illud extremum, quod nimium est, propius accedit, ab altero autem longius recedit. Hinc facilè apparet, distet ne magis ab vno extremo alterum extremũ, an medium. Nam certè si extremum, quà extremum consideres, ab altero extremo longius distare, quàm à medio fateberis; Medium enim inter illa interiectum est. At si spectes virtutem nihil aliud esse, quàm moderationem quandam, extrema autem ambo in hoc conuenire, quòd sunt immoderata, profectò vni extremo virtutem magis aduersari, quàm alterum extremum non dubitabis. Ita vni extremo duæ res diuersa tamen ratione opponũtur; quà extremum est, alterum extremum sine dubio opponitur; quà ĩmoderatum, & inordinatũ, ipsa uirtus, quæ nihil aliud est, quàm moderatio, & ordo.

Ostendimus quid sit virtus, & quo pacto in mediocritate quadam cōsistat: ipsas scilicet affectiones quasi temperando. Quare si quæ affectiones sunt, quæ iam modum excesserint, vt maleuolentia gaudens alieno malo, impudentia, inuidentia, & huiusmodi aliæ; hæ quidem nullo pacto mediocritatem recipiunt, neque simul cum virtute possunt consistere. Non enim in re immoderata moderationem est reperire.

cap.vi *Constituta virtutis moralis definitione, ad illam in suas partes tribuendam pergemus. Qua in re mira est difficultas. Neque enim certa aliqua methodus, & ratio, qua proficiscamur, apparet; & si multi non defuerint, qui tentarint. Ego autem iudico ab omnibus latinis hanc rem subtilius, quàm par erat, esse tractatam (non enim res hæ, quæ ad moralem philosophiam pertinent, summam illam disciplinæ elegantiam ferunt, ne dum postulent) idcircoquè euenisse, vt in multos incurrerint errores, quod illorum partitiones consideranti facilè apparebit. Insignis autem præter alios est ille error, quòd moralium virtutum, alias ad appetitum, vt fortitudinē, temperantiam, mansuetudinem, animi magnitudinem, alias ad voluntatem, vt iustitiam, & charitatem pertinere arbitrantur. Putant enim voluntatem vt in proprium bonum propendeat, quod humana*

mana ratione comprehendi potest, habitu nõ egere, sed id, quod sibi à mente proponitur, sequi; verum si bonum aliquod vim naturæ humanæ excedat, qualis Deus est; vt illud voluntas amplexetur, atque ardenter amet, quantum debet, egere habitu; qui ipsam quodammodò voluntatem extollat; huiusmodi autem charitas est, quam fortasse magis latinè pietatem diceremus; similiter si non proprium bonum, sed alterius sit procurandum, vt in iustitia, & liberalitate vsu venit, in his etiam voluntatem esse quibusdam habitibus confirmandam; iustitia, inquam, & liberalitate. Nos autem superiore libro diximus, voluntatem nihil aliud esse, quàm inductionem, et propensionem mentis in id, quod sibi bonum esse cognouit; ex quo nisi mens fallatur, ipsa falletur nunquàm: idcirco mens ipsa est bono quodam habitu confirmanda, non voluntas. Procurare autem alterius quoq;, non modò nostrum bonum; nullo modo fines egreditur nostræ naturæ. Præclarè enim Chremes, cum Menedemum consilio iuuare vellet, Homo, inquit, sum: humani à me nihil alienum puto. Homo enim à natura factus ciuilis, & sociabilis, nequè sibi solum natus, sed vniuersæ penè hominum societati, illam dum tuetur; propriam perfectionẽ, propriumquè bonum tuetur. Ergo cum mens, nisi falsa aliqua ratione decipiatur, aliorum bonum, suum

esse bonum cognoscat, voluntas etiam in illud per se, suopteq; nutu sine ullo habitu propendebit. Ita liberalitas, & iustitia superuacui, atq; inutiles essent habitus, si in voluntate consisterent. Nos autem inferius illis etiam affectiones moderandas subijci ostēdemus. De charitate tantū fortasse nō male sentiunt, ut suo loco constabit. Perspicuè igitur, palàm, euidenter in hac re Latini lapsi sunt. Omitto alios errores, ne in re satis clara nimis lōga ponatur oratio. Græci autem conniuentibus propè oculis hanc totam rem prætererunt. Quare bona cum hæc nostra legētium venia quoddā inuentum meum proponere nō verebor; quod si quis nō probabit, melius aliquid reperiat, & mihi etiam communicet, ut ego cōmunico mea. Cōsideranti igitur mihi, quot essent virtutis huius partes, illud occurrebat, alias elucere potissimum in aliqua certa affectione moderanda, ut temperantiam in libidine, fortitudinem in dolore; alias, & si affectiones sibi moderādas proponant, tamen in externis quibusdā actionibus maximè extare; queadmodum liberalitas auaritiæ moderatur, et alteri affectioni, ob quā prodigi euadimus; ut postea videbimus, verū in re externa maximè cernitur, in donandis scilicet pecunijs: similiter iustitia amorē, odiū, misericordiā, inuidiā frænat; cæterū in tribuēdo vnicuiq; suū apparet Ex quo cū fortitudinis, aut tēperātiæ no

mine quēpiam laudamus; affectionũ mentionē faci mus potiſsimũ, illũ dolori, ac metui, hunc libidini dicē tes reſtitiſſe: at cum liberalitate, aut iuſtitia præditũ eſſe aliquē probare volumus, illum dicimus cui oportet, et quando, & quantum, pecuniam donare: hunc nemini iniuriam inferre, ſuum vnicuiquè tribuere. Sit igitur hæc prima (non enim inuenio meliorem) virtutum moralium partitio, vt alias in affectionibus potiſsimũ moderãdis verſari ſtatuamus, alias autẽ ex quibuſdam potius externis factis ſpectari.

cap.7. *Rurſus autem in priore membro diuidendo aliæ occurrunt difficultates; quæ latinos autores legenti apparebunt. Equidem exiſtimo, ſi rei natura ſpectanda fuiſſet, eundem ordinem fuiſſe in virtutibus recẽſendis ſeruandum, quē nos in affectionibus numerãdis ſuperiore libro ſeruauimus, vt cuiq; affectioni propria, & ſua responderet virtus. Verùm multa virtutum nomina fingere coacti fuiſſemus; & ad vſum ineptior, atq; inutilior fuiſſet oratio. Quare ſatius viſum eſt Ariſtoteli, quē nos ſequimur, quæ nam eſsēt affectiones illæ, quæ in animis noſtris plurimũ vigerent, attendere, illarũq; proprias exponere virtutes: quæ notiſsimæ, atque in ore omniũ ſunt. Primæ autem affectiones, quæ nobis inſunt, quemadmodum ſecundo libro de vera, & falſa voluptate diligenter explicauimus, appellari ſolent voluptas, et dolor.*

Illa quidem nostræ naturæ amicißima est; quod vel inde patere potest, quòd solo dulci, vt Galenus ostendit, nutrimur; & paulò inutiliorem cibum, dummodò suauior esset, ægrotis esse præbendum Hippocrates censebat. Quòd si aliqua gustatu dulcia vim aliquam veneni secum inclusam gerunt; ex duabus partibus illa esse composita Theophrastus dicebat, quarum vna naturæ nostræ sit amica, altera aduersetur. Ergo, cum voluptas sit nostræ naturæ maximè congruens, & consentanea, mirandum non est, si ad eam maxime propendeamus; & vehemens quædam erga illam affectio nobis innascatur. Quãobrem grauißimum fuit, & verißimum illud Aristotelis præceptum, vt in omni negotio, quicquid iucundum est, ipsamq́ adeo voluptatem summo studio vitaremus, itaquè erga illam essemus animati; quemadmodum Senes illi Troiani erga Helenam, quam cum multis primum laudibus affecissent, deinde subijciebant, attamen & quãuis sit talis, classe redito. Sumus igitur mirabiliter appetentes voluptatis; quare hæc propensio regi, & moderari à temperantia debebit. Non tàm autem ad voluptatem propendemus, quàm abhorremus à dolore, tanquam à capitali quodam hoste; ex quo multi à capiendis voluptatibus abstinentes, dolori tamen resistere nõ potuerunt, ac de gradu deiecti sunt. Hercules ipse,

cum morte ad immortalitatem perueniret, dolore fractus miserabiles voces, vt est apud Sophoclem in Trachinijs edebat; vt de omni planè dignitatis sede dimoueri videretur. Maxima igitur virtus habenda fortitudo est, quæ dolori moderatur. Præter dolorem, & voluptatem, aliæ duæ sunt in nobis maxime vehementes affectiones, auiditas honoris, & ira. Preclarè enim de honoris auiditate eleganti plane iudicio vir Cornelius Tacitus dicebat, postremũ hunc morbum esse, qui à sapiente decedat. Nam, vt inquit ille, Dedecus ambitio pulchrum est, populiquè fauentis laudatum studio, atq; omnino honos ipse, & cultus Dijs Immortalibus nos similes reddere videtur. Ambitio igitur ex voluptate oritur, quam ex honore capimus, sicuti ira ex dolore, quem contempti, ac ludibrio habiti sentimus. Hic vero huiusmodi est, vt in corpore etiam euidentia signa interioris perturbationis appareant. Color, vox, oculi rabiem quandam spirant. Aiacem quidem, vt alios omittam, quem, & quantum virum? ira ad furorem, mortemquè perduxit. Expedit igitur, vt iram cohibere possimus, lenitatem, & mansuetudinem (quãuis hoc verbum nimiam ferè præ se fert animi remissionem, & infractionem; sed caremus commodiore) vt autem coerceamus ambitionem, moderatum honoris desiderium (hæc etiam virtus

proprio ferè caret nomine) vel animi magnitudinẽ adhibere. Hæ igitur principes virtutes, quæ affectionibus perspicuè moderentur, à nobis statui debebũt, Temperantia, Fortitudo, moderatum honoris desiderium (à qua virtute animi magnitudinẽ specie non differre constabit) & mansuetudo. De his igitur nõnulla sigillatĩ dicamus, ad illas deinde, quæ in actionibus cernuntur, explicandas aggressuri. Breuissimi autem erimus, ne à re proposita longius discedamus.

cap. 8. *Temperantiam diximus esse mediocritatẽ, quæ in voluptatibus versatur; de ijs autem potissimũ voluptatibus intelligi volumus, quæ gustu, tactuq; capiuntur; nam eos, qui fabellis, spectaculis, cantilenis delectantur, etiam si nimij in eo sint, non tamen ferè solemus intemperantes appellare; nisi ob similitudinem quandã. Propriè autem illos dicimus intemperãtes, qui vehementius, quã par sit, illas, quæ ad gustum, tactumq; pertinent, & vt clarius loquar, obscænas, ac venereas voluptates amplectuntur. Has igitur voluptates omninò repudiare stuporis cuiusdã esset, quẽ perrarò in hominibus reperias; ardenter autem persequi intẽperãtiæ, ad quã quidẽ ferè omnes procliues sumus. In medio tẽperantia cõsistit, quæ moderatus quidã amor, rationiq; rectæ obedĩẽs, et moderatũ odiũ harũ voluptatũ ponitur, ita vt hæc illius extre*

ma cōstituantur īmoderatus amor, id est intemperātia, et immoderatum odium, id est stupor, ac vacuitas quædam sensus. Dolor autem nō pertinet ad temperantiam, nisi quatenus temperans carere se voluptatibus nō molestè fert, quod intemperanti est molestissimum: ita vt ob voluptatem aliquando discrucietur. Propriè autem dolor pertinet ad Fortitudinem, quamuis in hoc me ab omnibus tùm græcis, tùm latinis dissentire sciam; verùm ab Aristotele, nisi fallor, non dissentio, quod ex verbis illis, quæ in tertio libro de moribus capite de Fortitudine leguntur, intelligi potest Ex eo igitur fortes appellantur, vt supra à nobis dictum est, quòd res molestas, atque asperas fortiter ferant: Itaq; doloris, & molestiæ plena res est fortitudo, eoque iure laudatur: Difficilius enī est res molestas toleranter pati, quàm se à iucundis abstinere. *Præterea de temperantia tractans dicebat alio pacto subijci dolorem fortitudini, alio pacto temperantiæ. Nam fortitudo dolori, qui pungit, & fodicat animum, resistit; temperantia autem illud efficit, vt voluptatibus carere non nimis molestè feramus. Hac ratione fortitudini etiam voluptas subijcietur; prastabit enim, ne lætitia nimium efferamur, ex eo, quòd nullis doloribus, & cruciatibus torqueamur. Duobus*

igitur modis in rebus iucundis temperantia cernitur, & ea, quæ absunt, non nimium expetendo, & ab ijs quæ in potestate sunt, quantum ratio postulat, abstinendo. Totidem modis in rebus molestis fortitudo versabitur, & venientibus, atque impendentibus malis obstando, & illud quod iam adest, tolerando, ac perferendo: quanquam hæc secunda huius virtutis pars a M. Tullio magis propriè patientia appellari solet, quam tamen ad fortitudinem ab Aristotele referri ex illis verbis, quæ ex tertio lib. attulimus, patere potest. Præcipuum autem fortitudinis munus est morti, qua nihil est horribilius, non propter pænas à legibus fortasse constitutas, non propter præmia, & honores, non experientia, & quadam scientia fretum, non ira concitatum, non spe, ac periculi ignoratione deceptum, sed propter vnam honestatem libenter se exponere. Idcirco autem hoc præcipuum fortitudinis officium statuimus, quoniam nullum præsens malum tantum nobis dolorem inferre potest, quantum mors impendens; cum hæc tanquàm nostræ naturæ corruptela nobis sit maximè aduersaria. Videturquè omninò metus quàm præsens malum nos magis perturbare, atque concutere, quod multis exemplis Tigranes apud Xenophontem cum Cyro disceptans probabat. Videmus enim afflictiores, ac desperatiores, qui ne in exilium mittantur,

tur, aut in seruitutem abducãtur, timent, quàm qui iam sunt exules, ac seruitutẽ vel iniquissimam seruiunt. Dicemus igitur fortitudinem, perfectissimum ipsius munus spectantes, esse animi habitum, qui efficit, vt impẽdente morte neque multum cõfidamus, (quamuis hoc natura ipsa ferè per se præstat) & mediocriter extimescamus, vt metus rationi non officiat, ac tenebras offundat; imò alacriter, si ita honestas postulet, mortem oppetamus. Extrema autem fortitudinis sunt ex vna quidem parte vacuitas metus, & inconsiderata quædam confidentia, & audacia, qui animi habitus aut stuporem quendã, aut insaniam indicant; ex altera autem parte, ignauia, ac desperatio; qualis habitus illorum est, qui vt paupertatem, vel amorem, vel seruitutem fugiant, sibi ipsi mortem consciscunt, quòd res ærumnosas, ac molestas se perpeti posse diffidant. Hæc de fortitudine.

cap. 9. *Tertiam in hoc ordine virtutem numerabamus, moderatum honoris desiderium. Quemadmodum enim peculiari libro ostendimus, multæ causæ sunt, & naturæ congruentes, quamobrem honos sit expetendus; & à ratione ortum ducit, quæ excellentem quãdam præstantiam appetit; ingeneratur autem, vt superiore libro declarauimus, in appetitu. Quare apud eundem Xenophontem Simonides hoc potissimum inquit inter homines, et bruta animantia in-*

tereſſe: quòd homo ſit honoris appetens, pecudes verò non ſint. Quare ſi nullo teneamur honoris deſiderio, à pecudibus nō multum diſtamus. Contra nimia honoris auiditas ita nos aliquando à recta ratione auerſos agit, vt omnia humana, ac diuina permiſceamus. Quare inter hæc duo extrema, quorū primum honoris contemptio, & deſpicientia, ſecūdum verò ambitio dicitur, erit interiecta virtus, quam moderatum honoris deſiderium, ac ſtudium appellauimus; quæ efficiet vt, quantum recta ratio poſtulat, honores appetamus, atque oblatis mediocriter lætemur, inde nullo pacto, vnde non oportet, aucupantes. Fortaſſe hæc virtus ſatis aptè à nobis modeſtia appellaretur. Ab hac non forma, ſed gradu quodam differt virtus illa, quam animi magnitudinem dicimus. Nam & ille, qui magnanimus eſt, precipuè in expetendis honoribas cernitur. Verùm cum is eſſe iam intelligatur, qui excellenti, ſingularíq; virtute ſit præditus, magniſq; et illuſtribus beneficijs Remp. affecerit, nō in quibusuis honoribus aucupandis, erit occupatus; ſed magnis tantum, & ijs, qui à viris bonis deferentur, modice delectabitur; cum videat maius ſibi præmium ab hominibus tribui nullum poſſe; hoc tamen affectus animo, vt ſi ob improborum inuidiam nullos honores in Republ. adipiſcatur, ac pro benefactis ignominiam accipiat;

ipse tamen se non frangat, & conscientia benè actæ vitæ, eximiæque virtutis suæ satis sit aduersus omnem seuientis fortunæ impetum munitus. Quare si apud hunc ne ipse quidem honos maximum pondus habet, profectò nec principatus, nec diuitiæ habebunt; cum ista propter honorem maximè sint optabilia. Ergo, & secundam, & aduersam fortunam bellissimè feret. Verùm magnanimi vim omnem, & naturam diligentius perscribere huius temporis non est. Huius autem præclaræ virtutis extrema videntur esse superbia in extollendis animis, cùm omnes præ nobis contemnimus, & magnos nobis deberi honores arbitramur, cum debeatur nullus, aut exiguus; & despicientia in contemnendis honoribus, vel potius demissio quædam, atque infractio animi; vt honores cum mereatur, ijs tamen se esse indignum existimet. Superest virtus illa, quam lenitatem, & mansuetudinem nominari posse dicebamus. Ea inter iracundiam, siue excandescentiam malis, & lentitudinem, si hoc vocabulum satis placet, tanquàm extrema collocatur. Qui enim iracundus est, & quibus, & propter quas causas irasci non debet, & vehementius, & citius, quã debet, irascitur. Lentus autẽ homo, quasi sensu careat, ita iniuriam quantumuis insignem

sibi inferri permittit, nec ulli quo tempore, & quo loco oportebat, succenset, quamobrem vnam facillimè ferendo iniuriam, aliam inuitat, quod mancipij, non ingenui hominis est. Mansuetus autem, ac lenis ab omni animi tumultu liber, ut ratio, atque honestas præcipiet, & quantum patientur leges, ita, & his de causis, et tandiu irascetur, semper tamen ad ignoscendas iniurias, quàm ad ulciscendas propensior.

cap.10 *Expositis virtutibus illis, quæ affectionibus potissimum moderandis cernebãtur, sequitur, vt illas etiã exponamus quas ex rebus externis quodammodo spectari, & in communione esse positas diximus. Has autem distribuendi ratio (cũ illæ, quæ ab alijs afferuntur, nullo pacto mihi probantur) hæc teneatur, ut aliæ sint eiusmodi, ut illis sine flagitio, & scelere carere non possimus, qualis est iustitia, aliæ autem potius in euitanda turpitudine cõsistant, quales sunt liberalitas, & constans veritatis studium, & alij quidam habitus, de quibus postea agemus. Nemo enim sordidum, aut arrogantem sceleftos nominabit, sed in illis turpitudinem tantum quandam notabit. Quisquis autem iniustè agit, scelestè agit. Agamus igitur primum de iustitia, tanquã de maxima, maximèquè necessaria virtute, deinde de reliquis. Cæterum animaduertendum est, aliam esse*

iustitiam, vt ita dixerim, generalem, quæ omnes alias virtutes continet, aliam autem, quæ certam quandam sibi subiectam habet materiem, & ab alijs virtutibus distinctam. Illa, quam generalem dicimus, in eo consistit, vt pareatur legibus; de qua re præclarè Plato in Critone. Leges autem si à bonis, prudentibusq; uiris latæ sint, & viri fortis muneribus fungi imperant, vt non deserere locum, atq; ordinem in acie, neque arma abijcere; & temperantis, vt virginem non vitiare, matronæ stuprum nõ inferre; & lenis, ac mansueti, vt neminem verberare, neque cuiquàm maledicere; itemquè in cæteris virtutibus, ac vitijs partim iubendo, partim vetando. Ergo qui legibus paret, omnes virtutes colet; quare cum iustitia illa generalis nihil aliud sit, quã obseruantia legum, profectò tota ipsa, atque integra virtus censeri potest, hac tantum ratione differens, quòd cum virtutem dicimus, ipsius animi perfectionem spectamus, atque optimum quendam habitũ; at cum dicimus iustitiam, de aliorum etiam bono cogitamus, quod ab hac iustitia procuratur: Tuetur enĩ ciuilem societatem, cum leges tuetur, in quibus rerũ publicarum salus est posita. Verùm hac generali, communique iustitia in præsenti omissa, alia virtus est integræ virtutis pars, quam propriè iustitiam dicimus, & ipsa aliorum bonum spectans, & illis, qui

bus cum viuit, consulens. Ea autem vel in pecunia cernitur, vel in honore, vel alijs in rebus, quæ ijs, qui eiusdem Reipub. communione cõiuncti sunt, videntur esse communes, et in quibus secunda, vel aduersa fortuna locum habet. Huius virtutis vim intelliges, si ipsius nomen consideres. Dicitur enim iustitia quasi ius tenens, & seruans. Ius autem æqualitas quædam est, vt ex communi quodam hominum sermone perspicitur. Iure enim illum plecti dicimus, qui pœnam facinori suo parem accæpit: iure etiam illum æquestri statua esse donatum, cuius virtuti hic honos æquari quodammodò videtur. Versatur autem hoc ius tum in distributione rerum, quas diximus, tum in emendatione, si quid non rectè inter homines contractum est.

[illegible] ctuum autem (vtemur hoc verbo, quando [illegible] meliore non licet) alij sponte, ac voluntate nostra, alij nobis inuitis fiunt. Sponte fiunt exem[illegible] causa hi, venditio, emptio, mutuum, fideiussio, com[illegible]modatum, depositum, locatio, & conductio. [illegible]cuntur verò sponte fieri, quia horum contractuũ principium nostra sponte instituitur. Eorum autem, qui nobis inuitis fiunt, alij sunt clandestini, vt furtum, adulterium, veneficium, serui alieni decæptio, aut corruptio, cædes dolo commissa, falsum testimonium; alij sunt violenti, vt verbera vincula,

mors, rapina, debilitatio corporis, maledicentia, contumelia. Nam etsi qui iniuriam facit, sponte facit, ceteroqui non esset iniuria, tamen qui patitur, inuitus omninò patitur; idcircoquè nobis inuitis fieri isti contractus dicuntur. Non est autem prorsus eadem iuris illius, quod in distributione cernitur, & illius, quod in emendatione, ratio, et vt ita dixerim, proportio. Ius enim quod in distributione versatur, dignitatem, & merita personarum spectat, vt quanto benefacta Achillis sunt Aiacis benefactis maiora, tanto Achilli, quàm Aiaci maiora, atque ampliora premia tribuantur. Nam in hoc iure æqualitas est non seruare æqualitatem, nisi personæ, quibus distribuitur aliquid, sint virtute, & meritis pares. In hoc enim æqualitas huius iuris consistit, vt hominis merito, quàm maximè fieri potest, præmium respondeat, ac par sit. Ius autem, quod in contractibus versatur, alio pacto tuetur æqualitatem. Non enim in eo dignitas personarum expenditur, nec refert vtrum vir bonus malum fraudarit, an malus bonum, neque vtrum vir bonus, an malus adulterium fecerit, sed tantum iniuriæ magnitudo consideratur, quam æquali damno, & multa ius est compensari. Dicitur autem damnum pati, non modò, qui pecunia, qui bonis fraudatus est; sed etiam qui percutitur;

cuius vxori stuprum infertur: similiter lucrum facere ille etiam dicitur (non enim semper proprijs nominibus abundamus) qui percutit, qui stuprum infert, quòd pulsando quasi domini partes sibi vendicare videatur, stuprum inferendo amorem vxoris erga virum suum, qui quidem amor est ex rebus maximè expetendis, ab illo in se transferat; quo nomine adulterium esse viris odiosissimum Hieron apud Xenophontem asserebat. Ius igitur in hoc consistet, vt ab eo, qui quæstum fecit, aliquid auferendo, damnum alterius resarciamus. A iure autem discedimus in distribuendo quidem, si æqualibus, et pari virtute præditis non æqualia, aut non pari virtute hominibus æqualia premia tribuamus, & omninò si aut parum, aut nimium tribuamus, quæ extrema illius partis iustitiæ erunt, quæ in distribuendo cernitur: in emendando autem si maior, aut si minor multa sit, quàm lucrum factum postulet; quæ item erunt extrema alterius partis iustitiæ. Intelligamus autem iustum esse illum, qui non modò inter alios, sed inter se, & alios, recta proportione distribuat, quæ sunt distribuenda, iusque seruet & ipse cum alijs contrahens, & inter contrahentes iudex, aut arbiter electus. Iustitia igitur duplici ratione in mediocritate consistit, tùm quia odio, amori, iræ, misericordiæ, atque alijs affectionibus ita moderatur,

vt

ut ab illis auferri hominem non sinat (ab huiusmodi enim ferè perturbationibus ducti à iure discedimus) tùm quòd in ipso iure æqualitas quædam existit, inter nimium, & parum interiecta intermedia. Extrema autem ambo, idest nimium, & parum, unico iniustitiæ nomine continentur. Nihil autem prohibet in eadem re nō modò iniustitiæ, sed etiam alterius uitij crimine nos esse accusandos: quemadmodum stuprum matronæ inferentes, & intemperantes, & iniusti sumus. Distinguuntur autem ratione quadam hæc uitia. Nam si spectes, ut libido non coercetur, intemperantiam dices esse; sin, ut nimium nobis arrogamus, & alteri damnum inferimus, iniustitiam. Ita etiā persæpè auaritia, & alia uitia cum iniustitia cōfunduntur, sed cogitatione secerni queunt. Hoc igitur pacto sit adūbrata iustitia. Aequitas autem nihil aliud est, quā iuris legitimi correctio, & emendatio. Cuius rei illud est in causa, quòd lex omnis generalis est, idcircoque, quod plurimum solet euenire, tanquam perpetuum, & generale sumere cogitur; quanuis in hoc se peccare legislator intelligat; nec propterea minus recta lex est. Non enim culpa in lege est, neque in eo, qui legem tulit, sed in natura rerum. Res enim, quæ sub actionem cadunt, & mutabiles, & infinitæ quodammodo sunt. Cum igitur lege generaliter

P

loquuta, aliquid euenit postea præter genus illud vniuersum; tunc par est, vbi pretermisit aliquid lator legis, cum illud præscire non posset, id quod omissum est, supplere, & corrigere necessarium legis peccatum; quemadmodum et lator legis, si adesset, corrigeret. Hoc autem æquitatis est; quare æquitas erit iustitia non tamen ius legitimum, & scriptum adamussim seruans, sed potius non scriptum, quod æquum bonum solemus appellare.

Cap. xi. Iustitiam diximus maximam esse, præstantissimamq; virtutem, cum ea sine scelere carere non possumus. Omnes enim iniusti scelesti sunt. Sunt autem aliæ quædam virtutes, quibus opposita vitia nō sceleris, sed turpitudinis cuiusdam notam inurunt; inter quas principem locum obtinet liberalitas, quæ mediocritas quædam est in vsu pecuniarum: nam diuitiæ, cum in bonis vtilibus numerētur, ad vsum semper sunt conferendæ. Vsus autem pecuniarum duplex est, sumptus, & donatio; quamuis persæpè Aristoteles donationis nomine etiam sumptum comprehendat, quem nos more nostro imitari non recusabimus. Liberalis igitur viri est, honestatis causa & quibus oporret, & quantum, & quo tempore oportet, reliquis etiam, si quæ sunt, honesti formulis seruatis, non grauatè, aut potius libenter iucundeque pecunias largiri. Quòd si aliquando acci-

piat, aut necessitate quadam impulsus accipiet, aut eam certè ob causam, ut illi, à quibus accipit, maius aliquod postea beneficium à se petere non vereantur. Hic igitur rectus est pecuniarum usus. Utimur autem non rectè, quando aut nimium donamus, nihil accipientes, neque etiam unde non turpiter possumus, cæteris etiam honesti formulis neglectis; aut parum, vel nihil donamus, undiquè cupidissimè accipientes, iisdem honesti formulis non seruatis. Ergo liberalitas etiam sua habet extrema, inter quæ collocatur; nimium inquam, & parum. Illud effusio, aut græca voce asótia, hoc auaritia, & illiberalitas nominari solet; quæ quidem cum iniustitia persæpè coniuncta est. Nam auarus quæstum maximè sibi proponit, ac sæpenumero cum alterius damno, quod iam est iniusti. Quare, ut illos, qui propter exiguum quæstum, turpitudinem, ac dedecus subeunt, adhuc auaros, & illiberales appellasse satis nobis sit, illos certè qui magna, à quibus, & quæ non debent, auferunt (quales sunt Tyranni, qui urbes euertunt, templaquè expilant) non iam auaros, sed improbos, iniustos, impios dicimus. Ex quo auaritia omnium fermè malorum mater à sapientibus uiris appellatur. Liberalitate altior potiùs gradu quodam est, quàm forma differens.

magnificentia; quemadmodũ etiam de modestia, et animi magnitudine statuebamus. Non enim magnificentia ad quemcunq; usum pecuniarum pertinet, sed ad magnos sumptus, ac decoros; quos quidem honesti gratia vir magnificus faciet, & prolixè, iucundèq; faciet. Hæc enim omnium virtutum sunt communia. Tales autem sumptus erunt, dona, quæ Dijs dicantur, templorum constructiones, sacrificia, ludi ob Reipub: dignitatẽ maximo apparatu editi, magistratuum de suo administratio, epulum ciuitati præbitum. Omninò enim sumptus, quos pro Deorum cultu, pro Reipub: dignitate, pro concilianda hominum beneuolentia, dum modò ea non velimus abuti, facimus, decori, atque honesti sunt existimandi. Quare in nuptijs etiam, in recipiendorum, dimittendorumque hospitum officio, in donis, & remunerationibus magnifici esse debemus. Hæc enim vel maximè ad Reipub: dignitatem, atque ad hominũ conciliandam beneuolentiam faciunt. Hospitibus autem magnificè tractandis, Ioui etiam, quem hospitalem dicunt, nos gratum facere rectè Aspasius dicebat. Decorum autem & personæ, & loci, & temporis, & rerum, in quas pecunia impenditur, semper magnificus spectare debebit: & potius quomodò opus quàm pulcherrimum, maximèquè decorum, quàm quanti, & qua ratione minimo efficiatur, cogitare.

Huius virtutis extrema sunt illud quidem, quod est parum, indecora quædam, & minuta parsimonia, quod autem est nimium, gloriosa quædam, & insolens suarum opum ostentatio, nulla temporis loci, personarum, rerum, in quas impenditur, habita ratione. Illud autem est animaduertendum, cum magnificentia sit quasi quidam excessus virtutis; magnificentiæ quoque extrema inclinationes potius esse virtutis, quàm mera vitia.

cap.12 *Post liberalitatem, sub qua magnificentiam comprehendimus, quæ quidem virtus in pecunijs impendendis est occupata, moderans tamen & ipsa affectiones, vt vidimus, auaritiam inquàm, & quandam animi effusionem, sequuntur aliæ quædam virtutes, quæ in sermonum potissimum communicatione cernuntur. Prima est, qua eorum, quibuscum versamur, neque laudamus omnia, neque vituperamus; sed quæ probanda, & vt probanda sunt, probamus; contraria autem non probamus. Appellatur autem hæc virtus ab Aristotele amicitia, quoniam ad veræ amicitiæ similitudinem proximè videtur accedere: hoc tamẽ differens, quòd amicitia magnum habet amoris affectum adiunctum; quo hæc virtus caret. Eo enim pacto versatur in sermonibus nõ quòd ardenter amèt, sed quòd ita decere, atque honestum esse iudicat. Habebit*

autem ſemper & loci, & temporis, & perſonarum præcipuè rationem, & reliquas honeſti formulas ſeruabit. Huius virtutis extrema ſunt, illud quidem, quod nimium eſt, auribus audientium inſeruire, omniaquè ad illorum voluptatem referre (quod quidem vitium, ſi ob quæſtum, & emolumentum ſuſcipiatur, ab auaritia ortum ducit, & eſt illa Gnatonis ars; ſin vt placeamus, Nam obſequium amicos, veritas odium parit, aut ex inſulſo quodam amore, aut ex mutui amoris deſiderio naſcitur) illud autem, quod parum eſt, in omni re aduerſari, atquè contentioſum, & moroſum eſſe; quod quidem vitium ſuperbiam, & animi elationem comitari ſolet. Alia virtus eſt inter arrogantiam, & diſſimulationem poſita, quæ quanuis præcipuè ſermone, tamen quibuſdam etiam factis cernitur; appelletur autem perpetuum quoddam veritatis ſtudium; vt etiam in rebus, in quibus nihil refert, vtrum tales ſimus, nec ne, veritatem colamus; & ea, quæ in nobis inſunt, habere non negemus, nequè ea verbis augeamus; nequè multum extenuemus. Augere autem, ſiue res ſibi glorioſas, quas non habet, vendicare arrogantiæ eſt; quod illud eſt exremum, quod nimium dicimus. Multum autem extenuare, & pertinaciter quæ bona habet, negare, odioſa quædam diſ-

ſimulatio eſt, quæ alterum extremum peccans in eo, quod eſt parum, ſtatuitur. Sunt autem mendaces tùm arrogans, tùm diſsimulator. Mendacium autem omne, niſi fortè tanquam medicina, vt Plato dicebat, adhibeatur, malum, & vituperabile eſt. Naſcitur arrogantia aut ex ambitione, & ſuperbia, aut ex leuitate quadam animi; diſsimulatio autem vel ex remiſsione quadam animi, vel quòd putemus nos ita gratiores in colloquijs futuros, vel ex occulta quadam ſuperbia. Sic à Platone Diogenica illa rerum humanarum deſpicientia ſumma quædã ſuperbia fuit iudicata. Medius igitur habitus laudabilis erit, quã quã non ſit, quemadmodũ neq; reliquæ virtutes, exquiſitè medius. Ad extenuanda enim noſtra bona, quàm ad amplificanda oratione propenſiores eſſe debemus. Cæterum cum ſit in vita ſuus etiam requieti locus, & animi ſint ab aſsiduo labore recreandi, & relaxandi, ideò fit, vt ludere, atquè iocari aliquandò liceat. Quare etiã in luſu, atq; iocis elucere poterit virtus, ſi cõcinnè, & lepidè ſalibus, ac iocis vtemur, eaque, quæ viro bono, liberoq; conueniunt, & dicemus, et verò libenter audiemus. Hãc virtutẽ vel vrbanitatẽ, vel ingenij dexteritatem, vel cõmoditatem, ſi placet, appellemus. Fugiamus autẽ ſemper tùm omnia, & in omnes ſalsè dicendi licentiam, hoc enim

ſcurræ eſt, tùm habitum illum animi, quo neque nosquicquam facetè, ridiculeq́; dicere volumus, neque alium dicentem ferre poſſumus. Hæc enim ſunt huius virtutis extrema; & prius quidem aut à ſuperbia, & omnium contemptu, aut ab ingenij oſtentandi cupiditate, poſterius autem, vel ab alterius generis ambitione, vt ſcilicet graues viri videamur, vel à ruſtica quadam natura proficiſci ſolet. Tres igitur ſunt illæ, quas diximus in vita mediocritates, quæ omnes in ſermonum, actionumq́; communitate quadam verſantur. Sed eò differunt, quòd vna veritatem, reliquæ duæ honeſtam quandam iucunditatem ſibi proponunt. Atque harum ipſarum, quæ ad iucunditatem pertinent, altera in iocis, altera in congreſsionibus, & reliquæ vitæ communitatibus vertitur. Ita omnes ferè ſunt virtutes, quæ ad mores pertinent, expoſitæ; vel propoſitæ potius, non autem explicatæ. Nam id alterius eſt inſtituti.

cap. 13 *Pertinent autem quædam aliæ ad mores præter virtutem, & vitioſitatem. Sunt enim proceſſus, & progreſsiones quædam ad vitioſitatem, vt incõtinentia, ſiue mauis impotentia ad temperantiam; ſunt item progreſsiones quædam ad virtutem, vt cõtinentia ad temperantiam. Nam incontinentem illum dicimus, qui magna ex parte incolume ha-* *

* beat, ac rectũ rationis iudiciũ, verũ vehemẽti perturbatione incitatus de gradu deiicitur; ĩ tẽperãtẽ autẽ, qui ita deprauatã. habet *

bet intelligentiam, ut omnes ſemper voluptates ſibi amplexandas putet. Ita concitat ipſe potius affectiones, quàm ab illis cõcitetur. Quare hoc integrum vitium eſt, impotentia verò gradus quidam ad hoc vitium. Contrà temperãtem illum appellamus, in quo appetitus libenter paret rectæ rationi; continentem, in quo non libenter, ſed repugnans vincitur, & victus non obedire nõ poteſt. Quam obrem temperantia verè virtus eſt, continentia autem progreſsio ad virtutem. Quod in ipſa temperantia, & intemperantia euenit, idem in reliquis virtutibus, ac vitijs euenire cenſendum eſt, vt inter integrum vitium, integramquè virtutem ſint gradus, et proceſſus quidam; quamuis non ſint ijs fortaſse poſita nomina. Reperiũtur etiam mores ita immanes, atquè ferini, vt in ijs ne radius quidem vllus mentis, atque intelligentiæ illuceſcat; quales barbararum quarundã nationum ſunt, quæ humanis carnibus veſcuntur, & proprios filios dant in mutuas epulas; quales etiam ex grauiſsimis quibuſdam morbis exiſtere cõ ſueuerunt. Feritas hæc à vitioſitate differt, quoniã in hac mentis apparet lumen, quanuis infectum, et deprauatum, in illa receſsiſſe omnino videtur ratio, & mens. Et vitioſitas quidem pernicioſius malũ eſt, quàm feritas (multò enim plus nocet improbus homo, quàm fera) ſed tamen ab hominis natura

minus remotum. Quare multò sæpius vitiositatem, quàm feritatem induimus. Feritati opponitur non virtus simpliciter, sed virtus heroica, atque diuina, cum scilicet maximè gloriosis, atque illustribus factis, qualia Herculis fuerunt, humanam conditionem videmur superare. Huius virtutis esse dicebat Aristoteles in Politicis, regnum filijs, qui sint improbi, eò quòd sint improbi, non relinquere. Non caret autem hæc virtus affectionibus, quinimò, vt inquit Proclus in commentarijs suis in Politiam, finguntur heroes à poetis maximè obnoxij amori, et iræ, & huiusmodi alijs perturbationibus; quoniam sine quadam animi concitatione, res magnæ, & & præclaræ geri non possunt. Potest autem fortasse hæc virtus ad animi magnitudinem referri, vt in alijs libris ostendemus. Hæc de habitibus, qui ad mores pertinent. Similitudo autem bonorum morum veram amicitiam parit, quæ quidem tùm ad voluntatem pertinet (boni enim mores alicuius, & virtus à ratione, & mente comprehenduntur, idcircoquè mens eodem pacto affecta naturali quadã propensione illam virtutem amat, quod voluntatis esse diximus) tùm ad appetitum; quoniam ex magna voluntatis propensione quædam etiam redundat propensio in appetitu. Oportet autẽ, vt amor sit vsu, ac tempore cõfirmatus. Sequitur ergo virtutem

amicitia, tanquã umbra corpus. Hoc si spectemus, amicitiã nõ virtutẽ, sed cũ virtute dicemus esse. Sin autẽ amicitiã certis cõstare legibus, atq; inter sua extrema esse cõstitutã (nõ enĩ omnia, neq; nihil amici causa facere debemus) animaduertamus, virtutem potius quãdã, id est, vt vult Aspasius, et M. Tullius in partitionibus oratorijs, iustitiæ partẽ statuemus.

cap. 14 *Quoniam autem sæpenumero diximus, in omni virtute medium esse deligendum, non nimium, aut parum, medium autem ita esse, vt ratio benè cogitata prudentis viri præscribit, agè de hac recta ratione, atquè prudentia perquisitius, ac distinctius disseramus. Initio huius libri virtutes animi ita distribuebamus, vt alias in appetitu, alias in mente collocari diceremus. Prudentiã in appetitu non esse collocandam satis ex ijs, quæ dicemus, apparebit; ex quo vt illius naturã melius percipiamus, de reliquis etiam virtutibus, quæ ad mẽtem pertinent, disserere oportet; quãquã ob illã etiam causam de his agere necessariũ erat, vt in quo posita sit felicitas illa, quã contemplando consequimur, intelligeremus. Dictũ est antè duas esse animi partes, vnã rationis expertem alteram compotem, vel ipsam potius rationem. Hæc rursus duas habet quasi partes, vnam qua res necessarias & perpetuas cernimus, alteram, qua res mutabiles, quæque hoc, vel illo modo possunt euenire.*

Prior appelletur si placet, pars, in qua inest vis sciē di, posterior, quæ ad ratiocinandum, & cogitādum valet; quanquam hæc nomina sæpè confunduntur, minimèque raro scientia sub ratiocinatione comprehendi solet: atque de hac dicamus primum, de altera etiā postea tractaturi. Pars igitur, quæ cogitat, vel in ijs rebus versatur, in quibus est etiā impetus quidam facultatis appetentis, & affectiones emergere solent, quæ persæpe rationem perturbant; atque hæ res sunt illæ, quæ sub actionem cadere dicuntur; aut in ijs rebus versatur, in quibus nulla apparet affectionum concitatio, quæ rationi sit impedimento, sed corporis potius, ac precipuè manus opera requiritur; atque hæ sunt illæ, quas sub effectionem cadere dicimus. Hanc optimam iudicauimus hæc inter se distinguendi ratioīem. Verùm vt mens in his rebus mutabilibus, quæquè varijs modis sese habere possunt, id quod bonum est, semper assequatur, habitu indiget, quo quid in quaquè re bonum, & consentaneum sit, inspiciat. Habitus hic virtus appellatur, quoniam ipsam mentē perficit, atque vt illa suo munere benè fungatur, præstat. Duplex autem est, altera ad res illas, quæ sub effectionem cadunt, pertinens, & ars dicitur, altera ad res, quæ cadunt sub actionem, quam propriè solemus prudentiam appellare. Illud autem etiam, atque etiam attendendum

est, quod superiore libro admonuimus, alia esse homini quà homo est, bona, & mala; alia non homini simpliciter, sed tali homini. Homini simpliciter bonum est, ut appetitus rationi obediat, ac seruiat; simpliciter malum, ut repugnet, & dominetur. Tali autem homini, puta tu vel pictori, vel statuario, bonum est, ut hæc tabella sit egregiè picta, statua illa admirabili artificio facta; malum autem, ut opera sua artis expertia existimētur. Ex quo cū prudentiam posuerimus in rebus sub actionem cadentibus versari, in quibus appetitus etiam se se infert, atque intrudit, & persæpè rationi aduersatur, sequitur, ut illa de simpliciter homini bonis & malis cogitet, & ratiocinetur, ars autem de ijs tantū, quæ tali homini bona sunt vel mala. Sunt autem ferè incertiora, quæ prudentiæ, ut Philoponus in posterioribus analyticis dicebat, quàm quæ arti subijciuntur. Nam arti, et rebus artificiosis consuetudo, & usus leges imponit, & quo quicque modo faciendum sit, præscribit. Quod in rebus sub āctionem cadentibus non euenit. Semper enim incertæ sunt, & infinitis, ut ita dixerim, modis facultas appetēs aduersus rationem insurgit, & diuersa reipub.tempora diuersas viuendi rationes postulant. Quare consultationem, quæ quidem in rebus incertis versatur, maximè ad prudentiam pertinere dicebat

Prior appelletur si placet, pars, in qua inest vis sciẽdi, posterior, quæ ad ratiocinandum, & cogitãdum valet; quanquam hæc nomina sæpè confunduntur, minimèque raro scientia sub ratiocinatione comprehendi solet: atque de hac dicamus primum, de altera etiã postea tractaturi. Pars igitur, quæ cogitat, vel in ijs rebus versatur, in quibus est etiã impetus quidam facultatis appetentis, & affectiones emergere solent, quæ persæpe rationem perturbant; atque hæ res sunt illæ, quæ sub actionem cadere dicuntur; aut in ijs rebus versatur, in quibus nulla apparet affectionum concitatio, quæ rationi sit impedimento, sed corporis potius, ac præcipuè manus opera requiritur; atque hæ sunt illæ, quas sub effectionem cadere dicimus. Hanc optimam iudicauimus hæc inter se distinguendi rationem. Verùm vt mens in his rebus mutabilibus, quæquè varijs modis sese habere possunt, id quod bonum est, semper assequatur, habitu indiget, quo quid in quaquè re bonum, & consentaneum sit, inspiciat. Habitus hic virtus appellatur, quoniam ipsam mentẽ perficit, atque vt illa suo munere benè fungatur, præstat. Duplex autem est, altera ad res illas, quæ sub effectionem cadunt, pertinens, & ars dicitur, altera ad res, quæ cadunt sub actionem, quam propriè solemus prudentiam appellare. Illud autem etiam, atque etiam attendendum

est, quod superiore libro admonuimus, alia esse homi ni quà homo est, bona, & mala; alia non homini simpliciter, sed tali homini. Homini simpliciter bonum est, ut appetitus rationi obediat, ac seruiat; simpliciter malum, ut repugnet, & dominetur. Tali autem homini, puta tu vel pictori, vel statuario, bonum est, ut hæc tabella sit egregiè picta, statua illa admirabili artificio facta; malum autem, ut opera sua artis expertia existimētur. Ex quo cū prudentiam posuerimus in rebus sub actionem cadentibus versari, in quibus appetitus etiam se se infert, atque intrudit, & persæpè rationi aduersatur, sequitur, ut illa de simpliciter homini bonis & malis cogitet, & ratiocinetur, ars autem de ijs tantū, quæ tali homini bona sunt vel mala. Sunt autem ferè incertiora, quæ prudentiæ, ut Philoponus in posterioribus analyticis dicebat, quàm quæ arti subijciuntur. Nam arti, et rebus artificiosis consuetudo, & usus leges imponit, & quo quicque modo faciendum sit, præscribit. Quod in rebus sub āctionem cadentibus non euenit. Semper enim incertæ sunt, & infinitis, ut ita dixerim, modis facultas appetēs aduersus rationem insurgit, & diuersa reipub. tempora diuersas viuendi rationes postulant. Quare consultationem, quæ quidem in rebus incertis versatur, maximè ad prudentiam pertinere dicebat

Aristoteles: & Philoponus in cõmentarijs suis in tertium librum de anima hac ratione prudentiam ab arte distingui putabat, quòd prudentia in rebus versaretur, quæ consultatione, ac deliberatione egerent, ars autem nequaquam. Quod non ita esse intelligendum existimarim, vt nunquã in artibus cõsultationi, deliberationique sit relictus locus (perspicuè enim artes illæ, quæ στοχαστικαὶ *à Græcis, à nobis coniecturales non incommodè dici possunt; vt ars militaris, rhetorica, medicina, in deliberando persæpè sunt occupatæ) sed quòd maiorem partem artes & certum finem, & certa habeant instrumenta, quibus propositum sibi finem consequi poßint; quod nunquàm ferè in prudentia euenit. Imò verò artes illas coniecturales, quà coniectura vtuntur, prudentia, & quadam iudicij elegantia egere solemus affirmare.*

cap. 15. *Cæterum vt melius hæc res vniuersa intelligatur, quid consultatio, quid consilium sit (non enim aptiorem vocem habemus, qua græca illa* προαίρεσις *exprimatur) et si quæ alia sunt, quæ ad prudentiam pertinent, exponamus. Quid sponte, quid non sponte, sed inuitè à nobis fiat, satis apertè ab Aristotele tertio libro de moribus est explicatum. Non sponte enim factum dicitur, quod vel violentum est, vt si aliquem ferias, manu tua ab alio immissa, vel per*

inscientiam admissum, ut si amicum vulneres, existimans hostem esse. Sponte autem agimus, cum nō coacti, & res singulares, in quibus actio versatur, non ignorantes agimus. Sed hæc, ut iam dixi, Aristoteles nō modò subtiliter, sed etiam apertè tractauit. Sequitur illud, quod Cæsariano & etiam Tulliano loquendi more consilium capere dicemus, id est pluribus rebus, quæ sub actionem cadunt, propositis, vnam, quā agamus, & sequamur, cum diu, multumque deliberauerimus, eligere. Quamobrem id quod sponte fit, ad belluas etiam, & pueros pertinet; non enim coacti, neq; inscienter persæpè agunt; consilium autem capere hominis tantum est, qui consultare, ac deliberare potest. Consultamus autem nō de ijs, quæ naturâ sine vlla nostra opera, atque auxilio constant (ridiculi enim habeamur, si deliberemus debeat ne mundus æternus esse, aut aqua summè frigida, ignis summè calidus) sed de humanis rebus, neque ijs omnibus. Non enim quemadmodum Scythæ optimè suam Rempub. aut Thracij suam administrare poßint, nos Lucenses deliberamus. Reliquum ergo est, ut ea veniant in deliberationem, quæ à nobis sunt agenda; quorum exitus incertus est, & in quibus nihil est definiti. Quare in scientijs, & artibus, in quibus sit quædam disciplinæ elegantia, & certa principia, ex quibus

effecta oriantur, consultationi nihil relictum est loci; sed in ijs tantùm artibus, quas coniecturales vocari diximus, & in ipsa præsertim prudentia delibe ratio plurimum potest, necessarióque est adhibenda. Consultamus autem non de extremis finibus, sed de ijs, quæ ad fines pertinent. Neque enim aut medicus, an sanaturus sit, consultat, aut orator an persuasurus, aut vir, cui Reipub. procuratio sit demandata, an bonas leges conditurus, neque alius omninò artifex de fine suo deliberat, sed omnes illum sibi proponunt, tanquàm vltimum, quò omnes suas referant cogitationes, quemadmodum scilicet, & quibus rebus illum assequi possint, ratiocinantes; quòd si pluribus rationibus ad id quod volunt se peruenire posse credant, quam facillimam, & optimam iudicant, eam sequuntur, cæteris repudiatis; & si quid ad eam sequendam obstet, non quiescunt, quo ad omnia remouerint impedimenta. Illud autem, quod est retexenti postremum, idest agenti primum Quando autem cæteris repudiatis, si plures rationes occurrant, vnam potissimum sequimur, vel vnam tantum inuenientes viam, eam insistere statutum cum animo, ac deliberatum habemus, hoc iam capere consilium est. Id enim de quo consultatur, & id de quo consilium capitur, eadem sunt inter se, nisi quod definitum iam, ac decisum est id, de quo consi-

silium capitur. Quod enim consultatione adhibita reliquis præponimus, atque ad agendum nos paramus de eo consilium cæpisse dicimur. Quamobrem consultatio, & deliberatio ad solam mētem pertinet. At cum consilium capimus, necesse est, vt facultas appetens rationi coniuncta sit illique assentiat, & adhæreat: ita vt consiliū capere nihil aliud sit, quàm appetitum adærere rationi post adhibitam consultationem. Ultimi autem, & finis voluntatem esse dicebamus, non consilium. Ultimum autem bonū ipsum est: et reuera sub voluntatem cadit verum bonum, sed sub cuiusque voluntatem cadit id, quod illi speciem habet boni. Virò autem bono illud solum speciem habet boni, quod reuera bonum est, queādmodum gustus noster in vniuersum dulci delectatur. Verum aliud alij videtur dulce. Illi duntaxat, qui corpus benè constitutum habebit, quiq; exquisito sensu præditus erit, quod reuera dulce est, etiam videbitur.

cap.16 *Ex his, quæ diximus, constare potest, & in virtute, & in vitiositate consilium capi. Vir enim temperans exempli causa, oblata sibi pulcherrima muliere, tametsi voluptas, vt illa fruatur, suadeat, rationem tamen in consilium adhibebit, & de ea re deliberabit. Cognoscens autem omne adulterium esse malum, & hanc mulierem alterius vxorem es-*

abstinendum suadeat, altera tamen non deest, quæ omne iucundum esse prosequendum clamat; cui cũ statim se coniungat appetitus, & impetu suo meliorem illam rationem fuget, atquè expellat, nihil mirum si incontinenter agatur. Ergo mens hominis incontinentis, à cupiditate cæcatur, ut verum non dispiciat, quod ante cupiditatis impetum dispiciebat; eodemque modo scientiam amittere videtur, quo ebrij, & dormientes amittunt. Quod si dum à cupiditate oppugnatur, nullum inquiat, esse flagitium admittendum, quamuis afferat voluptatem; hæc verba, non intelligens, aut certè non benè, atque expedite intelligens sententiã, pronunciat, ut si ebrius Homeri carmina memoriter recitaret; eamquè sibi non accommodat, quemadmodum histriones, cum sumpta Hectoris, vel Achillis persona loquuntur, ea tamen, quæ dicunt, non sibi aptant, nequè sibi dicunt. Non capit igitur consilium ullo modo incontinens; nisi fortasse iam ad intemperantem proximè accedat. Quamuis enim aliquam procupiditate rationem afferat, eam tamen nullius esse ponderis, atq; omninò falsam cognosceret; nisi iam esset à cupiditate cæcatus. Culpa ergò est in moribus. Nam si appetitus ita esset assuefactus, ut nõ insano quodam impetu ferretur, nec mẽti vim afferret, sed illi potius dicto audiẽs esset, profectò nõ essemus incontinentes.

Quam ob rem verè dicebat Aristoteles virtutem, eam scilicet quæ ad mores pertinet (nam hæc simpliciter, & propriè virtus dicitur) vt rectum capiatur consilium efficere.

cap.17 *Sed accuratius explicanda sunt nonnulla Aristotelis verba ex eodem sexto libro de moribus, quæ mihi diu negotium facesserunt. Sunt autem hæc* Virtus quidem scopum, qui agenti proponitur, rectum efficit; prudentia verò ea, quæ ad scopum referuntur, quibusque illũ consequi possumus, *quæ etiam sententia sæpè ab eo est repetita; quæ tamen multis falsa videri poterit. Querent enim. Quid? virtutes morales, quæ uestigia quædam sunt ipsius mentis in appetitu impressa, menti ipsi prudentia vigenti bonum finem proponent? ergo, quemadmodum finis nobilior, & præstantior est, quàm ea, quæ conducunt ad finem, ita virtutes morales, quæ finem proponunt, nobiliores prudentia erunt, quæ ad finem conducentia proponit. Sic radius nobilioris naturæ erit, quàm lux, vnde emanauit. Prudentia enim luci, virtutes morales radijs quibusdam rectè comparari queunt. Verùm, ne ab Aristotelis sententia temerè discedamus, intelligendum est, res agendas singulares esse; idcirco primum occurrere sensibus, & inde statim excitari appetitionem; quæ si vehemens nimium,*

aut nimium remiſſa erit, aut cæcabitur, aut languebit mens. Id exemplis illuſtrari poteſt. Videt Paris Helenã: continuò ita vehemens excitatur amor, quoniam appetitus non eſt temperantia conformatus, vt menti vim afferens illi hunc finem proponat, Helenæ rapinam. Mens autem cupiditati ſeruiens rationem, & viam ſedulò anquirit; quò hunc finẽ conſequatur. At ſi affuiſſet temperantia, non tàm vehemens excitatus fuiſſet amor; ita aut bonus, aut certè non malus finis fuiſſet menti propoſitus ad conſequendum. Item uidet auarus probum, atque optima indole Adoleſcentem paupertate impediri, ne bonis artibus det operam. Nulla tamen in eo ob auaritiã emergit miſericordia, nullum benignè illi faciendi deſiderium. Quòd ſi affuiſſet liberalitas, continuo honeſtum iſtud deſiderium benignè faciendi menti tanquam finem propoſuiſſet; deinde mens quantum, & quomodo benignitate vtendum fuiſſet, expendiſſet. Iam ſatis apparet, quo pacto virtus moralis ſcopum efficiat rectum, prohibens ne à cupiditate, aut ira, aut alijs huiuſmodi perturbationibus offeratur aliquid menti, atque immittatur potius ea vi, vt mens id ſibi tanquàm finem proponat, vel etiam efficiens, vt honeſta deſideria emergant, quemadmodum diximus. Animaduertendũ tamen eſt, ex virtute quidem morali exiſtere hone

sta desideria, prudentiam autem esse, quæ honesta esse cognoscat, illa sibi tanquam finem proponat, & ad ea explenda se conuertat. Ita, vt rectè Eustratius dicebat, duplex in rebus agendis existit appetitio, duplex etiam ratio. Prima enim appetitio est, quæ nulla adhibita consultatione ex re obiecta excitatur. Sequitur ratio, quæ huic appetitioni vel resistendum, vel obsequendum demonstrat: rursus rationis iudicium comitatur appetitus, quod capere consilium dicitur. Postremò rationem, vt id, de quo consilium cæpimus, consequi poßimus, inuenire oportet. Ergo non sunt nobiliores, & præstantiores virtutes morales prudentia. Nam verè non proponunt finem prudentiæ, sed potius efficiunt, vt mens nostra in deligendo fine non fallatur, sed prudenter deliberet, idq; etiam habent ab instituentis recta ratione, ac prudentia. Ex quo constare potest, quomodo prudentia virtutibus moralibus, & virtutes morales prudentia indigeant. Nam affectiones immoderatæ, vehementesquè libidines, tenebras menti offundunt, ita vt prudens esse non queat: quãobrem rectè à grecis temperantia est appellata σωφροσύνη, *quasi prudentiæ custos. Contra virtutes morales, quod Plato in Memnone ostendebat, sine prudentia virtutes non essent. Non enim si temerè aliquid iustè actum sit, continuò iustitiam adepti sumus, sed*

illud imprimis requiritur, vt consilium sit captum, omnesquè honesti formulæ seruentur, quæ omnia ad prudentiam pertinent. Quo fit, vt qui vnam habet virtutem perfectam, atquè absolutam, omnes virtutes habeat. Perfecta enim virtus sine prudentia esse non potest. Qui autem prudentiam possidet, is rectissimum rationis iudicium habet, & appetitum rationi obedientem. Vbi autem hæc duo adsunt, ibi omnes adesse virtutes necesse est. Prudentiam igitur statuemus mentis habitum, quo de ijs, quæ sub actionẽ cadũt, id est, de ijs, quæ homini simpliciter vel bona, vel mala sunt, optimè deliberamus, & de eo, quod optimũ est: consilium capimus. Repugnant enim hæc inter se, vt aliquis prudens sit, & in eo appetitus rationi non obediat; cum semper appetitiones immoderatæ prudentiam tollant, menti tenebras, vt supra diximus, offundentes. Quamobrem incontinens solerti, ac vafro ingenio esse potest, prudens esse non potest. Quemadmodum autem est bonitas quædam naturalis (videmus enim inter homines alium alio ad iustitiam, temperantiam, fortitudinem propensiorem, atque habiliorem) quam tamen consuetudine, & ratione confirmare oportet; ita est vis quædam naturalis ad consultandum benè, acceleriter, quam solertiam, vel

ſagacitatem poſſumus appellare, id eſt acumen quoddam mentis, quod ſi doctrina excolatur, bonuſquè finis proponatur, iam prudentia extiterit. Ergo bonitas naturalis conſuetudine, & ratione confirmata propriè virtus eſt, item ſolertia, & ſagacitas, ſi bonus finis proponatur, ac magiſtra vitæ philoſophia acceſſerit, iam prudentia euaſit. Bonitatem autem naturalem, & ſolertiam ſimul eſſe coniunctas nihil opus eſt, virtutem autem, et prudentiam prorſus eſt neceſſarium.

cap.18. *Quòd nam ſit prudentiæ officium, ferè ex ijs, quæ diximus, patere poteſt; clarius tamen eſt explicandum: ab eo enim potiſsimum pendet felicitas ciuilis. Diximus prudentiam in ijs, quæ homini ſimpliciter bona, & mala ſunt verſari, bonaque deligere. Bona ſimpliciter homini ſunt virtutes morales, mala autem, vitia. Ergo uis prudentiæ in eo primum elucebit, vt virtutem colamus, vitijs omnibus quantum fieri poteſt, expulſis; Deinde cum ad aliquam artem, vel ſcientiam nos animum appellere deceat (non temerè enim apud Athenienſes lege cauebatur, ne cui ocioſo eſſe liceret) cui nam arti potiſsimũ, vel militari, vel rhetoricæ, vel alteri cuipiam danda opera ſit, nos admonebit. Nam hoc quoque homini ſimpliciter bonum eſt. Optimam viuendi rationem, optimamque artem, in quam incumbat, deligere.*

ligere. Habebit etiam ratione corporis, fortunæque bonorum; quatenus faciũt ad felicitatem. Verè enim & septimo Politico, & in extrema pagina librorũ de moribus ad Eudemum dicebat Aristoteles, viro duntaxat bono, ac prudenti bona esse ea, quæ simpliciter, & natura bona sunt, robur, valetudinem, nobilitatem, diuitias, opes. Nam homini improbo ex bonis mala fiunt. Iam verò, in ijsdem rebus, in quibus sibi prouidet, familiæ etiam, ac Reipub. prouidebit; omni studio enitens, vt virtutes colantur, vtque bonis artibus opera detur; vt ciuitas bonis omnibus abundet, ac floreat. Nam hoc etiam homini, qui à natura ciuilis & sociabilis factus est, simpliciter bonum esse diximus. Prudentia autem hæc ciuilis tùm in ferendis legibus, tùm in deliberationibus, tùm in iudicijs potissimum cernitur. Non enim verè ab Euripide dictum est, eos qui pluribus se rebus implicant, Ioui odio esse; quin imo nihil illi gratius facere quisquam potest, quàm hanc hominum societatem omnibus officijs tueri, atquè conseruare. Philoponus autem in Analyticis artem militarem prudentiæ nomine, cum propriè etiam accipitur, comprehendisse visus est; quod mihi non probatur. Nam arti militari victoria proposita est; quæ & honesta, & etiam turpis esse potest. Prudentiæ autem honestissimus semper, atque optimus finis propositus est.

Quare ars etiam oratoria à prudentia distinguetur, cum illi persuadere propositum sit, quod & bonum, et malum esse potest: qualis etiā naturæ reliquarum rerum, quæ vulgo in bonis numerantur. præter prudentiam, et virtutes morales est. Illud autem verissimum esse affirmauerim, præclarū, atque egregium ciuem esse illum, qui ad prudentiam artem militarē atque oratoriam adiunxerit, illam vt Reipu. in bello, in quo quidem summa illius agitur, hanc, vt in pace prodesse queat. Quanuis enim mores dicentis maximam, vt Menander inquit, vim habeant ad persuadendum, non mediocriter tamen in animis hominum valere sapientibus sententijs, grauibusque verbis ornatam orationem iam satis vsu compertum est. Ergo qui in principibus ciuitatis haberi voluerit, has duas artes præcipuè sibi comparabit; quibus prudentia apparebit ornatior, atque illustrior. Ita maximam sine dubio ciuilis felicitatis partem possidebit. Tales fuerunt antiquis temporibus Pericles Athenis, Romæ Scipio Africanus minor. Nihil dico de scientia ciuili, quàm maximis laudibus vbiquè commendat Aristoteles. Eam enim cū ad prudentiam necessariò requiratur, prudentiæ nomine cō prehendimus. Nec verò quenq̃ mirari velim, si diligentius de boni viri quàm de boni ciuis virtutibus egisse videamur. Nam in benè instituta Re-

pub. idem ferè est bonus vir, & ciuis probatus, cum quæ vnius hominis naturæ conueniunt, conueniant etiam ciuili societati. Ciuem autem illum intelligamus, cui non modò cura, sed, etiam procuratio Reipub. sit demandata. Nam mercennarij, & sordidi artifices, quemadmodum etiam pueri, & mulieres, imperfecti quoddammodò ciues sunt; sed tamen in suo genere boni. Hi perfecta virtute prædití esse, vt censuit Aristoteles, ferè non possunt, & prudentiæ in primis sunt expertes; vera quadam duntaxat opinione, atquè sententia reguntur. At principes ciues, si boni ciues futuri sunt, perfecta virtute ac prudentia floreant oportet. Qua de re tertio Politico ab Aristotele diuinitus est pertractatum.

cap.19 *His de vi, et natura prudentiæ animaduersis, ad illos mentis habitus pergamus, quibus instructa in rerum necessariarum contemplatione versari poterit. Sunt autem tres potißimum, scientia, intelligentia, sapientia; sed de scientia, atque intelligentia primum agamus. Res necessariæ, aut causam habent, aut non habent; quemadmodum, exempli causa, hominem esse docilem, necessarium, perpetuumquè est; cæterum causam habet, rationem scilicet, & mentem humanam, à qua proficiscitur; At cur homo sit rationis compos, nulla causa afferri potest; quemadmodum nequè cur homo sit homo.*

Atque omnino definitio rei, quæ definitur, ἀμέσως inest. Ea, quæ causam habent, sine causæ cognitione benè comprehendi non possunt. Quæ autem causa carent, ea suapte ui, atquè natura satis esse nota dicuntur; quoniam vt perfectè cognoscantur, alterius rei cognitio non requiritur. Euenit tamen, vt à nobis rudibus, atquè imperitis non satis cognoscantur; quemadmodum, quod dulce reuera est, ægrotanti tamen non videbitur dulce. Quod si morbum auferas, cum primum dulce aliquid offeres, dulce iudicabit. Ita in cognitione euenit. Sunt non nulla suapte ui aptissima ad intelligendum, verùm menti nostræ inscitiæ morbo laboranti, ac cæcucienti obscurissima apparent. Morbum istum expellas, & suum menti lumen restituas, quod quidem vel inductiò, vel probabiles rationes, vèl argumentationes ab èffectis, & consequentibus præstabunt, iam illi, vt reuera sunt, sic perspicua, atquè aperta videbuntur. Habilitas hæc, & promptitudo mentis, ad ea, quæ suapte natura nota sunt comprehendenda, intelligentia ab Aristotele nominatur. Habilitas autem, & promptitudo ad ea percipienda, quæ causam habent (quod quidem argumentum illud necessariò, & ex veris, proprijsq; principijs demonstrans efficit) scientia appellatur. Exemplo hanc rem satis obscuram illustremus. Sunt in oculo duæ facultates;

vna cernendi colores intercedente luce, altera lucem ipsam cernendi sola contortione aspectus. Ita in mente duæ facultates sunt; altera, qua potest effecta intercedentibus causis cognoscere, altera, qua principia ipsa nullius alterius rei interuentio, sed simplici quodam obtutu comprehendere. Verum oculus à natura has habet perfectas, & integras facultates: idcirco aduentitio habitu non eget. In mente sunt quasi inchoatæ: perficiuntur autem extrinsecus assumptis habitibus: quamobrem scientiæ habitu ea, quam priore loco posuimus, facultas est perpolienda; & perficienda; habitu autem intelligentiæ posterior. Ergo in omnibus disciplinis, in quibus causæ, & effecta considerantur, tùm intelligentiæ, tùm scientiæ locus est. Nam causæ quidem ad intelligentiam, effecta autem ad scientiam pertinent. Sunt autem multo plura effecta, quàm principes causæ. Idcirco disciplinæ omnes potius scientiæ, quã intelligentiæ appellantur: Solent enim res ex maiori parte nominari. Quòd si aliqua disciplina sit, quæ prima omnium rerum initia, primaq; effecta pertractet, ea profecto nomen sapientiæ sibi vendicabit. Nam quemadmodum in peculiari aliqua arte sapientem illum appellamus, qui optimè illam tenet, verissimeque rerum, quæ sub illam artem cadunt, principia cognoscit; ita vniuersè, ac simpliciter sa-

pientem illum dicemus, qui prima omnium rerum initia, primaque effecta, quæ ab illis initijs prodeũt, cognoscet. Huiusmodi autem Theologus est, Theologia enim tum de Deo pertractat, summa, ac præstantissima omnium rerum causa, tum de primis effectis, quæ ab illo proficiscuntur, cuiusmodi sunt ens, verum, bonum, unum. Illi enim supremæ causæ reliqua omnia, quòd sint, quòd intelligi possint, quòd sint bona, quòd sint unum quiddam, referunt acceptum. Reliquæ autem præter Theologiam scientiæ duæ sunt, mathematica, & naturalis, Illa quantitatem, tanquam quiddam per se subsistens considerat; hæc verò corpora, quæ interna agitantur vi, corporumque illorum insitas, innatasq; formas, & affectiones. Quantitatis duo genera sunt, numerus, & magnitudo. Utrumque & per se, & cum quodam etiam motu spectari potest. Magnitudo per se spectata ad Geometriam pertinet; ut autem mouetur, ad Astrologiam. Similiter numerum per se, Arithmeticus; ut autem motum quemdam in aurium sensu efficit Musicus contemplatur. Philosophiæ naturali cælum, elemẽta, mista ex his corpora, stirpes, animalia subijciuntur. Negligentius autem hoc tempore Philosophiã in suas partes diuidimus, quoniam alibi totam hanc rem diligẽtissimè sumus persequuti. Verũ ut ad Theologiã redeamus, quam

ſimpliciter ſapientiam appellari admonuimus, illa quidem duplex eſt. Altera, quam ex rebus naturalibus ſenſu percæptis acquirimus; idcircoquè ſuā Theologiam Ariſtoteles inſcripſit. τα μετα τα φυσικα; *altera autem, quam ab ipſo Dei filio didicimus, & hauſimus. In priore illa cognoſcimus Deum eſſe naturam ſimpliciſsimam, ac ſincerum actum ab omni concretione mortali ſegregatum, ſe ipſum intuentem, in ſe ipſo reliqua omnia perfectiſsimè intelligentem, atquè illis conſulentē, et prouidentē: cognoſcimus etiā cæteras res, quatenus cauſæ ſuæ naturam, actum, bonitatem, vnitatē omnes referunt; quāquā hæc clarius, illa obſcurius. Id circò cum & principes cauſas, et prima effecta ſapientia conſideret, meritò ab Ariſtotele ex intelligentia, et ſcientia, tanquā ex duabus partibus dicitur eſſe conſtituta; eſſeque & excellens ſcientia, quà prima effecta cōtemplatur, & excellens intelligentia, qua ad principem cauſam intuendam accedit. At in Chriſtiana Theologia multò magis Dei naturam attingimus; ſcimus enim & infinitam vim habere, omniaque ex nihilo generare, poſſe: & vnum, & trinum eſſe: multòquè verius illius benignitatem, ac iuſtitiam cognoſcimus. Cognoſcimus etiam, quorum efficiendorum ſibi tantum poteſtatem reſeruarit, quorum ſecundis quibuſdam cauſis communicarit.*

Ità & ipsam principem causam, et ipsius prima effecta multò distinctius, ac plenius in nostra Theologia comprehendimus; quam philosophiæ nominè cõtineri qui Basilium, ac Gregorium legerit, non dubitabit.

cap.20. *Vt autem in hac vera Theologia proficere possimus, tris potissimum virtutes requiruntur; quæ ob hanc causam Theologicæ appellantur. Fides, Spes, Charitas; quæ quidem à benignitate diuina menti ac voluntati nostræ (Nihil enim illis cum appetitu rationis experte negocij est) impertiuntur; vt de futuræ vitæ statu, quem naturali ratione assequi non possumus, certi, per Christum Dei Filium nostra nos frui posse beatitudine & credamus, & speremus; idcircoquè & illius, & aliorum, qui ab ipso amantur, amore, & charitate ardeamus, facti ciues cœlestis Hierusalem, & domestici Dei, vt inquit Apostolus. Nam, quemadmodum teste Aristotele in Politicis is bonus, atque egregius ciuis censendus est, qui ciuitatis suæ bonum semper sibi proponit, proprijs commodis persæpè neglectis; ita Deo acceptos, Deumquè imprimis, in cuius ciuitatem adsciti sumus, non vtilitatis nostræ causa amare debemus, sed per se ipsum, omni voluntatis ardore; atquè vt illius bonitas in omnes res se se fundat, atquè insinuet, quemadmodum facit, optare. Hoc pacto si*

Deum

Deum amemus, difficillimè in vitia labi possumus; quòd hæc ex nimio rerum humanarũ caducarumq́, honoris, pecuniæ, corporis amore nascantur omnia; quarum rerum non modò nimius amor, sed vix desiderium vllum in nobis reperietur; quousq́ tota mẽte, atq́ animo Deum diligemus. Idcirco verè dicitur à Theologis nostris omne insigne facinus, ac flagitium charitatem expellere; quòd illa tanquam purißima castißimaq́; virgo sordes omnes vitet, ac fugiat. Probè etiam illud, charitatem esse formam omnium virtutum, prudentiæ, iustitiæ, temperantiæ, fortitudinis, fidei spei; cum omnes hæ eatenus virtutes sint, quatenus veri boni causa, atq́; amore à nobis coluntur. Nam si à voluptatibus abstineas, ac dolores multos, feras; vt occupes tyrannidem; nihil causæ est, quamobrem temperantiæ, ac fortitudinis te laudem assequuturum putes. Honestatis, id est veri boni causa temperatè, ac fortiter te egisse, si verè laudari cupiebas oportebat. Verum bonum aut Deus est, aut certè vestigiũ quoddã illius, et imago. Quare cum verum bonum amas; Deum amas, quod iam charitas est. Fides item, quanuis sit in mente, pendet tamen quodammodo ex nutu voluntatis (nullus enim credit, nisi volens) quæ quidem voluntas efficit, vt mens omnibus ijs, quæ aut à Dei filio dicta sunt, aut à Pontificibus, legitimisquè

Catholicæ Ecclesiæ concilijs decreta, quanuis naturalem captum excedant, assentiantur. Hoc autẽ vult atque hoc menti nostræ mandat, quoniam bonum esse diuino spiritu afflata videt, & bonum nõ amare, atque appetere minimè potest. Ita ex boni amore id est caritate, exoritur fides. Exoritur & spes quæ non solum ex nutu voluntatis pendet, sed in ipsa voluntate consistit. Quemadmodum enim spes illorum bonorum, quæ sub sensum cadunt, ad appetitum pertinet: ita spes hæc theologica nihil aliud est, quam elatio quædam voluntatis alacriter bona credita expectantis ex Dei benignitate. Gratia enim Dei, vt inquit Apostolus, vita æterna. Non potest autem sperare, nisi amet. Spes enim boni amati expectatio est. Perfectissima igitur virtus Charitas est, cui cæteræ uirtutes, vt veræ, ac germanæ virtutes sint, propè referunt acceptum. Diximus autem vnà cum spe, & fide charitatem esse virtutem, id est bonum habitum; quoniam Thomæ Aquinati Theologorũ principi assentimur, spiritum quidem sanctum affirmanti charitatis perennem fontem esse, qui etiam semper nos in charitatis muneribus fungendis iuuet: Sed tamen in anima nostra quemdam habitum esse ponendum; quo formati diligamus, atque amemus: ne tanquam instrumenta quædam omnem vim extrinsecus accipientia videamur. Cum au-

tem hæ tres virtutes in Deo, tanquàm in re obiecta versentur, in Deo autem nihil sit neque nimium, neque parum, nullus profectò eas in medio, quemadmodum in virtutibus moralibus eueniebat, consistere, arbitrabitur. Euentu potius quodam fit, vt fides inter duas hæreses contraria incedat, & spes inter nimiam confidentiam, ac desperationem. De Charitate autem præclarè Bernardus modus charitatis est non habere modum. Quod autem de virtutibus Theologicis diximus in medio illas non consistere, conuenit etiam virtutibus ad intelligentiam pertinentibus, Nam cum illæ in vero, bonoquè inspiciendo sint occupatæ, in veritate autem, ac bonitate non sit, neque nimium, nequè parum; profectò, vt rectè monebat Aspasius, non mediocriter, sed quàm maximè possumus, veritatem, ac bonitatem cognòscere omni studio niti debemus. Quod si Apostolus præcepit, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, idem his verbis significari puto, quod illis Terentianis. Hæ isti faciunt, vt multum intelligēdo nihil intelligāt. Non enim quod Apostolus appellat nimium sapere, ac Terentius multum intelligere, ab excellenti cognitione prouenit, sed potius ex tenui quadam, planequè sophistica subtilitate.

Prudentiam fortasse ea ratione in medio collocatã esse statuere possumus, quòd idem ferè, ut præclarè in extremo cap. primi lib. μεγάλων ἠθικῶν *docebat Aristoteles, prudentiæ, ac virtutibus moralibus est propositum. Prudentia enim ea est, quæ appetitui, ut mediocritatem in affectionibus serues, imperat; ac fines præscribit, quos ultra, citraquè nequit consistere rectum. Seruatur autem hæc mediocritas ex virtutis moralis habitu. Cæterum, ut eò redeamus, unde temerè digressi videri possumus, virtutes Theologicæ, veræ omninò, & perfectæ virtutes censendæ sunt, veræq; felicitatis effectrices, veraq; item, ac germana Theologia illa, quam de Christo Dei filio accæpimus; ad quam tamen, priorem illam naturali ratione fultam multum conducere ex Theologis nostris, qui innummerabilia propemodum ab Aristotele accipiunt, patere potest. Illud modò studio caueamus, ne rationi naturali, quàm diuinæ autoritati maiorem fidem habeamus. Nullum enim firmius argumentum, ac grauius reperiri potest, quàm Dei testimonium, qui nec fallere propter bonitatẽ, nec falli ob sapientium potest.*

cap. 11. *Humanæ autem Theologiæ tractationem in id tempus differre necessarium ferè est, cum & bonis moribus præditi erimus, & in scientijs mathematicis, ac physiologia magnos progressus fecerimus.*

Nam boni mores efficient, vt animus à cupiditatũ tumultu liber, attentius, incumbere in contemplationem queat, & scientia rectè vtatur. Mathematicæ autem disciplinæ mentem nostram exacuunt, & ad incorporea intelligenda reddũt expeditiorẽ, atq; habiliorem. Physiologia autem, & ipsa per se est expetẽda; nulla enim ex rebus naturalibus adeò exigua, ac vilis est, quin in ea aliquid interluceat diuinitatis; & ab ea ducuntur argumenta ferè omnia; quibus instructi in humana Theologia Dei naturam aliqua ex parte assequi possimus. Ministra autem, & comes omnium disciplinarum est Dialectica; qua, antequã ad vllam disciplinam capessendam aggrediamur, præcultos, & præparatos nos esse oportet. Hæc enim, dum nos res omnem apta explicare definitione, atq; in suas partes distribuere, & certas argumentandi rationes docet; ad rerum omnium naturam inueniendam clarissimũ lumen præfert, atquè iter patefacit. Addit M. Tullius eloquentiam; sed ea homini politico est accommodatior. Sapienti quidem satis esse debebit, si purè loquetur; & proprijs, & maximè significantibus verbis vtemur; pompam quidem oratoris, & insignem ornatum consultò fugiet. Tot igitur sunt mentis nostræ virtutes, id est habitus, quibus illa confirmata in rebus, quæ sub intelligẽtiam suam cadunt,

egregiè præstat officium suum. Propriè tamen, vt ex eodem primo libr. μεγάλων ἠθικῶν *colligi potest, prudentia, ac virtutes morales virtutis sibi vendicant nomen; quòd ijs carere nulli homines debeant; atq; ex ijs laudem assequantur. Quòd si omnium animi habituum vis, & natura per se spectetur, & expendatur, nihil sapientia diuinius, nihil optabilius reperiri posse existimare debemus; quod sequenti libro constabit.*

cap.22. *Hæc de animi virtutibus, vt vis felicitatis benè perciperetur, tractanda esse duximus; Addamus aliquid de honore, et voluptate, quoniam hæc etiam non parum felicitatem faciunt, capita tantum earum rerum, quas alibi copiosè tractauimus, perstringentes. Voluptas nihil aliud est, quàm expletio facultatis cognoscentis ex percæptione rei obiectæ, quæ ipsi facultati apta quadam proportione respõdeat, et sit quã maximè cõsentanea. Sic tactus, sic gustus sic oculorum sensus, sic mens maxima tunc voluptate perfunduntur, quando rem suæ naturæ familiarem, atquè accommodatam percipiunt. Nam quemadmodum Aristoteles octauo Politico dicebat, id cuiquè iucundum est, quod eius naturæ proprium est, & accommodatum. Ea autem voluptas, quæ ad tactum pertinet, omnium impurissima est, ac diligenter ab ea, tanquàm ab aureo poculo, in quo ve-*

nenum lateat, cauendum. Ea autem, quam mens ex virtute agendo, aut res prestantißimas contemplando capit, vera, ac germana voluptas est, ac diuino illi beatarum mentium gaudio quam simillima. Differt à felicitate eo pacto, quo in secundo lib. de vera, & falsa voluptate, & copiosius etiam in sequente libro ostendemus. Honos autem indicium est opinionis, quam is qui colit, de eius, quem colit, bonitate, ac beneficentia habet. Indicia autem sunt, deducere, reducere, assurgere, statuam ponere, templa ædificare; quæ omnia tùm demum veri honores censeri debebunt, cum à summa quadam colentium beneuolentia, charitate, obseruantia proficiscentur. Hoc enim illud est, quo amplius, maiusq́; premium virtuti tribui non potest. Omnia, nisi me mea fallit opinio, expo suimus, quæ ad felicitatis naturam comprehendēdam necessaria erant; quamobrem ad illam explicandam aggredi iam tutò possumus.

FLAMINII NOBILII DE HOMINIS FELICITATE AD PIVM QVARTVM PONT. MAX.

Liber Tertius.

MAGNAM Pie Quarte Pontifex Maxime rerum optimarum, pulcherrimarumq; copiam superiore libro proposuimus: quas si non per verborum inuolucra, atq; integumenta perspiceremus; sed per se res ipsas quales, quantæquè sunt, intueremur; mirifico quodam animi ardore incitaremur ad consequendum. Nec verò, vel tenuem illarum vmbram in nobis non multum posse existimarim. Nam, quemadmodum solis lux, etiam si nubibus impediatur, emicat tamen nonnihil, viasquè, & itinera, quibus proficiscamur, commostrat; ita virtutis natura præstans, atq; egregia forma leui tantum penicillo adumbrata animos tamen nostros mirabiliter illustrat, aditumq; nobis aperit ad veram, germanamq; felicitatem. Quãquã non defuturos arbitror, qui mediocritatem illam, quam non semper eandem esse diximus, sed pro temporum, persona-

rumq;

rumq́ diuersitate variari, formulasq́ illas, quibus omnem vim virtutis definiuimus, vt in omni re, cui, quomodo, quatenus aliquid fieri deberet, obseruaremus, irridebunt. Vt enim medicus ille parum ab imperito, atq́ idiota differre videatur, qui bonam te valetudinem conseruaturum asserat, si qualibus cibis expedit, & quando expedit, vtaris, neque præterea addat aliud; ita nos ridiculi iudicabimur, qui in virtutis natura declaranda formulas illas cuiuis è populo notas afferamus; quibus autem modis illæ seruentur (quod vt non factu facillimum, ita multò necessarium erat) non ostendamus. Qui igitur nos reprehendant per multos fore, tantum ab est, vt metuam, vt potius sperem. Cupio quidem certe. Impudens enim sim, si meliore conditione, quã Aristoteles, cui idem vitio datum est, esse postulem. Facile autem ille & suam, et meam, qui illum sequor, causam defendit. Concedit enim nimium vniuerse dici, si illæ tantum conditiones afferantur. Verum duo imprimis præcepta ponit, quæ si seruentur, vix fieri poterit, vt erremus vnquàm, atque à rectà deflectamus via. Primum est, vt partem illam animæ nostræ, quæ ratione caret, ita cohibeamus, vt rationis vix esse expertem sentiamus, quũ rationi semper obediat, dictoquè audiens sit. Id si consuetudine, præclaraq́ institutione quã quidem ipse magna ex

parte docet, assequemur; facilè mens nulla à sensibus cupiditatequè, caligine interposita, quid in vnaquaque re verum, bonũque sit, dispiciet, illasquè, honesti formulas seruabit. Alterum præceptum est, vt ea sequamur semper, quæ, vt Deum colere, atque contemplari valeamus, efficiunt; fugiamus autem illa, quæ à Dei contemplatione, & cultu nos auertunt. O diuine Aristoteles, quot, quantaquè tua sunt erga humanum genus merita. Tu semper tui similis es: Tu eadem præstantis ingenij vi rerum naturam indagans omnibus semper vestigijs assequeris, ac vitam, moresq; hominum optimis præceptis formas: Tu animos nostros præparas ad veram religionem. Quamobrem non iniuria sapientissimos homines dixisse crediderim te idcirco ante Christi seruatoris nostri aduentum de cælo esse delapsum, vt multis erorribus, qui in animis hominum plane hæserant, expulsis, ad veras postea illius voces non obsurdesceremus. Duobus quidem præceptis illis, quæ modò commemoraui, vt reliqua omittam, nihil statuo reperiri posse magis salutare; ijsque seruatis non dubito, quin auream vbique mediocritatem, omnesquè honesti formulas commodissime tueamur. Cæterum multa alia ad hanc rem facientia præcepta summus ille vir tradit, quæ omnia alijs fortasse libris cumulatius tractabuntur. Nos

autem suscepti operis ratio satis excusat. Virtutũ enĩ naturã eatenus adumbrasse, et quasi informasse satis fuit; quatenus felicitatis materiẽ cõstituere necesse habebamus. Nũc reliqua, quæ proposuimus, persequamur. Quo quidẽ loco nõ tàm mehercle videtur adhibenda diligentia, quã vota facienda. Agendum est enim de vi, ac natura mentis nostræ, quòd ea ignorata nec felicitatis etiam, quæ in contemplatione consistit, quòd hæc mentis perfectio est, naturam tenere queamus. In qua tractatione non modo veritatem ipsam intueri difficillimum est; sed etiam quæ cuiusquè ex primarijs philosophis, parique autoritate præditis sententia fuerit, diuinare, ferè nefas: ita sibi ipsi parum videntur constare, nec satis quid potissimum sequerentur, exploratum habuisse. Tentabimus tamen. Egressis enim semel extra modestiæ fines, non est amplius receptui locus. Verum, priusquàm ista conemur attingere, ea, quæ de ciuili felicitate adhuc dici debent, sunt in vnum colligenda, multæq; explicandæ quæstiones. His enim, quæ faciliora sunt, absolutis, animo magis vacuo, ac soluto, in ea, quæ maiore egent opera, incumbemus.

cap. 1. *Felicitas ciuilis, vt primo, et secũdo lib. diximus, præcipuè in prudentia cõsistit. Prudentia autẽ tùm in se ipso ad omne virtutis munus instruenda, tum in regenda familia, tùm in rep. egregiè administranda*

cernitur. Nec profectò, vt Plato dicebat, melior vlla deliberatio est, quã quæ de sua ipsius, suorumq; institutione suscipitur. Vir autem ille, qui hanc sibi felicitatem comparare studet, verè pars est ciuitatis. Partes verò ad totum, quemadmodum sæpe nos docuit Aristoteles, tanquàm materies ad formam referuntur; & quanquã propria aliqua forma sint prædita illa tamen forma à totius forma pendet, illiusquè causa fuit procreata. Non enim alia de causa manus, oculi, pedes suam formam peculiarem habuerunt, quàm vt vniuersum animal benè se haberet. Ergo si vir ille, qui in cœtu hominum sibi viuendum duxit, ac sociabile, ciuileq; animal appellari gaudet, continuò pars quædam ciuitatis euadit, vt certè euadit, partes autem ad totum referuntur. Profectò præcipuum illius munus, atq; officium erit Reipub. curam, procurationemq; suscipere, ac pro ea custodienda, atq; ornanda libenter omnes labores ferre, omnia pericula adire, mortem ipsam non expauescere. Ex quo verè Aristoteles septimo Politico, obseruauit ornatißimos viros et sua, & patrum memoria duo potißimum vitæ genera proponere sibi solitos esse, philosophicum, si in solitudine, politicum, si in hominum cõmunitate sibi esse viuendum iudicauissent. Homini igitur ciuili & propria virtus, & familiæ suæ boni mores tùm per

se, tùm ob illam quoquè causam sunt expetendi, vt Reip. suæ plurimum prosit. Quare ciuilis hominis felicitas à ciuitatis suæ felicitate magna ex parte pendet, non parum etiam à felicitate suorum, id est cognatorum, & amicorum. Nam & inter cognatos, et inter amicos, illhic ob naturæ coniunctionem, hic propter similitudinẽ morum, naturalis quidem amor est, vt alter alterius bonis lætetur & malis offendatur, tanquàm suis. Quamobrem iure optimo M. Tullius verius, & grauius se eluxisse patriã affirmabat, quàm vlla vnquàm mater vnicum filium. Meritò etiam Chremes apud Terentium hæc imprimis Cliniæ bona cõmemorabat, miserum? quem minus credere est?

Quid reliqui est, quin habeat quæ quidem in homine dicuntur bona?

Parentes, patriam incolumen, amicos, genus, cognatos, diuitias. Quanquàm de hoc postremo bono suo loco videbimus. Vix igitur felix, aut ne vix quidem censeri queat ille, qui, vt est apud alium poetam valdè bonum.

Finibus extorris, complexu auulsus Iuli
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera. *Multò etiam minus felix erit, si improbos mores videat familiæ, aut patriæ suæ. Ex quo iustißimæ fuerunt summi illius prophetæ Hiere.*

miæ querelæ, & lamenta. Ponamus igitur ab optimo ciuilis hominis statu & propriam, amicorumq́, et suorũ ciuiũ excellentem requiri virtutem. Requiri etiam corporis bona, non quidem reip. cuius improprie corpus esse dicimus; sed sui, & eorũ, quos amat. Nam ciuilis homo quum non sola viuat mente, ex animo, & corpore constitutus intelligitur, idcircoq́ etsi multò pluris animũ, & illius bona æstimet, quã corpus, & corporis bona, tamen neque hæc etiam reijcit, aut aspernatur; quinimò & per se expetit, prout primo libro diximus, & veluti virtutis ornamenta, quemadmodum de pulchritudine dicimus.

Gratior, & pulchro veniens in corpore virtus.

Et postremo tanquam ad eiusdem virtutis omne officium præstandum accommodata, planèquè necessaria. Nam qui firmis lateribus non erit, quî dissentientis plebis impetum longa, vehementiq́ oratione retardare, quî populum à vitijs reuocare, ad virtutem acriter cohortari poterit? Qui item toto corpore erit imbecillo, quomodo remp. in summũ adductã discrimen belli armis tuebitur? Ergo bona valetudo; et robur tũ in nobis ipsis, tùm in ijs, quos diligimus, & per se, & ob alias causas sunt expetenda. Quo loco illud animaduertatur nõ posse ciuilem hominem à nobis tanquã solutam, et simplicem quandã mentem considerari. Is enim assiduè virtutum, quæ ad

mores pertinēt, muneribus fungi debet; quæ quidē virtutes in affectionibus, affectiones autem in corpore sitæ sunt, & ab illius temperamento plurimum pendent. Quocirca istud proprium, peculiareque est mentis nostræ, vt duplicem vitam habeat, alteram in se ipsa, alteram corpori cōiunctam. Si per se spectetur, in Dei cognitione, prout videbimus, conquiescit, & vocatur interior homo; sin coniuncta corpori, non ipsa sola, sed vnà cum corpore naturam nostram constituit; quare vtriusq; bona per se (si de exteriore homine loquamur) à nobis optantur. Quāquā enim extremo Eudemiorum libro asserat Aristoteles ita se corpus ad animum habere, vt seruum ad herum, atque instrumentum ad artificem, rursusque corpus animæ congenitum instrumentum vocet, ita tamē nos illius sententiam interpretemur, vt corpus animi quidem instrumentum, hominis autem partem esse intelligamus, viliorem tamen, atquè ignobiliorem partem. Ex quo ab eodem summo præceptore in Politicis dicitur animantis magis esse partem animam, quàm corpus. Verum de hac re dabitur etiam inferius dicendi locus. Nunc bona externa expendamus, quæ alio nomine Fortunæ bona solere appellari primo libro diximus, quòd illorum sine dubio domina esse Fortuna videatur; quales perspicuè sunt diuitiæ, & opes.

Has quidem primo etiam libro statuimus nullo pacto esse per se expetendas, sed propter cōmoditates, quibus diuites, opulentiq́ abundant, & ad illum præcipue vsum, vt liberalitatis, ac beneficentiæ muneribus fungi poßimus, vt nos, familiamquè nostram virtutibus, ac disciplinis exornemus, vt Reip. simus adiumento, & ornamento. Abutimur autem persæpe aut ad immodicas voluptates comparandas, aut ad Reip. statum conuellendum. Quamobrem vt vestes, quibus induimur, nos non calfacerent, nisi à nostri corporis calore ipsæ prius calfactæ eßēt; sic diuitiæ nobis ornamento, ac bono esse nō possunt, nisi nos prius illas ornemus, & quasi bonas reddamus, ex præscripto virtutis vtentes. Non erunt igitur opes, & diuitiæ partibus felicitatis annumerandæ, sed tanquam instrumenta virtutis requirentur. Eadem ferè ratio nobilitatis est, quæ maximè ornat virtutem, minus inuidiæ reddit expositam, multas què illi, & præclaras occasiones præbet se se ostendendæ, ac patefaciendæ. Eadem etiam honorum, ac potestatum ratio. Hæc enim minimè per se expeti debent, cæterum tanquàm nostræ virtutis testimonia, & benè gerendæ Reip. occasiones.

cap. 2. *Honoris autem vocabulum quemadmodum vulgò accipi solet, accipimus, magistratus scilicet, atquè dignitates significantes. Nam si de hominum amore, &*

re, & charitate intelligamus, quam verè honorem appellari Plutarchus dixit, profectò aliter statuere debemus. Hæc enim per se ipsa est summoperè expetenda; Quod hinc patere potest. Animus expetit per se bona corporis, quoniam corpori natura coniunctus est. Ita homo hominum beneuolentiam, pietatemquè per se expetere, plurimumquè facere debet, quoniam naturalis quædam cognatio, coniunctioquè inter omnes homines intercedit, atquè ex illis quasi membris, tanquàm vnum humanitatis corpus efficitur. Ex quo Aristoteles amari per se esse optabile dicebat. Maior adhuc naturæ coniunctio est inter ciues, inter amicos, inter propinquos, inter parentes, & filios. Quarè illorum felicitas nostræ felicitatis pars est, nec sane exigua; illorumquè calamitates nostræ etiam sunt quodammodo calamitates. Hinc non iniuria M. Tullius in partitionibus oratorijs, quas iam senex conscripsit, charitatem, & amorem bonis externis non adnumerauit, sed quasi quandam materiem subiectam honestati posuit, & bonum internum statuere visus est. Omnino enim si consideremus quemadmodum etiam primo libro diximus, communem tanquam humanitatem corporis vnius ex omnibus hominibus constitui, hanc hominum, inter se beneuolentiã, & charitatem, internum quoddam bonum & per

se expetendum iudicabimus. Requiruntur autẽ ad nostram felicitatem parentum, filiorumquè virtus, ac dignitas, et propinquorum, affinium, amicorum, clientũ copia, etiam propter illam causam, vt maiore simus autoritate in rep. quam quidem autoritatẽ magni ponderis esse ad Remp. quietè, tranquilleque administrandam nemo dubitat. Adhuc de vulgari genere amicitiæ loquuti sumus. est autem altera verisimæ amicitiæ species, de qua secundo libro non nula diximus, quæ nihil aliud est, quàm summus quidam, tempore què, & consuetudine confirmatus amor mutuus duorum, aut summum triũ à morũ, virtutisq; similitudine profectus. Quòd si omniũ, hominũ beneuolentia est expetenda, vt ostendimus maiorem quemdam in modũ talis viri, qui studijs ijsdẽ teneatur, eademquè virtute sit præditus, amor erit exoptãdus. Nam si æra, & lapides, qui alicuius egregij artificis opera nostram faciem referant, amamus, certè multò magis nostri effigiem non mutam, idest amicum diligere, vel summo potius amore prosequi debebimus. Vt omittam, quod tamen non est minimi faciendum, mirabiliter nobis prodesse amicum, & in aduersis, & in secundis rebus, vtilißimas esse illius admonitiones, iucundißima beneficia, quæ aut ab illo accipimus, aut in ipsum cõferimus, alterũ alteri ad colendã vir

tutem, atq; ad euitandum dedecus esse incitamentũ. Atqui amicus nullo pacto bonum externum dicetur, quùm in duobus corporibus eadem anima, vt veteri prouerbio dicitur, habitare videatur. Restat vt de libertate aliquid afferamus, ecquid causæ sit, cur tã ardenter expetatur, inuestigantes. Prudentia ita propria hominis virtus est, vt qui ea caret, prout primo libro declarauimus, humanitate carere dici queat. Idcircò tam etsi in artibus, & scientijs concedamus multis, vt nobis peritiores sint, ac magis intelligentes, in ipsius tamen prudentiæ laude: quasi cum de ea agitur, de propria cuiusquè salute, & incolumitate agatur, concedimus nemini: ac sæpe numerò Reges, & Cæsares repræhendimus, quòd multa à nobis longè melius, quàm ab illis gerantur, geri potuisse, existimamus. Quæ innata, ac penitus insita prudentiæ opinio efficit, vt non libenter ex vnius prudentia, & consilijs vniuersam pendere Remp. videamus, dolentes nimirum deesse nobis nostræ virtutis, ac prudentiæ ostendendæ facultatem. Hùc accedit, quòd natura, vt acrius ad artes, scientiasq; omnes excolendas incitaremur, indidit nobis quãdam alios excellendi auiditatem, vt vix etiam parem, ne dum superiorem ferre aliquẽ æquo animo possimus. His de causis videtur expetenda libertas, illiusquè amor à natura nobis esse ingenitus.

Verum multa commoda sunt in regno, ac principatu vnius, quibus hic dolor, quē ex eo capimus, quòd alteri parere cogamur, facile compensetur. De qua re in Politicis accuratius agemus.

cap. 3. *His probè fixis, atquè stabilitis iam quomodo ciuilis felicitas bonum perfectum definiri queat, et quod homini satis est, et per se expetendum, quas omnes conditiones necessariò in felicitate requiri primo libro diximus, apparebit. Nam in virtutibus, quæ ad mores pertinent, multòquè magis in illarum regina Prudentia excellens quædam perfectio inest, cũ hominem in sua natura retineant, quæ perfectissima est, non autem in plantas, aut belluas conuerti sinant. Quòd si prudentiæ, & virtuti reliqua omnia bona adiungantur, ita tamen, vt omnibus præsit, ac moderetur prudẽtia, mirabilis quidam decor, singularis perfectio elucebit; præsertim cum ad nostra bona amicorum etiam, propinquorum, patriæq; ipsius bona accesserint. Hoc autem ipso, quod felicitas perfectum bonum existit, sequitur etiam, vt homini satis sit, nequè ipsi soli, verum parentibus, liberis, coniugi, atque, vt semel dixerim, amicis, & ciuibus, quibus etiam, vt Plato dicebat, natus est. Tot enim, tantaquè felici adesse volumus, vt familiam liberaliter educare, patriæquè laboranti ferre subsidium valeat. Nec propterea tamen Crassi di-*

uitias necessarias iudicamus. Fieri enim potest, quemadmodum dicebat Aristoteles, vt etiam ij, qui maris, & terræ imperium non habent, sed bonis externis mediocriter instructi sunt, quæ virtuti, atque honestati consentanea sunt, administrent, & familiam suam liberaliter instituant, & Reip. plurimum prosint. Quamobrem, cum in felicitate copiam quamdam bonorum ponimus, quæ homini satis sit, quà etiam suis, & patriæ viuit, non immensum quoddam, atque infinitum animo concipimus, ita vt posteris etiam omnibus, atq; amicorum amicis debeat suppetere; sed tantam intelligi volumus, quanta sufficiat ad ea, quæ ad bonum patrem familias, bonumquè ciuem pertinent administranda. Quocirca vt Aristoteles primo libro de moribus ad Nichomachum dicebat (est autem locus satis obscurus) potest etiam ad hanc perfectam, quæquè homini satis sit, felicitatem, fieri accessio quædam. Nos enim, ne res in infinitam abeat, certum quemdam in bonis externis finem constituimus. Quòd si aliquid ad eam bonorum summam accedat, videtur etiam felicitas augeri, & maior effici, aut certè quiddam addi ad felicitatem. Cæterum si perfecta virtus adsit, & aliorum bonorum copia, quæ homini satis sit, quēadmodum diximus, parua semper erit, atque exigua accessio omnis. Quare non est, quòd

ad illam rationem te conferas. Perfectum vndiq; bonum est, cui nihil addi potest. Felicitati aliquid addi nihil vetat: ergo felicitas perfectum vndiquè bonum statui non debebat. Reprahẽditur enim hæc argumentatio; quoniam exiguum, atquè exile quid dam est, quod accedere ad felicitatem potest, vt satis ipsa per se sit absoluta, nulliusquè rei indigens, ac suis viribus pollens.

cap.4. *Quamquam accuratè perpendenti Solonis fortasse sententia probanda videbitur, qui beatos pronunciabat eos, qui mediocriter bonis externis instructi essent. Bona enim Fortunæ si mediocritatem non excedant, rationi facilè obtemperant. At si excedant, vt præclarè quarto Politico dicebat Aristoteles, difficillimè. Vitam etiam nostram inuidis, & assentatoribus nimium propositam reddunt. Quòd si in animantis corpore nimium excrescente alicuius membri magnitudine, totius corporis compositio, atquè decor peruertitur: profectò ciuitatis etiam statum, quæ quidem ciuitas quasi corpus quoddam est ex ciuibus suis, tamquàm membris conflatum, cõturbari necesse est, si aliquis existat magna externorum bonorum exuperantia inter cæteros suprà modum conspicuus. Atquè omnino diuitiæ tanquàm instrumenta virtutis sunt. At instrumenta, prout in cunctis artibus videre licet, neque*

multitudine, nequè magnitudine ſunt infinita. Id autem ita ſe habere illud ſatis argumento eſſe poteſt, quod ab Ariſtotele eſt obſeruatum, optimos legumlatores, Solonem, Lycurgum charondam, & alios penè omnes bonis externis mediocriter fuiſſe inſtructos. Non eodem autem pacto virtutis maximum incrementum vitari debet. Singula enim bona animi quò maiora, atquè ampliora, eò etiam magis frugifera, atquè vtilia ſunt, ſi non illis honeſti modò, verum etiam vtilis nomen eſt imponendum. Nequè nos virtutis præſtantia nimium elatos, ac ſuperbos reddit, ſed humaniſsimos, atquè leniſsimos; cuius rei ille idem Ariſtoteles, qui omnia ſemper præclarè, veriſsimam cauſam attulit. Virtutis enim eſt in medio conſiſtere: quamobrem quò magis virtus erit, eò magis tuebitur mediocritatem, nosquè politiſsimis, ac modeſtiſsimis moribus eſſe iubebit. At enim dices: excellens virtus magnos honores parit, qui quidem honores inter bona externa connumerantur. Ergo creſcente virtute creſcent etiam externa bona, à quorum tamen incremento deteriores, improbioreſquè nos reddi diximus. Quæſtio eſt, niſi fallor, ſatis obſcura; videturquè etiam pugnare, quod ab Ariſtotele perſæpè in Politicis, dicitur, mediocritatē bonorum

externorum esse eorumdem exuperantia optabiliorem, cum eo quod secundo Eudemio scribitur probum virum in maximis honoribus, atquè imperijs optimè se gesturum. Mihi huc, & illhuc mentem cogitatione versanti hoc demum pacto hic nodus dissolui videtur posse. Aut de perfecta, planequè heroica virtute loquimur, aut de paulò imperfectiore: si de perfecta virtute sermonem faciamus, tantum abest, vt illi exuperantia bonorum externorũ noceat, vt illam potius ornatiorem reddat, atquè ad benè de humano genere merendum magis, vt ita dixerim, promoueat; nequè superbiam, atquè animi elationem parit. Sin de altera illa intelligamus nõ integra, nequè omnibus numeris absoluta, mediocritas fortunæ est optabilior. Nam si exuperantia diuitiarum, opum, honorum accesserit, facile euenire potest, vt hæc plus valeat ad nos auferendos, dequè mansuetudinis, atque humanitatis statu deijciendos, quàm mediocris illa virtus ad nos in officio retinendos. Ita casu quodam fit, vt virtus nos deteriores reddat, ijs scilicet affecta honoribus, quos deinde pulchrè ferre non queat. Quare hunc in modum disputationem nostram concludamus, verè felici, atquè integra virtute prædito mediocrem fortunam necessariam esse, auctis tamen, & amplificatis externis bonis, ipsam quoquè felicitatem amplificatum

plificatum

plificatum nonnihil iri. Verum hanc accessionem non tanti esse, quin anteà etiam perfectum illa bonum sequè ipso contentum vocari posset. Ex his duabus felicitatis conditionibus illam quoquè sequi superius posuimus, vt maximè sit per se expetenda. Non enim potest non summè ab homine illud expeti, quod ipsius absolutio, atquè expletio est. Quamobrem primo libro asserebamus felicitatem esse præstantissimum bonum secunda illa notione, quā Aristoteles in tractatione illa de moribus, quæ magna inscribitur, obseruauit. Superat enim, & excellit omnia tùm animi, tùm corporis, & fortunæ bona, quemadmodum totum excellit partes.

cap. 5. Sit igitur hæc ciuilis felicitatis definitio, perfectum hominis, quà ad ciuilem societatem natus est, bonū, quod què illi satis est, & ab eo duntaxat per se non ob aliud quiddam summè expetitur, pēdens autem præcipue à rectè, prudenterquè factis. Inter quæ etiam recte facta ordo quidam est. Nam vsus virtutis alius est, non simpliciter perfectus, qui versatur in rebus necessarijs, vt in pœnis irrogandis (hunc autem virtutis vsum, quemadmodum etiam bellum optabile est in Repub. non exigi, ac requiri) alius simpliciter perfectus, qui in præmijs persoluendis, opibus, atquè honoribus distribuendis versatur. Ab hoc præcipuè virtutis vsu verè

miæ querelæ, & lamenta. Ponamus igitur ab optimo ciuilis hominis statu & propriam, amicorumq́, et suorũ ciuiũ excellentem requiri virtutem. Requiri etiam corporis bona, non quidem reip. cuius improprie corpus esse dicimus; sed sui, & eorũ, quos amat. Nam ciuilis homo quum non sola viuat mente, ex animo, & corpore constitutus intelligitur, idcircoq́ etsi multò pluris animũ, & illius bona æstimet, quã corpus, & corporis bona, tamen neque hæc etiam reijcit, aut aspernatur; quinimò & per se expetit, prout primo libro diximus, & veluti virtutis ornamenta, quemadmodum de pulchritudine dicimus.

Gratior, & pulchro veniens in corpore virtus.

Et postremo tanquam ad eiusdem virtutis omne officium præstandum accommodata, planèque necessaria. Nam qui firmis lateribus non erit, quĩ dissentientis plebis impetum longa, vehementiq́ oratione retardare, quî populum à vitijs reuocare, ad virtutem acriter cohortari poterit? Qui item toto corpore erit imbecillo, quomodo remp. in summũ adductã discrimen belli armis tuebitur? Ergo bona valetudo; et robur tũ in nobis ipsis, tùm in ijs, quos diligimus, & per se, & ob alias causas sunt expetenda. Quo loco illud animaduertatur nõ posse ciuilem hominem à nobis tanquã solutam, et simplicem quandã mentem considerari. Is enim assiduè virtutum, quæ ad

mores pertinẽt, muneribus fungi debet: quæ quidẽ vir tutes in affectionibus, affectiones autem in corpore sitæ sunt, & ab illius temperamento plurimum pen dent. Quocirca istud proprium, peculiareque est men tis nostræ, ut duplicem vitam habeat, alteram in se ipsa, alteram corpori cõiunctam. Si per se spectetur, in Dei cognitione, prout videbimus, conquiescit, & vocatur interior homo; sin coniuncta corpori, non ipsa sola, sed unà cum corpore naturam nostram constituit; quare utriusq; bona per se (si de exteriore homine loquamur) à nobis optantur. Quãquã enim extremo Eudemiorum libro asserat Aristoteles ita se corpus ad animum habere, ut seruum ad herum, atque instrumentum ad artificem, rursusque corpus animæ congenitum instrumentum vocet, ita tamẽ nos illius sententiam interpretemur, ut corpus ani mi quidem instrumentum, hominis autem partem esse intelligamus, viliorem tamen, atquè ignobiliorem partem. Ex quo ab eodem summo præceptore in Politicis dicitur animantis magis esse partem animam, quàm corpus. Verum de hac re dabitur etiam inferius dicendi locus. Nunc bona externa expendamus, quæ alio nomine Fortunæ bona solere appellari primo libro diximus, quòd illorum sine dubio domina esse Fortuna videatur; quales perspicuè sunt diuitiæ, & opes.

Has quidem primo etiam libro statuimus nullo pacto esse per se expetendas, sed propter cõmoditates, quibus diuites, opulentiq; abundant, & ad illum præcipue usum, ut liberalitatis, ac beneficentiæ muneribus fungi poßimus, ut nos, familiamquè nostram virtutibus, ac disciplinis exornemus, ut Reip. simus adiumento, & ornamento. Abutimur autem persæpe aut ad immodicas voluptates comparandas, aut ad Reip. statum conuellendum. Quamobrem ut vestes, quibus induimur, nos non calfacerent, nisi à nostri corporis calore ipsæ prius calfactæ eßẽt; sic diuitiæ nobis ornamento, ac bono esse nõ possunt, nisi nos prius illas ornemus, & quasi bonas reddamus, ex præscripto virtutis utentes. Non erunt igitur opes, & diuitiæ partibus felicitatis annumerandæ, sed tanquam instrumenta virtutis requiruntur. Eadem ferè ratio nobilitatis est, quæ maximè ornat virtutem, minus inuidiæ reddit expositam, multas què illi, & præclaras occasiones præbet se se ostendendæ, ac patefaciendæ. Eadem etiam honorum, ac potestatum ratio. Hæc enim minimè per se expeti debent, cæterum tanquàm nostræ virtutis testimonia, & benè gerendæ Reip. occasiones.

cap. 2. *Honoris autem vocabulum quemadmodum vulgò accipi solet, accipimus, magistratus scilicet, atquè dignitates significantes. Nam si de hominum amore, &*

re, & charitate intelligamus, quam verè honorem appellari Plutarchus dixit, profectò aliter statuere debemus. Hæc enim per se ipsa est summoperè expetenda: Quod hinc patere potest. Animus expetit per se bona corporis, quoniam corpori natura coniunctus est. Ita homo hominum beneuolentiam, pietatemquè per se expetere, plurimumquè facere debet, quoniam naturalis quædam cognatio, coniunctioquè inter omnes homines intercedit, atquè ex illis quasi membris, tanquàm vnum humanitatis corpus efficitur. Ex quo Aristoteles amari per se esse optabile dicebat. Maior adhuc naturæ coniunctio est inter ciues, inter amicos, inter propinquos, inter parentes, & filios. Quarè illorum felicitas nostræ felicitatis pars est, nec sanè exigua; illorumquè calamitates nostræ etiam sunt quodammodo calamitates. Hinc non iniuria M. Tullius in partitionibus oratorijs, quas iam senex conscripsit, charitatem, & amorem bonis externis non adnumerauit, sed quasi quandam materiem subiectam honestati posuit, & bonum internum statuere visus est. Omnino enim si consideremus quemadmodum etiam primo libro diximus, communem tanquam humanitatem corporis vnius ex omnibus hominibus constitui, hanc hominum, inter se beneuolentiã, & charitatem, internum quoddam bonum & per

se expetendum iudicabimus. Requiruntur autē ad nostram felicitatem parentum, filiorumquè virtus, ac dignitas, et propinquorum, affinium, amicorum, clientū copia, etiam propter illam causam, vt maiore simus autoritate in rep. quam quidem autoritatē magni ponderis esse ad Remp. quietè, tranquilleque administrandam nemo dubitat. Adhuc de vulgari genere amicitiæ loquuti sumus. est autem altera verissimæ amicitiæ species, de qua secundo libro non nula diximus, quæ nihil aliud est, quàm summus quidam, tempore què, & consuetudine confirmatus amor mutuus duorum, aut summum triūm à morū, virtutisq́; similitudine profectus. Quòd si omniū, hominū beneuolentia est expetenda, vt ostendimus maiorem quemdam in modū talis viri, qui studijs ijsdē teneatur, eademquè virtute sit præditus, amor erit exoptādus. Nam si æra, & lapides, qui alicuius egregij artificis opera nostram faciem referant, amamus, certè multò magis nostri effigiem non mutam, idest amicum diligere, vel summo potius amore prosequi debebimus. Vt omittam, quod tamen non est minimi faciendum, mirabiliter nobis prodesse amicum, & in aduersis, & in secundis rebus, vtilissimas esse illius admonitiones, iucundissima beneficia, quæ aut ab illo accipimus, aut in ipsum cōferimus, alterū alteri ad colendā vir

tutem, atq; ad euitandum dedecus esse incitamentū. Atqui amicus nullo pacto bonum externum dicetur, quum in duobus corporibus eadem anima, vt veteri prouerbio dicitur, habitare videatur. Restat vt de libertate aliquid afferamus, ecquid causæ sit, cur tā ardenter expetatur, inuestigantes. Prudentia ita propria hominis virtus est, vt qui ea caret, prout primo libro declarauimus, humanitate carere dici queat. Idcircò tam etsi in artibus, & scientijs concedamus multis, vt nobis peritiores sint, ac magis intelligentes, in ipsius tamen prudentiæ laude; quasi cum de ea agitur, de propria cuiusquè salute, & incolumitate agatur, concedimus nemini: ac sæpe numerò Reges, & Cæsares reprehendimus, quòd multa à nobis longè melius, quàm ab illis gerantur, geri potuisse, existimamus. Quæ innata, ac penitus insita prudentiæ opinio efficit, vt non libenter ex vnius prudentia, & consilijs vniuersam pendere Remp. videamus; dolentes nimirum deesse nobis nostræ virtutis, ac prudentiæ ostendendæ facultatem. Hùc accedit, quòd natura, vt acrius ad artes, scientiasq; omnes excolendas incitaremur, indidit nobis quādam alios excellendi auiditatem, vt vix etiam parem, ne dum superiorem ferre aliquē æquo animo possimus. His de causis videtur expetenda libertas, illiusquè amor à natura nobis esse ingenitus.

Verum multa commoda sunt in regno, ac principatu vnius, quibus hic dolor, quē ex eo capimus, quòd alteri parere cogamur, facile compensetur. De qua re in Politicis accuratius agemus.

cap.3. *His probè fixis, atquè stabilitis iam quomodo ciuilis felicitas bonum perfectum definiri queat, et quod homini satis est, et per se expetendum, quas omnes conditiones necessariò in felicitate requiri primo libro diximus, apparebit. Nam in virtutibus, quæ ad mores pertinent, multòquè magis in illarum regina Prudentia excellens quædam perfectio inest, cū hominem in sua natura retineant, quæ perfectissima est, non autem in plantas, aut belluas conuerti sinant. Quòd si prudentiæ, & virtuti reliqua omnia bona adiungantur, ita tamen, vt omnibus præsit, ac moderetur prudētia, mirabilis quidam decor, singularis perfectio elucebit; præsertim cum ad nostra bona amicorum etiam, propinquorum, patriæq; ipsius bona accesserint. Hoc autem ipso, quod felicitas perfectum bonum existit, sequitur etiam, vt homini satis sit, nequè ipsi soli, verum parentibus, liberis, coniugi, atque, vt semel dixerim, amicis, & ciuibus, quibus etiam, vt Plato dicebat, natus est. Tot enim, tantaquè felici adesse volumus, vt familiam liberaliter educare, patriæquè laboranti ferre subsidium valeat. Nec propterea tamen Crassi di-*

uitias necessarias iudicamus. Fieri enim potest, quemadmodum dicebat Aristoteles, ut etiam ij, qui maris, & terræ imperium non habent, sed bonis externis mediocriter instructi sunt, quæ virtuti, atquè honestati consentanea sunt, administrent, & familiam suam liberaliter instituant, & Reip. plurimum prosint. Quamobrem, cum in felicitate copiam quamdam bonorum ponimus, quæ homini satis sit, quà etiam suis, & patriæ viuit, non immensum quoddam, atque infinitum animo concipimus, ita vt posteris etiam omnibus, atq; amicorum amicis debeat suppetere; sed tantam intelligi volumus, quanta sufficiat ad ea, quæ ad bonum patrem familias, bonumquè ciuem pertinent administranda. Quocirca vt Aristoteles primo libro de moribus ad Nichomachum dicebat (est autem locus satis obscurus) potest etiam ad hanc perfectam, quæquè homini satis sit, felicitatem, fieri accessio quædam. Nos enim, ne res in infinitam abeat, certum quemdam in bonis externis finem constituimus. Quòd si aliquid ad eam bonorum summam accedat, videtur etiam felicitas augeri, & maior effici, aut certè quiddam addi ad felicitatem. Cæterum si perfecta virtus adsit, & aliorum bonorum copia, quæ homini satis sit, quēadmodum diximus, parua semper erit, atque exigua accessio omnis. Quare non est, quòd

ad illam rationem te conferas. Perfectum vndiq; bonum est, cui nihil addi potest. Felicitati aliquid addi nihil vetat: ergo felicitas perfectum vndiquè bonum statui non debebat. Reprehēditur enim hæc argumentatio; quoniam exiguum, atquè exile quid dam est, quod accedere ad felicitatem potest, vt satis ipsa per se sit absoluta, nulliusquè rei indigens, ac suis viribus pollens.

cap.4. *Quamquam accuratè perpendenti Solonis fortasse sententia probanda videbitur, qui beatos pronunciabat eos, qui mediocriter bonis externis instructi essent. Bona enim Fortunæ si mediocritatem non excedant, rationi facilè obtemperant. At si excedant, vt præclarè quarto Politico dicebat Aristoteles, difficillimè. Vitam etiam nostram inuidis, & assentatoribus nimium propositam reddunt. Quòd si in animantis corpore nimium excrescente alicuius membri magnitudine, totius corporis compositio, atquè decor peruertitur; profectò ciuitatis etiam statum, quæ quidem ciuitas quasi corpus quoddam est ex ciuibus suis, tamquàm membris conflatum, cõturbari necesse est, si aliquis existat magna exter norum bonorum exuperantia inter cæteros suprà modum conspicuus. Atquè omnino diuitiæ tanquàm instrumenta virtutis sunt. At instrumenta, prout in cunctis artibus videre licet, neque*

multitudine, nequè magnitudine sunt infinita. Id autem ita se habere illud satis argumento esse potest, quod ab Aristotele est obseruatum, optimos legumlatores, Solonem, Lycurgum charondam, & alios penè omnes bonis externis mediocriter fuisse instructos. Non eodem autem pacto virtutis maximum incrementum vitari debet. Singula enim bona animi quò maiora, atquè ampliora, eò etiam magis frugifera, atquè vtilia sunt, si non illis honesti modò, verum etiam vtilis nomen est imponendum. Nequè nos virtutis præstantia nimium elatos, ac superbos reddit, sed humanißimos, atquè lenißimos; cuius rei ille idem Aristoteles, qui omnia semper præclarè, verißimam causam attulit. Virtutis enim est in medio consistere: quamobrem quò magis virtus erit, eò magis tuebitur mediocritatem, nosquè politißimis, ac modestißimis moribus esse iubebit. At enim dices: excellens virtus magnos honores parit, qui quidem honores inter bona externa connumerantur. Ergo crescente virtute crescent etiam externa bona, à quorum tamen incremento deteriores, improbioresquè nos reddi diximus. Quæstio est, nisi fallor, satis obscura; videturquè etiam pugnare, quod ab Aristotele persæpè in Politicis, dicitur, mediocritatē bonorum

externorum esse eorumdem exuperantia optabiliorem, cum eo quod secundo Eudemio scribitur probum virum in maximis honoribus, atquè imperijs optimè se gesturum. Mihi huc, & illhuc mentem cogitatione versanti hoc demum pacto hic nodus dissolui videtur posse. Aut de perfecta, planequè heroica virtute loquimur, aut de paulò imperfectiore: si de perfecta virtute sermonem faciamus, tantum abest, vt illi exuperantia bonorum externorũ noceat, vt illam potius ornatiorem reddat, atquè ad benè de humano genere merendum magis, vt ita dixerim, promoueat; nequè superbiam, atquè animi elationem parit. Sin de altera illa intelligamus nõ integra, nequè omnibus numeris absoluta, mediocritas fortunæ est optabilior. Nam si exuperantia diuitiarum, opum, honorum accesserit, facile euenire potest, vt hæc plus valeat ad nos auferendos, dequè mansuetudinis, atque humanitatis statu deijciendos, quàm mediocris illa virtus ad nos in officio retinendos. Ita casu quodam fit, vt virtus nos deteriores reddat, ijs scilicet affecta honoribus, quos deinde pulchrè ferre non queat. Quare hunc in modum disputationem nostram concludamus, verè felici, atquè integra virtute prædito mediocrem fortunam necessariam esse, auctis tamen, & amplificatis externis bonis, ipsam quoquè felicitatem amplificatum

plificatum nonnihil iri. Verum hanc accessionem non tanti esse, quin anteà etiam perfectum illa bonum seque ipso contentum vocari posset. Ex his duabus felicitatis conditionibus illam quoquè sequi superius posuimus, vt maximè sit per se expetenda. Non enim potest non summè ab homine illud expeti, quod ipsius absolutio, atquè expletio est. Quamobrem primo libro asserebamus felicitatem esse præstantissimum bonum secunda illa notione, quã Aristoteles in tractatione illa de moribus, quæ magna inscribitur, obseruauit. Superat enim, & excellit omnia tùm animi, tùm corporis, & fortunæ bona, quemadmodum totum excellit partes.

cap. 5. *Sit igitur hæc ciuilis felicitatis definitio, perfectum hominis, quà ad ciuilem societatem natus est, bonũ, quod què illi satis est, & ab eo duntaxat per se non ob aliud quiddam summè expetitur, pẽdens autem præcipue à rectè, prudenterquè factis. Inter quæ etiam recte facta ordo quidam est. Nam vsus virtutis alius est, non simpliciter perfectus, qui versatur in rebus necessarijs, vt in pœnis irrogandis (hunc autem virtutis vsum, quemadmodum etiam bellum optabile est in Repub. non exigi, ac requiri) alius simpliciter perfectus, qui in præmijs persoluendis, opibus, atquè honoribus distribuendis versatur. Ab hoc præcipuè virtutis vsu verè*

possunt. Quòd si moderatas habeant affectiones, ac virtute conformatas, non ab auaritia, & ambitione, tanquàm à diuersis hostibus, oppugnentur, non insatiabili torqueantur cupiditate, sed suis bonis satis contenti sint; mirificam existere in illis malaciam, vt ita dixerim, ac tranquillitatem necesse est. Hæc igitur animi tranquillitas aut in felicitate continetur, aut illius aßiduè, necessariòquè comes est. Est enim animaduersio, & agnitio, quemadmodum diximus, bonorum nostrorum. Quæ res, cum de altero fœlicitatis genere tractabimus, melius etiam intelligetur.

cap.6. *Ex his quid sit miseria facilè quiuis percipiet, contrariorum enim contraria sunt consequentia. Erit igitur miseria summum malum, summequè fugiendum, quod primum ab imprudentia, & improbitate proficiscitur, deinceps à corporis imbecilitate, morbo, deformitate ab odio hominum, ignonimia, egestate, exilio, seruitute. Hæc enim omnia felicitati aduersantur, non modò si nobis, verum etiam ob naturalem illam cognationem, quam superius exposuimus, si illis, quos amamus, eueniant. Nam vt extremo Eudemio dicebat Aristoteles, amor cognatorum idem est, ac sui ipsius amor. Quòd si miseriæ diuturnitatem addas vitæ hominis æqualem; ita hæc*

ſummum, & vndiquè abſolutum malum, atquè felicitas perfectum bonum meritò ſtatuetur. Pendere autem ab improbitate potiſſimum cenſemus. Nam ſi tua tu peccata, ſi facinora, ſi flagitia, ſi ſcelera noſti, neminem vnquàm Phalaridis tormenta æquè, ac te tua conſcientia, excruciarunt; tuæquè te immoderatæ affectiones, metus, cupiditates, quaſi domeſtici hoſtes vlciſcuntur. Hinc ſiſiphi illi, Titij, Tantali. Sin vitia tua ignoras, diuturnaquè malefaciendi conſuetudine nõ minus tu flagitijs tuis delectaris, quàm alter rectè factis; miſer tamen es; quòd rationem, ideſt hominis naturam exuiſti, & feritatem, atquè immanitatem belluæ induiſti. Quocircà non iniuria M. Tullius cum Antonium veriſſimis maledictorum notis inureret; ita exclamabat. O miſerum, ſi intelligis, miſeriorem, ſi non intelligis. Quo loco illud obſeruare in mentem venit, quod multos in errorem, fraudemquè induxit non eaſdem, nequè pares eſſe omnium hominum, qui ſuo viuendi inſtituto, ſuisquè factis delectantur, voluptates. Nihil dico de ſceleratorum hominum voluptatibus; nam illæ à nullo vnquàm ſano homine expetendæ iudicabuntur; ſed nequè eamdem haurire voluptatem auarus, cum ſuos theſauros attrectat, cenſendus eſt, ac Bernardinus meus cum opibus ſuis honeſtos Adoleſcentes, qui ſunt Reip.

feminaoium, optimis artibus instituendos curat. Nam quemadmodum qui acri oculorum acie est, vt alibi diximus, maiorem cernendo voluptatem capit, quàm qui hebeti, quemadmodum etiam non eædem sunt somniantium, ac vigilantium volupta tes; ita infecti, ac veterno quodam consopiti, vel cæci potius animi longè in mora esse gaudia, quàm vigentis, veriquè vigilantis planè necessarium est Miser igitur est non modo is, quem sua scelera nunquàm quiescere sinunt, sed etiam qui turpitudine, dedecore, flagitijsq; suis delectatus, sibi ipse veræ, germanæquè voluptatis, ac felicitatis possessionem inuidit. Illud autem est intelligendum solam improbitatem satis esse ad miseriam. Præclarè enim de corporis, & fortunæ bonis Terentius.

Atq; hæc proindè sunt, vt illius animus, qui ea possidet: Qui vti scit, ei bona, illi, qui non vtitur rectè, mala. Quamobrem si improbus his bonis abundet, illi mala fiunt; idcircoquè eius miseriam tantum abest, vt minuant, vt etiam augeant. Quamobrem non iniuria M. Tullius miseriorem C. Cæsarem fuisse existimabat, quòd Remp. euertere potuisset illis, qui ad eam rem voluntatem tantum attulissent. Atquè hæc de miseria sint satis.

cap. 7. *Est autem status aliquis inter felicitatem, et miseriam interiectus intermedius, quando scilicet alio*

Has quidem primo etiam libro statuimus nullo pacto esse per se expetendas, sed propter cõmoditates, quibus diuites, opulentiq; abundant, & ad illum præcipue vsum, vt liberalitatis, ac beneficentiæ muneribus fungi poßimus, vt nos, familiamquè nostram virtutibus, ac disciplinis exornemus, vt Reip. simus adiumento, & ornamento. Abutimur autem persæpe aut ad immodicas voluptates comparandas, aut ad Reip. statum conuellendum. Quamobrem vt vestes, quibus induimur, nos non calfacerent, nisi à nostri corporis calore ipsæ prius calfactæ eßẽt; sic diuitiæ nobis ornamento, ac bono esse nõ possunt, nisi nos prius illas ornemus, & quasi bonas reddamus, ex præscripto virtutis vtentes. Non erunt igitur opes, & diuitiæ partibus felicitatis annumerandæ, sed tanquam instrumenta virtutis requirentur. Eadem ferè ratio nobilitatis est, quæ maximè ornat virtutem, minus inuidiæ reddit expositam, multasquè illi, & præclaras occasiones præbet se se ostendendæ, ac patefaciendæ. Eadem etiam honorum, ac potestatum ratio. Hæc enim minimè per se expeti debent, cæterum tanquàm nostræ virtutis testimonia, & benè gerendæ Reip. occasiones.

cap. 2. *Honoris autem vocabulum quemadmodum vulgò accipi solet, accipimus, magistratus scilicet, atquè dignitates significantes. Nam si de hominum amore, &*

re, & charitate intelligamus, quam verè honorem appellari Plutarchus dixit, profectò aliter statuere debemus. Hæc enim per se ipsa est summoperè expetenda; Quod hinc patere potest. Animus expetit per se bona corporis, quoniam corpori natura coniunctus est. Ita homo hominum beneuolentiam, pietatemquè per se expetere, plurimumquè facere debet, quoniam naturalis quædam cognatio, coniunctioquè inter omnes homines intercedit, atquè ex illis quasi membris, tanquàm vnum humanitatis corpus efficitur. Ex quo Aristoteles amari per se esse optabile dicebat. Maior adhuc naturæ coniunctio est inter ciues, inter amicos, inter propinquos, inter parentes, & filios. Quarè illorum felicitas nostræ felicitatis pars est, nec sane exigua; illorumquè calamitates nostræ etiam sunt quodammodo calamitates. Hinc non iniuria M. Tullius in partitionibus oratorijs, quas iam senex conscripsit, charitatem, & amorem bonis externis non adnumerauit, sed quasi quandam materiem subiectam honestati posuit, & bonum internum statuere visus est. Omnino enim si consideremus quemadmodum etiam primo libro diximus, communem tanquam humanitatem corporis vnius ex omnibus hominibus constitui, hanc hominum, inter se beneuolentiã, & charitatem, internum quoddam bonum & per

se expetendum iudicabimus. Requiruntur autē ad nostram felicitatem parentum, filiorumquè virtus, ac dignitas, et propinquorum, affinium, amicorum, clientū copia, etiam propter illam causam, vt maiore simus autoritate in rep. quam quidem autoritatē magni ponderis esse ad Remp. quietè, tranquillequè administrandam nemo dubitat. Adhuc de vulgari genere amicitiæ loquuti sumus. est autem altera verissimæ amicitiæ species, de qua secundo libro nonnula diximus, quæ nihil aliud est, quàm summus quidam, tempore què, & consuetudine confirmatus amor mutuus duorum, aut summum triùm à morū, virtutisq́; similitudine profectus. Quòd si omniū, hominū beneuolentia est expetenda, vt ostendimus maiorem quemdam in modū talis viri, qui studijs ijsdē teneatur, eademquè virtute sit præditus, amor erit exoptādus. Nam si æra, & lapides, qui alicuius egregij artificis opera nostram faciem referant, amamus, certè multò magis nostri effigiem non mutam, idest amicum diligere, vel summo potius amore prosequi debebimus. Vt omittam, quod tamen non est minimi faciendum, mirabiliter nobis prodesse amicum, & in aduersis, & in secundis rebus, vtilissimas esse illius admonitiones, iucundissima beneficia, quæ aut ab illo accipimus, aut in ipsum cōferimus, alterū alteri ad colendā vir

tutem, atq; ad euitandum dedecus esse incitamentũ. Atqui amicus nullo pacto bonum externum dicetur, quum in duobus corporibus eadem anima, vt veteri prouerbio dicitur, habitare videatur. Restat vt de libertate aliquid afferamus, ecquid causæ sit, cur tã ardenter expetatur, inuestigantes. Prudentia ita propria hominis virtus est, vt qui ea caret, prout primo libro declarauimus, humanitate carere dici queat. Idcircò tam etsi in artibus, & scientijs concedamus multis, vt nobis peritiores sint, ac magis intelligentes, in ipsius tamen prudentiæ laude: quasi cum de ea agitur, de propria cuiusquè salute, & incolumitate agatur, concedimus nemini: ac sæpe numerò Reges, & Cæsares repræhendimus, quòd multa à nobis longè melius, quàm ab illis gerantur, geri potuisse, existimamus. Quæ innata, ac penitus insita prudentiæ opinio efficit, vt non libenter ex vnius prudentia, & consilijs vniuersam pendere Remp. videamus, dolentes nimirum deesse nobis nostræ virtutis, ac prudentiæ ostendendæ facultatem. Hùc accedit, quòd natura, vt acrius ad artes, scientiasq; omnes excolendas incitaremur, indidit nobis quãdam alios excellendi auiditatem, vt vix etiam parem, ne dum superiorem ferre aliquẽ æquo animo poßimus. His de causis videtur expetenda libertas, illiusquè amor à natura nobis esse ingenitus.

Verum multa commoda sunt in regno, ac principatu vnius, quibus hic dolor, quē ex eo capimus, quòd alteri parere cogamur, facile compensetur. De quare in Politicis accuratius agemus.

cap. 3. *His probè fixis, atquè stabilitis iam quomodo ciuilis felicitas bonum perfectum definiri queat, et quod homini satis est, et per se expetendum, quas omnes conditiones necessariò in felicitate requiri primo libro diximus, apparebit. Nam in virtutibus, quæ ad mores pertinent, multòquè magis in illarum regina Prudentia excellens quædam perfectio inest, cū hominem in sua natura retineant, quæ perfectissima est, non autem in plantas, aut belluas conuerti sinant. Quòd si prudentiæ, & virtuti reliqua omnia bona adiungantur, ita tamen, vt omnibus præsit, ac moderetur prudētia, mirabilis quidam decor, singularis perfectio elucebit; præsertim cum ad nostra bona amicorum etiam, propinquorum, patriæq; ipsius bona accesserint. Hoc autem ipso, quod felicitas perfectum bonum existit, sequitur etiam, vt homini satis sit, nequè ipsi soli, verum parentibus, liberis, coniugi, atque, vt semel dixerim, amicis, & ciuibus, quibus etiam, vt Plato dicebat, natus est. Tot enim, tantaquè felici adesse volumus, vt familiam liberaliter educare, patriæquè laboranti ferre subsidium valeat. Nec propterea tamen Crassi di-*

nitias necessarias iudicamus. Fieri enim potest, quemadmodum dicebat Aristoteles, vt etiam ij, qui maris, & terræ imperium non habent, sed bonis externis mediocriter instructi sunt, quæ virtuti, atque honestati consentanea sunt, administrent, & familiam suam liberaliter instituant, & Reip. plurimum prosint. Quamobrem, cum in felicitate copiam quamdam bonorum ponimus, quæ homini satis sit, quà etiam suis, & patriæ viuit, non immensum quoddam, atque infinitum animo concipimus, ita vt posteris etiam omnibus, atq; amicorum amicis debeat suppetere; sed tantam intelligi volumus, quanta sufficiat ad ea, quæ ad bonum patrem familias, bonumque ciuem pertinent administranda. Quocirca vt Aristoteles primo libro de moribus ad Nichomachum dicebat (est autem locus satis obscurus) potest etiam ad hanc perfectam, quæque homini satis sit, felicitatem, fieri accessio quædam. Nos enim, ne res in infinitam abeat, certum quemdam in bonis externis finem constituimus. Quòd si aliquid ad eam bonorum summam accedat, videtur etiam felicitas augeri, & maior effici, aut certè quiddam addi ad felicitatem. Cæterum si perfecta virtus adsit, & aliorum bonorum copia, quæ homini satis sit, quẽadmodum diximus, parua semper erit, atque exigua accessio omnis. Quare non est, quòd

ad illam rationem te conferas. Perfectum vndiq́; bonum est, cui nihil addi potest. Felicitati aliquid addi nihil vetat: ergo felicitas perfectum vndiquè bonum statui non debebat. Reprehēditur enim hæc argumentatio; quoniam exiguum, atquè exile quid dam est, quod accedere ad felicitatem potest, vt satis ipsa per se sit absoluta, nulliusquè rei indigens, ac suis viribus pollens.

cap.4. *Quamquam accuratè perpendenti Solonis fortasse sententia probanda videbitur, qui beatos pronunciabat eos, qui mediocriter bonis externis instructi essent. Bona enim Fortunæ si mediocritatem non excedant, rationi facilè obtemperant. At si excedant, vt præclarè quarto Politico dicebat Aristoteles, difficillimè. Vitam etiam nostram inuidis, & assentatoribus nimium propositam reddunt. Quòd si in animantis corpore nimium excrescente alicuius membri magnitudine, totius corporis compositio, atquè decor peruertitur: profectò ciuitatis etiam statum, quæ quidem ciuitas quasi corpus quoddam est ex ciuibus suis, tamquàm membris conflatum, cōturbari necesse est, si aliquis existat magna externorum bonorum exuperantia inter cæteros suprà modum conspicuus. Atquè omnino diuitiæ tanquàm instrumenta virtutis sunt. At instrumenta, prout in cunctis artibus videre licet, neque*

multitudine, nequè magnitudine sunt infinita. Id autem ita se habere illud satis argumento esse potest, quod ab Aristotele est obseruatum, optimos legumlatores, Solonem, Lycurgum charondam, & alios penè omnes bonis externis mediocriter fuisse instructos. Non eodem autem pacto virtutis maximum incrementum vitari debet. Singula enim bona animi quò maiora, atquè ampliora, eò etiam magis frugifera, atquè vtilia sunt, si non illis honesti modò, verum etiam vtilis nomen est imponendum. Nequè nos virtutis præstantia nimium elatos, ac superbos reddit, sed humanissimos, atquè lenissimos; cuius rei ille idem Aristoteles, qui omnia semper præclarè, verissimam causam attulit. Virtutis enim est in medio consistere: quamobrem quò magis virtus erit, eò magis tuebitur mediocritatem, nosquè politissimis, ac modestissimis moribus esse iubebit. At enim dices: excellens virtus magnos honores parit, qui quidem honores inter bona externa connumerantur. Ergo crescente virtute crescent etiam externa bona, à quorum tamen incremento deteriores, improbioresquè nos reddi diximus. Quæstio est, nisi fallor, satis obscura; videturquè etiam pugnare, quod ab Aristotele persæpè in Politicis, dicitur, mediocritatē bonorum

externorum esse eorumdem exuperantia optabiliorem, cum eo quod secundo Eudemio scribitur probum virum in maximis honoribus, atquè imperijs optimè se gesturum. Mihi huc, & illhuc mentem cogitatione versanti hoc demum pacto hic nodus dissolui videtur posse. Aut de perfecta, planequè heroica virtute loquimur, aut de paulò imperfectiore: si de perfecta virtute sermonem faciamus, tantum abest, vt illi exuperantia bonorum externorũ noceat, vt illam potius ornatiorem reddat, atquè ad benè de humano genere merendum magis, vt ita dixerim, promoueat; nequè superbiam, atquè animi elationem parit. Sin de altera illa intelligamus nõ integra, nequè omnibus numeris absoluta, mediocritas fortunæ est optabilior. Nam si exuperantia diuitiarum, opum, honorum accesserit, facile euenire potest, vt hæc plus valeat ad nos auferendos, dequè mansuetudinis, atque humanitatis statu deijciendos, quàm mediocris illa virtus ad nos in officio retinendos. Ita casu quodam fit, vt virtus nos deteriores reddat, ijs scilicet affecta honoribus, quos deinde pulchrè ferre non queat. Quare hunc in modum disputationem nostram concludamus, verè felici, atquè integra virtute prædito mediocrem fortunam necessariam esse, auctis tamen, & amplificatis externis bonis, ipsam quoquè felicitatem amplificatum:

plificatum nonnihil iri. Verum hanc accesionem non tanti esse, quin anteà etiam perfectum illa bonum sequè ipso contentum vocari posset. Ex his duabus felicitatis conditionibus illam quoquè sequi superius posuimus, vt maximè sit per se expetenda. Non enim potest non summè ab homine illud expeti, quod ipsius absolutio, atquè expletio est. Quamobrem primo libro asserebamus felicitatem esse præstantissimum bonum secunda illa notione, quā Aristoteles in tractatione illa de moribus, quæ magna inscribitur, obseruauit. Superat enim, & excellit omnia tùm animi, tùm corporis, & fortunæ bona, quemadmodum totum excellit partes.

cap. 5. Sit igitur hæc ciuilis felicitatis definitio, perfectum hominis, quà ad ciuilem societatem natus est, bonū, quod què illi satis est, & ab eo duntaxat per se non ob aliud quiddam summè expetitur, pēdens autem præcipue à rectè, prudenterquè factis. Inter quæ etiam recte facta ordo quidam est. Nam vsus virtutis alius est, non simpliciter perfectus, qui versatur in rebus necessarijs, vt in pœnis irrogandis (hunc autem virtutis vsum, quemadmodum etiam bellum optabile est in Repub. non exigi, ac requiri) alius simpliciter perfectus, qui in præmijs persoluendis, opibus, atquè honoribus distribuendis versatur. Ab hoc præcipuè virtutis vsu verè

possunt. Quòd si moderatas habeant affectiones, ac virtute conformatas, non ab auaritia, & ambitione, tanquàm à diuersis hostibus, oppugnentur, non insatiabili torqueantur cupiditate, sed suis bonis satis contenti sint; mirificam existere in illis malaciam, vt ita dixerim, ac tranquillitatem necesse est. Hæc igitur animi tranquillitas aut in felicitate continetur, aut illius aßiduè, necessariòquè comes est. Est enim animaduersio, & agnitio, quemadmodum diximus, bonorum nostrorum. Quæ res, cum de altero fœlicitatis genere tractabimus, melius etiam intelligetur.

cap.6. *Ex his quid sit miseria facilè quiuis percipiet, contrariorum enim contraria sunt consequentia. Erit igitur miseria summum malum, summequè fugiendum, quod primum ab imprudentia, & improbitate proficiscitur, deinceps à corporis imbecilitate, morbo, deformitate ab odio hominum, ignonimia, egestate, exilio, seruitute. Hæc enim omnia felicitati aduersantur, non modò si nobis, verum etiam ob naturalem illam cognationem, quam superius exposuimus, si illis, quos amamus, eueniant. Nam vt extremo Eudemio dicebat Aristoteles, amor cognatorum idem est, ac sui ipsius amor. Quòd si miseriæ diuturnitatem addas vitæ hominis æqualem; ita hæc*

ſeminaoium, optimis artibus inſtituendos curat. Nam quemadmodum qui acri oculorum acie eſt, vt alibi diximus, maiorem cernendo voluptatem capit, quàm qui hebeti, quemadmodum etiam non eædem ſunt ſomniantium, ac vigilantium voluptates; ita infecti, ac veterno quodam conſopiti, vel cæci potius animi longè in mora eſſe gaudia, quàm vigentis, veriquè vigilantis planè neceſſarium eſt Miſer igitur eſt non modo is, quem ſua ſcelera nunquàm quieſcere ſinunt, ſed etiam qui turpitudine, dedecore, flagitijsq́ ſuis delectatus, ſibi ipſe veræ, germanæquè voluptatis, ac felicitatis poſſeſſionem inuidit. Illud autem eſt intelligendum ſolam improbitatem ſatis eſſe ad miſeriam. Præclarè enim de corporis, & fortunæ bonis Terentius.

Atq́ hæc proindè ſunt, vt illius animus, qui ea poſſidet: Qui vti ſcit, èi bona, illi, qui non vtitur rectè, mala. Quamobrem ſi improbus his bonis abundet, illi mala fiunt; idcircoquè eius miſeriam tantum abeſt, vt minuant, vt etiam augeant. Quamobrem non iniuria M. Tullius miſeriorem C. Cæſarem fuiſſe exiſtimabat, quòd Remp. euertere potuiſſet illis, qui ad eam rem voluntatem tantum attuliſſent. Atquè hæc de miſeria ſint ſatis.

cap. 7. *Eſt autem ſtatus aliquis inter felicitatem, et miſeriam interiectus intermedius, quando ſcilicet alio*

rum præter virtutem bonorum aliqua adſunt, aliqua abſunt: eòquè longius, aut proprius à felicitate aberit, quò plura, & maiora bona accedent, vel diſcedent. Quamobrem, vt inter candorem, & nigredinem innumerabiles penè ſunt interſiti colores, ita inter felicitatem, & miſeriam ſtatus hic interiectus intermedius multiplex eſt ſine dubio, multosquè gradus habet, compenſari autem commodis incommoda, mala bonis, tolerabilemquè idcirco agi vitam clarum ſatis, perſpicuumquè eſt.

Liberos amittimus: magnus dolor: ſed magnum etiam ſolatium, ſi amicos habeamus, quorum in ſermone, & ſuauitate dolorem illum quoddammodo deponere poſſimus. In rebus domeſticis multa ſunt, quæ nos non delectant: at in Reipubli. bonis licet conquieſcere. Premimur egeſtate: magna leuatio, ſi noſtræ tamen familiæ nobilitas aditum nobis det ad honores ac dignitates omnes, aut ſi in aliqua præclara diſciplina excellamus. Huic etiam ſtatui tranquillitas illa animi ſi minus omni, at certè magna ex parte conuenit, eòquè magis, quò à felicitate proprius abeſt; atquè in eo plurimum loci conſolationi eſt. Veriſſima autem in primis eſt conſolatio illa, quàm Plato adhibere ſolebat. Iubebat enim eos, qui multis bonis affluentes de nonnullis fortunæ in-

iurijs nimium lamentarentur, considerare, an libenter omnia bona, malaquè sua vnà cum cæteris hominibus in medium prolaturi essent, & æquam deinde tùm malorum, tùm bonorum partem accepturi: Multis enim id considerantibus suam vitæ conditionem non modò tolerabilem, sed etiam optabilem visum iri non dubitabat.

cap.8. *His ita constitutis facilè quæstionem illam explicabimus, possit nè aliquis ex felici, & beato infelix, miserquè fieri. Nullo enim pacto potest: cum felicitas sinè prudentia, & reliquis virtutibus non consistat; istæ autem virtutes propterea quòd sunt habitus, vt superiore libro declarauimus, atquè altè radices egerunt, amitti non possunt. Miserum autem cum primis illum intelligimus, qui prudentia, iustitia, temperantia, fortitudine sit destitutus. Nunquàm igitur quis ex felicitate ad miseriam recidet. Potest tamen ex beato fieri non beatus, id est ad medium illum statum declinare, si multa, magnaquè corporis, & fortunæ bona, ornamentaquè, aut ipse amiserit, aut illi, quos amat plurimum. Nam si pauca, nec illa quidem magni ponderis perdiderit, retinebit tamen adhuc felicitatis, tametsi non omnino integra sit, possessionem.*

Quòd si Aristoteles secundo Politico dixit licere modicè quidem, ac temperatè, miserè tamen viuere, impropriè vocabulum illud, miserè, vsurpasse putandus est, intellexisse autem non beatè. Studeamus igitur in primis, si felices esse volumus, aut certè à felicitate non longè abesse, prudentiam, animique robur, & æquitatem nobis comparare. Tunc enim aduersam fortunam pulcherrimè feremus; cæteroquin vt ossa, quæ sua natura durissima sunt, ac difficillimè frangi possunt, si aceto, & cinere illinantur; vel tenui filo franguntur facillimè; ita animus noster, qui diuinus, ac cælestis est, neque iniurijs vllis expositus, si inertiæ, ac socordiæ se dedat, & mollitie diffluat, sæpissimè fortuna reflante affligetur, & rebus omnibus aduersis quantumuis exiguis succumbet. Omnia, quæ ad ciuilem felicitatem pertinebant, satis ferè exposuimus; quamuis nonnulla ex his melius cognoscentur altero felicitatis genere comprehenso, ad quod iam pergimus.

cap. 9. *Posuimus superius duplicem hominem de Aristotelis sententia quantum ex nono, & decimo libro de moribus ad Nicomachum intelligi potest, esse statuendum, vnum quidem animo, & corpore, alterum verò sola mente viuentem, eum scilicet, qui sola scientia, & veritate alitur. Quamobrem huius hominis felicitas sine perfecta propemodũ mentis*

tis cognitione comprehendi non potest, idcircoquè vt inchoato operi, ac penè absoluto fastigium imponamus, de mentis natura, & beatitudine differentes, quam Aristotelis fuisse sententiam existimamus, eam primùm exponemus, non solum quòd nobis verissima videtur, sed etiam ne rerum series perturbetur, atquè interrumpatur: Deinde varias summorum, ac probatissimorum philosophorum ea de re opinionem perpendere aggrediemur, propterea quòd cum & illas assequi AEdipi cuiusdam opus sit, & vocibus latinis exponere sit difficillimum, magnam nos à Philosophiæ, bonarumquè literarum studiosis gratiam inituros esse sperauimus, si ea in re extaret diligentia, studiumquè nostrum. Ea igitur, quæ mihi ab Aristotele satis videntur affirmari (res enim non est longius differenda) hæc sunt: Mentem nostram ad omnia intelligenda esse aptam, atquè idoneam, tùm quæ ab omni concretione mortali sunt segregata; tùm quæ à materiei societate liberari nõ possunt: Formari, vt queat intelligere, rerum intelligibilium formis, quẽadmodum sensus à rei sensilis specie. Pendere autem, dum in hoc corpore sumus, à corpore; quoniam rerum intelligibilium formæ in phantasmatis resident, quæ sine corpore non subsisterent; non tamen corporeo aliquo instrumento vti, vt sensum. Nam

tunc, qualis fuisset illius instrumenti corporei naturæ talē formā recepisset, non autem omnē. Nunc omnē recipit. Præterea ipsum instrumentū percipere nequiuisset, quēadmodū cernendi facultas oculū, audiendi facultas autē nō percipit: sic rursus non omnia intelligeret. Adde quòd neque se ipsam posset comprehendere. Nam, ut firmissimè a quamplurimis Peripateticis, & Platonicis est demonstratum, vis, & facultas illa, quæ se ipsam debet comprehendere, se ipsam totam tota quasi tangat oportet; quòd, si corporeo utatur instrumento, præstare non potest. Postremò, quod sensui euenire cernitur, ab re intelligibili præstantissima ita conturbaretur, ut ad inferiora intelligenda, non satis commodè se posset conuertere; neque etiam formas contrarias eodem tempore perfectè cognosceret: pro ut gustus, cum gustat amarum, oblato statim dulci, illud etiam amarum esse iudicat. Nunc autem, quoniam corporeo non utitur instrumento; & formas contrarias eodem ferè temporis puncto perfectè comprehendit, & ex rerum præstantissimarum cognitione ad reliqua cognoscenda fit promptior, atquè expeditior. Ita mentem cum hominis forma sit, per quā ille existat in rerum natura, quod quidem Aristoteli exploratissimum fuisse, mihi satis est exploratum (quod ex inferiore nostra cum Auerroe di-

ſputatione patere poterit) eſſe quoq; cauſam, per quã homo intelligit, et ſimul, quod ſenſibus nõ cõtingebat, ipsãmet intelligere. Facultas enĩ videndi nõ ipſa eſt, quæ videat, ſed oculus hac præditus facultate. Eſt enĩ huiuſmodi facultas eruta è materiæ ſinu, neque ſine illa poteſt aut quicquã agere, aut mehercle etiã conſiſtere. At mens noſtra extrinſecus aduenit, quẽadmodũ dicebat Ariſtoteles: Proinde ſine materia ſubſiſtit: ſine eadẽ ſuis fungitur muneribus. Quare hanc ſolam animæ partem vere locum ſpecierum appellari poſſe cenſebat Ariſtoteles, præterea nullam; cum reliquæ nihil per ſe ipſæ recipere poßint, ſed quod ex anima, & corpore componitur, habeat hanc recipiendi facultatem, atque ad hoc præſtandum officium ſit deſtinatũ. Has autem cæteras animæ partes vegetabilẽ inquã, et ſentientẽ, ſiue tu facultates quaſdã humanæ mentis eſſe in homine cũ Alexandro, et Latinis ſtatuas, ſiue cũ cæteris (vt opinor) græcis, & Arabibus, ipſas etiã hominis formas eſſe, ſed imperfectas, & quæ cum mente comparatæ inſtar materiæ obtineant, in præſentia non repugno: Mihi tamen ſecunda opinio longe magis probatur; Quæ res ad aliud tempus, atq; ad aliud inſtitutum, ſi vita ſuppetet, eſt à nobis diligenter pertractanda. Verum ad mentem redeamus. Diximus illam eſſe ad omnia intelligenda paratißimam,

Intelligit autem, rerum formas, & species accipiendo. At res multæ, quæ extra mentem sunt in materia immersæ, & singulares, in mente fiunt quasi materiæ expertes, & vniuersales. In omni ortu duæ in primis causæ requiruntur, materies, & efficiens. Vniuersalia in mente oriuntur, cum anteà non essent, (de Idæis enim Philopono assentior memoranti Aristotelem à Platone cum adhuc illum audiret, dissensisse, et cum eo multum sæpequè disputasse) ergo duplicem causam habeant oportet, materiem, & efficientem. Materiem iam attulimus, mentem ipsam capacem. superest efficiens inuestiganda; qua in re diximus esse doctissimorum hominum, maximè inter se discrepantes opiniones. Equidem de Aristotelis sententia eandem esse vim, atquè naturam mentis capacis, & efficientis existimarim. Nam, quemadmodum oculi mus scipularum splendore suo collucentes primùm illustrant rerum colores, deindè illos recipiunt, sic mens nostra vi quadam, & luce propria, quam à perenni illo fonte lucis accepit, primū res sensiles sibi obiectas illustrat, ita vt intelligibiles fiant; deindè eas accipit, & intelligit. Vt illustrat, efficiens nominatur; vt accipit, capax. Credet fortasse istud facilè quicumque decimamquintam particulam, & vigesimam tertij libri de anima, diligenter excusserit,

atq; inter se contulerit. In vigesima enim vbi de efficiente loquebatur, inquit illam esse idem, quod scientiam actu; quod item decimaquinta de mente capace affirmauerat. Præterea in secundo libro de ortu animalium, cum ostenderet, quo pacto in semine vegetabilis anima, & sentiens continerentur, mentem solam extrinsecus accedere statuit, eamq; solam esse diuinam. Quòd si diuersam censuisset mentis efficientis, et capacis naturam esse, de vtraq; necessariò illi mentio facienda erat. Neque verò perturbari quemq; velim illo philosophorum axioмate, nihil simul actu, & facultate esse. Nam hoc, si aliquid cum eadem re collatum cōsideretur, verè dicitur; si cum diuersis, non verè. Mens igitur efficit species intelligibiles, vel potius illustrat sensiles; accipit autem iam illustratas, & factas intelligibiles. Agit ergo in sensiles, patitur autem iam factas intelligibiles. Ita ferè ad hanc quæstionem Thomas Aquinas, qui vir, & quantus? respondet: quare neque illum à nostra opinione crediderim multum abhorrere. Cæterum est quiddam in quo mihi fortasse cum Thoma, certè cum Marsilio Ficino Aristotelis sententiam recensente non cōuenit. Ego enim arbitror primùm accipi à mente rerum singularium singulares formas, atque intelligi, deinde luce sua illustrari, atq; vniuersales reddi,

et vniuersè intelligi. Contrà Marsilius primùm vniuersè intelligi species illas iam illustratas, deindè animaduertendo, vnde sint ipsæ species acceptæ, singularia etiam cōprehendi. Pro me sine dubio stat Aristoteles, vt ne pluribus in præsenti agam, qui & in Posterioribus Analyticis, & in Ethicis, & alibi millies, inductionē, qua ex rebus singulis de vniuersalibus ratiocinamur, omnis cognitionis atq; sciētiæ fundamentum ponit. Quare hos ego in cognitione gradus, & quasi processus statuerem, vt primùm singularia percipiantur, deindè species rerum vniuersales; quæ quidem res sint primùm, et pluribus haustæ sensibus, qualia sunt comunia illa effata, tùm paulatim mentem ad reliquarum rerum, suiq; ipsius cognitionem peruenire, spectantem quemadmodùm species accipiat, & easdem prius illustret, & à singularibus conditionibus segreget: Postremò ad puras, ac beatas mentes præcipueq; ad primam illam præstantißimam, ac sapientißimam cōtemplandā accedere: cum cogitet vim, ac facultatē illā, qua species sensiles illustrat, atq; intelligibiles reddit, esse quasi radium supremi illius Solis, cuius natura nihil aliud est, quàm purißimus actus, id est summa quædam lux, cuius splendore omnia colluceant. Sic homo menti efficienti coniunctus, id est illius naturam considerans, diuinarum mentium naturam cōprehendet,

cum harum illa sit quasi radius quidam. Quare vmbram veritatis cernebat Auerroes, non autem expressam solidamq; effigiem; cũ ex coniunctione mentis efficientis nobiscum asserebat pendere nostram felicitatem, quæ in beatarum mentium contemplatione consistit.

cap. x. *Fuit autem maxima semper inter Philosophos lis, an istarum mẽtium, ac præsertim præpotentis Dei vim, ac naturam comprehendere possimus. Verum non est meum lites, vt inquit ille, componere tantas, aut pro altero contra alterum iudicare: Hoc meum est, quæ mihi sententia magis probatur, exponere. Probatur autem Heruei inter Thomæ sectatores acutissimi. Is existimat non solum scire nos, quid nomen Dei significet, sed etiam quadam ex parte naturam Dei. Sciunt enim philosophi Deum esse conditorem, moderatorem, formam, finem omnium rerum, incorporeum, actum sincerum, se ipsum perfectissimè, atque omnia in se ipso intelligentem: Christiani autem præcipua quadam ipsius Dei benignitate hoc præterea, quod illius naturam maximè explicat, esse trinum, & vnum. Cognoscimus ergo quadam ex parte naturam Dei, sed non perspicuè, quin imò à phantasia, tanquam à crasso quodã, & concreto aere, aliqua semper se se attollit nubecula,*

quæ clarum Dei, atque adeò nostræ ipsius mentis, vel omnium potius rerum aspectum impediat. Quare cum nos illum vera ratione ducti, incorporeum esse, ac simplicißimum affirmamus, phantasia tamen illi figuram quandam corpoream affingit, & quandam partium compositionem. Quamobrem satis mirari non possum, qui tam ineptum quippiam Auerroi in mentem venire potuerit, vt fallacißimis ducibus sensibus, & phantasia vtens, beatarum mentium naturam se perspicuè intueri posse sperarit. Liceat tantam sibi felicitatem polliceri ijs, qui se Christo addixerunt, neque omnibus, sed ijs tantum, qui amore, et charitate ergà Deum ita flagrant, vt illo purißimo igne purgati omnes terrenas sordes exuerint, ac Deo pleni sint. Illis quidem, qui duntaxat humanis confidunt viribus, non licet. Quare si Aristotelis sententiam explicare nobis satis sit, hanc hominis summam constituemus felicitatem, vt cum præclarè fuerit instititus, & bonis moribus expolitus, logicæq; facultate, et Mathematicis disciplinis abundè instructus, ad phisiologiam accedat, vt Naturæ opera cognoscat, ex quibus nullum est tàm exiguum, atque vile, quod non aliquam præse ferat diuinitatem; postremò sapientiæ se dedat, id est in pelagus ipsum diuinitatis se immittat, ac Dei naturam quantum

sibi fas est, comprehendere conetur, atque in ea iucundissima contemplatione quasi nectare, & ambrosia saturatus, conquiescat. Hanc fuisse Aristotelis de summo bono sententiam ex decimo libro de moribus facilè intelligi potest; vbi & copiosè, & subtiliter de ea felicitate disputans, quæ in contemplatione consistit, nullum alium nobis finem, nullum aliud extremum, quò omnia nostra studia referamus, proponit, quàm sapientiã. Quod animaduertens Iandunus non obscuri nominis Peripateticus, post longam disputationem summum hominis bonum in sapientia esse locandum censuit. Quãquã in eo ridiculus est, quòd Auerrois quoq; sententiam se tueri putat, qui manifestò scientias omnes, ac sapientiam ipsam, quendam quasi mentis nostræ apparatum esse dixit, vt mentem primùm efficientẽ, deindè cæteras beatas mentes posset accipere, atq; ab illis formari. In hoc autem esse sitam solidam, ac perfectam hominis felicitatem. Hæc igitur ferè sunt, quæ de Aristotelis sententia pronuntiare possumus, mentem nostram esse immortalem, non eru tam è materia; ac si beati esse volumus, virtutibus, & scientijs esse exornandam. Verùm sit ne vnica, an plures, & si plures an totidem sint, quot homines, & simul cum hominibus oriantur, vel æterno tempore fuerint, & futuræ sint, quiq; illarum sta-

tus, cũ è corpore excesserint, sit futurus, id nisi fallor, neq; ab Arist. neq; à Platone est expectandũ: cũ ipsi de his rebus incerti iudiciũ suũ interponere veriti sint sed à Theologis nostris, quos ipsamet summa veritas docuit. Illud iam pro cõperto habere possumus,

cap.xi. *felicitatem nostram in Dei cognitione locatam esse. Verùm ad hanc cognitionem, propensio quædam voluntatis, & amor sequitur. Nam etsi non sequatur perpetuò cognitionem inductio voluntatis, tamen quotiescunquè aliquid cognoscimus nostræ naturæ maximè accõmodatum, quodq; illam expleat, atquè perficiat, fieri non potest, quin summo quodã amore in illud propendeamus. Nulla autem alia res mentis nostræ naturam explere potest, præter Deũ: cum illa quidem veritate alatur; veritas autem vndè reliqua omnia sunt vera, nihil aliud sit, quàm ipsemet Deus. Nam quemadmodum cum colores cernis à Solis lumine illustratos, atquè ob id ipsum lumen illos cerni posse consideras, magna quædam ipsius aspiciendi Solis cupiditas te incesßit; sic, cum quæcunquè res intelliguntur, & esse, & intelligi tanquam Dei quodam modo participes, & ab illo formatas, illustratasq; sciamus, fieri non potest, vt alibi, quàm in ipso veritatis, ac vitæ fonte conquiescamus. Hùc accedit, quòd hæc summa veritas, summa etiam bonitas est. Quare etsi mens nostra*

huic quidem certo, ac peculiari bono, vel illi prosequendo non est addicta. Potest enim honores, diuitias corporis voluptates appetere, & etiam repudiare, bonum tamen vniuersè non appetere minimè potest (nemo enim malum expetit, quà malũ est) hoc autem bonum vniuersè sumptum, est ipsa natura bonitatis, quæ non differt à Deo. Non est igitur cunctandum profiteri Deum esse nostræ naturæ expletionem, absolutionemq́, & summam nostram felicitatem. Quod si me reprehendas, quòd cùm propriũ hominis finem inuestigandum susceperim, nunc tamen & homini, & cæteris immortalibus mentibus cõmunem afferam (Nam Deus omnium mentium felicitas est) satis certum est, quo me expurgem modo. Deus cõmunis est omnium mentium felicitas; nõ est negandum: tamen sit cuiusq́ mentis propria, quatenus proprio quodam, & peculiari modo à singulis comprehenditur. non enim omnes æqualiter compræhendunt, sed quò quæq́ ab illo propius abest, eò percipit perfectius. Ita felicitatem nostram definire poterimus, vel Dei cognitionem, quãtam mens nostra assequi potest, vel Deum à nobis actu cognitum, quantum cognosci potest. Idem enim est cognitio Dei, ac Deus actu cognitus; cum scientia, et quod actu scitur, vnum quiddã euadant; quod ab Aristo. iii. libro de Anima subtiliter est explicatum.

cap.12. *Verùm enim verò, cùm mens nostra Deum intelligat, atquè in eundem tanquā in maximè optatum bonum tota propendeat, atquè amore ardeat; exoritur questio tùm inter philosophos, tùm etiam inter Theologos simus ne feliciores ea ratione, qua amamus, an ea, qua intelligimus. Eam controuersiam cùm contrariarum opinionum rationibus exponere inutile non fuerit. Qui igitur putant beatiores nos esse amando, quàm intelligendo, hanc primam rationem afferunt. Minus videtur malum ignorare Deum, quàm odio prosequi; ergo ex regula, quam in Topicis didicimus, minus etiam bonum erit cognoscere Deum, quàm amare: vt si minus nobis obest ignauia quàm iniustitia, minus etiam fortitudo, quàm iustitia proderit. Id ferè perpetuò verum esse cernitur. Deinde illud esse amoris proprium putant, vt amantem in amatum planè conuertat. Quocircà amantes Deum, in Deum conuertemur, ac prætereà cum amor amorem pariat, à Deo amabimur. Ita non modò nos in Deum, sed etiam Deus in nos conuertetur. Quamobrem primæ omninò felicitatis partes amori ipsi videntur deferendæ; cum nos quasi vnum quiddam cū Deo efficiat. Contrà qui contrariam sententiam tuentur, primùm statuunt, quod ex verbis Aristotelis planè colligi videtur, voluntatis propensionem,*

& amorem esse quasi comitem quendam, & assedam intelligentiæ. Nam, ut à re proposita ne discedamus, nō idcircò intelligimus Deum, quia amemus, sed amamus potius propter hāc causam, quòd intelligimus. Id autem priore etiam libro clarius à nobis est demonstratum. Quare si Dux nobilior comite censetur, profectò intelligentia nobilior voluntatis propēsione, atq; amore censeri debebit. Deindè illud addunt, quod etiam à nobis secundo libro de vera, & falsa voluptate abundè, nisi fallor, est confirmatum, voluptatem ad intelligentiam, & mentem, non ad voluntatē pertinere; volūtas enim, & appetitus ad iam perceptam, atq; haustam mente, vel sensibus iucunditatem propendent, illamq; amplexantur. At felicitatis notioni, quam in animis nostris insitam gerimus coniunctissima est notio voluptatis, ita planè, vt idem ferè voluptas, & felicitas esse videantur (de qua re paulò post agetur) ergo si in mente, non in voluntate consistit voluptas, in mente quoq; felicitas, & beatitudo consistet. Hæc igitur est controuersia, atquè hæ vtriusq; opinionis rationes. Nos si constantiam tueri velimus, posteriorem sententiam sequamur, oportet. Nam rationes illius semper mihi tanquàm verissimæ probatæ fuerunt. Aduersariorum autem argumenta non magno negocio refelli, opinor, posse.

Primùm quidem hoc modo. Non rectè confertur ignoratio Dei cum eiusdẽ odio. Nam hoc in aduersorum, illa in priuantium genere statuitur. Quòd si hæc inter se conferas opinari Deum esse humano generi inimicum, maleficum, detestabilem, et eundem odio prosequi, illud profectò maius malum erit; cùm ex illo odium proficiscatur. Ad id verò quod secundo loco afferebant, respondemus amorem maximè nos cum Deo coniungere: quia exacuit quoddammodo mentem, efficitquè, vt diutius, atquè intentius de Deo cogitemus. Primùm enim mens Deum intelligit, tanquam bonum quoddam suæ naturæ accomodatißimum: deindè in illum propendet, illum amplexatur; quod iam amoris est. Propendens autem atquè amore flagrans à iucundißima illa contemplatione, à dulcißimo illo aspectu diuelli non potest. Statuamus igitur Deum tùm vt amatum, tùm etiam vt intellectum nostram esse felicitatem (ex quo in duodecimo libro Theologiæ hæc duo semper ab Aristotele coniunguntur, expetibile & intelligibile) prius tamen vt intellectum, quàm vt amatum. Omninò enim, vt diximus, vel potius, vt ipse Aristoteles dixit, Dux quidem intelligentia est, comes autem voluntas. Hæc igitur quæstio hoc pacto sit profligata, atquè ad exitum perducta.

cap.13 *Cæterum, quoniam diximus mentis voluptatem nostramquè felicitatem ferè inter se non differre, illud teneamus, quod etiam secundo libro de vera, & falsa voluptate posuimus, voluptatem nihil aliud esse, quàm expletionem quandam facultatis cognoscentis, siuè illa sit sensus, siuè intelligentia, ortam ex comprehensione rei cuiusdam, quæ naturæ ipsius facultatis, maximè sit consentanea, & accommodata. Sic voluptas mentis contemplantis est ipsius expletio, & perfectio ex iucundæ rei contemplatione orta. Felicitas autem hoc præterea significat in ea ipsius mentis contemplantis expletione, naturæ etiam nostræ veram, ac germanam esse positam perfectionem, & absolutionem, vel potius (quamquàm vereor, ne quod dicam, non satis intelligi queat) voluptas quidem illa, de qua nunc loquimur, est expletio mentis, vt contemplatur, felicitas autem perfectio mentis, vt in rerum natura existit. Ita enim felicitas, & voluptas etiam in solutis, & liberis mentibus, atquè adeò in Deo ipso, in quo nihil duplex est, nihil coagmentatum cogitatione tamen distinguentur. Quamuis enim in ipso idem sit omninò essentia, et mens, tamen cogitatione secerni possunt. Ita etiam voluptas, & felicitas cogitatione secernentur, cùm hæc essentiam*

spectet, illa mentem, & vim intelligendi. Idem in nobis vsu veniet. ex Dei enim contemplatione summa mentis nostræ existet voluptas, ac summa nostræ naturæ, atq; essentiæ perfectio, & beatitudo. Hanc voluptatis à felicitate differentiam significasse visus est Aristoteles, cùm decimo libro de moribus dixit, virtutes à nobis expetendas fuisse, etiã si nullam parerent voluptatem. Nam queadmodũ Terra inferiorem, ignis superiorẽ oram, appetit, quanuis indè nulla proficiscatur voluptas, quoniam illa in inferiore, hic in superiore loco suam perficit, et conseruat naturam, ità quoniam humana natura virtute perficitur, atq; expletur, virtus etiam si nullam pariat voluptatem, summè tamen à nobis expeti debebit, atq; in ea bona, magnaq; pars felicitatis nostræ consistet. Hinc etiam intelligi illud potest, de quo dubitandum nobis reliquit Aristoteles, expetatur ne vita ob voluptatem, an voluptas ob vitam. Viuere enim actu cùm nihil aliud sit, pro ut Aristoteles in extremo Eudemio, & nono ad Nichomachum declarauit, quàm sentire, & cognoscere, sensus autem, & cognitio sine dubio naturæ nostræ sit expletio, atque perfectio, profectò sequitur, vt vitam, etiam si nullam afferat voluptatem maximè appetituri simus. Verùm in ea met expletione, vt iam diximus, summa voluptas sita est.

Ex

Ex quo tertio Politico dixit Aristoteles, in vita esse delectationem, dulcedinemquè naturalem. Paulò igitur plus vitæ, quàm voluptati tribuimus. Cæterum istud, paulò, nihil ferè est. Ita enim vita, & voluptas inter se commista, & confusæ sunt, vt vix discerni queant, ac sanè difficillimè, vt monebat Aristoteles, quæ inter se confusa sunt, inter se conferuntur.

cap.14 *Hæc igitur absolutissima fortasse definitio felicitatis erit, illius, inquam, quæ in contemplatione posita est, si dixerimus ipsam nihil aliud esse, quàm Deũ intellectum, & amatum à nobis, quantum intelligi, et amari potest, quatenus naturam nostram perficit, & omnem illius implet auiditatem. Ita verè primo libro asserebamus, felicitatem esse bonum perfectum, quod homini satis erat, & ab eo votis omnibus exoptabatur. Omnes enim hæ conditiones in nostra definitione perspicuè continentur. Deus quidem adeò perfectum bonum est, vt nihil excogitari possit perfectius, atquè omnia indè bona, omnes perfectiones existant. Hoc verò bonum non ne satis erit homini etiam si immensum quiddam, atq; infinitum desideret, cùm planè immensum, atque infinitum sit bonum? Quòd si elementa in quibus locis naturaliter quiescunt, cõseruantur, perficiuntur, illa etiam loca tota naturæ suæ inductione appetunt,*

eòq; omni impetu feruntur, nec aliud requirunt amplius: nihil mirum, si mens nostra cùm conseruetur, & perficiatur à Deo, ipsum summè exoptet, huncq; sibi postremum finem proponat. Atqui quemadmodum elementa, cùm ad propria, et sua feruntur loca, ad bonum suum feruntur, id est Deum ipsum, qui omnis bonitatis fons est, & si ipsa aut bonum, aut Deum à se expeti non animaduertant, ità homines illi, qui in diuitijs, opibus, honoribus, hominis bonum situm esse putant, idcircoquè illa omni studio sibi comparant, Deum quærunt, Deum sibi com parare student, quamuis non animaduertentes. Nihil enim, vt diximus, bonum est, nisi quia in illo diuitiæ bonitatis radius quidam interlucet. Falluntur autem quòd vmbram, ac sanè tenuem boni sequuntur, non verum, ac solidum bonum: riuulos sectantur, non fontem adeunt, cùm possint.

cap.15. *Ostendimus quo pacto mentis voluptas, & felicitas inter se differrent. Idem enim reapse erant: cogitatione tantùm secernebantur. Quamobrem mirandum non est, si similes quædam quæstiones de felicitate, & voluptate exoriantur, similiterquè etiam sint explicandæ: qualis illa est, posita ne sit felicitas in contemplatione Dei, & cognitione, vel potius in huius cognitionis animaduersione, id est,*

si à nobis Deum comprehendi animaduertamus. Idem enim de voluptate, vt suo loco vidimus, cadebat in quæstionem. Quare eodem etiam modo profligemus, dicentes cùm Deum contemplamur, tunc rem nobis obiectam esse Deum, cùm autem nos contemplari animaduertimus ipsammet cõtẽplationẽ obijci nobis cõsiderandã. Quòd si Deus nostram contemplationem infinito interuallo excedit, longèq́; perfectior est, vt certè est, profectò multò magis ipsius Dei comprehensio, quã huius comprehensionis consideratio nos perficiet, & explebit. Atq́; illud ferè vsu venire cernimus, vt cùm paulò attentius, aut canimus, aut ludimus, isthuc, quod agimus, nos agere, non animaduertamus. Ità animaduersio ista functionem muneris ipsam debilitat; minusquè contentam reddit. Quare attenta contemplatio Dei, istam ferè respuit animaduersionem. Et quemadmodum qui in aliqua arte ruddes adhuc, imperitiquè sunt, diligenter vident quid agant (timent enim ne errent, ac de recta deflectant via) qui autem periti sunt, ac longo vsu edocti, etiam non animaduertentes, quasi à natura regantur; optimè agunt: ita qui iam in Dei contemplatione diutius sunt versati, illum summa cum voluptate intuentur, nec ferè se intueri cogitant.

Iam verò cum satis illud, quod in hoc felicitatis genere in maximas incurrebat difficultates, explicauimus; de corporis, & fortunæ bonis non nulla etiam sunt dicenda. Videndum enim est quomodo hæc ad felicitatem, de qua nunc agimus pertineant. Ostendimus primo libro cùm ex animo, & corpore constemus, idcircò à nobis naturaliter tùm animi, tùm corporis summam perfectionem, optimumq; statum desiderari. verùm illud ignorandum non est, cùm ab Aristotele, quemadmodum superius diximus duplex homo ponatur, alter affectionum, & corporis curam gerens, alter verò sola mente viuens, hunc sanè quasi in corpore se esse obliuisci, & mortem quandam, vt præclarè Plato dicebat, sed vitalem atq; diuinam, vt ita dixerim, mortem obire. Quamobrem non solum christianos nostros Heroes, quãquã his nihil cogitari potest admirabilius, sed etiam multos philosophos contemplationi deditos scimus libentißimè ex hac vita decessisse, sensuq; ipso mortis caruisse, cùm illorum animi etiam antè corporis dissolutionem ad cælum ascẽdentes, in corpora habitare desijssent. Huic igitur homini, vel Deo potius cuidam bona corporis non videbuntur per se expetenda, cùm corpus floccifaciat. Sed si corpus aliquandò curabit; vt optimo illi, & maximo imperatori suo, quem non tàm me-

tuit, quàm ardenter amat, morem gerat, nullam aliam præterea ob causam curabit. Intelligit enim se ab illo tanquam militem, in hac corporis custodia quasi statione quadam esse collocatum, quam illius iniussu deserere, scelus sit planè nefarium. Quòd si aliquãdò sanctißimi homines reperti sunt, qui non modò ob assiduas vigilias, ac diuturnam inediam, in graues morbos inciderint, sed etiam sibi plagas inflixerint, hæc non ab illis admissa esse censendum est, quemadmodum rectè Eustratius in suis commentarijs in primum Aristotelis librum de moribus dicebat, vt animus à corporis societate omninò liber euadat (Nam quæ Deus coniunxit, homo non separet, sed vt à Deo separentur, expectet) Verùm ob hanc causam, ne corpus nimium benè se habens libidinem, iracundiam, & reliquas affectiones excitet, quæ posteà mentem perturbent, dequè suo statu deijciant. Cæteroquin insania ista potius, quàm sanctitas sit appellanda. Atqui hac in re non eadem ratio est illius philosophi, qui naturali tantùm lumine vtitur, atquè eius qui Christi verißimi præpotentis Dei filij voce est eruditus. Nam is de futuræ vitæ conditione certus, atquè in corporis morbis, & doloribus diuina tamen luce nõ destitutus, corpus omninò contemnit, & spernit. At ille nequè admodum de animæ statu post mor-

tem certus, nequè peculiari adiutus gratia, maiorem corporis curam gerere compellitur; quod ægrotans vix animum ad vllam præclaram cogitationem potest intendere. Ambo autem in eo conueniunt, quòd corporis bona per se nihili faciunt, solam mentis voluptatem, ac perfectionem æstimantes. Quòd si de huiusmodi tantùm homine stoici intellexissent, cùm dicerent virtutes esse απαθειας *potius quàm* μετριωπαθειας, *idest vacuitates affectionum, non mediocritates (virtutis enim esse ità affectiones tollere, vt omnes etiam radicum fibras extirpet) verè dixissent, & congruenter Platonicis, qui tales esse purgatorias volunt virtutes. Nam in homine iampridem contemplationi dedito vix vllum affectionum vestigium apparet, ob illum animæ partium inter se consensum, quem primo libro exponebamus, vt cùm vna attentius in suum incumbit officium, reliquæ à suis muneribus vacent, & ferias agant. Adde huiusmodi vitam senum esse peculiarem, vt Plato primo libro de Repub. dicebat; senectus autem ipsa per se perturbationes omnes, omnemquè libidinem videtur tollere, atquè extinguere. Cæterùm alia quadam ratione, quã nos falsam iudicamus, istud ponebatur à stoicis. Putabant enim perturbationes omnes à falsa oriri opinione, vt metũ ex opinio-*

ne alicuius impendentis mali, quod re vera malum non sit, spem ex opinione boni, quod re vera non sit bonū: idcircò à recta ratione, quæ errore vacet, funditus deleri posse. Nos autē primo libro ostendimus, ad partem sentientē animæ nostræ, quæ per se ipsa est rationis expers, affectiones pertinere: verùm ob quādam συμπαθειαν si mēs attentissimè suo fungatur munere, tùm sensū, et vegetabilē animā vix se se ostēdere audere. Sed eò vndè digressi sumus reuertamur. Spernit vita contēplationi dedita corporis bona: quare multò magis fortunæ bona spernet, et pro nihilò habebit. Illa enim tanquā instrumēta ad virtutis munera obeunda, vel tanquā ornamenta quædā virtutis requiri dicebamus. At cùm Deo fruimur, cùm ipso copulati, atq; ex hac cōiunctione præstantioribus quibusdā præditi virtutibus nullis egemus opibus, nullis diuitijs, nulla apud homines autoritate, nullis honoribus (nā quid illi desit, qui Deum possidet?) ergo ista omnia ab homine, qui contemplatione viuit, per se contemnentur. Fortasse pro eo quanti facit corpus, curabit etiam fortunæ bona, quæ corpori commoda sunt, sed illud, vt iam vidimus exiguum quiddam est; qninimò eliget hic noster felix solitudinē, in qua fortunæ bonis non multum egemus. Rectè enim à veteribus prouerbium illud vsurpatur, qui in solitudine degit, eum aut feram esse, aut Deum.

Hic noster beatus, vt vidimus, contemplando, & amando fit Deus, ergo non erit repræhendendus, si vitam eligat Solitariam.

cap.17. *Quæstio tamen exoriri potest de hominum beneuolentia, & charitate amicorum (quæ per se, vt primo libro, & etiã in libello de honore ostendimus sunt expetenda) debeant ne à sapiente suam iam adepto felicitatẽ expeti. Hæc enim externa bona censeri non debere dicebamus, cùm naturalis quædam cognatio, naturalis quidam amor inter humanos animos intercedat. ex quo vnum alterius erga se propensione, atque inductione delectari necesse est. Verùm cognatio isthæc est naturalis, si hominem illum, qui ciuilis, & sociabilis est, consideremus. Ille autem, qui coniunctus corpori vitam agit solutæ, sinceræq́; mentis, Dei amicitiam adeptus alios non ferè per se amat, sed vt opera Dei, atq; vt illi ipsi Deo bonitate vitæ, ac sapientia amici fiunt. Etenim si cum aliquam mulierem deperimus (feratur comparatio hæc à sanctißimis etiam hominibus vsurpata, vt melius quod dicimus, intelligatur) parentum, amicorum, propinquorumq́; nostrorum obliti mulieris tantum illius cognatos, ac mehercule etiam famulos amamus, & ab illis aliquam inire gratiam mirabiliter cupimus; quid mirum, si Dei amore flagrantes, nullum alium ferè diligimus, nisi*

quatenus

quatenus placere Deo, gratumq́; esse perspicimus? Nec tamẽ sumus accusandi feritatis. Solutæ enim, & beatæ mentes in Deo cuncta Dei opera cognoscunt, et in Deo cuncta Dei opera diligunt optima, & perfectissima illa cognitio est; optimus etiam hic amor. Nos etiam quò magis hanc solutarum mentium naturam referemus, erimus perfectiores. Placere tamen Deo credendũ est, vt paulò magis ergà illos afficiamur, qui nobis natura sunt cõiunctiores, vt erga ciues, amicos, propinquos, parentes patriam. Quòd si semper, dum in terris versamur, quamuis huic secundæ vitæ tanquam longè perfectiori, nos dederimus; remanet tamen vestigium aliquod prioris illius humanæ, & ciuilis; profectò nullam aliam affectionem in nobis remanere magis verisimile est, quàm beneuolentiam, ergà illos quibus cum nos natura coniunxit (coniunxit autem cum omnibus hominibus, quanquã non æqualiter) & desiderium mutui amoris, & charitatis. Quarè quæstionem illam ab Aristotele nono libro de moribus propositam, egeat ne beatus amicis, ità profligare poterimus; vt si de homine tàm felici, vt cum Deo amicitiam contraxerit, intelligatur; nullis alijs egere amicis exploratissimum habeamus. Quòd si aliquos vel potius omnes homines amat, vt certè amat, præcipuè tamen qui aut natura, aut studiorum similitu-

dine sibi coniuncti sunt, istud non propter eam causam euenire credendum est, quòd amicis egeat, sed propterea quòd amorem Dei tanquàm corpus vmbra, sequitur amor, & beneuolentia ergà homines, & illos præcipuè, qui singulari quodam amore ob sapientiam, ac bonitatem amantur à Deo: Aut certè ista ergà homines beneuolentia, tanquàm vestigium quoddam vitæ prioris remansit; nullo autem pacto ab egestate profecta est. Aristoteles autem longa oratione, multisquè rationibus probans, etiam felici opus esse amicis, humanam, ciuilemq́; felicitatem spectauit, de qua suprà accuratè ægimus. Nec verò quenquàm dubitare velimus, quomodò, cum amicitia æqualitatem quandam requirat, possimus nos cum Deo contrahere amicitiam, cuius vis, & natura infinitè nostram excedit. Nam ea est benignitas Dei, ea sapientia, ea potestas, vt in se manens, infinitus nobis tamen finito quodam se impertire modo & velit, & sciat, & possit. Quod etiam in intelligendo euenit. Non enim infinitam Dei perfectionem mens nostra, aut etiam præstantiores mentes comprehendere valent, sed quantum naturæ suæ captus est; atquè ex infinito illo fonte hauriunt quantum possunt. Satis autem æqualem se se nobis efficit, cùm nos intelligendo, & amando in se conuerti patitur, quēadmodum superius osten-

debamus. Quamobrem si quodammodo nos in se conuertit, sibiquè æquat, certè amicitiam nostram repudiare non potest.

cap.18. *Cognitio secundo felicitatis genere, facilè quid illi opposita miseria sit, intelligitur. Est enim errare, ac decipi in cognitione Dei, ità vt illum maleficum, detestabilem, capitalē esse opinemur: ideòq; odio prosequamur, et ab illo lōgissimè refugiamus: qualis impiorum hominū, et animarū apud inferos habitātiū conditio est. Hinc Iob. Dixerūt Deo recede à nobis, et in psalmo Superbia eorum, qui te oderunt. Miserrima autē sit conditio hæc oportet, quādo refugere à Deo nihil aliud est, quā à bono refugere. Ignoratio autē Dei, quæ non est error in cognitione, sed priuatio cognitionis, miseria quidē est (Nam miserum est omninò suo bono priuari) non tamen summa. Nam quēadmodū melius tecū agatur, si perpetuū somnū obdormias, quā si vigilans multa scelera cōmittas, ità minus malum est ignorare Deum, quā maleficum iudicare, & odio prosequi, quod scelus est nefarium.*

cap.19. *Ceterū, antequā huic tractationi finē imponamus, vt quæ diximus facilius animo, & memoria comprehendantur, ea in angustū quēdam locum concludere inutile, opinor, non erit. Quod fiet, si à quibus causis felicitas oriatur, breuiter recensuerimus.*

Felicitas igitur, cùm ipsa finis, atquè extremum sit, quo humana fertur natura, ad alium finem, tanquàm causam non referetur, nisi fortasse cõmunem, ac generalem; veluti si diceremus, idcircò felicitatem existere aliquando in rerum natura, vt hæc vniuersitas sit perfectior, atquè integrior, Deiquè Optimi Maximi benignitas magis se se fundat, & patefaciat. Forma autem, id est vis, & natura ipsius felicitatis est, quam superius tribus illis conditionibus expreßimus, Bonum perfectum, se ipso cõtentum, ac per se duntaxat expetendum. Materies autem est primùm anima, præcipuequè primaria illius pars, id est ratio, & mens, deinde corpus. Huic enim quasi materiei, stratoq́; aptatur felicitas tanquàm forma, & perfectio. Causa postremò efficiens duplex est, vna extrinsecus posita, altera interna; quã quidem internam loco formæ à Dialecticis censeri, quod per eam res consistat, & conseruetur, alibi accurata oratione, multisquè rationibus ostendimus, & initio etiam primi horum librorum significauimus. Causa extrinsecus posita, si primam, maximèquè communem queris, Deus est. Nam si ex eo fonte omnia in omnes res, bona emanant, vt certè emanant, si quod hominibus à Deo munus datur, vt profectò dantur multa; credibile omninò, rationiquè consentaneum est hoc summum maxi-

mumq́, bonum, hoc præstantißimum munus à Deo potißimum proficisci. Altera causa extrinsecus, & ipsa posita, generalis, & ipsa, fortuna est; cuius secundo flatu, ut in felicitatis portum peruehi poßimus, opus esse posuimus; de qua re nonnihil infrà dicemus, quamquàm alijs libris, si vita, & ocium suppetet, eam diligenter persequi in animo habemus. Causæ autem externæ quidem, sed magis propriæ, peculiaresq́ sunt parentum in ijs liberis, qui felices futuri sunt, tùm suscipiendis, tùm alendis, præceptorumquè in ijsdem ad virtutem excolendis diligentia, & sedulitas. Quibus de rebus & à summis omnium præceptoribus Aristotele, Platonequè, & à Plutarcho, alijsquè doctißimis hominibus, præsertim à Iacobo Sadoleto, quem honoris, & reuerentiæ causa nomino, multa diuinitus sunt scripta, nobisq́ tradita. Hæ igitur externæ sunt felicitatis causæ efficientes. Efficiens autem interna, illius quidem, quæ in contemplatione, ipsamet contemplatio; alterius autem, quæ in agendo versatur, probæ, ac virtuti, prudentiæquè congruentes actiones sunt. Nam hæc quidem felicitas ex huiusmodi actionibus, illa autem ex contemplatione, tanquàm ex ætatis flore venustas, & decor, exoritur, atquè existit. Omnes iam videmur ferè enumerasse causas.

cap.xx *Verùm in materia felicitatis præparanda, præ-*

colendaque, ut ad tàm præclaram formam excipiendam sit idonea, plurimum laboris, ac studij adhibere oportet. Nam prout materies hoc, vel illo modo affecta est, ita etiam vel præstans, vel vilis forma erumpere, atque in lucem prodire solet. Primùm igitur naturæ bonitas requiritur, quod Aristoteles septimo Politico declarauit. Nam sine præclaro corporis habitu, sine ingenij vi, quæ à natura contingunt, nobis felicitatem comparare non possumus. Quamobrem verè Aristoteles primo libro magnorum Ethicorum dicebat, tametsi in nobis situm sit probos esse, vel improbos, non tamen continuò sequi, ut omnium probissimi esse queamus. Nam ad hanc excellentiam probitatis, summum, ac præstans ingenium necessarium est; quod minimè nos ipsi, sed nobis natura fingit. Quod etiam ferè euenire cernimus in corpore. Nam si diligenter corpus curabimus, valetudinem, & præsentem conseruabimus, & amissam, sæpenumerò recuperabimus: non tamen illud continuò præstabimus, vt omnium optimè valeamus; nisi optimum corporis temperamentum nobis à natura contigerit. Eodem igitur pacto ad excellentem virtutem optimè à natura constitutus animus exigitur. Deindè ad naturæ bonitatem bona educatio accedat oportet. Bona autem erit, si tùm corporis, tùm

animi cura suscipietur, vt eodem quem sæpè in ore habuimus, septimo Politico summus beatæ vitæ Architectus dicebat; priusquè corporis, quàm animi; quando illud, cum homo gignitur, prius existit, quàm animus. Animus autem in duas partes diuiditur, appetitum, & mentem; ac prius etiam in nobis appetitus exoritur, quàm mens, & ratio. Ex quo secundo loco appetitus curam gerere oportet, eumquè bono more, laudabiliquè consuetudine ad virtutem, decus, honestatem instituere. Nam, vt secundo libro declarauimus, appetitus ità à natura factus est, vt sese ad vtramquè partem, id est ad bonum, & malum conuertendi facultatem habeat. Quòd autem hùc potius, quàm illhùc se conuertat, id à consuetudine habet. Quamobrem non iniuria Plato maximum quiddam esse consuetudinem dicebat. Postremò in excolenda mente summa est adhibenda diligentia. Excolitur autem, atquè idonea ad consequendam felicitatem redditur, primùm si Dialectica, ac Rhetorica imbuatur; deindè si ex Platonis, & Aristotelis purissimis, ac perennibus fontibus scientiam ciuilem, prudentiamquè sibi comparet, sedulò etiam hominum facta, & mores rerumquè humanarum varietates obseruans. Tùm verò ad scientias mathematicas, Physiologiam,

Theologiam ducenda est, ut ex duabus illis primis quasi per quosdam gradus ad tertiam perueniat, in eaque cōquiescat, ibi summum, quò humana per se, suisque viribus subnixa natura aspirare queat, bonum consequuta. Quòd si de Christiani hominis felicitate loquamur, Deus illius causa efficiens est non modò generalis, & communis, sed etiam propria, ac peculiaris, ac peculiari quodam modo suam nobis operam præstat. Adiungit autem sibi tanquàm comitem, & sociam in efficiendo voluntatē nostram. Eam enim cogere, cum liberam fecerit, suæ iustitiæ esse non putat. Quòd si nos aliqua re peculiare istud auxilium Dei promereri possumus, nulla alia profectò magis possumus, quàm laudabili quadam animi humilitate. Ex quo illud Beatissimæ virginis. Quoniam respexit humilitatem ancillæ suæ. Hæc autem Dei peculiari benignitate, ardentiquè voluntatis propensione impetrata felicitas multò amplior, ac diuinior est, quàm à sola sapientia pendeat. Scimus enim nonnullis Dei ipsius aspectu frui licuisse. Verùm de Christiani hominis beatitudine satis multa apud nostros Heroas habentur.

cap.21. *Illud fortasse magis à lectoribus flagitabitur, ut de bona fortuna, quæ maximè affinis felicitati videtur esse, disseramus. Cæterum nos hoc tempore ea*

tantum

tantùm referemus, quæ ab Aristotele extremo Eudemio, & enodatius, atquè apertius secundo magnorum Ethicorum afferuntur. Hic enim locus obscurus meherclè, & multarum difficultatum plenus, satis, nisi fallor, à nobis in libello de libertate voluntatis nostræ est illustratus. Bonam igitur fortunã quiddam esse, quod in nostra potestate non est sitũ, satis constat. Quamobrem, quòd iusti, vel fortes simus, fortunæ acceptum non refertur, sed nobis, ipsis. Verisimile autem esset secundam fortunam ex Dei prouidentia contingere. Sed idcircò Aristotelis animus in dubio fuit, quòd videret ipse improbos, sceleratosquè homines omnibus persæpè fortunæ bonis circumfluere; probos autem, & sapientes aduersa fortuna conflictari. Ex quo verebatur, ne si prosperitatem ad prouidentiam Dei referremus, illum iniustitiæ quoddammodo condemnare videremur. Quamobrem satius esse existimauit, si fortunam poneremus quarundam rerum concursum, quæ quidẽ res nullum inter se ordinem, atq; nexum haberent, nobisquè præter consilium, atquè institutum nostrũ contingerent; quemadmodum si vitium ponendarum causa terram fodiens, thesaurum inuenirem, huius effecti causam esse fortunam diceremus. Temerè enim euenit, vt aliquis eo loco thesaurum occultaret, quo ego postea vites ponere decreui. Quòd

si res illa nobis temerè contingens bona est, atque optanda, secunda nos uti fortuna dicimus, sin mala atque detestanda, aduersa nos conflictari conquerimur. Eos autem, qui sæpenumerò secunda utuntur fortuna, fortunatos appellamus; quemadmodum infortunatos illos, qui sæpe experiuntur aduersam. Putauit autem præterea Aristoteles, illam à nobis impropriè fortunæ prosperitatem uocari, quando naturæ ipsius bonitate impulsi ad bonum ferimur: ac si quis querat cur feramur, hoc unũ respondere possumus, nescimus, sed lubet. Nam huiusmodi naturæ bonitas ad certas quasdam causas, ut ad parentũ conditiones, ad syderum aspectus referri potest. Intelligendum tamen est fortunæ uocabulum, & communius, et magis propriè ab Aristotele usurpari solere. Nam si communiter accipiatur, ista etiam naturæ bonitas, omniaq; corporis bona ad fortunam referuntur, quòd non parùm illa quidem fortunæ casibus sunt exposita: Sin magis propriè, temerarius ille concursus uerè fortuna dicetur, ac diuitiæ, & opes Fortunæ potissimum subijcientur, quoniam istarum rerũ non ita certæ, atque stabiles causæ persæpè asserri possunt. Sic Aristoteles primo Rhetorico ad bonam, cõmodamq; senectutem efficiendam duo cõcurrere aiebat, corpus, & fortunam; quasi bona corporis nõ ad fortunam, sed potius ad naturam refer-

rentur. Hinc secundo libro, cùm mores iuuenum, virorum, senum exposuisset, qui à natura pendent, addebat, agendum sibi posthac esse de moribus, qui fortunam sequuntur, id est nobilitatem, diuitias, potentiam. Quamobrem non omninò reprehendendus est M. Tullius, qui bona externa fortunæ bona appellauit, ac naturam à fortuna distinxit, vt in verbis, illis, quibus in sexta verrina P. Scipionem alloquitur: omnia in te sunt, quæ aut fortuna hominibus, aut natura largitur. *Communius autem hoc vsurpato nomine, corporis etiam bona fortunæ bonis ab Aristotele adnumerari clarũ satis, perspicuumq́; est. Quamobrem eodem secundo Rhetorico cùm fortunatorum mores exponeret, dixissetq́; in ijs & nobilitatis, & diuitiarum, & opum mores inesse, hæc verba addit.* Quamuis bona fortuna tribus his rebus contenta esse nõ soleat, sed ornare etiam se, ac fulcire vult bonorum liberorum copia, & aliis, quæ corporis bona appellantur. *Hæc igitur sunt, quæ de bona fortuna Aristoteli placent. Nos autem, qui Christum colimus, tametsi cur improbi sint aliquando fortunatißimi, boni autem viri multis opprimantur calamitatibus, rationem reddere nequeamus, aliquam tamen subesse verißimam causam, quam nos ob infirmitatem mentis*

nostræ non perspiciamus, omniaq; Dei concessu fieri existimare debemus. Ita hominibus ad res gerendas diuinitus confitebimur adiunctam esse fortunã. Ac sanè vel Aristoteles ipse extremo Eudemio felicem esse aliquem concedit non mentis suæ opera, sed numine Dei adiutum, spirituq; diuino afflatũ; quẽadmodum etiam ex quodam animi furore existere in nobis aliquam speciem felicitatis non nimis pertinaciter negat, quamquam hanc multò minus esse continuatam, ac perennem, quàm illam affirmet.

cap.22. *Cæterùm quando sæpè bonorum mentionem facimus, hac voce admoniti, quot bonorum genera sint, vt ad quod felicitas sit referenda, intelligatur, pertractemus. Quamquàm multiplex est bonorũ diuidendorũ ratio. Sed nos duas tantum, quas nostro instituto magis conuenire duximus, persequamur. Prima igitur est huiusmodi. Bonorũ alia sunt fines, alia conducunt ad finẽ. Bona enim corporis exercitatio est; quoniã ad sanitatẽ conducit: Bona item sanitas, quam nobis ceu finem proponimus. Finium verò alius perfectus, alius imperfectus est. Perfectus nimirum ille est, quem adepti, nulla re amplius egemus; imperfectus autem, cuius accessio nõ explet desiderium nostrum. Perfectus finis aut nullo ne impropriè quidem dicto motu acquiritur, et est prin*

cipis illius Dei felicissima, beatissimaq́ natura, in qua idem omninò est intelligens, intellectum, intellectio, nullumq́ multitudinis, nullum motus vestigiũ apparet, isteque est simpliciter perfectus finis, aut ad eum aliquò, vel proprie dicto motu peruenitur. qualis est globorum celestium finis, vel impropriè dicto, qualis est nostra felicitas, quam vel actione, vel contemplatione (in quarum vtraquè quasi, motio quædam deprehenditur) nobis comparamus. Hæc autem perfectus finis est, non fortasse simpliciter, sed ad naturam nostram habito respectu. Hæc igitur prima sit bonorum genera diuidendi ratio. Sequitur altera, quæ ad moralem tractationem erit accõmodatior. Bona aut honore digna sunt, aut laudabilia, aut facultates, aut conseruantia, efficientia, indicantia bonorum. Honore digna ponimus excellentia quædam, ac diuina bona, vt beatas mentes, felicitatem, & si quæ sunt aliæ huiusmodi. Bona autem laudabilia propriè sunt virtutes. Ad ea enim propriè laus pertinet, ad quæ vt incumbamus, quoniam difficilia ad consequendum sunt, cohortatione egemus, laudibusquè non parùm incitamur. Tales perspicuè sunt virtutes. Verùm hac de re in libello de Honore pluribus. Tertio genere, & bona omnia externa, & bona corporis, atquè etiam animi, quæ tamen à natura nobis contingunt, vt vis

ingenij, comprehenduntur. Vocantur autem facultates (ſi modò hoc nomen in latina lingua hac notione ferri poteſt) quoniam dant nobis & benè, & malè agendi poteſtatem. Poſtremum genus exemplis ſatis eſt explicare. Bonum pharmacum dicimus, quòd efficiat, bonam exercitationem, quòd conſeruet, bonum colorem, quòd indicet ſanitatem. Ex his ergo ſatis patere poteſt, quomodo perfectum bonum, ſummoque honore dignum felicitas cenſeri debeat.

cap.23. *Omnia quæcunq; ad naturam felicitatis, illiusquè partes cognocendas faciebant, perſequuti ſummus. Quamobrem partes ipſas interſe conferre, vt tota hæc tractatio abſoluatur, neceſſe iam eſt. Quoniam autem cōtemplationem in beata vita efficienda longe, multumq; actioni præſtare credimus, quod multi non credunt, rationibus agere oportet, aduerſariorumq; argumenta refellere. Primùm igitur ponatur illud, quod omnibus exploratiſſimum eſſe debet, maximam, atq; inter cæteras excellentem eſſe felicitatem illam, quæ ad vitam, maieſtatemq; Dei propius accedat. Deindè hoc iacto fundamento, vitam, quæ in contemplatione verſatur, diuinæ ſimiliorem, atquè propinquiorem eſſe, quàm illam, quæ in actione conſiſtit, ita probemus. In Deo non appetitus rationis expers, non affectiones reperiuntur, vt nemo*

inficiabitur, ergo neque in eo virtutes morum reperiri possunt, quæ perspicuè in affectionibus moderandis versantur. Deus non ratiocinatur, non delıberat, non consilium capit; ergo prudentiæ expers est, quæ sine deliberatione, & consilio locum habere non potest. Quid igitur? obdormiscit ne fortasse Endymionis somnum? nihil minus: quinimo assiduè sine labore nunquàm defessus agit. Actio autem ipsius est, se ipsum, atquè in se ipso omnia intueri; atquè hac actione sola vitam viuit vndiquè perfectam, ac beatissimam. Contemplando igitur Deo similiores erimus, quàm virtutum, prudentiæquè muneribus fungendis. Præterea Dei felicitas æterna est, nunquàm interrupta. Contemplatio in nobis diuturnior est, quàm virtutum officio esse queant (nam dum contemplamur, è nobis ipsis duntaxat pendemus, nobisquè ipsis caremus nunquàm; virtutes autem occasionem expectant; & quasi campum, vbi se ostendant, atquè exerceant, desiderant) contemplatio igitur ad æternitatem diuinæ felicitatis propius accedit. Tertium argumentum hoc sit. Deus, vt sit felix, nihil externum requirit, quod inter omnes satis cōstare arbitror. Vita autē cōtemplationi dedita multò minus externū quippiam, quā vita in actionibus ciuilibus occupata, postulat: ergo diuinæ similior est.

Vita enim ciuilis, vt præclarè queat agere, opes, copias, clientelas, dignitates requirit. At qui contemplatur, secum, & cum Deo. quem contemplatur, viuens paucissimis eget ad vitam sustentandam. Hinc etiam aliud argumentum ducitur. Felicitas enim Dei nihil aliud est, quàm ipsa met sui ipsius contemplatio, quæ nihil extrinsecus positum, tanquã finem spectat, sed ipsa summus est finis. Ita nos dum contemplamur, in sola contemplatione acquiescimus, neque ipsam ad alium finem referimus. Virtutum autem munera, ciuiliaquè officia finem sibi externum proponunt, vt ciuium concordiam, annonæ vilitatem, ocium cum dignitate. Atqui omnino vita ciuilis assiduè negotijs, ac litibus odiosissimis implicata cernitur, ac turbarum, tumultusquè plenissima est, ex quo supremus noster finis esse non potest; cum natura dictante intelligamus labores esse capiendos, vt quiescere possimus; quemadmodum etiam bellum pacis conseruandæ, aut pariendæ causa est suscipiendum. Contemplatio igitur summus finis erit, quæ tranquillitatis, & quietis, est amicissima. Adde vitam ciuilem homini conuenire, quà ex animo, sensu, corpore, concretus est, contemplationem autem mentis solius propriam esse; quæ tamen mens vel per se sumpta, verè homo appellari possit: quod Aristoteles decimo libro de Moribus ad

Nico-

Nicomachum innuit, in nono autem exemplo etiã confirmauit. Nam quemadmodum pars præcipua, atquè optima ciuitatis etiam videtur esse ciuitas, itemq; de alio quouis conuentu sentiendum, sic & hominis partem eam, quæ dominari debet, id est mentem, hominem esse affirmauit. Quòd si mens soluta, nobilior, Deoq; similior est, quàm huic seditioso, turbulentoq; appetitui, & crasso, concretoquè corpori coniuncta; profectò vita mentis solius vitam totius hominis, atq; concreti longè antecellet, ac beatior erit. Quod etiam libentius confitebimur, si cogitabimus in virtutum muneribus fungendis rationem, ac mentem non ferè sui ipsius, sed partis potius illius, quæ ratione caret, bonum, pulchrum, decorum procurare (illam enim ad moderationem, ac tranquillitatem vocat, ducitq;) sic seruire illi tanquàm præceptorem discipulo. Indignum autem videatur, si diuina animæ nostræ pars continenter in inferioris, viliorisq; procuratione sit occupata, aut etiam si sine ea agere non queat, sed necesse semper sit comitem sibi, ac socium adiungere, appetitum; quemadmodum in virtutum officijs præstandis euenire superius ostendimus. At cùm contemplatur, se ipsam exornat, perficit, Deo coniungit; ita per se præstantißimum munus obit. Cõcludamus igitur tot, adeoq; veris freti rationibus, in contemplatione summam

nostram atq; absolutissimam consistere felicitatem. Ex quo felicitatis, ac beatitudinis nomen in ijs solũ naturis vsurpamus, quæ contemplandi vim habẽt, id est, hominibus, ac Dijs; minimè autem bruta animantia, beata dicimus (quamuis aliqua ex ipsis non nulla, ac satis quidem clara prudentiæ, virtutumq; indicia præbeant (quoniam contemplandi facultate sunt destituta; quasi quàm longè, latèquè funditur vis contemplandi, tam longè etiam beatitudo fundatur.

cap.24. *Cæterum illorum rationibus respondendum est, qui contrariam opinionem tuentur, actionemq;, & ciuilia officia contemplationi præstare putant. Primùm illud in ore habent. Si homo, & mortalis es, vt certè es, humana, & mortalia cures, neq; te diuinis immisceas: Cæteroqui naturæ repugnabis; quod, vt inquit ille nihil aliud est, quàm gigantum more cum Dijs bellum gerere. Hinc à multis laudatus Socrates, qui reliquis Philosophiæ partibus neglectis, vnam illam coluit, quæ ad mores, vitamquè hominum instituendam erat accommodata. Deindè grauiore illo, firmioreq; argumento agunt, quod, cum nos in primi libri initio afferremus, hucusq; cõfutandum distulimus. Ponunt enim illud hominis summum, ac maximum officium esse, hominum societatẽ, præcipuèq; patriã suã iuuare. Id cum*

magis ciuiles actiones præstent, quã contemplatio; sequitur, ut actio cõtẽplationi sit præferẽda. Ex quo Arist. primo lib. de arte dicẽdi Iustitiã, ac fortitudinẽ maiores virtutes, quã sapientiã esse dixit, quòd ab illis maiora in humanũ genus beneficia proficiscerentur. Ac per Deos nõ ne parricidio se inquinet ille, qui in iucũdißima cõtemplatione cõquiescens, si interim audiat patriã suã euersum iri, nisi ipse auxilium ferat, nõ ad illam defendendã posthabita contẽplatione accurat? Postrema illa ratio est, quã magni videtur fecisse Aristoteles. Prudentiæ proprium munus statuimus, de ijs, quæ homini simpliciter bona, vel mala sunt, deliberare, bonaq; eligere, et sumere. Sapiẽtia bonũ, atq; adeo optimũ quiddã homini est; ergo ipsa etiam sub prudentiæ delectũ cadet. Ita, quẽadmodũ reliqui Artifices, quos architectus ad aliquod opus moliendũ adhibet, architecto subijciũtur, sapientia etiã prudentiæ subijcietur, cũ hæc illã adhibere videatur ad felicitatẽ homini cõparandã. Hæc, ut speramus, si refellentur, nullus amplius erit scrupulus, qui nos malè habeat. Primo autẽ argumento primũ occurrentes, dicimus nullo pacto nos repugnare naturæ, si in hoc etiã corpore habitãtes vitã beatarum mentiũ imitemur. Ipsa enĩ fuit, quæ nobis hãc vim, facultatemq; dedit, hoc bonum illi periculo opponens, in quo aßiduè versamur, induendi scilicet

brutorum animantium imaginem, illorumq́ mores exprimendi. Nec verò eo tempore mortales, aut etiam vulgari notione homines sumus: vitalem enim, diuinamq́ mortem commentati, vt Platoni cè loquamur, quasi solutæ quædam mentes remansimus, diuinaq́ tantùm curare & possumus, & debemus. Hinc secundum etiam argumentum, quòd speciem valdè insignem habebat, non multum posse ostendemus. Nam cum solutæ mentes factæ simus, priore amissa in aliam ciuitatem adsciti sumus, id est, cælestem Hierusalem, quam quidem suam domum, suum fundum appellauit Anaxagoras. Nam cum reprehenderetur à suis, quod meditationi deditus, neq́ ædium suarum, quas satis magnificè extructas habebat, vllam curam gereret, neque villas, amœnas quidem illas, & elegantes, visere vnquàm cuperet, in cælum oculis sublatis, Hem mea domus, inquit, hem mi funde, quàm vos curo, quàm vestri desiderio ardeo. Cæli igitur quasi habitatores euasimus; idcircò alia quadam ratione, vt superius declarauimus, humano generi prosumus, quàm anteà faceremus, non opera inquàm, & laboribus, sed votis, & precibus, quas plurimũ apud Deum posse ob amicitiam, quæ illi cũ sapiẽte intercedit, credibile est. Vt enim Octauianus Augustus Alexandriam de se, patreq́ suo pessimè meritam

ciuis Alexandrini amici sui gratia à se conseruari professus est; ita & maximorum virorum autoritas, & mehercle etiam ratio nobis suadet conseruari à Deo incolumes ciuitates, & regna sapientis hominis, idcircoq; sibi acceptissimi precibus exorato. Quamquàm fortassè nihil impedit, quò minus opera etiam, & consilio patriam iuuet. Quòd si magnis, vel immensis potius, & infinitis tam sæpè parua conferre fas est, eiusdem Dei exemplo patefiet. Intuens ille semetipsum, atquè intelligens incomprehensa quadam virtutis redundantia cœlũ mouet, & orbem terrarum gubernat; Ità sapiens maximarum, & præstantissimarum rerum cognitione cumulatus, quadam scientiæ illius quasi fæcunditate idoneus erit, ad Remp: administrandam, ex primitq; quantum fas erit in rebus humanis diuinũ illud administrationis exemplar, quod contemplando cognouit. Talem fortasse Mercurium Trismegistum & vidit, & diuinis honoribus affecit antiquitas. Talis sine dubio Moses fuit, quem eundẽ fuisse, ac Trismegistum non iniuria Artapanus historicus putat. Ab huiusmodi principe beatissimas reddi Resp. Plato non dubitauit. Quò spectantes Aegiptij, vt ex philosophia, & sacerdotio ad regnum perueniretur, sapientissimè constituerunt. Iuuat etiam homo contemplationi deditus, non ma-

dò eos qui viuunt, sed etiam omnem posteritatẽ libris diuinitus à se scriptis, cum qua profectò vtilitate haud scio, an vlla cõferri queat. Nam, vt præclarissimos ex Christianis, ac verè diuinos scriptores omittamus, de nullis politicis hominibus æquè, ac de Aristotele, et Platone, quòd nati sint, lætari possumus. Quòd si Aristoteles in Rhetoricis Iustitiã, & Fortitudinem sapientiæ, tanquã humano generi vtiliores virtutes prætulit, id ea ratione fecit, quoniam ijs in libris ad vulgi sensum, opinionemq́; sibi accõmodatè loquẽdũ esse iudicauit. Ac si fateamur etiã actionẽ aliquando contemplationi esse anteferendam, vt in summo quodam patriæ, ac parentum discrimine, respondere tamen adhuc poterimus, id non tàm propterea quòd actio cõtemplatione sit præstantior, quã necessitate quadam euenire, quemadmodum etiam cibo, et potui sua tempora damus necessariò. Necessitas profectò à lege diuina nobis imposita videtur esse, vt dùm in terris sumus patriã, ac parentes præcipuè in tàm necessario tempore, omni studio, atquè opera tueamur. Ac sanè, quod in vulgaribus amoribus euenire cernitur, vt quamuis ex amicæ aspectu summa ad nos perueniat voluptas, tamen vt ab illa gratiam ineamus, longissimè aliquando abire non recusamus; idem hac in re vsu venire non est, opinor, absurdum, vt amore Dei flagrantes, ni

hilq; magis exoptantes, quàm illius conspectu frui, quo tamen illi gratum faciamus; contemplatione paulisper relicta ad ciuilià officia non multum in ijs cōmoraturi reuertamur. Quamobrem Pythagoras aßiduè in contemplatione versatus, eoq; cibo planè viuens, tamen in celebri illa sua epistola ad Anaximenem scripta, affirmabat æquū esse, vt aliquando à contemplatione ad agendum nos conuerteremus. Restat, vt quod postremò cadebat in questionem, explicemus. Videbatur enim sapientia tamquàm ministra, & ancilla quædam à prudentia ad felicitatem comparandam adhiberi. Quod quidem tantum abest, vt verum sit, vt potius ministra, atquè ancilla sapientiæ censeri prudentia debeat. Duo autem potißimum in hoc quasi famulatu munera, exequitur, alterum Atriensis, alterum verò Prodromi cuiusdam. Atriensis quidem, vt ostendit Aristoteles, in magnis Ethicis quoniam, vt ille omnia domi gubernans, ocium domino parat, ne ille rerum domesticarum cura impeditus à Reipub. procuratione abstrahatur; sic Prudentia affectiones cohibendo, ac moderando illud præstat, vt mens sapientiæ, tamquā primario, ac perfectißimo suo muneri dare operam poßit; Prodromi verò quoniam ipsa est, quæ de rebus homini bonis deliberans, nobis nunciat, alteram esse post se virginem

formosissimam, id est sapientiam, quã summo animi ardore amplecti debeamus, utquè illi nos dedamus, cohortatur, qua quidem cohortatione ingenuè confitetur, sapientiam longè maius, ac diuinius bonum esse. Non igitur adhibet sapientiam, tanquã famulam, sed illam potius nobis ostendit, ut dominam, nequè sapientiæ, sed nobis potius, ut illam sequamur, imperat, quemadmodum etiam cum ad religionem nos vocat, non Dijs quidem immortalibus, sed nobis, vt illos colamus, præcipit. Verùm in hoc alterò prodromi munere fungendo, si prudentia sapientiam ipsam, tanquàm summum finem dispicere debet, nobisquè patefacere, scientia illa, quæ de mentis humanæ natura tractat, cõfirmata sit opportet: cæteroqui de vero, ac præstantissimo hominis fine satis verè deliberare non possit. Quocirca non temerè Simplicius, & Auerroes grauissimi viri dicebant, ex physiologia comparari prudentiam, ac virtutes omnes.

cap.25. *Reliquum est, ut nostra opinione satis explicata faciamus nunc, ut de sententijs aliorum exponendis promissa appareant. Qua in re nequè ab Aristotelis etiam imitatione discedemus, qui cum in duodecimo libro Theologiæ vera omnium rerum principia pertractasset, tertium, & quartum decimum in Pythagoreorum, & Academicorum dogmatis*

malis expendendis consumpsit. Ac sanè recto cognito, facillimè cognoscitur obliquum: quamquàm Aristotelem iustissimæ persæpe causæ impulerint, vt antequàm opinionem suam in animis legentiũ insereret, iam insitas euellere conaretur. Sed hoc aliàs. Ordiemur autem ab Auerrois opinione, quoniam is maximam curam in hac præcipuè quæstione posuit, aciemquè ingenij sui contendit; eamquè primùm ita exponemus, vt à plerisquè solet, deindè an alij quidam summi viri probabiliorem interpretationem attulerint, considerabimus. Deinceps ad reliquorum sententias, quæ multos, & acres amatores repererunt (nam omnium rationem habere ineptum, atquè odiosum esset) aperiendas, atquè explanandas pergemus.

Mentem nostram vnicam numero videtur ponere Auerroes, & infimam simplicium mentium, quæ continenter, ac perpetuò reliquas beatas mentes, ac præcipuè omnium principem Deum contemplatur, atquè adeò intuetur. Verùm hoc intelligendum est cæteras mentes à prima, id est à Deo Opt. Max. non parum differre. Prima enim seipsam duntaxat intelligit, & idcircò simplicissima est, atq; ab omni concretione segregata. Reliquæ verò non modò seipsas intelligunt, sed etiam primam, atquè in huius comprehensione illarum perfectio, absolu-

tioq; sita est. Quocircà erit in ipsis cōpositio quædā formæ, et materiæ; cū intellectū sit expletio naturæ, & quasi forma intelligentis. Neq; hac solū ratione cæteræ mētes coagmētatæ quodāmodo sunt, sed etiā per se ipsæ. Omne enī effectum necessariò cōpositum est: at cæteræ omnes mentes à prima effectæ sunt; et ab illa pēdent, tanquā à fini, et forma, et causa efficiente: ergò necessariò sunt cōpositæ. Cōpositio autē illarū naturæ nō repugnās, talis fortasse statui à nobis possit. Omnis perfectio naturā formæ redolet, sicuti perfectionis defectus naturam materiei, et priuationis. Omnes autē mētes præter primā cōsiderari queunt, tùm vt ad primā accedunt, tùm vt ab illius maiestate, ac præpotenti vi nō parum recedunt. Accessus ille est perfectio, et formæ instar obtinet; recessus autem significat potius conditionem materiei, & perfectionis priuationem. Ita mens omnis præter primam erit composita non quidem ex materia, & forma, sed tamen ex duabus partibus, quarum altera, id est accessus ille ad primam, & simulachrum illius, verißimè forma est, altera autē, id est recessus à prima & perfectionis defectus quiddā simile materiei obtinet. In mente autē humana hæ duæ partes proprijs nominibus sunt insignitæ. Mens enī nostra vt accedens vocatur ab Auerroe, quātū pleriq; suspicantur, mens efficiens: vt autem recedens, mens capax: quæ

vox materię videtur significare. Hæc nomina vsurpantur etiã nõnunquã in reliquis mentibus, sed nostræ tamen præcipuè sunt accõmodata, causaq́; paulò post apparebit. Cæterũ, cùm nõ equaliter ad primã cunctæ accedant, vel recedant; certè quæ propius accedit, ac propius abest, multò excellentior alijs, ac perfectior censeri debet. Quẽadmodum autẽ primæ, veluti diximus, est omniũ perfectißima, sic nostra omniũ vilißima est, atq́; infimo loco constituta. Prima seipsam duntaxat intelligit: sic omnẽ in se perfectionem inclusam gerit. Intermediæ seipsas intelligunt, et superiores vsq́; ad primã. Nostra verò nõ modò se ipsam, et superiores, sed etiã inferiora, res scilicet cũ materia cõcretas. Neq́; verò est, quòd de hac rerum inferiorũ cognitione glorietur. Etenim hac re, infima illius sors, cõditioq́; significatur; quòd ab illo præstantißimæ mẽtis numine tàm lõgè recesserit, et materiæ cõditionẽ ita adsciuerit, vt non modò cæteris simplicibus mentibus cõiungi, sed etiã formis rerũ cũ materia cõcretarũ substerni potuerit. Quo autẽ pacto ad has cognoscẽdas sit affecta, primũ declaremus oportet; deindè modũ etiã, quo superiora cõprehẽdit, explicabimus. Potest mẽs humana per se ipsa considerari, vt adhuc illã cõsiderauimus: potest etiã nõ per se ipsa sed hominibus cõiuncta. Quo loco cogitare debemus, quẽadmodũ si lunæ globus in multas partes dissectus

esset, omnes tamen illæ partes ab vna mente perficerentur, & fouerentur, sic vnam esse sphæram menti humanæ subiectam, quamuis in multos, atq; adeò infinitos homines dispertitam: quæ sphæra non animatur, quidem omninò à mente, sed potius coniungitur menti, atque illi inseruit, vt artifici suum instrumentum. Animantur enim homines à propria quadam forma, quam Auerroes animam ad cogitandum idoneam vocat. Hæc in omnibus decem Cathegorijs indiuidua percipit, componit, ac diuidit, vt hoc animal cum hoc homine, aut ab hoc homine hũc lapidem: ratiocinatur etiam ex aliqua re singulari aliam singularem, vt non esse Dyonisio custodes corporis concedendos, quoniam Pysistrato concessi occasionem illi tyrãnidis occupandæ præbuerunt. Hæc alio tempore sumpta, alio complexionem, prius item rem subiectam, quàm attributum cognoscit. Contrà prima illa, & beatissima mens simul sumpta, & complexionem, simul id, quod subijcitur, attributumq; cumprehendit: quinimò non hæc in illa rectè vsurpantur nomina; omnia enim intelligit vnico obtutu seipsam intelligendo. Mens autem nostra mediam quandam sortita est naturam. Non enim, si naturæ ordinem spectes omnia simul percipit, sed in sumptis complexionem, in eo, quod subijcitur, attributum. Sic non decurrit ex vno in aliud, quem-

admodum anima cogitans, sed tamen decursus illius quoddam vestigium retinet. Nunc illud attendendum est, quemadmodũ Lunæ globus à sua mente moueri non potest, nisi intermedia quantitate (nã quod quantitate caret, motu etiam omninò careat oportet) ita mens humana à rerum corporearum formis perfici, formariquè nequit, nisi phantasmata præstò sint, ac de illis cogitans anima: coniungiturq; omninò nobis mens nostra animæ cogitantis interuentu. Etenim cùm anima cogitans hunc hominem considerat, mens ipsa se se nobis patefacit, & ostendit hominem vniuersè intelligens: cùm anima cogitans percipit hunc hominem esse hoc animal, mẽs ita sese nobis inspiciendam præbet, vt vniuersè hominem esse animal cognoscamus. Item cùm anima cogitans ex quapiam re singulari aliquam aliam colligit, mens communes rerum summas secum gerens nobis coniungitur; efficitquè, vt res vniuersè intelligere, atque vniuersè ratiocinari possimus. Ita mens non componit, & diuidit, non ratiocinatur per se ipsa, sed animæ cogitanti, componenti, ac diuidenti, ratiocinantiq; coniungitur. Reddit enim præsentia sua, quæ in anima cogitante singularia erant, vniuersalia. Ita etiam falsò aliquid alicui vniuersè attribuimus, quando anima cogitans in singularibus decipitur. Nam omninò res singulares in ani-

ma cogitãte susceptæ repentè luce aduentantis mentis reddũtur vniuersales: et si anteà res aliqua singularis alteri falsò attribuebatur; facta etiã vniuersalis falsò attribuetur. Sed eò, vndè discessimus, reuertamur. Accipit mens humana species rerũ cum materia cõcretarũ ex ipsis phantasmatis ab hominibus comprehensis. Idcircò necesse est reperiri semper aliquem hominem cogitantem. Nec verò cum in aliquo homine phantasma aboletur, aboletur etiam rei in phantasmate existentis species in mente recepta; cùm species hæc in alterius hominis phantasmate conseruetur; prout natura humana Pompeio pereunte in Cæsare conseruatur. Nequè verò si fieri potest, vt hic homo, & ille non cogitet, continuò sequitur, vt nullum etiam cogitare pote sit. Nam materia prima sine hac, & illa forma esse potest; in vniuersum sine forma esse non potest. Sic vnus, & alter homo, vt non cogitet, fas est; vt nullus verò, prorsus nefas. Ergo mens contemplans apud Auerroem erit mens ipsa capax formis rerum cũ materia cõcretarum exornata; quæ formæ cum continuata phantasmatum successione incolumes perdurent, ipsa quoquè erit æterna. Hoc modo mens nostra spectatur, vt sphæræ humanæ coniuncta: verum potest etiam considerari, vt mihi, vel tibi coniuncta (nos enim hunc ordinem,

tanquàm explicatiorem ſequimur, quamuis ſi naturæ ordo ſpectetur, contrà fortaſſe res ſe habeat, & ex eo quòd mihi, ac tibi mens humana coniungitur, vniuerſæ poſteà ſphæræ coniungatur, idquè nos ſuprà innuimus) In qua quidem nobiſcum copulatione mens ipſa nihil immutatur, ſed nos ſumus, qui immutamur (vt columna nobis dextra, vel ſiniſtra fit nihil ipſa, ſed nobis motis) nequè ad nos deſcendit, ſed nos ad illam aſcendimus: Atq; omninò cũ anima cogitans aliquod phantaſma comprehendit, quaſi nebula diſsipata efficitur, vt mentem ipſam, atquè in mente ſpeciem illius vniuerſalem effulgentem comprehendere poſsimus. Quamobrem intellectio noſtra in relatione quadam conſiſtere videtur, id eſt in coniunctione mentis nobiſcum. Coniungitur autem, vt diximus; cùm anima cogitans ita benè affecta eſt, benèquè officio ſuo fungitur, vt ea intermedia ad mentem accedentes, mente ipſa, ipſiusquè formis fruamur. Explicemus nunc rurſus, quid verè ſit mens efficiens, quid item capax, quidquè iſta vocabula ſibi velint. Mens humana ſi per ſe ſpectetur, non autem ſuo globo coniuncta, quamuis forma ſit, retinet tamen quoddam materiæ veſtigium, vt ſuperius oſtendimus, ex quo veſtigio

mens capax nuncupari posset, sicuti ex supremo suæ perfectionis gradu mens efficiens: verùm non satis propriè ista tunc nomina vsurpares. Sin autem suæ sphæræ coniuncta consideretur, plena formarum, et specierũ nobis apparebit, quæ species in phantasmatis conseruantur. Hæ autem species euaserunt vniuersales vi, & efficacitate mentis nostræ, atquè hoc pacto mentem exornare potuerunt: vt colores præsentia lucis diaphanum formant. Erit igitur in mente nostra quasi duplex naturæ conditio: Altera, qua species illustrantur, altera, qua suscipiuntur. Priorem conditionem si spectes, mentem nostram efficientem, vel potius conseruantem (nam cũ sint æternæ species, vt diximus, cõseruante potius, quàm efficiente indigent) nuncupabis; sin autem posteriorem, capacem, atquè ad suscipiendum idoneam. Verius adhuc, magisquè propriè istis vteris nominibus, si mentem humanam, vt mihi, vel tibi con iunctam consideres. Nam equidem ex singularibus percipio vniuersalia, quatenus vi mentis meæ rerum singularium species sunt illustratæ, factæquè vniuersales, & eiusdem mentis natura ad patiendum accommodata sunt receptæ. Idem in te euenit. Quare ratione nostri habita recenter videntur, & illustratæ species, & receptæ. Sic in mente conditio efficientis, & capacis naturæ videtur existere.

ſtere. Hac eadem ratione mens aliquando actu, aliquandò habitu eſſe dicitur. Actu enim mens appellatur, quando nobis actu cogitantibus ſpecies rerũ vniuerſales offert, ita vt illas intelligamus: mens autem habitu, quando anima cogitans ita benè affecta eſt, vt quandocumq; libet, ſpecies eas, quæ in mente ſunt, inſpicere valeamus. Cæterum, cur, ſi hæc ſententia Auerrois fuit, in commentarijs de anima poſteà dicat mentis proprium eſſe in rebus agendis verſari, quæ ſingulares ſunt; itemquè alio loco mentis opus eſſe vniuerſale à ſingulari diſtinguere, ac propterea vtrumquè cognoſcere, res prætere a compoſitas, & priuationem; animam verò cogitantem nequè etiam ſingularia componere, ij, à quibus ita exponitur, diligenter videbunt. His ita conſtitutis, qua in re mentis noſtræ felicitas, ſi per ſe ſpectetur, qua item in re, ſi nobis coniuncta, conſiſtat, attendamus. Vt prior quæſtio explicari poſsit, primum illud ſtatuendum eſt, mentem noſtram ita copulari cum ſuperioribus mentibus, vt illas intueatur. Nam ſi mens noſtra res cum materia concretas intelligit, illas à materia ſegregando; multò magis illa intelligere debebit, quæ ſuapte natura ab omni cõcretione materiei ſunt liberata: cuiuſmodi ſunt mentes ſuperiores: quemadmodum etiam oculus noſter, quoniam colores comprehendit, ſi in lumine

collocentur, idcircò lumen ipsum magis comprehendere cernitur. Nec sanè causa vlla videtur fingi posse, cur menti æternæ, & simplici, cuius natura nihil aliud est, quàm intelligentia; qualem nostram ponimus, reliquæ mentes coniungi dedignentur. Coniungitur autem mens nostra superioribus mentibus, quà ad illas accedit, illarumquè similitudinem gerit. Hic accessus, hæc similitudo perfectionem significat: quam perfectionem efficientis nomine, quamuis minus propriè, appellari aliquando diximus. Ita superiores mentes, & præsertim Deus est quasi Sol, gradus vero ille mentis nostræ, ex quo efficiens dicitur, est quasi lumen, quo ipse Deus ab humana mente perspici potest. Copulatur autem Deus tanquàm forma cum mente nostra intermedio hoc lumine: quapropter intellectio mentis, cum Deum intelligit, potest quodammodo Deus appellari; sicuti Aristoteles aspectum dixit colorem esse. Coniungitur igitur mens humana (non enim frustrà hæc sæpius repetuntur) cum Deo, tanquàm cum forma, atquè formata Deo Deum intelligit. Idem de intermedijs mentibus censendum est. Felix est autem & istas quidem intermedias mentes intelligendo, sed longè magis supremam illam intuendo, in qua omne bonum, pulchrum, iucundum situm, atquè collocatum est. Ex quo Deus

vt à seipso intellectus, est sua ipsius felicitas, vt autem intellectus ab alijs mentibus, felicitas, & beatitudo illarum. Non æqualiter autem ab omnibus comprehenditur; sed quò quæquè mens perfectior est, & clariore lumine prædita, eò perfectius comprehendit. Quo fit, vt Deus sit nostræ mentis felicitas non simpliciter; sic enim mens nostra à reliquis non differret, sed quatenus ab illa comprehendi potest, nequè vim mentis efficientis, id est summam mentis nostræ perfectionem, altissimumquè gradum exuperat. Hucusquè mentem humanam per se ipsam spectauimus: Nunc eandem ad suum globum conuersam spectemus, paulò post, vt Catoni, & Bruto coniunctam consideraturi. Ad suum globum conuersa specierum, formarumquè plena est, & mens contemplans nominatur; quamobrem in hoc sita eius beatitudo est, vt omnibus formis, quibus potest, sit exornata, illasquè aßiduè speculetur; suam etiam met naturam tanquàm earum formarum, & stratum, & lumen interea intelligens, & summum illum Solem, à quo suum lumen proficiscitur, inspiciens. Postremò consideratur vt Alcibiadi, ac Pericli coniuncta, vel potius vt nos illi coniungimur. In hac quidem coniunctione duplex opera requiritur.

Altera est, quam nostri medium positiuum appella runt, vt nos scientijs, physiologia præsertim, ac Theologia (nam cæteræ potius exercitationes quædam sunt, et illarum duarũ famulæ) abundè instructi simus. Nã tunc primũ ex plurimarum rerum cognitione et mentẽ efficientẽ tanquã illarũ rerũ species illustrantem, & mentem capacem tanquàm recipientem intelligemus (& hoc pacto dicimur cum mente efficiente copulari) Deinde cognitione hac iam confirmati, & acriores ad percipiendum facti totum mentis nostræ naturam comprehendemus; & quemadmodum illa superioribus mentibus perpetuò coniuncta est, ita nos ijsdem, & in primis primæ coniungemur; in quo veram, ac summam felicitatem nostram esse locatam existimare debemus; cum id votis omnibus tacito naturæ impulsu expetamus (Deum enim intueri mirabiliter cupimus) naturæ autem desideria inania ferè esse non soleant; cumquè nulla causa afferri posse videatur, cur mentis nostræ nobis coniunctæ bono frui nequeamus. Alteram autẽ operã requiri etiã diximus, quã nostri medium priuatiuum vocant. Ea autem adhiberi debet in appetitu, atquè affectionibus moderandis, & cohibendis, ne sint vehementiores, atquè animam nostram cogitantem de statu deijciant, atquè à cogitatione auertant. Quare philosophiam quoq;

illam, quæ vitam, moresq́ instituit, ad felicitatem consequendam esse necessariam affirmamus. Hæc si fuit Auerrois sententia, vt multi, qui illius sectam adamarunt, existimant, plurimaque ipsius scripta significant, tota mihi ex mendacio videtur esse composita. Nam qui nos quicquam vnquam intelligere valeamus, & mentem nostram, quæque in mente sunt, intueri, non video? Quid enim nos sumus ò Auerroes? Respondebis sine dubio, anima cogitans cæteris inferioribus animabus, & huic annexa corpori. At si anima cogitans rerum summas, id est species, & genera, multòque minus mentes illas puras, & ab omni concretione materiei, & corporis segregatas, cum ipsa sit corporea, nequit percipere; sed tantum indiuidua, vt sæpè clamas, quo pacto percipiemus nos, qui nihil aliud, quàm anima cogitans sumus? Quod si propterea quòd mens, quæ intelligit, nobiscum copulatur, nos etiam intelligere existimas; eò res redibit, vt nauis etiam nautæ intelligenti coniuncta sit intellectura. Verùm non istud hoc tempore agimus, vt inter Philosophorum dè mentis humanæ natura sententias accuratè iudicemus. Recensere satis sit illas, quæ maximè extant, & argumenta quædam, quibus à veritate abhorrentes explodantur, breuiter attingere. Videamus igitur modò, quantum Themistij inter

Peripateticos acutißimo ingenio, elegántiquè iudicio hominis sententia ab Auerroica discrepet, ac di uersa sit, eam etiam illo modò exponentes, quo ab ijsdem, qui Auerrois sensum ita, vt diximus, in terpretati sunt, exponitur. Nam posteà aliam sen tentiæ amborum interpretationem in medium afferemus.

cap.26. *Themistius tris intelligentes naturas videtur induxisse, Deum, Mentem humanam, & intermedias mentes. Deus omnium rerum causa est, illisquè hoc tribuit, vt sint. Hoc enim, quod esse dicimus, est peculiare effectum Dei. Quapropter omnia etiam in seipso intelligit, quatenus sunt, cum sit fons ipsius esse; vt qui calorem percipit, omnia, quæcumquè calida sunt, eodem temporis puncto percipere videtur. Mens autem humana eadem est, quæ totius mundi anima, quæ rebus nō esse simpliciter, sed esse hominem, vel equum tribuit. Idcirco in seipsa equum, vt equum, atquè hominem cognoscit. Intermediæ verò mentes non simpliciter esse, quemadmodum Deus, non peculiarem formam, vt mens infima, sed quēdam mediū existendi gradum, mediamq; naturæ conditionem tribuunt. Ita etiam in se ipsis res inferiores intelligunt, vt in hac intermedia naturæ conditione existentes. Sed ad infimam mentem reuertamur.*

Ea anima mundi appellatur, vt res omnes, quæ in hac vniuersitate continentur, format, atquè animat; anima autem hominis, vt præsentia sua vitam homini tribuit; vt verò intelligit, ac nobis etiam autor intelligendi eſt, mens, atquè intelligentia vocatur. Hæc primum ſi ſpectetur, vt ſuperioribus mentibus formata illas comprehendit, ſimpliciter intelligentia nominatur. Deinde ſi ad res inferiores percipiendas conuerſa conſideretur, tribus nominibus eius uis ſignificatur, efficientis, capacis, & contemplantis. Appellatur efficiens, quoniam eadem vi, qua illas efficit, etiam intelligit. Appellatur contemplans, quà idem eſt cum rebus intellectis. Nam res inferiores continentur in præpotente vi, & natura ipſius mentis, ita vt dum ſeipſam intelligit, cuncta inferiora ab ea comprehendantur. Appellatur poſtremò capax, vt à reliquarum mentium perfectione recedens phantaſiæ, ſenſui, atquè huic craſſo, & concreto corpori miſcetur. Diuerſæ igitur exiſtendi conditiones, ac modi in mente hac concipi poſſunt, verum eſſentia vnica, atquè ſimplex eſt. De coniunctione autem mentis nobiſcum, noſtraquè felicitate eadem, atquè Auerroes, videtur ſentire. Conueniunt igitur multis in rebus Auerroes, ac Themiſtius, ſed plurimum diſſentiunt in mente contemplante.

Nam Themistius nihil aliud statuit eã esse, quàm essentiam ipsam mentis; ut in ea res omnes inferiores continentur, & intelliguntur. Idcircò omni ex parte æternam ponit, neque ex phantasmatis ulla pacto pendentem. Non enim ab illis accipit species rerum cum materia concretarum, sed cum illas in se ipsa contineat, in se ipsa etiam intelligit. At Auerroes mentem contemplantem hoc totum nominat, mentem ipsam omnibus præditam formis rerum cum materia concretarum, quas à phantasmatis accipit. Hæ cum natura sua non sint æternæ, sed tantum perenni, atquè continuata phantasmatum successione incolumes, & inuiolatæ conseruentur, quemadmodum natura humana continuata hominum successione conseruatur, profectò non omni ex parte, neque simpliciter mens contemplans erit æterna. Discrepant præterea hi summi Philosophi in eo, quòd Themistius, quantum Auerroici putant, mentem humanam eandem esse, atquè mundi animam statuit, quam neque Auerroes, neque alius ferè ex Peripateticis induxit; quòd nullam illius mentionem fieri, ubi res ipsa maximè flagitasset, ab Aristotele uiderent. Nec sanè necessaria, ad rerum ortum, sed potius superuacanea videtur esse, cum alia quadam ratione hæc rerum vniuersitas conseruetur, ut aliâs à nobis ex septimo Theologiæ

Aristo-

Aristotelico libro est demonstratum. Ergo senten tia haec Themistij hanc paulò plus commētitia, quā illa Auerrois iudicari poterit.

cap.27 *Nunc videamus an probabiliora afferant, qui alio quodam modo Auerrois, Themistijquè sensum interpretantur, eosq; inter se discrepare non cōcedunt, inter quos fuit Marsilius Ficinus Platonicorum no stri temporis princeps. Putant igitur isti menti humanam duplicem intellectionem esse tribuendam, alteram æternam, vt semper menti efficienti, id est superiori cuidam menti, suæquè formæ cōiuncta est, alteram ortui, & interitui obnoxiam, variam, multiplicem, quam à phantasmatis accipit: quia tamen magis hæret menti efficienti, quàm phantasiæ, hinc fieri, vt æternam intelligentiam multò clariorem habeat, quàm caducam. Accipit ergo in nobis mens capax, quæ verè nostra mens est, variam, mutabilemquè scientiam; ita vt viuente Pythagora per simulachra rerum in Pythagoræ cogitante anima lucentia scientiam illam collegerit Pythagoricam, intereunte amiserit; atquè etiam viuente Pythagora toties suum intelligendi munus non obierit, quoties Pythagoræ anima cogitans non obijt suum: Eodem modo in omnibus hominibus esse affectam. Imbui semper, & vbiquè diuersis disciplinarum habitibus pro humanorum studiorum varietate:*

Et quia innumerabilis hominum multitudo rerum omnium cognitioni ſtudet, hinc illam omnia quotidiè addiſcere. Demum per ſpecies hauſtas à ſimulachris noſtris non modò inferiora, ſed etiam ſeipſam cognoſcere; quà vnum quoddam cum ſpeciebus illis euadit; hinc percipere mentem efficientem, inde cæteras omnes vſque ad ſupremam mentem. Species autem à phantaſmatis acceptæ euadunt vniuerſales vi mentis efficientis, easquè ſuſcipit mens noſtra, quæ capax eſt. Hoc igitur pacto ſummi quidam viri Auerrois, Themiſtijq́; ſententiam exponunt. Equidem de Auerroe nihil auſim affirmare. Multis enim illius ſcriptis prior, nõnullis poſterior interpretatio magis videtur conuenire. Themiſtij autem verbis eſſe magis conſentaneam poſteriorem ex ipſius paraphraſi in tertium librum de Anima, decimo octauo, decimo nono, vigeſimo ſexto capite perſpici poteſt. Cæterum neque iſthæc opinio ſuperiore multò probabilior eſt. Nam mentem efficientem, & capacem duas diuerſas naturas videtur ponere, quarum capax ad efficientem, tanquàm materies ad formam ſe habeat. Quod ſi eſt, mihi oſtendi velim, ecquid cauſæ ſit quamobrem menti capaci tam præſtans forma, qualis eſt mens efficiens, non ſit ſatis, ſed formis etiam rerum corporearum exornari velit. Equidem non video, quo-

modo istis formis sit relictus locus in ea materia, quæ tota à præstantissima forma fouetur, illustratur, perficitur.

cap.28 *Simplicius verò existimat ex ipsa mente (quam & ipse vnicam in omnibus hominibus ponit, non tamen eandem censet esse, quã mundi animam) & ex reliquis formis, quæ prius in corpore humano existunt, vt anima vegetabilis, & sentiens, componi quoddam totum, quod animam rationis cõpotem, veramquè, ac postremam hominis formam vocat. Ita tot animæ rationis compotes sunt, quot sunt humana corpora. Nam quemadmodum materies illa prima est vna numero priuatione omnium formarum; partitur tamen postea per formas, & multiplex euadit: ita mens humana, quamuis si per se spectetur, vnica sit, alteri tamen, atquè alteri animæ sentienti in diuersis hominibus coniuncta, quasi in plures partes tribuitur, ac multiplex fit. Quare anima rationis cõpos interitui obnoxia est, non quidẽ ex parte mentis, quæ est æterna, sed ex parte cæterarũ formarũ, quæ in homine cũ mente sunt copulatæ, & mortali sunt conditione. Hæc igitur mens in se manens à superioribus mẽtibus formata illas intelligit: Intelligit etiã inferiora, cum illorum Ideæ sibi sint à prima mente, quã Platonici Dei filium, ac mundum intelligibilẽ vocant, impertitæ, et cõmunicatæ.*

Progressa autem fato quodam ad corpus hoc quasi cæcatur, & fit capax; quà tamen retinet adhuc non nihil prioris naturæ, efficiens vocatur. Phantasmata autem nihil ferè aliud præstant, quàm vt mentem quasi consopitam excitent; ita vt ad se redeat: reuertenteque ad sese nostram tunc consequimur felicitatem. Quam sententiam si Simplicius habuit, vt certè videtur habuisse, neque Themistio, neque Auerroi cõcedere debet, vt maiores nugas dixerint. Nam si mens nostra in se perpetuò manet, quo pacto progredi, & cæcari potest? Est ne fortasse diuidua? vt vna parte in se manente altera progrediatur, et vna accerrimè intelligẽte altera somno obruatur? Nihil cogitari potest absurdius. Nam si ridiculi sunt habiti philosophi illi antiquissimi, qui cũ defectionis causam ignorarent, Lunæ corpus ex duabus partibus esse conflatum voluerunt, altera quidẽ lucida, altera autem obscura; quo pacto feras illos, qui de simplici, minimèque corporea forma idem affirmare non verentur? Si autem in se nõ manet, verum ad corpora progressa potest tamen adhibita diligentia adeò sincera reddi, vt omnes illi à corpore quasi impressæ maculæ eluantur, quàm misera, atquè adeò miseranda est ipsius conditio? Nam cũ in aliquo homine multos post annos, multisquè captis laboribus lucẽ suam recuperarit, repentè illo per-

eunte amittet; & ad alium successorem progressa iterum cæcabitur, ac propemodum extinguetur.

cap.29 *Hanc Simplicij sententiam sunt qui Platonis etiam fuisse credant. Alij verò Plotini, Calcidij, Iamblici, Procli sententiam Platonicis dogmatis magis consentaneam arbitrantur. Existimarunt autem illi tot esse humanas mentes, quot sunt homines; verum non prorsus humana corpora formare, atquè animare, sed potius præsentia sua quãdam vitam quasi umbram facere, ex qua, & corpore non homo, sed animal constituatur humanum. In homine enim, vt homo est, non modo vita ista, sed etiam mens ipsa adesse intelligitur. Quare isthæc vita erit tãquã lumẽ, quod aeri inhæret, atq; intimũ est, mens autem tãquã sol, qui aeri illustrato quasi forma adest, non tamen penitus insita. Sunt igitur plures humanæ mentes, sed quemadmodum omnes oculi eodem lumine vtuntur, ita ipsæ eodem lumine illustrantur, ac decorantur, ideis, inquã, à principe illa mente sibi impertitis. Ideas enim Platonici probatiores, tametsi Ammonius aliter senserit, non in Deo collocatas esse crediderunt, cum ideæ multitudinem quãdam præseferant, Deus autem vsquequaquè purus, & simplex sit, nihil duplex, nihil coagmentatum habens, sed in mente, quam corporis expertem, corporumq; ministerio nullo pacto addi-*

ctam ponunt; quæ à Deo ἀμέσως proficiſcitur; idcircoquè ynica eſt, quando à perfecta cauſa plura effecta æqualis perfectionis proficiſci non poſſunt. Appellatur autem à Platonicis tùm filius, tùm ſimulachrum æternum Dei, & mundus intelligentia vigens. Ab hac mente cõmunicantur Ideæ mundi primum animæ, deinde cœleſtium globorum, animabus poſtremò noſtris; quas ideas ſi mortem, vt Plato inquit, cõmentemur, hoc eſt, ſi mentem quaſi ſeiungamus à ſenſibus; vt quaſi ſecum ipſa habitet, ſe ſpectet, atquè intueatur, in ipſa mente interlucentes aſpiciemus; nequè rebus extrinſecus obiectis ad intelligendum egebimus; in quò quidem ſtatu Dijs propemodum pares, atquè beatiſſimi euadimus. Ex quo diuerſa virtutum genera à Plotino ponuntur. Nam primò exemplares virtutes ſunt in diuino illo exemplari, in mente inquam, quæ Idearum plena eſt. Illhìc prudentia nihil aliud eſt, quàm mens ipſa cuncta intelligens: Tẽperantia, ſe ipſam, ac Deum, quantum decet (decet autem immenſum in modum) diligere, & amare: Fortitudo conditione ſua ſatis eſſe cõtentam, nec mutationẽ aut timere, aut expetere. Iuſtitia, perennem legem à Deo poſitam libenter ſeruare. Ex his virtutibus aliæ virtutes in homines profluunt. Remotiores ab illis, ſed nobis propinquiores ſunt, quas Plotinus ciuiles appellat, de qui-

bus nos superiore libro multa diximus. Harum principem prudentiã definimus habitum quẽdã, quo cũcta, quæ agimus, rectè, atq; ex ratione agimus, iustitiam verò cõstantem voluntatem vnicuiq; tribuendi fortitudinẽ dolore, ac metu ex statu suo nõ dimoueri, neq; ab honestatis via declinare, temperantiã, frænare cupiditates, voluptati quasi impetum tollere. His virtutibus si quis erit præditus, et ipse multũ profecerit, et patriæ suæ plurimum prodesse poterit. Quòd si quis humanã cõditionem quòdãmodo aspernatus in solã rerum diuinarũ contemplatione incumbere decreuit, alias sibi, quãquã nomine nõ differentes virtutes cõparare debebit. Tunc enim prudentia erit cogitationẽ omnẽ in rebus diuinis locare, Temperantia, omnia humana pro nihilo putare, Fortitudo, hunc à corpore, et sensibus discessum, et quasi mortẽ nõ pertimescere, neq; altitudine loci illius, quò tendit, deterreri, Iustitia, ab hac semel accepta viuendi lege nõ discedere. Has virtutes purgatorias nominãt. Sequũtur aliæ, quæ iam proximè ad exẽplares illas accedunt, purgati omnino animi virtutes. Hîc prudentiæ est nõ cogitationem ad diuina cõuertere, sed sola nosse, & in illis tãquàm in causis reliqua omnia intueri: Temperantiæ, omnium humanarum cupiditatum, et voluptatum iam esse oblitum: fortitudinis, omnis doloris, ac metus memoriã perdidisse: Iustitiæ

ſocietatem, fædusquè ſanctißimum cum diuina mente facere. Has virtutes qui ſibi comparauit, iam Deus quidam eſt, atquè ad altißimum felicitatis gradum peruenit. Cæterum hæc ſententia Peripateticis probari non poteſt, qui Ariſtotelē mul tis in locis, præſertim duodecimo libro Theologiæ dicentem audiuerunt, varietatem plurium rerum, quæ eadem ſpecie contineantur, à materia duntaxat proficiſci: At mentes noſtræ ſunt à materia ſegregatæ, ergo variæ, multæquè eſſe non poſſunt. Nequè enim Platonici crediderunt, quod nonnulli alij, mentes noſtras ſpecie etiam, nedum numero differre. Nam id perſpicuè falſum eſt. Species enim numeros imitatæ hunc ordinem ſeruant, vt vna ſit altera nobilior, atquè adeò vna tanquàm pars, alteram conſtituat: at id in noſtris mentibus euenire ſi quis dicat, nòn ſit ferendus. Ergo nume ro tantum differre ſunt opinati; quod tamen, cum materia carent, verum eſſe non poteſt. Quòd ſi Ariſtotelis autoritate nō moueantur, interrogemus illos, differant nè forma, an accidente; ſi forma differre reſpondeant, iam nòn numero, ſed ſpeciei differ re erat affirmandum; ſin accidente, eò res redibit, vt naturam ſimplicem, qualis noſtra mens eſt, accidenti ſubſterni poſſe fateri cogantur: quod tamen negant. Adde vix animo concipi poſſe, vt mens

præſentia

præsentia sua alteram in humano corpore vitā, tāquàm vmbram faciat. Sol enim præsentia sua educit ex aeris materia lumen; verùm & ipse corpus est. At mentem non corpoream educere alteram animam ex corpore humano, tamquàm ex materia quî cogitari potest? In hoc enim opere moliendo uis immutans exigitur, quæ rebus tantum corporeis conuenit. Quod si non educere ex materia dicant, sed potius creare, vt nostrorum Theologorum verbo vtar, iniusti sunt, qui menti nostræ tribuant quod solius Dei est.

cap.30. *Alia est reliquarum omnium ineptissima opinio (quam tamen multi Pythagoræ, & Platonis fuisse existimant) certum quemdam esse mentium humanarum numerum immortalium planè, atq; æternarum, & vnam vni homini tamquàm formam accommodari; verum illo homine obeunte, alium querere successorem, quem formet, atquè animet. Ita, si mundus æternus fuit, infinitis propemodum hominibus eamdem animam fuisse coniunctam sequitur; & idcirco omnium fermè rerum cognitione vigere, atquè omnium scientiarum habitibus esse præditam. Quæ omnia ita absurda sunt, vt nihil queat excogitari absurdius. Nam hoc pacto nemo hominum interiret cum interitus fiat ob formæ interitum, sicuti ortus propter præsentiam formæ.*

Is

Quòd si mentes humanæ sunt immortales, & tamen formæ hominum, certè nunquàm homines interibunt. Præterea idem essem ego; atquè ille, quem prius mea mens animauerat. Postremò, ne in re tam perspicua nimis longa ponatur oratio, animæ corpora essent; quòd vno homine pereunte ad querendam aliam materiem proficiscantur; profectio autem omnis, & motus solis corporibus conueniat; quod ab Aristotele primo libro de anima tamquàm argumentum firmissimum aduersus Pythagoram est allatum.

cap. 31. *Iam verò in medium tandem veniat Alexandri opinio; quam nos ita conabimur explicare, vt ab ijs, quibus illa disciplina probatur, non magis apposite dici possit ad persuadendum. Principiò natura illa, qua filios nobis similes procreamus, augemur, & viuimus, qua sentimus, qua sapimus, inuenimus, meminimus, vnica, & simplex anima est, pluribus prædita facultatibus pro materiei in quam incidit, temperamento. Cum enim forma quælibet egregiè affecta materia ex ipsius sinu, et latebris primo quoquè tempore in lucē prodeat, non est profectò cunctandum profiteri animam ipsam suas facultates, & vires ex apparatu materiæ adipisci. Quapropter dicebat Aristoteles non vbiquè audire animal, sed per aures, quoniam ibi tantum erat insitus*

aer ad audiendum accommodatus. Ex his sequitur, animam humanam cum corpore genitam, & ex materia erutam, cum corpore simul corrumpi, et in eandem infinitam materiæ facultatem abire. Sed quãquàm tota anima humana mortalis est, inter facultates tamen ipsius tantum interest, ut si inter se conferantur, altera ob vilitatem, indignitatemquè suam mortalis, altera ob eximiam quandam dignitatem, & immortalium mentium similitudinem immortalis appellari meritò queat. Si quidem & bestiæ nonnullæ sunt, quas, ad viliora animalia respectum habentes, diuinitatis participes solemus nominare. Facultates igitur nutriendi, augendi, procreandi, sentiendi, mouendi sine proprijs & quidem corporeis instrumentis sua munera non obeuntes eo verborũ honore dignæ nõ erant, ut à materia nõ pendere dicerentur, cum organa corporea postulent, aut ĩmortales, et æternæ, cũ sint caduco affixæ corpori. Sola mens, quòd instrumentis nullis utatur, quòd res ĩmortales à sensibus remotißimas cõsideret, materiei et ipsa expers, ĩmortalis, et ipsa appellari potest. Neq; cuiquã mirum videri debet, eandẽ animã nunc instrumento uti, nunc non uti. Potest enim res ista facilè exemplo patefieri. Finge animo Regem opibus, & potentia excellentem, multa administrantem per seruos, tanquàm instrumen-

ta, ſua tamen præſtantiſsima officia per ſeipſum obeuntem; naturam animæ noſtræ eris ferè aſſequutus. Facultas igitur intelligendi inſtrumento non addicta eum fermè locum in ordine rerum intelligibilium obtinet, quem materia prima in rebus naturalibus. Nihil enim aliud profectò mens capax eſt, vt apertè dicebat Ariſtoteles, quàm ſolitaria, & ſimplex facultas; eademque ratione cognoſcitur, proportione ſcilicet, & comparatione, qua materies primo phyſico eſt inueſtigata. Quòd ſi habitus, & ſpecies admittit, quod ſinceræ facultati denegatum eſt; id propterea euenit, quòd pars quædam animæ totius eſt, ipſique animæ innititur, vt ſpecies queat recipere. Atqui veluti materia prima, cum effecta eſt aqua, vel ignis, actu conſiſtit, & per ſe ſuis fungitur muneribus, ſic mens cùm formata eſt phantaſmatum ſpeciebus, iam erumpit in actum, & per ſe ipſa intelligit: Ac veluti materiæ facultas non perditur aduentante forma, ſed perficitur, ſic facultas hæc, quã mentem capacem dicimus, incolumis, & inuiolata remanens per ſuſceptionem ſpecierum ſuam conſequitur perfectionem. Euadit aut felix tùm virtutibus, prudentiaq́; tùm ſcientijs, & ſapientia comparata; qua quidem ſapientia nihil diuinius, nihil optabilius reperiri poſſe Alexander putat. Suſcipit igitur mens noſtra ſpecies rerũ

Nec

Nec tamen si species recipit, continuò sequitur, vt etiam conseruet: quinimò hoc sibi negocium phantasia suscipit, in qua uerè sunt rerum animaduersarum impressa, & obsignata vestigia. Verum hæc vestigia cum materiem redoleant, & obtineant, quomodo in mentem capacem à materia non pendentem agent, si vis conficiens patiente nobilior statuenda est? An natura aliqua præstãtissimæ mentis est inducenda, quæ ab omni concretione materiei segregata, & intelligentia per se vigens reliqua etiam, vt à societate materiæ liberentur, fiantquè apta ad intelligendum, præstat? An princeps ille Deus efficientia quadam præpotente cunctas res illustrat, idcircoquè rectè lumini comparatur? Si igitur ita sentit Alexander, vt sanè videtur sentire, cur Alexandrei Simplicio, & Auerroi æqui esse non debeant, planè non video. Nam si illi rem commentitiam de mentis natura differentes attulerunt, Alexandri quoquè sententiam non esse verißimam ostendemus. Primum ita perspicua sunt Aristotelis verba vbiquè mentem nostram immortalem esse, & à caduco hoc corpore separari posse clamantis; vt quãquàm vera sit illorum opinio, nullo tamen pacto tueri se Aristotelis sententiam iactare poßint. Volunt autem ita vim afferre animis nostris, vt quæ nomina euidenter Aristoteles

accipit propriè, ut immortale, à materiei societate liberum, & sexcenta huiusmodi, nos impropriè accipi existimemus. Sed ipsam per se opinionem expendamus. Dicunt facultates omnes ex certa quadam materiei temperatione prouenire, & rectè dicunt. Unde igitur proueniet vis intelligens, cum proprio instrumento careat? At enim vniuersum corpus est illi materies. Ita vis intelligendi ignobilior erit, quàm videndi, audiendi, olfaciendi, cum hæ facultates non modò vniuersi corporis sed etiam propriã cuiusdam partis temperationem requirant, ut ex materia extundi poßint; menti autem satis sit confusa quædam materies. Quod non minimum est absurdum. Ergo sibi ipsis constare non poßunt. Illud verò, quod de mente efficiente afferunt planè portentum est. Aut enim istud lumen est accidẽs, aut substantia: si accidens, quomodo ei conuenient conditiones illæ, substantia actu existens, & seipsam intelligens, quæ illi ab Aristotele attribuuntur? quomodo ἀμέσως à Deo proficiscitur? Lumen enim à Sole prouenit, qui corpus est: At à Deo accidens vllum prouenire non potest. Sin autem substantia est, aut eædem quæstiones orientur, atquè de mente capace, aut Deus erit. Sic non erit animæ nostræ pars, ut inquit Aristoteles: sic erunt species rerum vniuersales extrà animam. Nihil

enim vetat, quominus Deus extra animam illustret res sensiles, & efficiat, conseruetquè vniuersales. Quòd si mens nostra est, quæ formas in materiæ sordibus iacentes extollit, ac puras reddit, ex corporeis efficit incorporeas, ex caducis immortales, & sempiternas, multò magis erit ipsa à materiæ concretione segregata, corpori non affixa, immortalis: Si corpori tùm intelligendo, tùm appetendo repugnat (nam neque ijs, quæ sensus, & phantasia dictat, fidem habet, vt in rerum diuinarum contemplatione apparet, neque cupiditati vult obedire, sed resistit, ac pugnat) quo pacto à corpore originem ducat? Ingrata enim planè esset, atquè impia, si parenti suo morem gerere grauaretur. Nunc autem, quæ capitaliores, vt ita dixerim, inimicitias cum corpore, cum cupiditate gerit, trahit omnes homines in sui admirationem, & amorem. Si à naturæ insitum gerit hoc immortalitatis desiderium, quod omnium nationum consensus declarat, quo pacto deludetur, temereque appetijsse censeri poterit? Si seipsam, ac Deum intelligit, qui immensum quiddam est, quomodo corporis angustis sanè finibus concludetur? Breuissimè hæc à me argumenta exponuntur, quoniam à multis & Peripateticis, & Platonicis vberrimè sunt explicata, timemusquè ne libri magnitudo nimis excrescat.

Omnia, quæ ad hanc de hominis felicitate obscurissimam, maximique in Philosophia ponderis quæstionem explicandam faciebant, persequuti sumus. Nam & illius naturam definitione euoluimus, & partes diligenti inuestigatione inuenimus, & à quibus causis penderent, ostendimus, probatiorum etiam philosophorum ea de re sententijs examinatis. Eos autem, qui hæc nostra legere non grauabuntur, vehementer oratos velim, vt si cui rei occurrent, quam non probent (multis autem occursuros puto) faueant potius industriæ, ac diligentiæ, quam summam in his libris adhibuimus, quàm ingenij tarditatem, atque infirmitatem acrius sibi esse castigandam arbitrentur. Quod si à te quoque Pie quarte expectem, non frustrà, opinor, expectem. Illius enim personam abs te substineri memoria tenes, cuius proprium est, hominum spectare potius voluntates, quàm facta.

FINIS.

Errata sic corrigito.

pagin. 31	conſpectu	in conſpectu
69	mitarii	mitari
12	*φρονησις* à Latinis	*φρονησις* à Græcis
78	regnia prudentia	regina prudentia
87	multoquè perfectione,	multoquè perfectiore
94	agis mconuenire	magis conuenire
128	mediſus	medicus
133	honecta	honeſta
138	naturæ	natura
141	interuentio	interuentu
146	aſſentiantur	aſſentiatur
148	ſtudio	omni ſtudio
	ſapientium	ſapientiam
149	vtemur	vtetur
150	felicitatem	ad felicitatem
155	inſtruenda	inſtruendo
161	plurimumquè facere	plurimiquè facere
165	in infiniram	in infinitum
170	ſolitudine	ſolicitudine
173	longè in mora	longè minora
	verique vigilantis	vereque vigilantis
177	AEdipi	Oedipi
	corporei naturæ	corporei natura
	facultas autem	facultas aurem
184	logicæquè facultate	logicaquè facultate
196	de inſcriptio capitis	de inſcriptione capitis
	incorpora habitare	in corpore habitare
198	κετριωπαθειας	μετριωπαθειας
203	cognitio ſecundo	cognito ſecundo
215	virtutum officio	virtutum officia

Reliqua minoris ponderis æquitati tuæ permiſimus.

FLAMINII

NOBILII DE VERA, ET FALSA VOLVPTATE

LIBRI DVO.

AD FRANCISCVM MEDICEM FLORENTINORVM, ET SENENSIVM PRINCIPEM.

FRANCISCO MEDICI FLORENTINORVM, ET SENENSIVM PRINCIPI.

Flaminius Nobilius. S. D.

QVOD illi, qui ſoluendo non ſunt, nequè in temporis interuallo ſpem habent, facere conſueuerunt, vt bonorum ſuorum poſſeßione creditoribus cedant; idem mihi Princeps Ampliſsime faciundum video; vt cum nullam multorum ſeculorum Principis parentis tui erga me meritorum partem referenda gratia conſequi vnquàm me poſſe ſperem, omnia mea, mequè ipſum, & illi, & tibi, qui ſuus hæres es, neceſſariò tradam, atq; addicam. Hoc inter meum, ac decoctorum factum intererit; quòd illi fortunarum ſuarum alios fieri dominos moleſtißimè ferunt, nequè interea creditores ſatis ſibi eſſe factum putant: ego verò eximia patris tui virtute captus, quam tu pulcherrimè imitaris, libentißimè me vobis dedo; neq; vos non ſatis precij ob collata in me beneficia, vobis à me perſolutum iri conqueramini pertimeſco, qui benefactorum veſtrorum non aliam vobis proponere mercedem ſoletis quàm laudem, decus, honeſtatem. Cum igitur apud me eſſent libri duo de vera, & falſa voluptate proximè præte

rita æstate conscripti, quod tempus nostri ordinis hominibus vacuum, ac solutum est, eosquè vobis deberi intelligerem, ad te deferendos indicaui, cuius ætati, quæ in illis tractantur, videntur quodãmodo magis conuenire; quiquè nihil antiquius habere ostendisti, quàm excolere optimis disciplinis animum. Non tam enim imperio, & opibus, quàm rerũ maximarum cognitione excellere verè regium censuisti. Itaquè, & antea apud Italos, & nunc in ista Maximi Regis aula, id est in pulcherrimo totius orbis theatro ea virtutis indicia præbuisti; vt nemo dubitet Principatu isto tuo nihil apud posteros admirabilius fore. Vale, & his meis erga te obseruantissimi clientis officijs, quando maiora præstare non possum, ne offendaris.

QVÆ DVOBVS DE VERA, ET FALSA VOLVPTATE LIBRIS CONTINENTVR.

OMnis hæc de vera, & falsa voluptate queſtio ſatis cōmodè duobus libris videtur explicata. Nam cum ea ſit ingenii noſtri conditio: vt primò rerum quaſi vmbram videat, deindè ad vim, & naturam cognoſcendam accedat; idcircoquè probabilibus rationibus erudiri debeat, antequàm neceſſariis, & ex rei natura ductis argumentis ſcientiam conſequi poſſit; primo libro Bartholomæus Riccius, & Flaminius Nobilius apud Vincentium Madium loquentes inducuntur, ac de voluptate probabiliter disputantes; ſecundo autem libro Madius ipſe huius rei certam, quantum ab autore præſtari potuit, ſcientiam tradit. Riccius multis rationibus, multis exemplis, multis naturæ teſtimoniis probat, longiſſimè à boni natura abeſſe uoluptatem. Contrà Nobilius multas, & ipſe cauſas affert, quamobrem voluptatem ſtatuere ſummum bonum oporteat. Argumenta Ricii hæc ſunt. Quòd voluptas non reddat hominem bonum, ſed improbū potius, ac ſceleſtum, Quòd ſit proprium, peculiareque bruto-

rum animantium bonum,

Quòd principis hominis vita, ex qua de reliquis hominibus est iudicandum, voluptates omnes reiiciat, & expellat,

Quod à voluptatę maximi dolores, & grauissimi morbi proficiscantur.

Idcirco voluptatem nullo pacto hominis bonum esse statuendam.

Exempla autem ex Persarum regno, ex Romano Imperio, ex multis illustribus viris petuntur.

Naturam etiam de hac re tacitam indicare ostenditur; quòd pueri præ discendi studio omnes voluptates contemnāt: quòd in voluptatibus capiēdis lucem fugiamus, cuius tamen lucis animus noster naturà sit amicissimus; quòd omnes ferè maximo in illos odio incendamur, qui voluptariam viuendi rationem delegerūt. Hinc labor, industria, vigilantia, assiduitas commendantur. Præcipuè autem tenera ætate in bonis artibus esse laborandum concluditur. Ex altera parte rationes huiusmodi à Nobilio pro voluptate afferuntur.

Quòd voluptas notioni felicitatis maximè coniuncta, atquè intima sit.

Quòd dolor omnis, sed meherclè etiam labor sit malum, ac fugiendum, contra-

riorum autem contraria ſoleant eſſe con ſequentia.

Quòd ſenſus, qui nobis à natura vtiliter ſunt tributi, in voluptatem mirificè pro pendeant.

Quòd ex honeſtis actionibus, et contempla tione maxima voluptas hauriatur.

Sũmum quoddam bonum eſſe cenſendam voluptatem. Dum autem hæ rationes explicantur, et confirmantur multa interim ex Ricii argumentis refelluntur. Atquè hæc ſunt, quæ continentur primo libro.

In ſecundo autem Vincentius Madius, cum, non modò Nobilius ſed etiam Maleguttius, & Rugerius, qui duo noui auditores acceſſerant, multa de illo quererent, totum hunc locum cumulatiſsimè explicare aggreſſus à voluptatis definitione initium ſumit; illiusquè partes explicat; & multas dubitationum nubeculas diſiicit.

Hoc iacto fundamento, pertineat ne voluptas ad ſenſum, & mentẽ, an potius ad ap petitum, & voluntatem diſquirit,

Conſiſtat in perceptione, quam latini rectam, vel in altera potius, quam reflexam nominant:

De dolore, & cauſis doloris, & quomodo in mente, quomodo in ſenſibus locum ha

FLAMINII NOBILII DE VERA, ET FALSA VOLVPTATE

LIBER PRIMVS.

SI NATVRAE nostrae excellentem praestantiam satis cognitam, atquè perspectã haberemus, vix fieri vnquã posset, vt in vitae genere deligendo erraremus, ac nõ semper optimam, laudatissimamquè viuendi rationem sequeremur. Id multis quidem ex rebus vt longè non abieris, intelligi potest Quis ita sit aduersus vocem veritatis agrestis, vt sinoscat intelligentia, ac mente se Dijs Immortalibus esse persimilem, caeterisquè animantibus longè prestantiorem, idcircoquè illam omni studio, ac dilligentia esse excolendã: addicat se totum opibus, ac diuitijs acquirendis? omnesquè suas eò referat cogitationes? cum illae quidẽ

ad corporis potius cultum pertineant, & ad animæ illius custodiam, qua nutrimur, & crescimus, quæ infima, et vilißima animæ nostræ pars est, sint comparandæ? Quis propriam, germanam, maximã, maximèq; diuturnam animo percipi voluptatem, dum ex virtute agimus, atquè in contemplatione versamur, sibi persuadens, voluptates illas, quæ sensu capiuntur, vehementius amplexetur? quæ sæpè doloris plenæ sunt; & semper bestijs etiam cõmunes? Nunc verò cum Endymionis quasi obdormientes somnum nos ipsos nunquã spectemus; & naturæ lumen à malæ consuetudinis corruptela, tanquã ignis interclusus extinguatur: mirandum non est, si maxima sequatur erratio in vita, consectemurq; plerumquè non modò ullam expressam, eminentemquè effigiem, sed ne adumbratam quidem imaginem veritatis. Ex hoc somno, qui quidem morti simillimus est, sola Philosophia nos potest excitare, quæ nos ipsos nobis notos reddit, admonetq; continenter, quid natura nostra postulet, quid recuset; quo pacto vitia expellamus, & sensus rationi obedientes præbeamus; quo itinere perueniamus ad felicitatem. In qua diuina, cælestiquè scientia cum omnia, quæ traduntur, frugifera sunt, atq; fructuosa; tum nihil hominum vitæ vtilius, quàm consideratio, atquè cognitio voluptatis. Huius enim pa-

tiundæ cupiditas, cum nescitur vbi, aut qualis sit, omnium ferè malorum fons est, & origo. Quòd si natura, & vis ipsius benè perciperetur; nullis fortasse stimulis ad virtutem, honestatemq́ sequēdam vehementius incitaremur, quàm desiderio volupta ptis. Nam quemadmodum dulcendo illa, qua sensus perfusi, ac deliniti mouentur minimè raro homines de statu deijcit, planèquè efficit, vt non sint homines; sic voluptate illa, & gaudio, quo mens suis muneribus, officijsquè optimè functa afficitur, nihil fortasse optabilius, nihil diuinius excogitari potest.

Accuratè autem quondam ab homine omnium sapientissimo, atq́ doctissimo, totum hunc locum memini esse explicatum, ac patefactam veritatē, cum antea non nihil esset dialecticè, ac probabiliter disputatum. Cuius sermonis memoriam, si dum eam viuā teneo, literis cōmendans custodire, atq́ immortalē reddere conarer, non mediocre me beneficium honestatis, ac sapientiæ studiosis allaturum existimaui. Id si erit, præclarè mecum putabo agi, & satis amplam mihi meorum laborū tribui mercedem. Nam cum de omnibus hominibus benè mereri pulchrum, atq́ iucundum est, tùm verò ex insigni aliquo ijs collato beneficio, qui tibi probati sint, quosquè singulari quodam amore prosequaris incredibile ad animum tuum affluere gaudium solet. Mihi au-

tem summopere placere, probatosq; esse eos, qui menti excolendæ se dedant, studiorum similitudo declarat, hæc vero quæ tradam, fore ipsis utilissima, si studium, atque aures adhibere non grauabuntur, summa illius, à quo accepi, sapientia fretus audeo affirmare.

Cum igitur Ferrariæ essem, ut Philosophiæ studiis operam darem, & Vincentium Madium Brixianum assiduè audirem, maxima hominis doctrina, incredibiliq; scientiæ copia, ac varietate, eximia probitate, humanissimis moribus ita sum captus, ut tum denique vitam mihi iucundam putarem, cum illius hærerem lateri, aliquidq; ex eo vel serio, vel ioco dictum excipere liceret. Euenit autem Prid. Kal: Ian: cum ob natalem Domini nostri diem Gymnasia silerent, ut ego ad illum salutandi causa accedens, cum eo colloquentes reperirem Bartolomeum Riccium virum optimum, ac de bonis literis optimè meritum, & Siluium Antonianum, tum quidem primum ex pueris excedentem, sed ea indole, eaq; ingenij vi, ac gloria præditum, ut omnibus artibus, quibus ætas puerilis infici debet, egregiè institutus, & iam scribere, quæ probarentur, posset, & magnum numerum optimorum versuum de maximis rebus ex tempore diceret. Tum post prima illa, quæ in congressu solemus, cũ apud ignem omnes assedissemus,

vere, atque ex animo Siluio sum gratulatus, quem hesterna die coram Amplissimis Cardinal: Hippolito Estensi, & Carolo Guisio Regis Gallorum ad Pontificem legato, & sapientissimo Ferrariensium Duce Hercule, regijsque illius filijs, Alphonso, & Aloisio de Pace, quod illi ab Hippolito propositum argumentum fuerat, eo modo dicētem audiueram, vt opinionem, quam maximam de eo conceperam, plane vinceret, atque superaret. Tum Riccius qui Siluium & cōmendatione Herculis Ducis, & praeclara Adolescentis indole adductus, filij loco amabat, propriamque illius curam gerebat, manantibus propemodum prae gaudio lachrimis (nunquā enim teneriorem, atque in amando ardentiorem hominem noui) hunc sermonem intulit. Natum sibi illum ad Musas, & Apollinem visum semper fuisse, nullamq; esse tam eximiam, atq; praeclarā doctrinae, & eruditionis laudem, ad quā ipse peruenturus non esset, ingenio, & memoria omnibus hominibus, quos vnquā cognouisset, excellens, nactus praeterea ex Herculis optimi, atq; omnibus rebus praecellentissimi principis liberalitate commoditates omnes, vt quieto, tranquilloque animo literarum studijs dare operam posset: Pergeret modo, eandemque viam non modo constanter, sed etiam alacriter insisteret; nec auocaretur voluptate, aut labore deterreretur.

Hoc enim, vt magnus vir dixit, omnia nos bona à Dijs Immortalibus quasi mercari, atquè emere: voluptatem autem dulci illo, atquè blando aspectu nos ad se se amplectendam allicientem, omnium postea malorum causam, & originem esse. Nihil aliud Cyrcis poculo, nihil Syrenum cantu significari. Hæc, inquit, amica sensibus, quòd ex illis ortum ducit, gustui præsertim, atquè tactui, illos etiam in homine regnare vult, atq; ita vult, vt, nisi mentem, & intelligentiam tanquã verum, legitimumq; regem, regno expulsam è medio sustulerit, atquè extinxerit, nihil actum putet, & in eo vim omnem, potestatemquè suam ostendat. Firmissimis rationibus summi philosophi probant, illustribus exemplis historia confirmat, natura ipsa non obscuris vocibus testatur, longissimè à boni conditione abesse voluptatem. Rationes quidem si desiderentur; verissimæ, quæq; nullo pacto refelli queant, ab Heroe illo nostro Platone sunt allatæ. Ipsius enim est hoc argumentum. Quod hominis bonum est, id ipsum omninò hominem bonum reddat oportet. At vbi se se animus cupiditate deuinxit mala, voluptatiquè cõstringendum dedit, tantum abest, vt boni euadamus, vt omnia potius tunc facinora, omnia scelera se se proripiant, atquè proijciant; quî igitur bona, aut quî potius non deterrima, atq; exitiabilis censeri voluptas

potest? Nam quemadmodum ignis omnium corporũ putatur esse calidißimus, propterea quòd reliqua ab ipso concalescunt, ita voluptas, cum ab ea omnia ferè mala proficiscantur, maius reliquis, vt Architæ Tarentino placebat, ac perniciosius malum meritò statuetur. Adde cuiusq; naturæ proprium, & peculiare bonum esse ab alijs omnibus seiunctum, ac dispertitum. Quare, si ferarum est voluptatem ardenti studio persequi, vt certe videmus esse, hominum consilia alium finem, aliud, longèquè præstantius bonum spectare debebunt. Quòd si fortasse bono, quod nobis proprium sit, caremus, et alienum est adsciscendum; cur belluarum: potius, quàm Deorum immortalium nobis optemus bonum; quibus mente, & intelligentia similes, propèq; pares sumus? In Deorum quidem felicißimam, beatißimamq; vitam voluptas tamen non cadit. Inepta enim, planèquè ridicula Epicuri ratio est; qui cum felices illos non iudicare minimè posset, nullamquè sine voluptate felicitatem, aut sine corpore voluptatem esse opinaretur; si non corpus, & sanguinem, at certè quasi corpus, & quasi sanguinem illis etiã affingere non est veritus. Alias afferrem aduersus voluptatem rationes (mirabiliter enim tuæ gloriæ Silui faueo, cui hæc vna officere potest) si tempus posceret, ac non ineptæ cuiusdam loquacitatis crimẽ

Hoc enim, vt magnus vir dixit, omnia nos bona à Dijs Immortalibus quasi mercari, atquè emere: voluptatem autem dulci illo, atquè blando aspectu nos ad se se amplectendam allicientem, omnium postea malorum causam, & originem esse. Nihil aliud Cyrcis poculo, nihil Syrenum cantu significari. Hæc, inquit, amica sensibus, quòd ex illis ortum ducit, gustui præsertim, atquè tactui, illos etiam in homine regnare vult, atq; ita vult, vt, nisi mentem, & intelligentiam tanquā verum, legitimumq; regem, regno expulsam è medio sustulerit, atquè extinxerit, nihil actum putet, & in eo vim omnem, potestatemquè suam ostendat. Firmissimis rationibus summi philosophi probant, illustribus exemplis historia confirmat, natura ipsa non obscuris vocibus testatur, longissimè à boni conditione abesse voluptatem. Rationes quidem si desiderentur; verissimæ, quæq; nullo pacto refelli queant, ab Heroe illo nostro Platone sunt allatæ. Ipsius enim est hoc argumentum. Quod hominis bonum est, id ipsum omninò hominem bonum reddat oportet. At vbi se se animus cupiditate deuinxit mala, voluptatiquè cōstringendum dedit, tantum abest, vt boni euadamus, vt omnia potius tunc facinora, omnia scelera se se proripiant, atquè proijciant; quì igitur bona, aut quì potius non deterrima, atq; exitiabilis censeri voluptas

poteſt? Nam quemadmodum ignis omnium corporũ putatur eſſe calidiſsimus, propterea quòd reliqua ab ipſo concaleſcunt, ita voluptas, cum ab ea omnia ferè mala proficiſcantur, maius reliquis, vt Architæ Tarentino placebat, ac pernicioſius malum meritò ſtatuetur. Adde cuiuſq; naturæ proprium, & peculiare bonum eſſe ab alijs omnibus ſeiunctum, ac diſpertitum. Quare, ſi ferarum eſt voluptatem ardenti ſtudio perſequi, vt certe videmus eſſe, hominum conſilia alium finem, aliud, longèquè præſtantius bonum ſpectare debebunt. Quòd ſi fortaſſe bono, quod nobis proprium ſit, caremus, et alienum eſt adſciſcendum; curbelluarum: potius, quàm Deorum immortalium nobis optemus bonum; quibus mente, & intelligentia ſimiles, propèq; pares ſumus? In Deorum quidem feliciſsimam, beatiſsimamq; vitam voluptas tamen non cadit. Inepta enim, planèquè ridicula Epicuri ratio eſt; qui cum felices illos non iudicare minimè poſſet, nullamquè ſine voluptate felicitatem, aut ſine corpore voluptatem eſſe opinaretur; ſi non corpus, & ſanguinem, at certè quaſi corpus, & quaſi ſanguinem illis etiã affingere non eſt veritus. Alias afferrem aduerſus voluptatem rationes (mirabiliter enim tuæ gloriæ Silui faueo, cui hæc vna officere poteſt) ſi tempus poſceret, ac non ineptæ cuiuſdam loquacitatis crimẽ

consopitum. Grauissima, & sapientissima T. Manlij Torquati delatum sibi Consulatum ob valetudinem oculorum recusantis vox fuit, non rectè ciuium capita, atq; fortunas ei committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur. Eiusdem principis viri domus, & aures omnibus rumoribus, nuncijs, querelis, suorum præceptis, atquè monitis dies, & noctes patere debent; quod à se præstari princeps aliquando Senatus M. Tullius gloriabatur. Sed fortasse Principatus iste contemnetur à multis, qui Principem tanquam administrum, ac potius seruum eorũ, quos regit, putabunt esse, cum illis omnes cõparet cõmoditates, ipse omnium expers; priuatamquè vitam multò feliciorem, magisq; expetendam existimabunt. Qua tamen in re longè animi falluntur. Nam quemadmodum genus hominum, quod reliquis omnibus animãtibus præest, idcirco nobilitate, ac perfectione illis excellere meritò censetur; quemadmodum cœlestes illæ, beatæquè mentes, propterea quòd nos regunt, atquè gubernant, longè meliore loco, atquè conditione sunt, quàm nos, qui regimur ita inter homines ipsos, eorum qui principatum, imperiumq; obtinent, qui ad Reipub. gubernacula sedent, modò sese dignos eo dignitatis gradu præbeant, status optimus, ratioq; vitæ maximè expetenda iudicari debet. Vel in apibus ipsis, tantulis animalibus,

Ll

intueri licet earum Regem quadam naturæ perfectione præstare cæteris. Ergo si primi hominis conditio optima est; ea autem voluptates omnes reijcit, & expellit, certè in voluptate bonum hominis consistere non potest. Accedit & illud, qui voluptatibus vehementer deditus sit, eum in multos persæpè dolores incurrere; à quibus eò magis opprimitur, quò mollius, ac delicatius viuere consueuerat. Nam sicuti brutis animantibus, aut escam apponentes, aut fœminæ vocem imitantes insidias facimus; ita qui palato, ac libidini seruiunt, facilè incidunt in fraudem; plurimisq́, ac maximis periculis sunt expositi: persæpè etiã, postquã patria abligurierunt bona, atque omnes facultates dißipauerunt, ad inopiam redacti, & ab omnibus ludibrio habiti, miserrimam vitam degunt. Præclarus certè Imperator ille, qui clamabat, aut Cæsarem, aut frugi hominem esse oportere, egestate aliquandò se laborare sensit, ac doluit. Non rarò etiam, vel potius omninò semper, istiusmodi homines ita eneruatum habent corpus, atque imbecillum, vt maximis doloribus, morbisque grauißimis crucientur; nec ad senectutem ferè perueniant, aut si perueniunt, plenißimam illam sentiant molestiarum. Quid? dum isti ad voluptatem ardenti, inflammatoq́, studio feruntur, non ne longius semper eam vides recedere, propiusque mulierculæ

cuiusdam more ad eos accedere; qui non sequuntur, negligunt, contemnunt? Etenim isti, cum naturæ desiderio non expectato, sed recordatione tantũ suauitatis, quã aliquandò percepe unt, incitati cibum, ac potum sumunt; vix vllam præ ijs capiunt voluptatem: qui fame, ac siti, tanquàm suauißimo, vti re uera est, condimento vtuntur. Quapropter illos omnium rerum satietas, ac fastidium ita capit, vt hinc varia, preciosaq; vina, illhinc niuem, aliunde salsamenta, summo labore, quẽ tamen æquè ac mortem fugiebant, conquirere cogantur. Proinde non iniuria gloriabatur Agesilaus, Persarum quidem Regi, quamuis magnus appellaretur, mollitie interim, ac luxu planè perdito, si vellet absquè dolore viuere, è terræ finibus esse voluptatis illecebras petendas, & accersendas; se verò, quòd laboris patiens esset, quòd famem, sitimq; expectaret, in medijs versari voluptatibus; suauißimũ sibi omnẽ cibũ, ac potũ esse; placatißimã à somno quietẽ afferri; nunquã esse Deos Immortales accusandos, quòd aliquãdò maximos calores, aliquãdo maxima frigora sentiremus. Posse enim se vtrumq; facillimè perferre. Verè etiã apud Luciliũ verè sapiens Lelius dicebat.

„ O Publi, ò gurges, Galloni es homo miser, inquit,
„ Cenasti in vita nunquã bene, quũ omnia in isto
„ Consumis, squilla, atq; acipensere cum decumano.

Quantum autem mœroris afferre arbitramur, vel maximis vndiq; voluptatibus ad nos affluentibus, illabentibusquè conscientiam segniter, ac socorditer actæ vitæ? Quantam esse vim pœnitendi? Præclarè Demosthenes, cum Laidis oraret noctem, illaquè magnam admodum peteret mercedem, ad se rediens non, inquit, tanti emo pœnitere. Quid multa? sume voluptatem, quam maximam iudices in rebus humanis; eam non simplicem, atquè sinceram, sed perpetuò dolori annexam reperies. Quid autem iucundius, vt est in Epigrammate Deliaco, quàm re amata potiri? Quàm verè tamen status, atquè conditio vitæ huiusmodi à suauißimo, doctißimoquè Poeta planè misera appellatur?

,, Etenim potiundi tempore in ipso
,, Fluctuat in certis erroribus ardor amantum;
,, Nec cõstat, quid primũ oculis, manibusq; fruãtur:
,, Quod petiere, premunt, arctè, faciuntq; dolorem
,, Corporis; & dentes illidunt sæpe labellis;
,, Osculaq; affigunt, quia non est pura voluptas;
,, Et stimuli subsunt, qui instigant lædere id ipsum
,, Quodcunq; est, rabies inde illi germinat vrgens.

Quàm verò præclara sunt, quæ paucis interiectis sequuntur? Libet enim tentare, an versus illos memoria teneam; & si procedet, benè quidem erit; sin minus; ætati, quæ, vt videtis, septuagenaria est, vitio vertetis.

,, *Adde quod absumunt vires, pereuntq́ labore.*
,, *Adde quod alterius sub nutu degitur ætas,*
,, *Labitur interea res, & vadimonia fiunt;*
,, *Languent officia, atq́ ægrotat fama vacillans;*
,, *Vnguenta, & pulchra in pedibus sicyonia rident;*
,, *Scilicet, & grandes viridi cum luce smaragdi*
,, *Auro includuntur, teriturq́ thalaßina vestis*
,, *Aßiduè, & Veneris sudorem exercita potat;*
,, *Et bene parta patrum fiunt anademata mitræ;*
,, *Interdum in pallam, et qualos, et iacchia vertũt.*
,, *Eximia veste, & victu, conuiuia, ludi,*
,, *Pocula crebra, vnguenta, coronæ, serta parantur*
,, *Ne quicquam: quoniam medio de fonte leporum*
,, *Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat*
,, *Aut cum conscius ipse animus se forte remordet,*
,, *Desidio se agere ætatem, lustrisq́ perire,*
,, *Aut quod in ambiguo verbum iaculata reliquit,*
,, *Quod cupido affixum cordi viuescit, vt ignis,*
,, *Aut nimium iactare oculos, alium ve tueri*
,, *Quòd putat, in vultuq́ videt vestigia risus.*
,, *Atq́ in amore mala hæc proprio, summèq́ secũdo*
,, *Inueniuntur; in aduerso verò, atq́ inopi sunt,*
,, *Prendere quæ poßis oculorum lumine aperto,*
,, *Innumerabilia.*

Ergo voluptates illæ, quas omnium maximas vulgus iudicat, antequàm capiantur, insatiabili nos tor

quent cupiditate; ex quo animum illis emācipatum vasi perforato similem dicunt esse Architas, & Plato; dum capiuntur, nullam afferunt quietem, nullam tranquillitatem, quod boni maximè proprium est, sed ita potius nos commouent, atq; perturbant, ita de statu deijciunt, vt quemadmodum diuinus vir Democritus dicere solebat, morbo illo teterrimo, quem comitialem vocant, correpti videamur; paulò post innumerabiles, atq; ingentes molestias pariunt. Tot igitur, ac tantis rationibus conuictam voluptatem, tanquam hominum pestem quasi exilio mulctemus, & à nobis omninò quàm longissime repellamus. Nec verò abundant quidem rationes, desunt autem exempla, quibus eadem causa confirmetur. Nam præter illa, quæ, vt rationes confirmaremus, attulimus, adhuc innumerabilia afferri possunt. Quis enī plurima, maximaq; hominibus à voluptate illata detrimenta non nouit? Quid Antonij, Quid Anibalis omnem dignitatem, quam erant amplißimam consequuti, conuellit? Voluptas. Quid Persarum opulentißimum, ac potentißimum Regnum funditus euertit? voluptas. Nam si illi traditam à Cyro Maiore disciplinam seueritatis, laborisque plenam retinuissent, aut ipsos aggredi non esset ausus Alexander, aut certe pretium ob temeritatem tulisset. Quid verò, vt alia nunc ve-

tera exempla ommittam, Populi Romani Imperium, Custodiam gentium, Humani generis lumen, atquè ornamentum perdidit, atquè deleuit, nisi illa eadem voluptas? Obscœnæ, inquam, & monstruosæ mollitudini tantum, atque libidini indulgentium Cæsarum deleuerunt. Quapropter verißimè à poeta valde bono dictum fuit.

,, *Otium Catulle tibi molestum est;*
,, *Otio exultas, nimiumq; gestis:*
,, *Otium, & reges prius, & beatas*
perdidit vrbes.

Quòd si recentia exempla, quòd nobis propinquiora quoddãmodò sint, magis nos afficiunt, cõmouentq;, Cosmus, & Laurentius ex Medicea Familia patrum nostrorum memoria, cum à Reipub. cura, & procuratione nullum vnquã aut cõmodum, aut otiũ eos abstraheret, nõ voluptas abduceret, non labor auocaret, non retardaret somnus, habitu, incessu, sermone priuatorũ ciuium speciẽ præseferẽtes, sine vlla tamen controuersia principem locum in Florentina ciuitate ita tenebant, vt ex illorum consilio, atquè voluntate vniuersa Respub. penderet. Petrus verò Laurentij Filius nullo insigni vitio, multis etiam virtutibus præditus, & Aui, & Patris recordatione imprimis commendatus, tamen cum rarò consilijs, ac negotijs publicis interesset,

atq; amoribus ſemper vacaret, ſe ſe idoneum præbuit, quem aduerſarij non modò Principatu, ſed etiã Patria priuare, & ſperarent, & poſſent. Hunc nõ imitatus Coſmus, qui nunc Florentinis imperat, ſed cæteros potius, quos recenſui ex Medicea familia, mentem ſemper, tanquàm arcum, intentam habet, contemptisq; omnibus voluptatibus ita Reipub. dat operam, vt nullam ferè ſuarum cogitationum partem aliò deriuet. Itaquè tempeſtates omnes quaſi è ſpecula quadam proſpiciens, eas à ſe, atquè populis ſuis arcet, ac propulſat; resquè ſemper ex ſententia fluunt; vt iam ſplendore nominis ſui compleat, atq; illuſtret orbem terrarum. Ecquid verò cauſæ putamus eſſe, cur in tot bellorum incendijs in hac tamen Ducis noſtri ditione omnia pacata, tranquilla, ſecuritatisq; plena ſint, niſi ipſius vigilantiam, quam videmus, et admiramur? Habet autẽ, quẽ ſequatur, Alphonſum Patrẽ ſuum, induſtriæ, diligentiæ, tolerantiæ exemplum; cuius non modò nomen, ſed etiã laudes iam refert Alphonſus meus, et altiſſimo quodam animo à natura præditus, & domeſticis exemplis incenſus, & non nihil fortaſſe meis monitis, atq; præceptis confirmatus; de quo, vt principia ſe ſe dant, augurari libet, gloriam, ac decus noſtræ ætatis fore. Sed exemplorum aut hoc ſatis eſt, aut quemadmodum de teſtibus iudex ille dicere ſolitus erat,

neſcio

nescio quid satis sit. Age vero nonne perspicua sunt iudicia naturae? Videmus pueros, in qua potissimũ aetate nondum à consuetudine deprauata naturalis instinctus, atque propensio elucere potest, praesertim si excelsiore animo sint affecti, si ad aliquam praeclaram artem se contulerint, ita incitare, atque inflammare studium suum, vt nihil fieri possit ardentius, ita porrò labores omnes, aestum, frigus, famẽ, sitim patienter ferre, ac pro nihilo putare, vt sensu propemodum carere videantur. Nonne aliud quiddam intelligis spectare hominis naturam, quàm voluptatem? Quid? qui in aliqua libidine se vult effundere, vt voluptatem capiat, etiam si nullam pœnã extimescat, tamen ne deprehendatur, diligenter curat, veretur hominum reprehensionẽ, diurni ipsius luminis aspectum reformidat. Quid hoc est? Homo, qui à veteribus Graecis φῶς est appellatus, quòd tenebras odio prosequatur, lucis sit amicissimus: cuius animum Summi Philosophi nihil aliud putarunt esse, quàm lucem quandam, propterea quòd adueniente nocte mirabiliter perturbetur, ac laedatur, & quasi ignis cinere, ita ipse somno obruatur, & sepeliatur: illucescente autem die laetetur, & quasi renasci sibi videatur, alacerque suis fungatur muneribus, cui etiam animo rectè, & ex virtute agenti post discessum à corpore, plenissima lucis loca, vitijs au-

tem inquinato, ut ait poeta nescio quis.

,, Acherontia templa, alta orci, pallida

,, Lethi, obnubila, obsita tenebris loca.

Vniuersa antiquitas aßignauit, ita igitur, inquam, à natura factus, & institutus homo, in voluptatibus tamen capiendis lucem fugit, tenebris libenter se committit. Non ne igitur vides nostræ naturæ aduersari maximè voluptatem? Multa adduci possunt; sed nos hoc vno præterea contenti sumus. Mirum est, quamuis nos prauis infecti opinionibus, vitiosoque more deprauati, simus ipsi appetentißimi, ac studiosißimi voluptatis, quàm seuerè tamen in alijs id reprehendamus, quantoq; in illos odio incendamur, qui voluptariam, delicatamq; viuendi rationem delegerunt. Docuit enim nos non Aristoteles, non Plato, sed multò melior magistra natura ipsa; neq; hanc à matre, aut nutrice opinionē accepimus, sed ab illo præstantißimæ, ac sapientißimæ mentis numine, quo vniuersus orbis regitur, animo nostro insitam, in hanc venientes vitam nobiscum gessimus, colendam esse omnibus officijs humanam societatem. Atqui voluptatem tanquā filiolam amplexantur, & osculantur suam; qui illi vni operam dant, atq; inseruiunt, ij profectò aliorum studere cōmodis, atq; in cōmune consulere, nullo pacto queunt; proindeque iustißimum in se concitant cunctorum

hominum odium. Quàm verò publicum hoc, & commune odium perniciosum, ac funestum sit, multorum docuit euentus. Ergo si multis, iisq; firmissimis rationibus, si perspicuis, illustribusq; exemplis, si grauissimo naturæ testimonio rem iudicatam vides; cùm voluptate perpetuum tibi bellum suscipiendum, atq; immortales exercendas esse inimicitias, omnemq; animi mollitiem eijciendam mi Silui putato; amplectendum autem laborem; quem, vt initio etiam dicebamus, tanquã bonorum mercedem, quæ nobis tot, tantaq; tribuunt, à nobis exigunt Dij Immortales. Etenim si hominum beneuolentiam plurimi facis, vt facienda certè est, illorum commodis summa diligentia, summisq; persæpè laboribus tibi erit seruiendum; si Veneta Ciuitate donari cupis, qui honos hoc tempore amplissimus censetur, præclaram illi operam vel pace, vel bello naues necesse est; Si Romæ maiorem aliquem magistratum vis consequi, pro Ecclesia Dei tuenda, atq; amplificanda, omne studium, sedulitas, fides est adhibenda, nulliq; non alacriter adeundi labores. An non vides illos qui diuitijs, opibusquè excellere summũ bonum putant, idq; sibi tanquã finem atquè extremum proponũt, lõginquas regiones obirè pedibus, durissima hieme trãsmittere maria, calorẽ, atq; frigus ita cõtemnere, vt ex ferro, atq; marmore facti esse uideãtur?

Quapropter, quod ille à Ioue ortus suis præcepit filijs, vigilandum est semper, hoc nobis, vt ad laborem, atq; decus excitemur, præceptum esse existimare debemus. Non est iucundum Imperatori media hieme sub dio pernoctare, æstate loricatum in hostes vel ipso meridie irrumpere; cum vrget periculum, totis noctibus somnũ oculis non videre suis, in commeatus inopia herbis, & radicibus, vt è terra nascuntur, vesci, atque etiam, si opus sit, inediam diutius ferre. Non enim quia illi cor sapit, idcirco vt inquit ille, non sapit palatũ. Verùm hæc omnia spe victoriæ compensat, ac propterea libentißimè tolerat. Hercules quidem non modò Iouis filius, sed illius etiam amor, atq; deliciæ, cum de omnibus gentibus optimè mereri studeret, cum opem indigẽtibus, atq; salutem ferret, cum nihil aliud, quàm laudem, gloriam, immortalitatem sibi proponeret, tot, tantosquè labores sustinuit, atq; adeò exantlauit, vt illos quidem tristi admodum nomine ærumnas veteres appellarint. Hac igitur vna laboris via, hoc vno vigilantiæ, atq; aßiduitatis itinere ad laudem, ac decus peruenitur. Nec verò parui refert, à primis temporibus ætatis hunc esse cursum institutum, In ore omnium sunt carmina illa Horatiana.

,, Fingit equum tenera docilem ceruice Magister

„ *Ire viam, quā monstrat eques: venaticus ex quo*
„ *Tempore ceruinam pellem latrauit in aula,*
„ *Militat in Siluis Catulus. nunc adbibe puro*
„ *Pectore verba Puer; nunc te melioribus offer.*
„ *Quo semel est imbuta recens, seruabit odorem*
„ *Testa diu.* Combibuntur enim omninò teneriore ànimo artes, atquè disciplinæ, & altius quodammodo imprimuntur. Quapropter Græci educationem, institutionem, ac disciplinam παιδείαν vocant, quòd in puerili præsertim ætate adhibita plurimum proficiat: magniq; tunc ad virtutem progressus fiant. Sed ego planè ineptus sum, qui te Silui ad studium laudis cohorter fræno potius, quàm calcaribus egentem, & coram grauissimo, ac maximo omnium philosopho de voluptatis natura tàm multa dicam. Aura scilicet amoris, quo te prosequor, longius me prouexit, quàm par erat, & vitio ætatis vtor, quæ loquacitatis est amica. Sed quando vitium naturale est, à vobis certè ignosci debebit. Ego verò, inquit Madius, præclarissimas doctissimorum hominum sententias quasi vnum in locum conductas, & summa quadam castitate, atq; elegantia sermonis tractatas audiens mirabiliter sum delectatus. Spero etiam cohortatione tua Siluium confirmatum in curriculo virtutis, atq; laudis constantius permansurum. Sed quid tu Flamini ad

hæc? Ex ore enim, & oculis tuis videor mihi intelligere nonnihil resedisse in animo tuo, quod tibi pariat dubitationem. Nihil mirum, inquam, si probè nosti animum meum, qui tecum amore, atquè admiratione tui captus assiduè versatur. Sed certè dicente Riccio, quamquam eloquentiam maxima cum doctrina coniunctam admirabar, tacitusquè mecum ipse laudabam, eum tamen ex animo meo eijci scrupulum non sentiebam, qui diu male me habuisset. Sæpè enim multumquê dubitaui, cur voluptas in tàm graues grauissimorum hominum reprehensiones incurrisset; cum illa quidem mihi beatæ vitæ effectrix in primis videatur. Cuius sententiæ meæ, quandò in hunc sermonem incidimus, libenter causas, rationesq́; afferrem (vehementer enim auèo scire, quid tu de illis optime præceptor sentias) nisi pertimescerem; ne vobis molestus essem. Istud periculũ ego, inquit Madius, præstabo. Quid enim hoc tempore agamus potius, non habemus, & res mehercle digna est, de qua disputetur: nec vt arbitror, ista de voluptate tractatio carebit voluptate. Hic Riccius leniter arridens, metuo, inquit, ab ista oratione. Facilè enim ad aures Siluij gratior accidet, quàm mea; fortassequè nonnihil de illius diligentia, atq́; studio detrahet. Quapropter istud quoq́; periculum tibi Madi, quan

do tu Flaminio potestatem dicendi facis, est propulsandum. Verò, ac libenter, inquit ille, hasq; mihi suscipio partes, vt si quid à Flaminio non satis verè dicetur, neque satis ad Siluij rationes accommodatè, ego errorem, fontemquè erroris ostendam, Siluiumquè decipi nullo pacto sinam. Quanquam vides Ricci eum, qui voluptatem est laudaturus, ab omnibus voluptatibus, quarum præcipuè affinis est ipsius ætas, vt virtutem sequatur, ac decus, abhorrere. Tum Siluius, ò vere candido mihi lapillo signandum diem, cum mea causa tàm præclara disputatio est instituta. Et mihi etiam, inquam, pulcherrimè hic dies illuxit, qui locum hunc à Madio illustrari summopere cupiebam. Proinde, & si Riccius non optimè de me videtur sensisse; existimauit enim, quantùm ex ipsius verbis intelligere potui, me ambitione potius, quàm discendi cupiditate ductum, contra se dicturum, facilè tamen hanc illi iniuriam remitto, atquè ignosco, qui rem tandiu exoptatam mihi à Madio impetrauit. Vtinam, inquit Madius, opinio, quam de me concepisti, ne te fallat, ac sustinere possim expectationem. Nulla enim ferè res est tam perspicua, atquè illustris, cuius uis, & natura in obscuro, vt inquit ille, non lateat; & ego homo sum; id est, qui facile decipi, ac falli possim.

Sed experiar tamē, ut rectißimo, atq; honestißimo, tuo desiderio morem geram. Hoc loco, cum omnes ad audiendum se se ostenderent paratos; ego sic sum exorsus.

Felicitas summum, præstantißimumq; hominis bonum est, sicuti extremum omnium malorum miseria: quocirca ad illam omni studio ferimur: hanc quantum possumus euitamus. Felicitatis autem notioni, quam in animo insitam habemus, ita mihi coniuncta esse voluptas videtur; ut neq; etiam Deorum. Immortalium vita, nisi maximis voluptatibus confertißimam mente concipiamus, satis felix, ac beata intelligi à nobis poßit. Quapropter veteres poetæ, quos, quò propius à mundi origine aberant, eò sapientiores fuisse credibile est, tametsi in Deos, qui corporis sunt expertes, nec cibi, nec potus, nec obscœnarum voluptatum desiderium cadere probè scirēt, totos tamen dies in opiparè paratis conuiuijs consumentes, nectareq;, & ambrosia se se oblectantes, & amori palàm seruientes inducunt, ut intelligeremus felicißimam esse eorum vitam, & voluptatibus affluentem. Ergo si Deorum immortalium vita usquequaq; felix, atquè beata statui debet, ut certè debet; illa autem sine infinitis propemodum, atquè immensis voluptatibus ne fingi quidem potest, profectò non est cunctandum profiteri humanæ etiam

felicitati

felicitati coniunctißimam, idcircoq; summum quoddam bonum, ac summopere expetendum esse voluptatem. Cui rei illud etiam argumento esse potest, quòd cum cæteræ res omnes ob aliud quippiam expetantur, vt diuitiæ ob vitæ commoda, virtutes, vt feliciter viuamus felicitatem duntaxat, atquè voluptatem per se ipsas appetimus, atq; complectimur. Ineptus enim, ac planè ridiculus videatur, qui causam quærat, cur felicitatem, aut voluptatem sequamur. Quã obrem vtramq; Eudoxus honore potius, quã laudibus dignã censebat. Laudantur enĩ virtutes, vt illarum pulchritudine, atq; splendore capti ad ipsas colendas incitemur; at ad felicitatẽ, & voluptatem adamandam, ac prosequendam nihil cohortatione, nihil incitamento est opus. Per nos ipsi ad illas mirabiliter propendemus. Proinde vtraq; honorari, non laudari debet; quemadmodum etiam Deos immortales non laudamus, sed honoramus, & colimus. Accedam propius. Contrariorũ contraria solent esse consequentia; vt si iniustitia vitium est, malum fugiendum, iustitia certè virtus, bonum, atquè expetendum poni debebit. Id in rem propositam commodè transferri potest. Nam si dolor omnis malus, ac fugiendus est, quid causæ sit, cur non continuò voluptas bona, atq; optabilis statuatur, non video. Dolor quidem huiusmodi malum

est, ut illi etiam philosophi, qui dolorem in malis connumerare verebantur, paulò tamen significantioribus verbis naturæ inimicum, reijciendum, fugiendum dicere non dubitarint. Non enim si à dolore vocabulum illud mali auferre poterant, ut ab Academicis dissentire viderentur, propterea etiam id, quod illa voce significatur, poterant auferre. Sed quid multa de dolore afferre opus est; cum à labore etiam, qui multò leuius quiddam est, quàm dolor, simus omnes natura abhorrentes, ac maximè propensi ad voluptatem? Declararunt id Græci eodẽ persæpè vocabulo dolorem, laboremq́ quasi duas res simillimas, atq́ inter se maximè coniunctas comprehendentes; & Latini etiam, ut Riccius modò dicebat, labores aliquãdò ærumnas appellant: quo vel ipso nomine compellimur in fugam. Vocat Homerus laborem θυμοφθόρον *quasi non modò corporis, sed etiam animi corruptelam, ac pestem; negatque apud eundem Mercurius, quẽ tamen Deum actuosæ, laboriosæq; vitæ præesse veteres voluerunt, se nisi præpotentis Patris imperio parendum fuisset, ad Calypsus insulam fuisse accessurum, nullam aliam ob causam, nisi propterea quòd multũ maris esset trasmittẽdum, nullaq́ proprinqua esset ciuitas, quæ Dijs sacrificia faceret, atq́ hostias immolaret. Noster autem Homerus & improbũ laborem dixit, & vna*

cum luctu, morbis, senectute, metu, fame, egestate, letho, quæ perspicuè non mediocria mala sunt, in primis Orci faucibus collocauit, alibiq; etiam, vt sententiam suam nobis testatiorem relinqueret, tanquàm bonis rebus contrarium posuit.

,, Optima quæq; dies miseris mortalibus æui
,, Prima fugit: subeunt morbi, tristisq; senectus.
,, Et labor; & duræ rapit inclementia mortis.

Ac sanè cum Saturno regnante aurea illa toties decantata secula erant, & naturæ cum primis congruenter viuebatur, ne nomen quidem laboris notũ fuisse crediderim.

,, In medium quærebant, ipsaquè tellus
,, Omnia liberius nullo poscente ferebat,
,, Ipsæ mella dabant quercus, vltroq; ferebant
,, Obuia securis vbera lactis oues.

Nostis clarorũ poetarũ carmina. Ergo si cum maximè ex naturæ lege ætas agebatur, longißimè omnis labor aberat: certe laborem nostræ naturæ esse aduersariũ poßumus cõfiteri. Atqui res ita se habet, vt nemo sit ita uel stultus, vel sui ipsius negligẽs, qui se laborare dicat, vt laboret. Aliud quiddã sẽper spectamus, aliud volumus, aliũq; omninò finẽ cõsequi studemus. Fuit hæc laudatißimi illius Cyri Maioris sententia à voluptatibus nõ aliam ob causam esse abstinendum, capiendosquè labores: quàm vt maioribus,

ac diuturnioribus fruamur voluptatibus. Quocirca laborem iucundæ vitæ ducem appellabat; ab illo enim & cibum, & potum, & somnum iucundissimum reddi. Hinc Hesiodus, cum virtutis viam asperam, difficilem, laboriosam poneret, ei tamen, qui ad summum peruenisset, plana omnia, læta, ac voluptatis plenissima apparere affirmauit. Pyrrus certè præclari nominis Rex Cyneæ interroganti, quid tot laboribus, atquè expeditionibus suscipiendis quæreret, respondit adeptum se ea quæ concupierat, iucundissimam, maximèq; hilarem acturum vitã. Atqui hoc loco Riccij oratio, pace ipsius dixerim, hærere mihi nonnihil; atq; fluctuare videbatur. Nam cum multis argumentis, adhibitis etiam locupletibus testibus, probaret, eum, qui laboribus deditus esset, iucundius illo viuere, qui nihil aliud, quàm voluptatem sequeretur; non videbat se ad voluptatem quidem cohortari Siluium, idem enim, nisi fallor, est iucundè, atq; cum voluptate viuere; sed interim artem quandam illius percipiendæ constituere; vt quemadmodum Lysias autore Platone, cum maximè amaret, facilius tamen quod cupiebat, assequi posse sperabat, si non amantis speciem præ se tulisset; ita qui appetens, atq; studiosus voluptatis est, si illius amorem dissimulet, ad eius possessionem facilius, atquè expeditius sit peruenturus. Quòd si non modò

dolor omnis, hoc enim satis clarum, atq; perspicuum est, sed etiam labor, nisi voluptatem pariat, per se, suaq; natura est fugiendus, atq; à nobis amouendus, contrarijs autem, sicuti dicebamus, contraria conueniunt, cõsectarium profectò est voluptatem omnem suaui, atq; natura summopere esse expetendam, atq; amplectendam. Verum intrabo etiam magis. Sensum nobis à natura datum esse nemo est, qui dubitet, & voluptatem esse amicissimam sensui satis etiam est exploratum. Quam obrem naturæ nostræ conuenientem, atq; consentaneam esse fateamur oportet. At enim dices, menti, & intelligentiæ, quæ humanæ naturæ principatum debet obtinere, repugnat, atq; inimica est, quamuis amica sensibus. De isto mox videro. Nunc illud teneatur, nisi effectorem illum omnium rerum, & conditorem, aut imprudentiæ, aut improbitatis crimine accusare velimus, quod à cogitationibus nostris lõgissimè abesse debet, vtiliter nobis sensum esse tributum, non nõxam inferre, ac detrimentum. Id hac re intelligi potest, quòd mens ipsa, ratioq; sensibus vtitur tãquã ducibus ad veri inuestigationem, & inuentionẽ, illisq; orbata vix, aut ne vix quidem vllam assequi scientiam potest. Quamobrem si sensuum perceptio, atq; cognitio tantum abest vt nobis officiat, vt mirificas potius, & ingentes afferat vtilitates; neq;

eorundem certè appetitio, propensioq́; obesse debebit: At perspicuè voluptatem appetunt, atq; in eam toti propendent. Voluptas igitur mala, ac nostræ naturæ repugnans, & inimica esse qui potest? Nec verò desunt grauißimi viri, qui in Hercule, atque Euristheo nostræ vitæ expressam esse conditionem putent; vt queadmodum Hercules quãuis Iouis filius, & virtute, animique magnitudine supra humanas etiam vires excellens, cæloque iam pridem destinatus, ignauißimo tamen, atq; inertißimo omnium hominum homini Euristheo, dum in terris ageret, seruire coactus fuit, sic animus noster, quamuis longè nobiliore, ac præstantiore natura constet, quàm cætera omnia, quæ in hac inferiore mundi parte continentur, ac cælestium, beatarumq́; mentium loco, ac numero ferè censeatur, dum tamen versatur in hoc corpore, ipsius imperium subire, ipsius seruire commodis cogatur. Id si est, vt multis fortasse verisimile videbitur, profectò vici. Nam si voluptas corpori, sensibusquè maiorem in modum placet; & his tanquàm dominis in hac vita animus parere debet; certe etiam vt multæ semper voluptates prestò sint, & vndiq; affluant, operam dare debebit. Quòd nobis, si Principum vitam, moresquè intueamur, mirum ni credibile videatur. Tiberius Cæsar magistratum instituit, qui nouas continenter inueniendi

voluptates curam gereret, Xerses Persarum Rex incognitum afferenti voluptatis genus amplissima præmia edicto statuit. Ex quo satis mirari nequeo Riccium ea ratione nos à voluptate auocatum iri existimasse, quòd in Principum virorum vita, quam tamen imitari deberemus, nihil illi esset relictum loci; cum potius nullam aliam ob causam beatissimos eos iudicemus, quàm quòd plurimas, maximasquè quandolibet, possunt capere voluptates. Sed, vt voluptas illa, qua sensus perfunduntur, ac demulcentur, noxia homini sit, ac perniciosa, iustisquè de causis malè audiat, non enim vehementius repugno, at aliam reperiri, quæ mentis, atquè intelligentiæ propria sit, idcircoquè laudabilis, honesta, summo studio complectenda, quis satis verè negare potest? Vulgatum illud prouerbium est, tùm demum in artibus, atquè disciplinis magnos progressus fieri, cum voluptas quædam actionum, comes accesserit. Cyrus Maior, quem iam sæpius admiratione quadam commoti laudauimus, leues esse Imperatori labores dicebat, cum voluptate illa, quæ de honoribus, gloriaquè manat, compensarentur. Duillius, qui primus Carthaginenses classe deuicit, è conuiuio tibijs præcinentibus domum redire solitus erat, vt lætitiam illam, quam animo ex prospero euentu cæperat, significaret.

Magni verò sunt eorum labores, qui in magna aliqua, & præclara disciplina excellere sibi in animum induxerunt; quis dubitat? Attamen facilè perferuntur, cum multò maxima voluptas, quæ contemplando, atquè intelligendo percipitur, aßiduè comes adsit. Habent in ore philosophi tùm Socratem, & Chrisippum, qui studijs suis intenti tanta voluptate perfundebantur, vt corpore euolasse viderentur, tùm Solonem, qui extremùm spiritum ducens, extinctisquè iam propemodum aduentante morte sensibus tantùm aberat, vt voluptatis huius gustum amisisset, vt potius tunc quoquè nullo alio se, quàm discendi desiderio teneri, morientibus, sed sempiternæ memoriæ commedandis vocibus indicaret. Tùm verò nihil afferunt admirabilius, quàm Archimedis factum, qui defixus in studijs suis nō patriæ casum, ac ruinam sensit, nō ciuium gemitus, non hostium exprobrantium superbas voces audiuit, non gladiorum, quibus & ipse confossus est, fulgorem aspexit. Nos autem præstantißimæ huius voluptatis testes Heroas nostros citare possumus, quorum immensa quædam vis voluptatis, quam ex Dei contemplatione, atquè amore hauriebant, maximos, ac planè intolerabiles cruciatus imperceptos transire faciebat. Vel proximè Stephani proto martiris memoriam coluimus, quem dubitandum

non

non est quin iucundissimus ille præpotentis Dei filij aspectus, qui globis cælestibus diductis illi se intuendum dederat, ab omnibus iniurijs, quæ à Iudæorum crudelitate proficisci poterant, & ab illo acerbissimo sensu mortis vindicaret. Verum res amplior, quàm hoc angusto sermone concludi possit. Neque verò existimarim ego pueros, cũ cibi, potus, somni nullam sentiunt cupiditatem, modò ludis, atq; spectaculis intersint, voluptatem cõtemnere, sed potius illam, quæ in cognoscendo consistit, ad quã cuncti natura ferimur, ac rapimur, cæteris omnibus voluptatibus anteferre. Memini Adolescentem quendam nostratem bonis omnibus, quæ aut Fortuna, aut Natura hominibus largiri potest, ornatissimum, cum à mercatura, cui operam nauare cœperat, bono quodam nostræ ciuitatis fato ad literarum studia, vt suis morem gereret, se contulisset principiò, quòd nõ dum voluptatem illam gustaret, quæ ex huiusmodi studijs hauritur, vix animum ad ea applicare potuisse; paulò post cum gustare cœpisset, eam operam curam, diligentiam, in ijs ponere solitum fuisse (quam etiam cum ætate simul accreuisse audio) vt iam omnia summa de illo sperem. Quapropter quod ab ingenioso poeta de improbis, sceleratisq; hominibus dictum fuit, satis illos facinorum suorum pœnas persoluturos, si virtutis speciem, ac pulchritudinem

vnquam conspexissent, quod quàm excellentis, diuinique boni possessionem sibi ipsi inuidissent, tùm deniquè intellecturi essent; idem mihi de indoctis, literarumque expertibus dicendum videtur, si voluptatem illam, quæ ex multarum, & præstantissimarum rerum cognitione hauritur, semel animo possent intueri, ipsosmet vitam suam quantumuis reliquis commodis, ac voluptatibus circumfluentem, planè infelicem, miseramquè esse iudicaturos. Ergo si felicitas, quæ summum hominis bonum est, sine voluptatis societate, atquè coniunctione intelligi non potest, si dolor omnis, & mehercle etiam labor per se, suapteque natura est fugiēdus, si voluptas sensui placet, atquè amica est, sensus autem nobis est à natura vtiliter tributus, si aliqua postremò existit voluptas germana, maximèquè propria rationis, & mentis, cur voluptatē in bonis numerare veremur, cur non expetendam, complectendamq; statuimus? cur tot illam obiurgantium philosophorum voces audiuntur? Hic cum finem dicendi fecissem; priores, inquit Siluius, rationes tuæ, licet ego illarum vitium non deprehenderem, modum duntaxat, speciemquè necessariæ argumentationis habere mihi videbantur, re vera autem huiusmodi esse, quæ refelli possent: at postrema & verissima visa est, & me in eodem curriculo retinuit; atquè in pristina vi-

00

uendi rationẽ mirificè confirmauit. Tùm Madius Macte, inquit: Quemadmodum enim corporis nostri vis, & facultas illa, quam Medici naturalem vocant, postquam cibum sumpsimus, eam partem sibi seponit, atq; custodit, quæ naturæ nostræ conueniens, consentaneaq; est, noxia autem repellit, ita nunc te video Silui ex multis, & satis quidem acutè conclusis rationibus, quas Flaminius attulit, admirabili quadam naturæ bonitate, eam duntaxat, quæ veritatis, vt dixisti, & vtilitatis, vel salutis potius plenissima est, in animum admittere, ac probare, cæteris quæ aliquod vitium continebant, non assentire. Quare cum Flaminij oratio, quod Riccius metuebat, tibi non modo non obfuit, sed etiam profuit, nihil amplius causæ est, cur ego de hac re verba faciam. Tùm ego animo maximè perculsus, potes, inquã, si vis, me in summã expectationem adductum deserere; sed si benè noui humanitatem tuã, non facies: quãquã non tàm mehercle humanitas, quã etiã probitas, ac iustitia tua agitur, cũ promissis non stare iniusti planè hominis sit. Hac, inquit ille, conditione pollicitus eram, si sermo tuus Siluio nocuisset. Nunc & tu dicendo profuisti, & ego aliâs hanc rem totam tibi patefacere potero. Multa enim te desiderare nõ ignoro, quæ si nunc à me afferantur, paruã omninò rationẽ habuisse Siluij uidear.

O ii

Et si enim in illo omnia summa adsint, abest tamen maturitas ætatis, quam flagitant ea, quæ vt non modò tibi, sed etiam Riccij præsentis singulari eruditioni satisfacere possem, mihi tractanda essent. Quid, si ita faciam, inquit Siluius, vt cum in aliquam tabernam librariam venio? Conspecta enim plurimorum, optimorumq; librorum copia, & omnes in manus sumens: quos ex indice de rebus abditis, atquè occultis tractare intelligo, alijs coemendos relinquo, illos verò, qui ad has mansuetiores musas pertinent, mihi sepono, atquè domum, vt legam, affero. Sic nihil, opinor, impediet, quominus cum tu omnia, quæ ad hunc locum pertinent, more tuo, id est verissimè, & copiosissimè explicabis, ex aureo isto Philosophiæ flumine eam partem hauriam, quam ferre possum, reliquum Riccio, ac Flaminio hauriendum relinquam. Tum Riccius, Gerendus est tibi, inquit, mos omninò nobis. Aueo enim & ego te audire litem inter me, & Flaminium dirimentem, aut pro altero contra alterum iudicantem. Nam etsi ille tanto minor natu est, quàm ego sum, tamen quòd te assiduè audit, satis idoneum statuo, qui mihi sit aduersarius Et quamuis si subtiliter promissa tua interpretari velis, possis fortasse te excusare, tamen summum ius, summam sis esse iniuriam. Tum Madius, nihil inquit, à me proficisci potest,

quod vobis singulis vel nutu vestrum mihi desiderium significantibus, non sit paratißimum, ne dum vniuersis tanto studio cõtendentibus, hoc, quod vultis, negare poßim. Quapropter dicere aggrediar, quicquid mihi hac de re in mentem venerit, si vnum prius à vobis impetraro. Annuentibus verò nobis, & quid istud esset, interrogantibus, si apud me inquit, cœnare volueritis. Nunc enim, antequam nox adueniat, quæ iam proxima est, vt ab hac dicendi, & audiendi contentione paulisper animi relaxentur, ac recreentur, surgendum, & in viam Herculeam eundum censeo: ibi tribus, aut quatuor spatijs factis domum reuertemur, & vsquè ad cœnæ tempus commodè huic sermoni operam dare poterimus. Hanc igitur vobis conditionem pono, quæ si placet, dicere non recuso, sin minus, nihil est, quòd me vllum verbum esse facturum credatis. Hic, cum ego, & Siluius dubitaremus, meo quodam iure inquit Riccius, pro omnibus respondebo, nosquè ita, vt vis, esse facturos pollicebor. Nullam enim tibi recussandi rationem relinqui uolo. Tùm ego, cum iam omnes exurgeremus, parum, inquam, tibi Præceptor optimè videbaris effecisse, si animum aleres, nisi etiam corpus aluisses.

FLAMINII NOBILII DE VERA, ET FALSA VOLVPTATE

LIBER SECVNDVS.

AGGREDIENti mihi ea mandare literis, quæ ab optimo illo viro, & homine ſapientißimo accepi, in mentem venit. gratias agere fortunæ meæ, quæ, cum ego nihil afferrem, quo ſummo iudicio præditi homines mea conſuetudine delectari poſſent, ita tamen tulerit, vt quocunquè venerim, illis fuerim planè intimus, qui ingenio, virtute, doctrina longè omnibus præſtarent. Audiui adoleſcens, ac penè puer domo ſtudiorum cauſa profectus RemigiumÆlioratum, & in Philoſophia pereruditum, & noſtri temporis Dialecticorum ſine controuerſia principem, ex cuius priuatis, & quotidianis ſermonibus,

cum ab illius latere, quo ad liceret, nunquàm discederem; haud paulò maiorem vtilitatem, quàm ex publicis disputationibus percepi. Deinde cum ille tristi admodum sui desiderio studiosis relicto mortem obijsset, idcircoquè Pisis ego abiens Ferrariam me contulissem, in qua vrbe bonas literas in primis florere acceperam, & cum Ioan. Baptista Giraldio, Bartolomeo Riccio, Io. Baptista Pignio eloquentissimis, ac doctissimis hominibus summa mihi amicitia, atquè consuetudo intercessit, & Vincentio Madio tàm comi, ac beneuolo præceptore sum vsus, vt nihil incideret, quod ego minus intelligerem, quod ille priuatim copiosissimè, & planissimè mihi explicare grauaretur: nec vnquàm omninò abnueret voluntas eius studio meo. Postremò cum Pisas, vt Parenti meo morem gererem, redijssem, & Logicam facultatem publicè profiteri cœpissem, cum ijs viris mihi versari contigit, cum quibus æquè ferè libenter, atquè cum Dijs immortalibus viuo. Hi sunt Vidus Vidius Florentinus, in arte medica ita tùm doctrina, tùm explicandi ratione excellens, vt illam de supremo loco profiteri meruerit, omnibusq; suis præditam ornamentis sit posteris traditurus, ea variarum rerum cognitione, atq; vsu, vt nihil vel illius sermonibus iucundius, & ad animos auditorum tenendos aptius, vel monitis, & consilijs sapientius

pientius excogitari poßit, ea humanitate, ac probitate, vt obsit nemini, quàm plurimis prosit, & alacriter, atq; amanter prosit, Iulius præterea Salernius, qui ad iuris ciuilis scientiam, in qua Deus quidam auditoribus videri solet, summam eloquentiam, & in cunctis artibus, quibus ad humanitatē informari solemus, eruditionē, et optimos, suauißimosq; mores adiunxit, et Mainettus Mainetius, vir in Philosophia clarus, atq; insignis, et admirabili quadam lenitate, et comitate vitæ gratiosißimus. Quapropter verè mihi illud videtur dici neminem ferè esse, cui in hac vita, aut omnia commoda congruant, aut omnes bonæ prosperitates sint aduersæ. Id adeò ex me intelligi potest, qui, & si multis in rebus à me non sit collaudanda fortuna, hoc tamen bono, quod commemoraui, facilè omnes illius iniurias feram, atq; compensem. Proindè si prima illa ingenij laus mihi negata est, vt non multa, neq; magni ponderis in Philosophia reperire per me ipse poßim, noui enim tarditatem meam, at certè secundam mihi eripi non sinam, & singulari doctrina, acerrimoquè ingenio hominum, quos partim audiui, partim quotidiè audio, benè inuentis obtemperabo, eaquè non modò meæ, sed etiam, ne frustra natus videar, utq; illis, quam possum, gratiam referam, posterorum memoriæ commendare sedulò enitar. Quam tamen

Pp

laudem tanti fecit Zeno Stoicorum Pater, vt ab Hesiodi sententia discedens non secundam, sed primam posuerit. Pauca enim omnino propter vitæ breuitatem, de qua iure Theophrastus conqueri videbatur, homini quantumuis ingenioso venire in mentē possunt. Multa verò cognoscet ille, qui aliorum inuenta quasi in vnum locum conduxerit, animoq́, et memoria comprehenderit. Sequamur igitur institutum nostrum, & susceptum hoc munus explicandi naturam voluptatis conficientes, ad Madij sermonem veniamus: cui præter eos, quos recensui, alij duo Auditores accesserunt. Nam cum, vt egrederemur, pedem porta efferremus, sese nobis obuiam fecerunt Horatius Malegutius, & Iulius Rugerius, quibus Regiū Lepidi patria erat, nobilitate, opibus, disciplinis liberalibus, & præsertim Philosophia florentißimi Iuuenes; qui & ipsi ad Madium salutandum, ac deducendum venerant, Ita cum his in viam Herculeam venimus, quæ Ferrariensi populo basilicæ cuiusdam instar est, & quotidiè nobilibus equitibus, ac Matronarum affabrè factis cisijs referta conspicitur. Ibi aliquot spatijs factis, ad reducendum Madium omnes vnà profecti sumus, atquè interea cum ego Horatium, & Iulium submonuissem, quid inter nos conuenisset, sese etiam vsquè ad cœnæ tempus nobiscum velle esse dixe-

runt. Tum Madius, video, inquit, quid agatis, sed quanquàm imparatus ad dicendum accedere non libenter soleo, tamen quod Flaminio concessi, vobis negare æquum non puto. Itaquè faciam, quod vultis, non tàm meherclè vestro desiderio satisfaciendi spe, quàm omnibus in rebus amantissimi Præceptoris officio fungendi voluntate. Nec verò dubium mihi est, quin eidem conditioni, cui reliqui steterunt, vobis quoquè standum putetis. Nam si dubitarem, verbo non hiscerem. Hæc dicens, nos in conclaue quoddam bibliothecæ coniunctum perduxit, atquè apud ignem residere iussit; ipse autem bibliothecam ingressus, paulò post ad nos reuersus, hũc in modum est exorsus. Quam copiosa, & elegans Riccij oratio in accusanda voluptate, quàm item acuta Flaminij in defendenda fuerit, facilè per vos Horati, & Iuli coniectura assequi potestis. Verum neuter vim, & naturam voluptatis attingere conatus est. Euenta potius hic bona, ille mala omni dicendi copia dilatarunt. Omnis autem via, & ratione suscepta disputatio, vt Principi nostro placet, à definitione sumere initium debet. Hæc enim questiones omnes ad exitum deducere, omnesquè sedare controuersias solet. Ego igitur, qui non oratorie, ac probabiliter, vt Riccius, & Flaminius fecerunt, sed verè,

verè, & subtiliter hanc rem à me tractari puto oportere, ab Aristotelis præcepto mihi non censeo discedendum. Ordiamur igitur à voluptatis definitione. Eam ex ijs, quæ à nobis, dum libros Aristotelis de anima interpretaremur, sunt explicata, inuestigantes, omnibus, nisi fallor, vestigijs assequemur.

Ostendimus eo in loco satis accuratè quemadmodum illa tractatio postulabat, quot, & quales essent animæ nostræ partes. Erant enim tres, prima illa, qua nutrimur, & viuimus, altera qua sentimus, postrema, & reliquarum perfectißima, qua intelligimus, & sapimus. Declarauimus etiam quid esset voluntas, & appetitus. Appetitus enim à sensu, voluntas à mente, & intelligentia non re, sed cogitatione secernuntur, atquè appetitus nihil aliud est, quàm commotio quædam ipsius sensus, dum uel propendet in rem, quam sibi iucundam fore existimat, vel à molesta abhorret, atq; refugit; Voluntas item nihil aliud quàm inductio, & propensio mentis in id, quod sibi bonum cognoscit, prosequendum, aut malum repellendum. Atqui eodem loco multa de affectionis natura, ac partibus diximus, quæ à vobis memoria teneri & cupio, & credo. Nos verò, inquit Ruggerius, optimè tenemus. Omnia enim ita tu explicare solitus es, vt ea non in aures transfundere, sed in animo inscribere videaris

propius igitur, inquit Madius ad id, quod agimus, accedamus. Ex tribus animæ facultatibus, ad vegetabilem, quam infimum locum tenere statuimus, nullo pacto voluptatem, aut dolorem pertinere Aristoteles censet; quãquã Anaxagoras, & Democritus aliter fortasse existiment, qui plantas sensu præditas esse, ac dolore, voluptateq́; affici constanter affirmant, sicq́; vegetabilem animam cum sensu confundunt; sed huiuscemodi opiniones his eruditis temporibus satis explosæ sunt. Ad Aristotelem igitur, & Platonem reuertamur, quorum de hac re eandem fermè fuisse sententiam credimus. Vegetabilis igitur animæ facultas nec voluptatem, nec dolorem accipit; reliquæ autem duæ animæ partes, sensus, & intelligentia tùm voluptatis, tùm doloris sunt compotes. Verum antequàm longius progrediamur, illud etiam, atque etiam animaduertendum est, quod in eorumdem librorum interpretatione admonuimus, facultatem ab actione multum differre, vt mentem ab ipsa cogitatione, & contemplatione, sensum oculorum ab ipsa contortione aspectus; quam si placet, visionem, & ipsum sensum, vt res clarior sit, visum appellemus. Non enim similes Megarensium Philosophorum haberi volumus, qui dum nihil agimus, facultate etiam agendi nos planè destitutos existimabant, quorum opinio nono libro

Theologiæ ab Aristotele firmißimis rationibus est confutata. Cum igitur visum dicimus, vim ipsam, & facultatem animæ intelligi volumus, visio autē est ipsius visus functio muneris (sic ego ἐνέργειαν interpretor) cum scilicet oculis rei alicuius externæ speciem recipimus, & per speciem rem cognoscimus. Quod de vno visu dictum latißimè patet, & in cæteros etiam sensus, mentemquè transferri commodè potest. Animaduertistis autem vnquàm, tuquè in primis Flamini, qui huius disputationis in causa fuisti, à quibus causis visio pendeat? Puto, inquam, visionem, duo potißimum principia, duas causas habere, facultatem videndi, et rem extrinsecus obiectam, in cuius speciem facultas ipsa fingitur, & formatur tamquàm speculum quoddam, sicquè formata erumpit in actum. Gaudeò, inquit Madius, cum ista à te benè comprehensa video. Sed perge, causamq; nobis affer, quamobrem aliquando visio manca quoddāmodo, & imperfecta reddatur. Mirum, inquam, ni aut propter videndi facultatem non optimè affectam, aut quòd nulla sit rei obiectæ cum facultate, conuenientia nulla proportio, atquè naturæ consensio. Rectè, inquit Madius. Sensus enim, vt aiebat Aristoteles in proportione quadam, & vt ita dicam, concordia consistit, quæ non aliter à rebus obiectis perturbari potest, atq; in fidibus harmonia

neruis vehementius pulsis, Perfecta igitur visio tūc appellanda erit, cum & facultas videndi bellissimè se habebit, & illi aptè congruet res obiecta, planeque consentanea erit: hac autem conditione illam quoq; contineri intelligamus, vt spacium aeris, quod interiacet, benè se habeat. Hanc igitur rei obiectæ conuenientiam percipiens sensus benè affectus, atq; in eam totus propendens mirabili suauitate, voluptateque perfunditur. Cæterum, vt sensus paulò melius, vel deterius esse affectus potest, & similiter rei obiectæ conuenientia gradus quosdam habet; ita voluptatum alia maior, alia minor existit. Et quemadmodum in fidibus cum nondum chordæ ad eundem sonum peruenerunt; nōnihil desiderant eruditæ aures, at cum primùm peruenerunt, mirabiliter implentur, ac delectantur, ita cum cōuenientia ista facultatis percipientis cū re obiecta ad summū deuenit, summa quoq; exoritur voluptas. Voluptatis igitur natura iam ferè est patefacta. Nihil enī aliud hæc vox significare videtur, quā perceptionē rei obiectæ; quæ cōuenientiā, et cognationē habeat cū facultate percipiēte: sit autē facultas ipsa benè affecta, et in suo fungēdo munere nō impedita. Dolor autē (cōtrariū enim ex contrario facillimè iudicatur) statuetur perceptio rei obiectæ, quæ discrepet, et facultati percipienti naturali quodā odio sit inimica, ipsamq; malè afficiat.

Quòd si res obiecta neque perspicuam conuenientiã, neque discrepantiam præseferat; existet actio quædam inter uoluptatem, & dolorem interiecta intermedia, quæ vtriusq; expers erit. Hinc dicebat Aristoteles non acrem, & exquisitam olfaciendi vim hominibus esse tributam: quippè quæ molesta tantũ, & iucunda percipiat; medium illum statum voluptate, doloreque carentem tenere non queat. Quoniam igitur sensus, atque mens, vt suum munus obire possint, à rebus obiectis species recipiunt (est enim res sæpius repetenda) & species partim conuenire, partim discrepare à sensu, & mente possunt, proportione autem seruata mirabilem iucunditatem oriri perspicimus: rata, firmaq; sit voluptatis finitio, quã attulimus, vt voluptas sit perceptio, & comprehensio rei obiectæ, quæ proportionem, conuenientiam, naturæ coniunctionem habeat cum facultate comprehendente benè affecta, & non impedita. Atquè hæc definitio ita quidem latè patet, ita se fundit, vt non modò sensus, & nostræ intelligentiæ voluptati conueniat, sed etiam incredibilem suauitatem illam, quam beatæ, & ab omni materiæ admistione segregatæ mentes percipiunt, quodammodo complectatur. Et enim quãquã illæ à rebus externis species non recipiunt, ratione tamen, & cogitatione in ipsis quoquè vis intelligens à re intellecta secernitur. Cum

autem

autem re non secernatur, mirabilisq; conuenientia, & naturæ coniunctio adsit, verissimeq; ex illis vnũ efficiatur, perfectione autẽ illarum natura reliquas omnes infinitis propè partibus excedat, quid mirũ, si simplici etiam, perpetua, omnibus numeris absoluta voluptate potiantur? Quamquam de hac re inferius etiam dabitur dicendi locus.

Hoc loco, cum Madius aliquantulum à dicendo quieuisset, verè mihi, atq; ita vti est, inquit Maleguutius, videris naturam voluptatis exposuisse, meminique non multò secus ab Aristotele septimo libro de moribus esse explicatam. Ibi enim statuebat voluptatem nihil aliud esse, quàm functionem muneris non impeditam habitus illius, qui cum natura consentiat. Quibus verbis hoc significari puto, tunc in mente existere voluptatem, cum illa habitu suæ naturæ accommodato, qualis sapientia est, perpolita suo munere expeditè fungitur, & in contemplatione versatur; similiter in sensu existere, cum ille acer, atque vigens benè, ac celeriter percipit, quæ ab ipso percipionda sunt. Hæc igitur Aristotelica definitio à tua non videtur discrepare. Ac si quod sentio dicendum est, ista tua, nihil puto afferri posse perfectius. Cætererum verba nonnulla, quæ ab eodem Aristotele decimo deinde libro proferuntur, semper me mirabiliter torserunt. Ibi enim primùm statuit

voluptatem perficere muneris functionem mentis, & sensus, non tanquàm habitum penitus insitum, sed vt finem quendam inde exorientem, veluti eos, qui in ætatis flore sunt, perficit decor ille iuuenilis, & venustas. Deinde hæc addit. Non tamen videtur voluptas, aut ratio, aut sensus esse. Absurdũ enim fuerit, sed propterea quòd non separantur, idem esse nonnulli existimant. *Quæ quidem sententia ab omnibus et Græcis, & Latinis, qui ad manus meas peruenerint, ita explicatur, vt cum inquit* διανοια, & αισθησις *idem significet, ac si dixisset,* διανοιας, και αισθησεως ενεργεια, *id est rationis, & sensus actio, atquè muneris functio. Ergo voluptatem idem esse statuere, quod functionem muneris. absurdum est. Hæc igitur sunt quæ mihi semper negotium facessierunt, quæquè à te explicari discuperem. Quanquàm licet nimis me ineptum, ac molestum iudicetis, qui tam diuinæ orationis cursum leuibus fortasse dubitationibus meis interpellem. Imò, inquit Madius, isthic eram, illaq; verba tacitus memoria repetebam, ac perpẽdebam. Nec verò gratius mihi quicquã accidet, quàm si omnia, quæcunque in mentem vobis venerint, in medium proferetis: sermo enim meus vestris precibus institutus, ac susceptus, ad vestram etiam voluntatem accommodari debet. Videndum igitur di-*

ligenter est, vt tu modò Horati dicebas, ne verba illa decimi libri nostram sententiam frangant. Sed præstat, vt hæc facilius, ac verius poßimus interpretari, aliam quandam sententiam eodem decimo libro positam examinare. Ea est, si verbum de verbo exprimere velimus. Perficit autem muneris functionem voluptas; sed non ita perficit, vt res subiecta, & sensus ipse, cum benè se habent, quẽadmodum bona valetudo aliter in causa est, cur aliquis valeat, aliter medicus. *Horum verborum hæc sententia videtur esse. Aliter muneris functionem ipsius sensus perficit voluptas, aliter et id, quod sensu percipitur, & sensus. Voluptas enim, vt forma perficit, quemadmodum bona valetudo benè valentem hominem. Id autem, quod sensu percipitur, & sensus, vt mouentia quædam perficiunt. Quamuis autem Eustratius scripturam immutet, tamen quod ad voluptatem attinet, eadem sententia manet. Atqui ex hac bonæ valetudinis similitudine, quæ ab Aristotele affertur, colligi posse videtur, voluptatem esse habitum planè insitum, & quasi formam functionis muneris sensus, & intelligentiæ. Bona enim valetudo in homine benè valente habitus quidam insitus videtur esse. Dicemus igitur secum pugnantia loqui Aristotelem? Nihil vnquam tanti nobis*

sit, quo debitam illi obseruantiam, pietatemq; violemus, fateamurq; potius à nobis non intelligi, quàm sibi ipsum non semper constare. Verùm vt intelligamus, summum studium est adhibendum. Præclarè enim à nobis opera ponetur. Equidem hanc rem diligentißimè perpendens, vix adduci possum, vt de sententia decedam, voluptatemq; ab ipsa met muneris functione sensus, & intelligentiæ credam discrepare. Nam cum voluptas non in appetendo, sed in sentiendo, & intelligendo consistat, in sentiendo autem, & intelligendo nihil aliud spectetur, quàm facultas percipiens, species recepta, & huius speciei vsus, atq; functio, profectò, quando voluptas, vt satis est perspicuum, neq; species recepta, neque facultas percipiens, verè statui potest, ipsam met esse functionem, & actionem, aut certè quiddam illi simillimum concedamus oportet. Quid ergo sibi volunt verba superius ex Aristotele allata? Illud, nisi me mea fallit opinio, posse functionem muneris, si vniuersè spectetur, à voluptate separari: est enim aliqua functio muneris plena doloris. At si voluptas esset habitus planè insitus, & forma perpetua, omnis semper muneris functio iucunda esset (quod est perspicuè falsum) forma enim ab eo, cuius est forma, non separatur. Est igitur habitus, & absolutio non omnis functionis, sed optimè

se habentis, ut bona valetudo non omnis hominis habitus, & forma est, sed benè valentis hominis, et τραιοτης *illa, id est, decor quidam, atq; splendor iuuenilis non omnem ætatem sequitur, sed ætatis florem, vel idem potius cum hoc flore ætatis censeri potest. Si igitur spectemus muneris functionem sine voluptate reperiri posse, sic voluptatem finem potius exorientem, quàm habitum planè insitum statuemus, sin autem totum hoc, functionem muneris perfectam, & absolutam sumamus, voluptatem esse ipsius formam, & habitum non est negandum. Sed vt sunt celeres, atquè repentini animorum motus, nunc mihi occurrit, quod à vobis etiam, atq; etiam animaduerti velim. Specie enim certè, si minus re ipsa, magnũ quiddã videtur esse. Ex perceptione illa rei obiectæ, quæ facultati percipienti quadam naturæ cõiunctione sit accõmodata, atq; cõsentanea, expletio quædã ipsius facultatis exi stit, quam fortasse voluptatem esse verissimè statue re possimus. Ita perceptio, atquè cognitio rem obiectam spectabit, quæ comprehenditur, voluptas autem facultatem percipientem, quæ ex perfecta perceptione expletur, atquè perficitur, sic aptissimè Aristotel. voluptatem finem exorientem appellare potuerit, atquè hæc alia verba, quæ eodem decimo libr. leguntur, adiungere.* Verum muneris functio

nibus propinquiores,& cõiunctiores sunt eæ, quæ in eis insunt voluptates, quàm appetitiones. Hæ enim distinctæ sunt,& tem poribus,& natura: illæ functionibus muneris sunt proximæ, & cohærent, itaquè sunt indistinctæ,& confusæ, vt controuersia sit, an idem sit muneris functio, quod voluptas. *Hoc inuentum si placet, ita voluptas optimè definietur, expletio facultatis percipientis, ob rei obiectæ expeditam perceptionem, quæ res cum facultate perspicuam habeat cõuenientiam. Voluptas autẽ mentis à felicitatis notione distinguetur, quòd voluptas, vnius facultatis percipientis expletio à nobis intelligitur, felicitatis autem vocabulum hoc præterea significat, in ea facultatis percipientis absolutione, perfectioneq; naturæ, etiam ipsius humanæ perfectionem consistere, præsertim si nonnulla alia, vt valetudo, et mediocris bonorum externorum copia, eodem accesserint. Augere autem, & amplificare dicitur muneris functionem voluptas, quoniam appetitus in id, quod sensum, voluntas in id, quod intelligentiam explet, maximè propendent. Nosquè ad ea gerenda, quibus voluptas comparetur, impellunt. Atquè omninò quæquè muneris functio, quò perfectior est, eò etiam diuturnior; vt qui acri oculorum acie præditus est, minus aspiciendo defatigatur*

squàm qui hebeti. Hinc etiam causa reddi potest, cur rerũ nouitate maximè delectemur. Sensus enim & mens nouitate illa excitata, cognoscendiquè auida se ipsam quasi exacuit, idcircoquè perfectius suo fungitur munere, & maiorem inde haurit voluptatem. Hæc igitur mihi de voluptatis natura in mentẽ venerunt, quæ vobis probata esse vehementer cupio. Quamobrem antequam ad ea, quæ sequũtur, aggrediar, scire velim, si quid habeatis ad hæc. Tum Riccius. Quanta inquit, est vis veritatis, quamquè luce sua omnes dubitationum nubeculas disijcit. Nam mihi quidem tua definitio exorta, vt inquit ille, veluti ætherius Sol, totam voluptatis naturam videtur illustrasse, maximèquè perspicuam reddidisse. Idem iudicium ab his eruditissimis iuuenibus video fieri, qui orationem tuam non laude, quod iam vulgare commendationis genus est, sed tacita admiratione sunt prosequuti. Quamquàm fortasse non deessent ex istis, qui subtilitatis, & acuminis laudem sedulò aucupantur, qui huic patefactæ veritati obscuris quibusdam argumentis tenebras offundere conarentur, ac vetere prouerbio nodum quærerent in scirpo. Vera narras, inquit Rugerius. Nam ego audiui aliquandò Clarum Philosophũ, qui posteriorẽ partem allatæ à Madio definitionis omninò falsã putabat; in qua parte

dicebatur proportione seruata inter rem obiectam, et facultatem percipientem, existere, atq; oriri voluptatem. Obijciebat illud primum, proportionem & conuenientiam, vt secundo libro de anima docuit Auerroes, esse relationem quandam (sic nostri dicunt, M. Tullius in libr. de vniuersitate comparationem videtur appellare) relatio autem apud Peripateticos nullam habet efficientiam. Qua igitur ratione voluptatis esse effectrix poterit? Secundo loco statuebat, multa esse, quæ propè sensum posita dolorem pariant, procul autem sint voluptati; vt in odoribus cernitur, quorum plurimi propè nares positi molesti sunt, procul verò gratissimi: Multa item, quæ sensim accedentia ad sensum, delectent, cursim irruentia offendant, maximumq; inferant dolorem, vt si membris nimio frigore concretis suum repente calorē restituere conemur, mirabiliter torqueamur, & excruciemur voluptatem percepturi, si sensim restitueremus. At eadem semper preportio facultatis cum re obiecta manere videtur, aut illa res prope sit, aut longius, aut sensim accedat, aut cōfestim irruat. Ergo isthæc proportio vera, & propria voluptatis causa non erat. Hæc illæ, quæ & si specie aliquid videntur, ego tamen re nihil esse opinor. Non iniuria, inquit Madius, Nam secundum quidem argumentum, vt illud priore loco reprehendamus, huiusmodi

iusmodi est, ut qui illud tāquàm validū, firmūq; affe runt, planè in Physicis plumbei esse videantur. Quēadmodum enim haud paulò maior calor exempli causa ab igne, si propè sit, ad sēsum peruenit, quàm si procul positus esset, sic etiam eandem non manere proportionē clarum, perspicuumq; meo iudicio est. In primo autem argumēto plus fortasse roboris, ac neruorū est, quàm ut cōtemnere, minus certè, quàm ut pertimescere debeamus. Relatio inquit, nullam efficientiā habet, id verum est, at nos nudā, simplicemq; proportionem voluptatis esse causam non ponimus sed rē ipsam obiectam, quæ sua quadam vi facultatē iucunde afficiat, quam tamen vim proportio hæc, & conueniētia sequitur, idcircoq; his vocibus significari potest: quēadmodum etiam à Patre filium generari dicimus non quòd relatione illa generetur, sed quoniam pater adhibet quandam vim, & efficiētiam, quam relatio illa consequitur. Sunt igitur hæc argumenta non intelligē tis sententiam nostram, & facilè refelluntur. Definitione voluptatis cōstituta, & multis, quæ illi officere videbantur, propulsatis, ad vestram Ricci, & Flamini litem dirimendam accedamus. Tum Malegutius, Memini, inquit, cum verba illa Aristotelis modò exponeres, positū à te esse voluptatem in sentiendo, & intelligendo, non in appetendo consistere. Quam tamen rem in magnā apud Peripateticos cadere quæ-

stionem scio. Eam vellem, antea quã ad alia pergas, explicari. Plenis scilicet velis, inquit Madius, cum temerè è portu egressi sumus, est nauigandum. Veniat igitur in medium questio ista, habeat ne sedem suam voluptas in sensu, an potius in appetitu, in mente, an voluntate. Ac primùm de sensu, & appetitu disquiramus. Hoc enim probè cognito, facilè etiam de mente, & voluntate controuersia sedabitur. Qui igitur voluptatem ad appetitum potius, quã sensum pertinere putant, eoq; voluptatem vocant facultatis appetentis cum bono optato cõiunctionem, copulationemq; & mirificam quandam tranquillitatem (in quibus fortasse Lucretius fuit, qui dixit. Requies hominum, Diuûmq; voluptas) multis, validisq; agere argumentis possunt. Primùm si aduersa sub eodem genere collocantur, vt sub colore nigredo, et candor, voluptas autem, & dolor aduersa sunt, certè si dolor est perpessio, vt Aristoteles in Topicis inquit, voluptas quoq; perpessio quædam erit. At perceptio sensus non est perpessio, sed potius quedã functio muneris, & actio. Ergo voluptas in perceptione sensus nõ est collocanda. Deinde illud euenire quotidiè cernimus, vt si quis puellam perditè amet, deturq; ei forte fortuna illius manũ attrectare, incredibili dulcedine perfundatur, vbi verò ardor ille deferbuerit, si eandem manum tetigerit, nullã amplius, aut certè perexiguam sentiat voluptatem. Id

autem aliundè proficiſci nõ poteſt, quã quòd eadem cupiditas, ac libido nõ manet, quãuis eadẽ ſit perceptio ſenſus. Appetitus igitur, non ſenſus magnæ illius voluptatis efficiens erat; quare in appetitu, nõ in ſenſu voluptas erit reponenda. Quid multa? Voluptas, et Dolor ſunt affectiones, vt oſtendemus, ergo ad appetitũ omninò pertinent. Nã vt aliâs declarauimus, affectio nihil aliud planè eſt, quã ipſemet appetitus ſeſe prodẽs, et erũpens in actum. Oſtendemus autẽ quod polliciti ſumus ex ijs, quæ tertio lib: de morib: ſunt ab Ariſt. tradita. Statuit enĩ Fortitudinem in dolore cõprimendo, Temperantiã in cõpeſcenda voluptate conſiſtere, cum tamen eaſdem virtutes in affectionibus, tanquã in ſubiecta materia verſari antea apertè dixiſſet. Quãobrẽ omnes ferè veteres Peripatetici, & Platonici, vbiq; voluptatem, et dolorẽ maximè omniũ vehementes, præpotentesq; affectiones nuncupant: atq; omninò hæ maximè omniũ principia motus eſſe videntur (dolore enim, et voluptate incitati facilè huc, & illhuc impellimur) quod nõ ſenſus, ſed facultatis appetentis propriũ eſſe Ariſt. cenſuit. His igitur argumentis, qui putãt voluptatẽ in appetitu reſidere, ſatis tueri videbuntur ſententiam ſuã. Cõtrà qui voluptatẽ ad ſenſum referunt, multa, nec infirmiora afferunt argumenta. Primum ſtatuunt, quod multò veriſsimũ eſt, & à me initio huius diſputationis poſitũ, appetitum eſſe cõ-

motionem sensus ad rem, quã sibi iucundam iudicat, prosequendã, vel molestam declinandam. Ex quo primo lib. Rhetoric: cupiditatem definiebat Aristoteles iucundi appetitionem. Hinc verò concludunt necessariò à sensu prius esse perceptam iucunditatem, vel molestiam, quã emergat appetitio. Ergo tùm voluptas, tùm dolor in sensu spectari debent, nõ in appetitu. Deindè cõmuni quodam sensu cõprobant. Vir tẽperans, si aliquando liberis det operam, multò maiorẽ sentiet voluptatem, quàm intemperans, qui diuturno vsu voluptatis, illius sibi ipse sensum ademit. Quòd si in appetitu voluptas consisteret, cõtra eueniret. Temperans enim minimam sentiret voluptatem, cuius appetitus iam est castigatus, & ad moderationem redactus. Intemperans maximam, qui vehementi libidine fertur incitatus. Idem in dolore reperias. Etenim cũ crudelissimi Tyranni iussu ferreis malleis Anaxarchus tunderetur, cum Zeno, cum Attilius Regulus, ingentibus cruciatibus torquerentur, nõ ne censes maximũ illos dolorem cœpisse? Non est dubitandum. Appetitus tamen virtutis robore confirmatus mediocriter cõmouebatur. Hinc præclaræ illæ voces sunt auditæ. Clamabat Anaxarchus, tunde, tunde Anaxarchi vtrẽ, Anaxarchum non potes tundere. Attilius Thorio potante in rosa beatiorem se esse profitebatur. Zeno autẽ suis ipse dentibus linguam sibi abscidit, ne quæ sibi cre

dita erāt arcana, et occulta prodere cogeretur. Atqui ut idem onus cōtento corpore facillimè fertur, remiſſo opprimit, ſic idem dolor, eadem voluptas fortem, & temperatum virum mediocriter mouet, ignauum, & intemperantem rapit ſecum, atq; de ſtatu deijcit. Ad ſenſum igitur voluptas ſine dubio eſt referenda. Praeterea verò dolorem, & voluptatem non modò inter affectiones eſſe recenſendas, non concedunt, ſed cōtrà afferunt locum Ariſtotelis, in quo perſpicuè illud videtur negare. Inquit enim ſecundo libr. de moribus dum affectionem ab habitu, & facultate ſeiungeret. Affectiones autem voco cupiditatem, iram, excandeſcentiam, odium deſiderium, timorē, ſpem, inuidiam, gaudium, beneuolentiam, æmulationē, miſericordiam, ea deniquè omnia, quæ voluptas, vel dolor conſequitur. *Ergo ſi affectiones omnes voluptas, vel dolor conſequitur, nihil autem ſe ipſum conſequi dicimus, concludendum certè eſt voluptatem ab affectione plurimū differe. Adde affectiones ab Ariſtot. animi motus appellari, cum tamen in decimo libro de moribus multis, firmisquè rationibus concludat, voluptatem nullo pacto conuenire cum motu. Sed ut hæc diſſolui fortaſſe pŏſſint, verba certè illa, quæ ſuperius ex eodem dec. lib. attulimus, omnem tollere dubitationem videntur; Cum in illis affirmet voluptatē ab appetitione tùm na*

tura, tùm tempore esse distinctã. Prius enim cupimus, deinde si cõsequamur, perfundimur voluptate. Per obscura igitur quæstio est, & magnæ, arduæq; cognitionis indiget. Verũ nobis iam, quid statuamus, consultatione nihil est opus. Nam & in libris de anima sententiam nostrã exponere veriti nõ sumus, cùm de affectionibus agentes, voluptatẽ, & dolorẽ ab illis distingueremus: et nunc in voluptatis definitione cõstituenda, cũ ipsam perceptionem nuncuparemus, apertè in sensu collocauimus. Quod tamen ex ore ipsius Arist. si diligenter vndecimũ cap. 1. lib. Rhetoricorum legeritis, mitti iudicabitis. Eorum igitur, qui aliter existimant, argumẽta sunt refellenda. Primũ autem illud intelligatur, cum appetitus maximè sit cõiunctus, atq; copulatus cũ sensu, vel potius, vt sæpè diximus, reapse non differant, in appetitu autem prima affectio insit illa, qua in voluptatem propendet, abhorret autẽ à dolore, Hinc euenire, vt voluptas, et dolor nõ modò perceptionem sensus significent, aut iucundã, aut molestã, sed etiam ipsam appetitus propensionem, vel cõtractionem. Id autem multis alijs in rebus euenire cernimus. Voluntas apud Aristotelem facultatem illam significat, qua mens nostra mouetur, ad bonum amplectendum, & euitandum malum. Significat tamen aliquando actionem etiam ipsius facultatis, qua quidem ferimur in finem (sicq; ab electione secernitur,

quæ in ijs potius versatur, quæ conducunt ad finem) quoniã actio hæc facultati illi maximè cognata, atq; proxima est, proptereaq; eodem nomine appellatur. Intelligentia itidem facultatem animi significat, qua intelligimus, & sapimus, significat etiam habitum, quo rerum principia, & causas cognoscimus, quoniã hic habitus naturæ ipsius facultatis intelligentis maximè proprius est. Hæc ex tert. lib. de moribus, & sexto sunt accepta. Sic etiam in libris de anima facultatem illã animæ quã phantasiam dicimus, cum muneris functione, dum illam Aristoteles definit, videtur confundere. Eadem igitur ratione voluptas, & dolor, vt dicebamus, non modò perceptionem vel iucundam, vel molestam sensus significant, sed etiam cõmotionem appetitus, qua voluptati, tãquã bono optato hæremus, & à dolore refugimus; quòd affectiones hæ perceptionem sensus statim cõsequuntur, et ad ipsas, tanquam caput, & originem reliquæ omnes affectiones referuntur; Quanquã si proprijs vocibus vti velimus, amor potius, & odium, vt in libris de anima diximus, appellari debent. Amor enim propensionem illam appetitus in rem iucundam, odium verò fugam, declinationemq; à re molesta significat. Sed ob causam expositam confunduntur. Hoc probè fixo, & stabilito, facilè reprehensorum vitia diluentur. Iam enim apparet, quo pacto voluptas & dolor affectiones, & principia

motus appellari queant. Significant enī propter quandam naturæ coniunctionem vim etiam appetentem, ad quam pertinent affectiones omnes, quæq; principiū est omnis motus. Ad illud autem, quod priore loco proponebatur, respondemus, primum exempli causa in Topicis dolorem nuncupari perpeßionem. Deinde, ut verè dicatur, & ex Aristotelis ipsius sententia, eodem pacto dolorem appellari posse perspeßionem asserimus, quo perceptionem, et cognitionem omnem. Nam in omni cognitione necessariò præit ipsa perpeßio: nisi enim species rerum obiectarum reciperemus, et quasi pateremur, nihil unquam percipere possemus. Voluptatis autem illius, quam in manu puellæ amatæ tangenda maximam capimus, verißimam, ut arbitror, causam ex ijs, quæ iam diximus, afferemus. Amor enim, ut de nouitate dicebamus, sensum quasi exacuit, efficitq; ut in rem obiectam magis incumbat, & contentius agat, suoq; munere perfectius fungatur, ut qui intentis oculis rem aliquam intuentur: quapropter nihil mirum si maior ad ipsum peruenit voluptas, quàm cum deferbuit ardor ille cupiditatis. Ratum igitur, firmumq; sit, voluptatem in sensu consistere, non in appetitu; ex quo sequitur etiam in nobilißima, & diuina animæ nostræ parte, uoluptatem ad intelligentiam pertinere, non ad voluntatem. Idem enim iudicium, ut millies diximus, de appetitu, &

tu, & voluntate, idem de sensu, & intelligentia est faciendum. Prius enim mens nostra rem obiectam bonam, suæq; naturæ accommodatam, & iucundam percipiat omninò necesse est, quàm voluntas ad appetendum excitetur. Hac profligata, & ad exitum deducta questione existit alia, quæ & ipsa, quando omnia, quæ ad hunc locum illustrandum faciunt, explicare aggressi sumus, diligenter, accuratèq; tractari postulat. Duæ enim sunt in mente, & intelligentia perceptiones, quarum Latini vnam rectam, alteram reflexam appellant. Primò namq; animus exempli causa dulcedinem percipit, quæ prima perceptio ex ipsius rei, quæ obiecta est, suauitate oriri videtur, & recta ab istis nominatur, deindè quasi in se ipse reuersus dulcedinem se consequutũ cogitat, istaq; cogitatio ab ijsdẽ vocatur reflexa. Cum igitur hæ duæ perceptiones, tùm perspicuè in mente, & intelligentia reperiantur, tùm etiam, vt nonnulli existimãt in sensu, in vtra potius sit locanda voluptas cadit in questionem. Istud inquit Ruggerius, cupidè expectamus. Vester, Madius inquit, nutus, fidem mihi faciebat. Alij igitur in priore, alij in posteriore perceptione voluptatem posuerunt; quorum controuersiam cum vtrorumquè rationibus exponere, vt hic locus benè intelligatur, necesse est. Qui igitur in posteriore ponunt, sic argumentantur. Posterior perceptio prioris accessio quædam,

& absolutio videtur esse. Perfectißima autem, quæq; & absolutißima voluptatem maximè parere rationi consentaneum est. Ergo ad posteriorem illam perceptionem voluptas maximè pertinebit. Quod spectans Epicurus beati vitam in conspiciendis, totaquè mente contrectandis varijs voluptatibus positam esse affirmare non est veritus. Qui autem in priore perceptione ponunt, primùm putant Aristotelis sententiam à se defendi, qui posteriorem hanc perceptionem de voluptate tractans ne nutu quidem significauit. Deindè istas duas perceptiones aiunt re non esse fortasse diuersas, neq; id ab Aristotelis sententia secundo lib. de anima explicata est alienũ: præterea vt diuersæ sint, non ad eandem fortasse facultatem ambas referri perceptiones. Dicebat enim Arist. in libello de somno, & vigilia quòd cernamus, non iudicare nos visu, sed alia quadam superiore facultate. Cum igitur sua etiam voluptas visui, sua tactui, et reliquis externis sensibus sit aßignāda, et in istis sẽsibus posteriori perceptioni nihil sit relictũ loci, sequitur ut voluptas in priore, nõ in posteriore perceptione consistat. Cæterũ quoniã suprema saltem animæ nostræ facultas, mens inquam, & intelligentia non modò res obiectas cognoscit, sed etiam percipit se cognoscere, neque ipsius etiam voluptatem in posteriore perceptione concedunt; sed in priore affirmant esse collocandam. Facultati enim nobilißimæ,

& præstantißimæ præstantißima res obiecta summam inter cæteras omnes voluptatem afferat, necesse est. At cum mens, vt exemplis res satis obscura illustretur, Principem illum Deum conditorem, moderatoremquè huius vniuersitatis contemplatur, quæ res obijci amplius potest, quæ dignitate, perfectioneq́; Deum antecellat, aut æquet, aut proximè ad ipsum accedat? Maxima igitur omnium, quæ excogitari poßint, voluptas in Dei contemplatione, & cognitione, quæ prior perceptio est, non in posteriore sentietur. Argumentum autem, quo altera opinione nitebatur facilè refellitur. Est enim posterior perceptio quasi quædam appendicula prioris. Quapropter vt idem ille Deus Opti. Max. si summa cum infimis conferrè fas est, se ipsum intelligendo suam satis obtinet perfectionem, nihilq́; extrinsecus desiderat, cognoscit tamen & reliqua omnia, quæcunquè sunt, fuerunt, futura sunt, quasi redundantia quadam cognitionis, & hæc à Theologis nostris perfectio secundaria nuncupatur; ita mens nostra res dignitate, & perfectione excellentes, suæquè facultati cognatas contemplando præcipua afficitur voluptate, secundo autem loco posteriore etiam illa perceptione delectatur, quæ prioris, vt dicebamus est appendix. Hac exposita Peripateticorum controuersia, quanquàm illa quidem non sit eiusmo

di, vt alteri prorsus, nihil dicere putentur, nobis tamen sententia illa, quam secundo loco explicauimus, multo verior, & firmioribus munita rationibus, decretisquè Aristotelicis magis consentanea videtur. Eam igitur libentißimè sequemur, & voluptatem in priore potißimum perceptione consistere statuemus. Hæc ad voluptatis definitionem, quam principiò attulimus illustrandam, confirmandamquè satis fortasse erunt. Nunc de dolore nonnulla dicamus, vt cui voluptati aduersetur, intelligatur.

Sensus apud Peripateticos, quorum potissimum sententias adamamus, est quædam forma ex materiæ latebris eruta, atquè instrumento corporeo vtitur, quod ex elementorum temperatione constat. Potest autem temperamentum istud à re obiecta lædi, atquè dissolui, vndè continuò dolor ortum ducit. Vt enim à re obiecta, quæ conuenientiam, naturæquè coniunctionem habet cum facultate percipiente, atquè ipsius temperamento, voluptas proficiscitur, ita si res obiecta instrumenti temperamento aduersetur, facultati etiam repugnabit, parietquè dolorem. Quapropter in quæstione illa de causis doloris diu, multumquè à medicis tractata verißimè mihi Petrus Aponensis sensisse videtur, discrepantiam statuens, siue vt ipse inquit, disproportionem rei obie-

ctæ præcipuam esse causam doloris, quæ quidem discrepantia intemperiei nomine, nisi fallor, ab Auerroe appellata fuit, idcircoquè ab illius etiam sententia non discedimus. Quod autem ad continui, vt omnes nostri Medici vocant, solutionem attinet, equidem existimo ab illa inferri dolorem, vt motus quidam est naturæ nostræ maximè aduersarius, atquè ab ea maximè discrepans, & à sensu hæc discrepantia percipitur, præterea etiam ratione rei extrinsecus obiectæ diuidentis, et dissoluentis, quæ aut acuta est, aut dura, aut alijs de causis naturæ sentientis facultatis, illiusquè instrumento aduersatur. Mens autem, & intelligentia diuinitatis sinè dubio particeps, & instrumento corporeo non affixa nihil suapte natura habet, quod illi repugnet, & omnes species recipere pariter potest, ex quo à rebus obiectis non læditur, nequè dolorem sentit, nisi fortasse ex rei, quam cognoscere aueret, ignoratione, et ita ex quadam priuatione, vt optimè à Platone in dialogo illo, qui Philebus inscribitur, est explicatum. Habet tamen ex rebus, quæ intelligentia percipiuntur, vna maiorem conuenientiam cum ipsa mente, quàm altera, & ita maioris, minórisquè voluptatis est efficiens. Nec verò sequitur, si dolor non est in mente, nequè etiam maiorem, & minorem voluptatem esse posse. Non enim admistione con-

trarij omnia remittuntur, sed ea tantum, quibus cõtraria altera ex parte respondent. Hinc commodissimè ratio reddi potest, cur inter reliquos sensus maximè omnium tactus dolorem percipiat, ita vt dolor propriè tactui conuenire videatur, ad cæteros sensus molestia potius quædam, quàm dolor pertineat. Tactus enim maximè corporeo vtitur instrumento, cuius quidem temperamentum facilè lædi, dissoluiquè potest, proptereaquè dolori maximè est expositus. Reliquorum verò sensuum, cum puriore, & subtiliore consistant instrumento, vix temperamentum peruerti potest, nisi vnà quoquè instrumentum tactus lædatur, & violetur. Quocirca Aristoteles definitionem illam Platonicam voluptatis perpendens, in qua dicebatur voluptatem ex indigentiæ expletione oriri, concedebat in gustu, & tactu id verum esse, quorum instrumentum maximè crassum, concretumquè est, facileque diffluit, ac dilabitur, idcircòquè refici postulant, & dum reficiuntur, maximam sentiunt voluptatem. Reliquorum autem sensuum instrumenta non ita euanescunt, idcircòquè nulla expletione, & quasi supplemento egentes sunt tamen compotes voluptatis. Quamobrem dicebat finitionem illam non omnibus sensibus vsquequaquè conuenire. Quanquàm veritate perpendenti eadem vtriusquè sententia esse videbitur.

Duplex enim indigentia reperitur, altera rei alicuius, quæ amissa est, altera rei, quæ non est amissa, sed acquiri tamen, & obtineri potest. Duplex item expletio, indigentiæ altera ex parte respondens. Priore notione accepta indigentia gustui, & tactui potissimum conuenit, cum enim dissoluuntur, amittunt aliquod, itaquè si reficiuntur, mirificam sentiũt voluptatem. Posteriore verò in reliquis etiam sensibus, locum habet. Et si enim nihil amiserint, possunt tamen adhuc magis perfici, eamquè perfectionem dum consequuntur, & expleri dici possunt, & re vera voluptate potiuntur. Hanc igitur putamus fuisse Platonis sententiam in eodem dialogo de summo bono apertè explicatam, atquè Aristotelicæ omnino congruentem. Nam Aristoteles quoq; vndecimo capitu. primi libr. Rhetoricorum, cuius iam sæpè mentionem fecimus discendo nos expleri, atquè ad naturalem statum reuerti asseruit. Dolor igitur, vt ad propositum reuertamur, in tactu, & gustu spectatus, in eorum contrariorum genere reponetur, quæ aduersa à Mar. Tullio appellantur, exprimit enim aduersam quandam naturam voluptati, sicuti calor frigori, in intelligentia autem, & cæteris fortasse sensibus aut locum non habet, aut si habet, in priuantium potius genere statuetur. Nunc voluptatis partitionem ab Aristotele alla-

tam exponere, nisi quid aliud mea vultis commodum erit, propositæque tractationi maximè necessarium. Nihil malumus aliud, omnes ferè una voce respondimus. Tum ille. Principio cum duplex in nobis perceptio sit, una intelligentiæ, et mẽtis, altera sensus, duplicẽ etiã voluptatẽ existere necesse est, alteram, quæ ad sensum alterã quæ ad intelligentiã pertineat. De hac posterius loquemur. Illam autem, quà sensus titillantur, & quasi liquefiunt, in duo rursus genera Aristoteles distribuit. Aut enim ex naturæ instinctu prouenit, aut contrà naturam existit. Naturalem voluptatem eam vocat, quæ cum naturam reficiat, & recreet, ab omnibus, aut pluribus appetitur. Atquè huius rursus voluptatis alia cunctis animantibus est communis, alia uni duntaxat speciei propria, & accommodata. Nam quòd ex cibo, & potu, & rerum venerearum usu, voluptas percipiatur, commune omnibus animantibus est. Quòd autem singulæ species, ut naturam habent à reliquis diuersam, & dispertitam, sic certis quibusdam, & naturæ suæ accommodatis rebus delectetur, in eo naturalis quidem, attamen non iam communis, sed propria conspicitur voluptas. Nam cum id volupe cuiquè videatur, quod suæ naturæ maximè est cognatum, & consentaneum, certè diuersas naturas diuersæ voluptates consequantur oportet.

oportet. Hinc dicebat Heraclitus certam, & quasi propriam singulis animantibus cupiditatem, voluptatemq; esse assignatam. Hinc egregiè doctissimus, & suauissimus Poeta Virgilius.

,, Torua leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam
,, Florentem Cytisum sequitur lasciua capella
,, Te corydon ò Alexi, trahit sua quenq; voluptas.

Naturalis igitur voluptas ab Aristotele appellatur, quæ aut omnibus animantibus, aut vni saltem speciei conuenit. Contrà naturam autem eas vocat quæ partim propter debilitationes corporũ, partim propter malæ consuetudinis coruptelam, partim propter vitiosas naturas iucundæ sunt, & expetuntur. Ex quibus immanes, & planè ferini habitus proficiscũtur; qualis erat eius mulieris, quam dicunt grauidis mulieribus apertis, & perfectis pueros deuorare summa voluptate solitam; aut qualis agrestium quorundam circà Pontum populorum; quorum alios crudis, alios humanis carnibus delectari ferũt, alios liberos suos inter se mutuas in epulas dare. Ferini igitur hi sunt habitus. Alij propter morbos: & furores nonnullis innascuntur, qualis illius fuit, qui matrem immolauit, & comedit, & qui conserui iecur. Alij ex diuturna consuetudine oriuntur, vt pilorum euulsiones, & vnguium corro

ſiones, carbonum quoquè, & terræ. Huiſmodi igitur habitus voluptates à natura abhorrentes pariunt. Hæ autem quamuis in hominibus ſæpius, & euidentius ſint, aliquandò tamen etiam in beſtijs conſpiciuntur: vt in cane, cum inuſitata rabie in homines inuadit. Poteſt autem voluptatis illius, qua ſenſus commouetur, alia afferri partitio. Quot enim ſenſus ſunt, tot etiam voluptatum genera exiſtunt. Senſus autem vel interni ſunt, vel externi. Externi omnibus notiſſimi. Interni autem duò præcipuè ſunt, ſenſus communis, qui inter res à ſenſibus externis ad ſe delatas iudicat, coloremquè à ſono, odorem à ſapore, & frigore differre percipit & φαντασία, quæ de rebus etiam abſentibus quandam cogitandi vim habet, et præterita recordatur. His omnibus ſenſibus tùm internis, tùm externis propria, & ſua voluptas eſt attributa. Nam & ſenſibus externis perſpicuè ſunt quædam ex rebus obiectis maximè conſentaneæ, nec minus ſenſui cõmuni, qui quaſi fons exteriorum eſt, et rerum imagines ad ſe delatas perfectiſſimè iudicat. Iucundum etiam eſt præteritam voluptatem memoria repetere, & futuram cogitatione præcipere; quod alterius interni ſenſus eſſe proprium diximus. Cum igitur voluptas partim in ſenſu, partim in mente conſiſtat, Plato tamen illas tantum, qui-

bus perfusi sensus mouentur, videtur voluptates appellare (quem sequutus Marcus Tullius definiuit voluptatem iucundum motum in sensu) menti verò lætitiam, & gaudium tribuit, vt ex Marsilio Ficino in libro de voluptate sententiam Platonis accuratè explicante intelligi potest. Aristoteles autē à voluptate gaudium non distinxit, eamquè menti etiam conuenire est arbitratus, quem nos in præsentia sequimur. Quanquàm nonnullis in locis Platonem ipse sequi videtur, vt cum bonum distribuit in treis partes, quarum vna in honestate consistit, altera in utilitate, tertia à voluptate ducitur. Qua quidem in partitione satis apparet, voluptatem eam tantum intelligi, quæ permulcet, & delinit sensum. Cum enim vtilitas à vegetabili animæ parte ducatur (vtile enim illud dicimus, quod ad salutem, & incolumitatem vel dandam, vel conseruandam, vel restituendam etiam facit, incolumitas autem ad animam vegetabilem pertinet) honestas verò in mente locum obtineat suum; clarum, opinor, perspicuumquè est voluptatem ad sensum duntaxat pertinere. Qua propter nunquam in Rhetoricis cum ab honesto, tum ab vtili argumentari nos doceret, voluptatis mentionem fecit; quòd in iudicijs,

It

& in senatu, vbi viri tantum graues conuenire putantur, voluptatis causa faciundum aliquid, aut omittendum suadere, minimè decorum existimaret. Præterea in libris de moribus cùm de volupta te ageret, nominis huius hæreditatem ad voluptates corporis venisse confessus est, propterea quòd plerumquè ijs sese homines dedunt, & earum sunt omnes participes, easquè solas plerique norunt. Exigua igitur controuersia inter Platonem, & Aristotelem est; & licet, modò de re ipsa conueniat, vt inter illos, quantum ego possum iudicare, certè conuenit, huic voluptatis voci tùm solam commotionem suauem sensus subijcere, tùm etiam gaudium intelligentiæ & mentis. Nos in præsentia voluptatem vniuersè accipimus, vt perceptionem iucundam & sensus, & intelligentiæ comprehendit.

Iam verò quot, qualesq; sint intelligentiæ voluptates videamus, qua quidem in re pertractanda scopulos præteruecta oratio liberius fluere iam poterit: & Siluio etiam erit accommodata. Sentio enim ea, quæ hactenus dicta sunt, spinosiora fuisse, quã vellem; Nimirum rei de qua agebatur, natura ita ferente. Ac primùm voluptas illa occurrit, quæ virtutis munera exequendo, iustè, inquam temperanter, fortiter agendo, familiã, atquè Remp. rectè administrando percipitur. Quo enĩ gaudio exultare

illũ credimus, qui videt in se naturæ ordinẽ nõ peruerti sed mentẽ, quæ ad imperãdũ nata erat, principatum obtinere, appetitum verò rationi esse obedientem, non temerè ferri? non se auri cupiditate, non obscœnarum voluptatum illecebris, quibus multi ita ducuntur, vt etiam insaniant, à recto, & honesto vnquam deflectere? instrui à se familiam suam ad omne officij munus? nullam in Repub: oriri seditionem, quam ipse non comprimat, nullum impendere periculum, quod non auertat, prodesse deniquè se omnibus tanquam terrestrem quendam Deum?

Huic voluptati meo quidem iudicio maximæ illa altera statim succedit, honos & gloria. Rectè enim Simonides apud Xenophontem neque sanè ex humanis voluptatibus ulla proprius ad illam, qua Deus fruitur, accedere videtur, quàm hæc quæ de honoribus manat.

Nequè verò honorem in ijs tantum rebus pono, quæ iam leuia sunt, & communia, vt salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci reduci, sed in amore potius hominum, & pietate. Quæ quidem pietas tanti ponderis est, vt aptius, & maius ipsa præmium virtuti tribui non possit. Et enim si magnum quiddam est, plurimam auri, & argenti vim, multa, & fructuosa prædia obtinere, quarum quidem rerũ in hac vniuersitate vilissima conditio est, non ne,

obsecro, maius censeri debet possidere animos hominum? qui natura diuini, & cælestes sunt? Verum hæc in tuo Flamini libello de honore diligenter memini esse explicata. Quid verò de illo præstantissimo voluptatis genere, quæ contemplando hauritur, dicendum est? Ea quidem est huiusmodi, vt nihil similius Deorum immortalium vitæ reperiri queat. Etenim cum in illis non doloris, non libidinis faces admoueantur, nulliquè incerti existant casus, profectò nec temperantiæ, nec fortitudini, nec mehercle prudentiæ relinquitur locus. Solum se ipsos intuentes, vitam vsquequaq; iucundissimam, summisq; voluptatibus confertissimam degunt. Contemplatio igitur simplicibus illis, & puris mentibus nos simillimos reddit. Hæc autem similitudo multis alijs argumentis apparet. Nam qui contemplationi deditus est, pauca ex rebus externis requirit. Ex quo Socrates, cum aliquandò per forum obambulans mercium copiam, quæ illhic vendebantur, aspiceret, ita secum loquutus fertur, quàm multis rebus ego non egeo. At qui negocijs ciuilibus est implicatus, virtutisq; perfectæ omnia officia præstare parat, diuitijs potens, opibus amplus, gloria, & autoritate clarus existat oportet. Quis autem eam vitam, quæ paucioribus ad se tuendam eget, ad Deorum Immortalium maiestatem, qui nullius indiget rei, propius

accedere non putet? Adde quod maximi ponderis est, contemplationem ad solam mentem pertinere mentemquè dum contemplamur, quasi se cum viuere, at cum virtutis officia exequitur, appetitum sibi comitem, & corpus adiungere, & externum ferè quippiam sibi pro fini proponere, vt victoriam, vt ciuium concordiam. Quemadmodum autem beatiores erimus, cum his corporis vinculis, & compagibus soluta mens erit, atquè omni cupiditatum tumultu liberata, ita quò magis in hac etiam vita à corpore nos seiungemus, mentemquè ipsam secum quasi habitare faciemus, puriorem sine dubio, ac veriorem felicitatem, voluptatemquè consequemur. Ex his igitur satis constare arbitror, quantum dignitatis, voluptatis, beatitudinis insit in contemplatione. Postrema mentis nostræ voluptas est liberorum, vt platonicè loquar, procreatio. Omnium enim hominum pregnans, & seminibus grauidatum corpus esse, pregnantem etiam animum Plato dicebat. Si ad corpus quidem respicias, filij nostri sunt, quos ex mulierum congressu gignimus; si ad animum, quos virtutum, & scientiarum societate generamus; vt leges, vt Rerumpubli. institutiones, vt poemata, vt philosophici libri, vt gloria nominis nostri. Hæc enim omnia ad largiendam homini

immortalitatem facere videntur, quam ob causam liberorum procreatio est instituta. Quicunquè igitur corpore fœcundi sunt, fœminas amant, & filiorum ortu immortalitatem, & felicitatem se asse qui posse putant. Qui verò animum fœcundum obtinent, hi nullos recusant labores, maximaquè subeunt pericula, quò virtutes, & scientias sibi comparent, quarum fructus videre poßint, & reliquis hominibus impartire, atquè ex hac re summa ad ipsos peruenit voluptas. Quapropter apud Xenophontium Prodicum virtutis Dea Venerem ita increpat. Nec verò, quod acroama iucundißimum ad audiendum est, laudem tuam vnquam audis, aut pulcherrimum omnium spectaculum ad te vllo pacto pertinet. Nunquam enim pulchrum aliquod opus tuum aspexisti. *Cum igitur tot, tantæquè mentis nostræ sint voluptates, videamus nunc, an cum his illæ, quæ ad sensum pertinent, conferri queant. Nequè hoc loco pugnabo autoritate, aut probabilibus rationibus. Id enim cumulatißimè Riccius præstitit. Ex voluptatis tantum natura, validißima, vt arbitror, argumenta eruam: quibus confirmetur, eam, quæ ad corpus pertinet, & permulcet sensus, voluptate mentis longè esse inferiorem. Illud autem teneatur, quod superius*

perius à nobis positum est, quò melius quæquè facultas est affecta, eò maiorem capere posse voluptatem. Nam maiorem cernendo voluptatem haurimus, si acrem, & acutam, quàm si hebetem oculorum aciem habeamus. Ergo si in vna, eademquè facultate cognoscente, quò melius affecta est, & ad cognoscendum acrior, eò maior emergit voluptas; profectò & inter diuersas facultates, quò quæquè meliorem, & perfectiorem obtinebit statum, eò maioris, & perfectioris voluptatis compotem fore existimare debemus. At mens nostra longè meliore loco, atquè conditione est, quàm reliquæ omnes animæ facultates. Est enim summum, quò artem numerandi imitata natura, ex rerum inanimarum formis, ex vita, ex sensu quasi per gradus quosdam peruenit: Mentis igitur voluptas mirandum in modum sensuum voluptati præstare censenda est. Quòd si cui fortasse hæc argumentatio obscurior videbitur, est enim ducta ex reconditiore Philosophia, eam, quæ sequitur, atquè ex sensu quodam communi deprompta priorem etiam explicat, attentè audiat. Proponamus nobis ex altera quidem parte vitam beatarum, & diuinarum mentium, ex altera verò brutorum animantium, cum voluptate planè, liquefiunt. Quam ex his iucundiorem, suauioremquè vitam censebimus? non ne infinitis propè partibus

cælestium animorum voluptatem excellere iudicabimus? Quid ita? quoniam solutæ illæ, & liberæ mentes longè perfectiorem, ac præstantiorem, quàm bruta animantia, sunt sortitæ naturam. Cogitemus enim, quàm velimus, aliam causam non reperiemus. Deinde illud etiam animis occurrat nostris, ex ipsis diuinis mentibus, quò quæq; propius ad Principis illius Dei, qui hunc Mundum regit, naturam accedit, eò maiore frui voluptate, ac felicius viuere. Eadem ratione cum mens nostra longè perfectioris naturæ sit, quã sensus, multoque propius absit ab illo præstantissimæ, & sapientissimæ mentis numine, quis, nisi planè sit excors, negare audeat, voluptatem etiam, quã mente percipimus, multò cognatiorem, similioremq; diuinæ voluptati esse, quàm illam, quæ ad sensum pertinet? idcircoq; maiorem, præstabiliorem, optabiliorem esse? Quapropter si qui obliti mentem habere, qua Deorum immortalium vim, & maiestatem in terris referimus, non ad ipsorum Deorum vitam adhibent cogitationem, sed bestiarum potius vitam intuentes, & quoniam eas vident solo sensu voluptatem comprehendere, & ad eam summo cupiditatis ardore ferri, earum iudicio, quasi auium augures, standum sibi putant, eandemque sibi consectandam voluptatem, ij belluæ sunt humana specie, atque figura. Huius-

modi enim voluptas, vt Plato dicebat, quem verè Riccius Heroem nostrum appellauit, quasi clauum tenens, animum corpori affigit, atque coniungit, efficitquè vt infectus corporea qualitate, & specie ea putet esse vera bona, quæ corpus, & sensus suadeat, itaquè cum alienam induerit speciem, suam miser exuit multò nobiliorem, ac perfectiorem. Sed quoniam multi, qui nullam vnquam mente voluptatem perceperunt, ad hanc veritatis ipsius vocem obsurdescunt, semperquè voluptatem illam, quæ ex vsu rerum venerearum percipitur, opponunt, semper hanc vnam prædicant, & admirantur. Agè quàm isti stultè summo se in errore versari non intelligant, expendamus. Fingant enim isti, si modò animi aciem ad vllam præclaram cogitationem possunt intendere, hominem esse, qui oculis diu fuerit captus, atquè idem eodem planè temporis puncto quantumuis pulchra muliere potiatur, & præstantis alicuius medici ope vsuram lucis acquirat. Tum verò non ne apertè sentiunt multò maiorem ex mulieris aspectu, quàm ex corporum congressione ad illum peruenturam esse voluptatem? Quid ergo tàm multos in errorem inducit? Primùm in omnibus fermè rebus copia vilitatem, vilitas satietatem, & contemptum parere solet.

Qua propter nihil mirum, cum visu, dum vigilamus, vtamur aßiduè, rebus autem venereis perrarò, si cernendi voluptas non æquè, ac ista nos feriat, & commoueat. Ab ijs enim, quibus multum assueti sumus, ferè non afficimur. Deindè voluptas, quæ tactu percipitur, vt superius ostendimus, dolori semper est annexa, atquè coniuncta. Nullam enim rebus venereis vtentes sentiremus voluptatē, nisi quidam quasi pruritus nos excitaret, vel conuelleret potius. Quamobrem huiusmodi voluptatem non dißimilem esse ab ea Plato dicebat, quam sentire solemus, cum sanguis biliosus, & acescens, è cute erumpens stimulis quibusdam pungit, huicquè molestiæ scalptione, vel asperæ alicuius rei fricatione subuenimus. Hæc igitur voluptas, quæ ad tactum pertinet, semper habet socium adiunctum dolorem. Quod quidem in visu, auditu, atquè olfactu nō euenit. Etenim cum suauem aliquem colorem intuentes voluptate afficimur, aut concinnam harmoniam audientes, aut gratum olfacientes odorem, nullo tamen prius dolore torquebamur. Quòd si oculis, aut auribus captos mærere atquè, excruciari videmus, non idcircò id euenit, vt superius declarauimus, quòd intus aliquid vellicet, & fodicet, vt in tactu, sed quoniam quibus bonis, quibusquè voluptatibus priuati sint, non cogitare non possunt. Ergo cum na

turæ instinctu dolorem cupidissimè fugiamus, voluptas autem ad tactum pertinens medicinam dolori afferat, et præterea cum contraria si propinqua sint, magis eluceant, voluptas autem huiusmodi non modò sit propinqua dolori, sed planè adiuncta, atquè annexa, nihil mirum si maior, atquè optabilior cernendi voluptate appareat. Quòd si vtriusquè vis, & natura spectetur, longè secus rem se habere, vt satis ostendimus, censendum est. Atquè hoc loco illud ex Platone animaduertatur, hoc, quod dicimus maius, duplicem habere in qualitatibus notionem. Aliquandò enim maius album, exempli causa, illud appellamus, quod maius occupat spatium, ac mole ipsa excedit, vt si diceremus parietem dealbatum esse maius album, quàm tantulam niuem. Aliquandò autem quod ui ipsius candoris præstat, & ab alterius coloris admistione purius est, qua notione portionem niuis, quamuis exiguam, maius esse album dicemus. Sic in re proposita nonnunquàm maiorem voluptatem in tactu, & corporum congreßione esse dicimus, quoniam hæc voluptas quasi mole quadam reliquas excedit. Occupant enim vniuersum hominem, et concutit. Aliquandò autem visu, & auditu maiorem percipi voluptatem asserimus, quoniam hæc verior, purior, integrior, quàm illa, voluptas est. Desinamus igitur huius-

tam exponere, nisi quid aliud mea vultis commodum erit, propositæquè tractationi maximè necessarium. Nihil malumus aliud, omnes ferè vna voce respondimus. Tum ille. Principio cum duplex in nobis perceptio sit, vna intelligentie, et mētis, altera sensus, duplicē etiā voluptatē existere necesse est, alteram, quæ ad sensum alterā quæ ad intelligentiā pertineat. De hac posterius loquemur. Illam autem, quà sensus titillantur, & quasi liquefiunt, in duo rursus genera Aristoteles distribuit. Aut enim ex naturæ instinctu prouenit, aut contrà naturam existit. Naturalem voluptatem eam vocat, quæ cum naturam reficiat, & recreet, ab omnibus, aut pluribus appetitur. Atquè huius rursus voluptatis alia cunctis animantibus est communis, alia vni duntaxat speciei propria, & accommodata. Nam quòd ex cibo, & potu, & rerum venerearum vsu, voluptas percipiatur, commune omnibus animantibus est. Quòd autem singulæ species, vt naturam habent à reliquis diuersam, & dispertitam, sic certis quibusdam, & naturæ suæ accommodatis rebus delectetur, in eo naturalis quidem, attamen non iam communis, sed propria conspicitur voluptas. Nam cum id volupe cuiquè videatur, quod suæ naturæ maximè est cognatum, & consentaneum, certè diuersas naturas diuersæ voluptates consequantur oportet.

oportet. Hinc dicebat Heraclitus certam, & quasi propriam singulis animantibus cupiditatem, voluptatemq; esse assignatam. Hinc egregiè doctissimus, & suauissimus Poeta Virgilius.

,, Torua leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam
,, Florentem Cytisum sequitur lasciua capella
,, Te corydon ò Alexi, trahit sua quenq; voluptas.

Naturalis igitur voluptas ab Aristotele appellatur, quæ aut omnibus animantibus, aut vni saltem speciei conuenit. Contrà naturam autem eas vocat quæ partim propter debilitationes corporũ, partim propter malæ consuetudinis coruptelam, partim propter vitiosas naturas iucundæ sunt, & expetuntur. Ex quibus immanes, & planè ferini habitus proficiscũtur: qualis erat eius mulieris, quam dicũt grauidis mulieribus apertis, & persectis pueros deuorare summa voluptate solitam; aut qualis agrestium quorundam circà Pontum populorum; quorum alios crudis, alios humanis carnibus delectari ferũt, alios liberos suos inter se mutuas in epulas dare. Ferini igitur hi sunt habitus. Alij propter morbos: & furores nonnullis innascuntur, qualis illius fuit, qui matrem immolauit, & comedit, & qui conserui iecur. Alij ex diuturna consuetudine oriuntur, vt pilorum euulsiones, & vnguium corro

ſiones, carbonum quoquè, & terræ. Huiſmodi igitur habitus voluptates à natura abhorrentes pariunt. Hæ autem quamuis in hominibus ſæpius, & euidentius ſint, aliquandò tamen etiam in beſtijs conſpiciuntur: vt in cane, cum inuſitata rabie in homines inuadit. Poteſt autem voluptatis illius, qua ſenſus commouetur, alia afferri partitio. Quot enim ſenſus ſunt, tot etiam voluptatum genera exiſtunt. Senſus autem vel interni ſunt, vel externi. Externi omnibus notiſſimi. Interni autem duo præcipuè ſunt, ſenſus communis, qui inter res à ſenſibus externis ad ſe delatas iudicat, coloremquè à ſono, odorem à ſapore, & frigore differre percipit & φαντασία, quæ de rebus etiam abſentibus quandam cogitandi vim habet, et præterita recordatur. His omnibus ſenſibus tùm internis, tùm externis propria, & ſua voluptas eſt attributa. Nam & ſenſibus externis perſpicuè ſunt quædam ex rebus obiectis maximè conſentaneæ, nec minus ſenſui cõmuni, qui quaſi fons exteriorum eſt, et rerum imagines ad ſe delatas perfectiſſimè iudicat. Iucundum etiam eſt præteritam voluptatem memoria repetere, & futuram cogitatione præcipere; quod alterius interni ſenſus eſſe proprium diximus. Cum igitur voluptas partim in ſenſu, partim in mente conſiſtat, Plato tamen illas tantum, qui-

bus perfusi sensus mouentur, videtur voluptates appellare (quem sequutus Marcus Tullius definiuit voluptatem iucundum motum in sensu) menti verò lætitiam, & gaudium tribuit, vt ex Marsilio Ficino in libro de voluptate sententiam Platonis accuratè explicante intelligi potest. Aristoteles autē à voluptate gaudium non distinxit, eamquè menti etiam conuenire est arbitratus, quem nos in præsentia sequimur. Quanquàm nonnullis in locis Platonem ipse sequi videtur, vt cum bonum distribuit in treis partes, quarum vna in honestate consistit, altera in utilitate, tertia à voluptate ducitur. Qua quidem in partitione satis apparet, voluptatem eam tantum intelligi, quæ permulcet, & delinit sensum. Cum enim vtilitas à vegetabili animæ parte ducatur (vtile enim illud dicimus, quod ad salutem, & incolumitatem vel dandam, vel conseruandam, vel restituendam etiam facit, incolumitas autem ad animam vegetabilem pertinet) honestas verò in mente locum obtineat suum; clarum, opinor, perspicuumquè est voluptatem ad sensum duntaxat pertinere. Qua propter nunquam in Rhetoricis cum ab honesto, tum ab vtili argumentari nos doceret, voluptatis mentionem fecit; quòd in iudicijs,

& in senatu, ubi viri tantum graues conuenire putantur, voluptatis causa faciundum aliquid, aut omittendum suadere, minimè decorum existimaret. Præterea in libris de moribus cùm de volupta te ageret, nominis huius hæreditatem ad voluptates corporis venisse confessus est, propterea quòd plerumquè ijs sese homines dedunt, & earum sunt omnes participes, easquè solas pleriquè norunt. Exigua igitur controuersia inter Platonem, & Aristotelem est; & licet, modò de re ipsa conueniat, ut inter illos, quantum ego possum iudicare, certè conuenit, huic voluptatis voci tùm solam commotionem suauem sensus subijcere, tùm etiam gaudium intelligentiæ & mentis. Nos in præsentia voluptatem vniuersè accipimus, ut perceptionem iucundam & sensus, & intelligentiæ comprehendit.

Iam verò quot, qualesq; sint intelligentiæ volupta tes videamus, qua quidem in re pertractanda scopulos præteruecta oratio liberius fluere iam poterit: & Siluio etiam erit accommodata. Sentio enim ea, quæ hactenus dicta sunt, spinosiora fuisse, quā vellem; Nimirum rei de qua agebatur, natura ita ferente. Ac primùm voluptas illa occurrit, quæ virtutis munera exequendo, iustè, inquam temperanter, fortiter agendo, familiā, atquè Remp. rectè administrando percipitur. Quo enī gaudio exultare

illũ credimus, qui videt in se naturæ ordinẽ nõ peruerti sed mentẽ, quæ ad imperãdũ nata erat, principatum obtinere, appetitum verò rationi esse obedientem, non temerè ferri? non se auri cupiditate, non obscænarum voluptatum illecebris, quibus multi ita ducuntur, vt etiam insaniant, à recto, & honesto vnquam deflectere? instrui à se familiam suam ad omne officij munus? nullam in Repub: oriri seditionem, quam ipse non comprimat, nullum impendere periculum, quod non auertat, prodesse deniquè se omnibus tanquam terrestrem quendam Deum?

Huic voluptati meo quidem iudicio maximæ illa altera statim succedit, honos & gloria. Rectè enim Simonides apud Xenophontem nequè sanè ex humanis voluptatibus ulla proprius ad illam, qua Deus fruitur, accedere videtur, quàm hæc quæ de honoribus manat.

Nequè verò honorem in ijs tantum rebus pono, quæ iam leuia sunt, & communia, vt salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci reduci, sed in amore potius hominum, & pietate. Quæ quidem pietas tanti ponderis est, vt aptius, & maius ipsa præmium virtuti tribui non poßit. Et enim si magnum quiddam est, plurimam auri, & argenti vim, multa, & fructuosa prædia obtinere, quarum quidem rerũ in hac vniuersitate viliβima conditio est, non ne,

obsecro, maius censeri debet possidere animos hominum? qui natura diuini, & cœlestes sunt? Verum hæc in tuo Flamini libello de honore diligenter memini esse explicata. Quid verò de illo præstantissimo voluptatis genere, quæ contemplando hauritur, dicendum est? Ea quidem est huiusmodi, vt nihil similius Deorum immortalium vitæ reperiri queat. Etenim cum in illis non doloris, non libidinis faces admoueantur, nullique incerti existant casus, profectò nec temperantiæ, nec fortitudini, nec mehercle prudentiæ relinquitur locus. Solum se ipsos intuentes, vitam vsquequaq; iucundissimam, summisq; voluptatibus confertissimam degunt. Contemplatio igitur simplicibus illis, & puris mentibus nos simillimos reddit. Hæc autem similitudo multis alijs argumentis apparet. Nam qui contemplationi deditus est, pauca ex rebus externis requirit. Ex quo Socrates, cum aliquandò perforum obambulans mercium copiam, quæ illhic vendebantur, aspiceret, ita secum loquutus fertur, quàm multis rebus ego non egeo. At qui negocijs ciuilibus est implicatus, virtutisq; perfectæ omnia officia præstare parat, diuitijs potens, opibus amplus, gloria, & autoritate clarus existat oportet. Quis autem eam vitam, quæ paucioribus ad se tuendam eget, ad Deorum Immortalium maiestatem, qui nullius indiget rei, propius

accedere non putet? Adde quod maximi ponderis eſt, contemplationem ad ſolam mentem pertinere mentemquè dum contemplamur, quaſi ſecum viuere, at cum virtutis officia exequitur, appetitum ſibi comitem, & corpus adiungere, & externum ferè quippiam ſibi pro fini proponere, vt victoriam, vt ciuium concordiam. Quemadmodum autem beatiores erimus, cum his corporis vinculis, & compagibus ſoluta mens erit, atquè omni cupiditatum tumultu liberata, ita quò magis in hac etiam vita à corpore nos ſeiungemus, mentemquè ipſam ſecum quaſi habitare faciemus, puriorem ſine dubio, ac veriorem felicitatem, voluptatemquè conſequemur. Ex his igitur ſatis conſtare arbitror, quantum dignitatis, voluptatis, beatitudinis inſit in contemplatione. Poſtrema mentis noſtræ voluptas eſt liberorum, vt platonicè loquar, procreatio. Omnium enim hominum pregnans, & ſeminibus grauidatum corpus eſſe, pregnantem etiam animum Plato dicebat. Si ad corpus quidem reſpicias, filij noſtri ſunt, quos ex mulierum congreſſu gignimus; ſi ad animum, quos virtutum, & ſcientiarum ſocietate generamus; vt leges, vt Rerumpubli. inſtitutiones, vt poemata, vt philoſophici libri, vt gloria nominis noſtri. Hæc enim omnia ad largiendam homini

immortalitatem facere videntur, quam ob causam liberorum procreatio est instituta. Quicunquè igitur corpore fæcundi sunt, fæminas amant, & filiorum ortu immortalitatem, & felicitatem se assequi posse putant. Qui verò animum fæcundum obtinent, hi nullos recusant labores, maximaquè subeunt pericula, quò virtutes, & scientias sibi comparent, quarum fructus videre poßint, & reliquis hominibus impartire, atquè ex hac re summa ad ipsos peruenit voluptas. Quapropter apud Xenophontium Prodicum virtutis Dea Venerem ita increpat. Nec verò, quod acroama iucundissimum ad audiendum est, laudem tuam vnquam audis, aut pulcherrimum omnium spectaculum ad te vllo pacto pertinet. Nunquam enim pulchrum aliquod opus tuum aspexisti. *Cum igitur tot, tantæquè mentis nostræ sint voluptates, videamus nunc, an cum his illæ, quæ ad sensum pertinent, conferri queant. Nequè hoc loco pugnabo autoritate, aut probabilibus rationibus. Id enim cumulatißimè Riccius præstitit. Ex voluptatis tantum natura, validißima, vt arbitror, argumenta eruam: quibus confirmetur, eam, quæ ad corpus pertinet, & permulcet sensus, voluptate mentis longè esse inferiorem. Illud autem teneatur, quod superius*

rius

perius à nobis positum est, quò melius quæquè facultas est affecta, eò maiorem capere posse voluptatem. Nam maiorem cernendo voluptatem haurimus, si acrem, & acutam, quàm si hebetem oculorum aciem habeamus. Ergo si in vna, eademquè facultate cognoscente, quò melius affecta est, & ad cognoscendum acrior, eò maior emergit voluptas; profectò & inter diuersas facultates, quò quæquè meliorem, & perfectiorem obtinebit statum, eò maioris, & perfectioris voluptatis compotem fore existimare debemus. At mens nostra longè meliore loco, atquè conditione est, quàm reliquæ omnes animæ facultates. Est enim summum, quò artem numerandi imitata natura, ex rerum inanimarum formis, ex vita, ex sensu quasi per gradus quosdam peruenit; Mentis igitur voluptas mirandum in modum sensuum voluptati præstare censenda est. Quòd si cui fortasse hæc argumentatio obscurior videbitur, est enim ducta ex reconditiore Philosophia, eam, quæ sequitur, atquè ex sensu quodam communi deprompta priorem etiam explicat, attentè audiat. Proponamus nobis ex altera quidem parte vitam beatarum, & diuinarum mentium, ex altera verò brutorum animantium, cum voluptate planè, liquefiunt. Quam ex his iucundiorem, suauioremquè vitam censebimus? non ne infinitis propè partibus

cælestium animorum voluptatem excellere iudicabimus? Quid ita? quoniam solutæ illæ, & liberæ mentes longè perfectiorem, ac præstantiorem, quàm bruta animantia, sunt sortitæ naturam. Cogitemus enim, quàm velimus, aliam causam non reperiemus. Deinde illud etiam animis occurrat nostris, ex ipsis diuinis mentibus, quò quæq; propius ad Principis illius Dei, qui hunc Mundum regit, naturam accedit, eò maiore frui voluptate, ac felicius viuere. Eadem ratione cum mens nostra longè perfectioris naturæ sit, quã sensus, multoque propius absit ab illo præstantissimæ, & sapientissimæ mentis numine, quis, nisi plane sit excors, negare audeat, voluptatem etiam, quã mente percipimus, multò cognatiorem, similioremq; diuinæ voluptati esse, quàm illam, quæ ad sensum pertinet? idcircoq; maiorem, præstabiliorem, optabiliorem esse? Quapropter si qui obliti mentem habere, qua Deorum immortalium vim, & maiestatem in terris referimus, non ad ipsorum Deorum vitam adhibent cogitationem, sed bestiarum potius vitam intuentes, & quoniam eas vident solo sensu voluptatem comprehendere, & ad eam summo cupiditatis ardore ferri, earum iudicio, quasi auium augures, standum sibi putant, eandemque sibi consectandam voluptatem, ij belluæ iam sunt humana specie, atque figura. Huius-

modi enim voluptas, vt Plato dicebat, quem verè Riccius Heroem nostrum appellauit, quasi clauum tenens, animum corpori affigit, atque coniungit, efficitquè vt infectus corporea qualitate, & specie ea putet esse vera bona, quæ corpus, & sensus suadeat, itaquè cum alienam induerit speciem, suam miser exuit multò nobiliorem, ac perfectiorem. Sed quoniam multi, qui nullam vnquam mente voluptatem perceperunt, ad hanc veritatis ipsius vocem obsurdescunt, semperquè voluptatem illam, quæ ex vsu rerum venerearum percipitur, opponunt, semper hanc vnam prædicant, & admirantur. Agè quàm isti stultè summo se in errore versari non intelligant, expendamus. Fingant enim isti, si modò animi aciem ad vllam præclaram cogitationem possunt intendere, hominem esse, qui oculis diu fuerit captus, atquè idem eodem planè temporis puncto quantumuis pulchra muliere potiatur, & præstantis alicuius medici ope vsuram lucis acquirat. Tum verò non ne apertè sentiunt multò maiorem ex mulieris aspectu, quàm ex corporum congreßione ad illum peruenturam esse voluptatem? Quid ergo tàm multos in errorem inducit? Primùm in omnibus fermè rebus copia vilitatem, vilitas satietatem, & contemptum parere solet.

turæ instinctu dolorem cupidißimè fugiamus, voluptas autem ad tactum pertinens medicinam dolori afferat, et præterea cum contraria si propinqua sint, magis eluceant, voluptas autem huiusmodi non modò sit propinqua dolori, sed planè adiuncta, atquè annexa, nihil mirum si maior, atquè optabilior cernendi voluptate appareat. Quòd si vtriusquè vis, & natura spectetur, longè secus rem se habere, vt satis ostendimus, censendum est. Atquè hoc loco illud ex Platone animaduertatur, hoc, quod dicimus maius, duplicem habere in qualitatibus notionem. Aliquandò enim maius album, exempli causa, illud appellamus, quod maius occupat spatium, ac mole ipsa excedit, vt si diceremus parietem dealbatum esse maius album, quàm tantulam niuem. Aliquandò autem quod ui ipsius candoris præstat, & ab alterius coloris admistione purius est, qua notione portionem niuis, quamuis exiguam, maius esse album dicemus. Sic in re proposita nõnunquàm maiorem voluptatem in tactu, & corporum congreßione esse dicimus, quoniam hæc voluptas quasi mole quadam reliquas excedit. Occupant enim vniuersum hominem, et concutit. Aliquandò autem visu, & auditu maiorem percipi voluptatem asserimus, quoniam hæc verior, purior, integrior, quàm illa, voluptas est. Desinamus igitur huius-

modi plebeias, & sordidas voluptates extollere, atq; amplexari, sique cernendi voluptate inferiores sunt, cum voluptatibus illis, quas mente, & intelligentia percipimus, nullo pacto cōparandas esse statuamus. Ex his autem quæ diximus, satis patere potest, quēadmodum mentis voluptates sentientis animæ voluptatibus longè præstant, quoniā illa perfectior, præstantiorq; facultas est, ita etiam ferè inter sensus ipsos, qui perfectior erit, perfectioreq; & nobiliore munere fungetur, eum maioris, veriorisq; voluptatis cōpotem fore. Sic visus auditui, auditus olfactui, olfactus gustui (quāquā fortasse in hominibus ob imbecillitatem facultatis olfaciendi contra euenit) gustus tactui, atq; omnibus deniq; sensibus externis sensus communis præstabit. Externi enim huius tanquàm ministri, atquè internuncij sunt. Non ita de facultate illa, quam φαντασίαν diximus nuncupari, statuendum est. Nam quamuis inter animas sentientes illa perfectior sit, quæ hac facultate prædita est, vt absentium etiam rerum imagines retinere queat, fieri tamen nō potest, quin imagines hæ, dum res ipsæ adsunt, sint viuidiores, & ad inferendam voluptatem aptiores. Quocircà non immeritò dicebat Aristoteles φαντασίαν esse debilem quendam, & imbecillum sensum.

Hic cum Madius ad reliqua prosequenda se parare

videretur, obsecro, te inquit Malegutius, vt antequã ad alia accedas, causã afferas, cur si mentis volupta tes sunt maximæ, omnes tamẽ sensuũ ferè volupta- tes auidius sequamur. Causa, inquit Madius satis in promptu est. Primùm ratio, & mens primis tem poribus ætatis non expergiscitur, sed sensu vtimur, idcircóq; eam tantùm percipimus voluptatem, quæ sensibus coniuncta est, quam cum pleriq; non probè educati, atq; instituti cohibere, et frænare non discãt, mirandum non est, si tantas vires sumat, vt adul- ta etiam ætate, et exorto rationis lumine, ipsa tamẽ adhuc sibi vendicet principatum. Deindè ad hanc rẽ illud quoq; plurimũ facit, quòd sensus suas obeunt actiones absq; labore, disciplinæ, et exercitationis non indigentes. Neq; enim cernere, audire, tangere, vllus vnquã didicit, sed simulatq; in lucem editi sumus, nisi vis aliqua naturalem corporis nostri statũ per- turbet, istis facillimè, cõmodissimèq; fungimur mune ribus. Quapropter voluptates etiã, quæ ad sensus per tinent, vltrò sese nobis offerũt, atq; dant. Mens autẽ, nisi diligẽter excolatur, nisi magistra vitæ Philoso- phia accesserit, aut nihil aget, aut perperã aget. Vt igi tur rectè agat, rectèq; agẽdo capiat voluptatẽ, multi prius labores nobis substinẽdi sunt, sæpè frigus, sæpè æstus est perferendus. Ex quo doctissimus Poeta Horatius, quẽ Riccius etiam hodie laudauit, dixit.

„ *Qui cupit optatam cursu contingere metam*
„ *Multa tulit, fecitquè puer, sudauit, & alsit.*

Aristoteles autem studiorum radices amaras esse, quamuis fructus sint dulcissimi, dicere solitus erat. Quoniam igitur pleraquè pars hominum in ea feruntur, quæ sine molestia comparantur, propterea sensuum voluptatibus multò plures, quàm mentis, & intelligentiæ addictos videmus. Præclarè enim Terentius.

Omnes homines à labore procliues ad libidinem.

Iam, inquam ego, propè esse illud tempus spero, cum nostram litem dirimes. Nisi enim fallor, ipsa rerũ series, atquè connexio eò te trahit. Non falleris inquit. In manus igitur sumamus, atquè excutiamus argumenta tua, & videamus diligenter, sint ne demonstrationes necessariæ, an probabiles tantummodò. Non molestè enim, opinor, feres rationes meas cum tuis rationibus contendere, atquè aliquas ex tuis, tanquàm inanes concidere, & confutari. Primum illud abs te allatum argumentum fuit (nam & numerum, & ordinem argumentorum tuorum, operam dedi, vt memoria retinerem) cum felicitatis notioni sit ita adiuncta voluptas, vt neq; etiam cogitatione ab ea auelli queat, inter ea, quæ maxima bona sunt, esse connumerandam voluptatem. Si de illo præstantissimo voluptatis genere,

quæ

quæ ex rectè factis, aut ex contemplatione percipitur, intelligas, ad sententiam tuam licet adscribas quoq; iudicium meum. Neque Riccium puto contrà dicturum. Sin ad summam felicitatis omnes debere accedere voluptates existimas, tota, vt aiunt erras via. Nihil enim felicitas admittere potest, ne à se ipsa dissentiat, quod virtuti repugnet. Multæ autem voluptates acerrimæ virtutis aduersariæ reperiuntur. Minimè tamen contemnenda est ratio illa, qua vt omnem voluptatem bonam esse probares, secundo loco vtebaris. Ita enim dixisti, cum contrariorum contraria soleant esse consequentia, dolor autem omnis, sed etiam labor malus sit, ac naturæ repugnans, certè voluptatem omnem bonam, naturæque amicam esse oportere. Id hoc pacto conuenienter ijs, quæ ab Aristotele scribuntur, dissoluetur. Voluptas omnis suapte natura bona est, est enim perfecta, absolutaq; muneris functio, sed euentu quodam fit mala. Quod hoc pacto ostendemus. Voluptatum altera alteri non mediocri est impedimento. Ea enim est animæ nostræ partium inter se naturæ coniunctio, & quasi consensus, vt cum vna attentius in suum incumbit officium, reliquæ à suis vacent, & quasi ferias agant. Apparet istud apertissimè in sensibus. Etenim si ex pulchræ mulieris aspectu magna ad animum nostrum affluat,

& illabatur voluptas. Cytharedum eodem temporis momento scitißimè canentem non ferè audimus. Item qui fabulam spectant, quamuis fame, & siti laborent, tamen dum nobiles recitant hystriones, nec famem, nec sitim sentiunt. Eadem inter sensum, & mentem ratio est. Nam si mentem tanquàm arcum intentum habeamus, & in maximarum rerum contemplatione simus occupati, in corpore sensum adesse vix credas, vt de Socrate, et Archimede ferunt. Rursus cum cupiditatis ardore incitamur, cum doloris admouentur faces, cum iracundia efferimur, tunc menti incredibiles offunduntur tenebræ, vt nullum planè extet ipsius lumē. Non modò enim præclarū quiſdiam cogitare, sed ne cogitare quidē omninò possumus: ita dominā te cupiditate obcæcatur ratio, atq; extinguitur. Ex quo dicebat Aristoteles vnius facultatis voluptatē ab alienis voluptatibus æquè tolli, atq; à proprijs doloribus. Quamobrem, si sensus magnis voluptatibus titillentur, mentem perturbari, atq; à suis muneribus vacare planè necesse est. Ergò voluptates istæ, si cum facultatibus illis, quarum propriæ sunt voluptates, cōferantur, omnes suapte natura bonæ sunt, & expetendæ; euentu autem quodam malæ redduntur, si adeò sint vehementes, vt mentem impediant, atquè perturbent. Magis enim immodera

tæ ſunt, quàm natura non dico ſentientis animæ, ſed ipſius hominis poſtulet, proptereaquè falſæ voluptates appellantur, non ſentientem animam ſpectãdo, ſed naturam hominis, à qua ſunt diſcrepantes, et alienæ, cum tamen voluptatẽ ex cõuenientia, nõ ex diſcrepantia oriri poſuerimus. Ergo ne uoluptates quidẽ appellari queunt. Quòd autẽ voluptas aliqua euẽtu quodã reddatur mala, abſurdũ nõ eſt; cũ aliquis dolor ſimiliter bonus reddi poßit. Dolores enim illi, qui honeſtatis, virtutisquè colendæ cauſa ſubſtinentur, homini boni ſunt, et expetendi quamuis facultatem illam animæ ſentientis, ad quam propriè pertinent, lædant mirificè, & offendant. Hac eadem ratione tertium argumentum reprehenditur. Senſus enim vtiliter nobis à natura tributus eſt, atquè eiusdem ſenſus appetitiones; nequè id nos negamus, qui aliquas etiam ſenſu capi voluptates æquum exiſtimamus. Sed illud apprimè curandum eſt, vt intrà modum. Periculum enim magnum eſt, nè nimiæ ſenſus voluptates mentem obruant, atquè extinguant. Quartum verò argumentum, vt Siluius dixit, verißimum, atquè firmißimum eſt, quod vnum, vt arbitror, ex animo protuliſti. Reliqua autem diſputationis potius cauſa, atquè vt me refellentem audires, voluptas profectò iſta, quæ virtutis, ac ſapientiæ comes eſt, à

me etiam maximis laudibus est affecta, neque tamen aut ego, aut tu satis digne illam laudare potuimus. Nulla enim vel eloquentissimi hominis oratio rei ipsius magnitudini unquam respondebit. Quod si Riccius in voluptatem acerbissime inuectus est, eam se intelligi voluisse confitebitur, quam unam vulgus noscit, ac nominat voluptatem. Ea enim, praesertim si modum excedat, omnino est reprehendenda. Quae nam esset vis, & natura voluptatis definitione, ut mihi quidem videtur, decretis Aristotelis consentanea, congruenteq; aperuimus. Deinde in sensu, & intelligentia consistere declarauimus, atque in ipsius intelligentiae priore, quam nostri rectam nominant, perceptione, nõ in posteriore, quã iidem reflexam vocant. Tum vero voluptatis partitionem attulimus, quotq; & quantae mentis essent voluptates, quot item animae sentientis ostendimus. Postremo partes has voluptatis inter se comparantes, atque conferentes, illas, quae ad mentem pertinent, veraeque, & germanae hominis voluptates sunt, potissimum autem illam, quae ex rerum maximarum contemplatione percipitur, caeteris omnibus mirandum in modum excellere iudicauimus. Quam ob rem omnia fere, quae ad hunc locum illustrandum faciebant, satis iam videntur exposita. Exoriuntur autem in homine voluptate accepta,

haustaquè sensibus, aut intelligentia, innumerabiles affectiones, Amor, Desiderium, Spes, Elatio, & quasi exaggeratio quædam animi, & quædam etiam in ipso corpore intimæ illius dulcedinis vestigia imprimuntur. Quasi enim liquefieri videtur corpus, atquè omninò mirabiliter commouetur, & concitatur. In puris autem illis, & solutis mentibus ex ijs, quæ ad animam appetentem pertinent, soli amori relictus est locus. Cum enim duplex finis inueniatur, vt Aristoteles inquit duodecimo libro Theologiæ (quamuis locus ille à nemine sit satis explicatus) alter qui non est, vt ægroti finis est bona valetudo, quæ adhuc non existit, alter qui est, vt Principem illum Deum sibi ipsi, & cæteris beatis mentibus præsentem semper esse finem dicimus; ad finem qui non est: desiderium, ad eum autem qui est, amor pertinet. Quapropter felicissima mentium illarum vita censenda est, cum maximas, & purissimas capiant voluptates; semperquè suo fini hæreant, & sint copulatæ; summa quidem illa, & præstantissima suum in se finem, omnemquè perfectionem inclusam gerens, reliquæ autem primæ tanquam formæ vndequaq; perficienti perpetuò coniunctæ.

Hæc habui, quæ ita de improuiso dicerem. Aliâs fortasse totam hanc rem accuratius, atquè cumulatius

persequemur. Nunc tempus est, ut cœnatũ eamus: si modò Riccio, ac Flaminio expleui animum, atq; huic meæ sententiæ standum sibi putant. Ego verò, inquit Riccius, nihil verius, aut sapientius dici potuisse affirmo. Optimè, inquam, inter nos conuenit. Nam, vt semper Philosophos omnes, ita in hac disputatione te ipsum mihi superare visus es. Quapropter tentare statui, an ea, quæ hodiè dicta sunt, in commentarium referre poßim. Aueo enim illa multis, amicis meis communicare, & præsertim Io. Baptistæ Seriustio, Ptolomeo Porticio, Io. Baptistæ Minutolio honestißimis Adolescentibus, quorum singulari eruditione ac probitate, magnum decus ad patriam meã esse accessurum confido. Ac si processerit, mittam etiã ad Lelium Taurellium, et Philippũ Meliorium, hunc prudentia, eruditione, grauitate summa comitate, & iucunditate condita admirabilem, illum eximia iuris ciuilis scientia, maximarũ rerum cognitione, sapientia, probitate probatißimis ex omni antiquitate viris conferendum. Quæ cum dicta essent, & omnes me ad id, quod pollicitus eram, præstandum cohortarentur, surreximus, ac paulo post lauti accubuimus. Quod quidem conuiuium, cum Madij sermo, tanquam optimum condimentum accederet, huiusmodi fuit, vt satis sciam celebres illas Platonis cœnas, neque in præ-

ſens, nequè in poſterum tempus iucundiores, ac magis ſalutares fuiſſe.

FINIS.

REGISTRVM.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z. Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii α β γ δ ε ζ η Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx.

Omnes ſunt quaterni præter Ii qui ſunt ſeni.

Lucæ Apud Vincentium Busdragum Anno. M D LXIII.

360

FLAMINII

NOBILII DE HONORE.

AD FRANCISCVM MEDICEM

FLORENTINORVM, ET SENENSIVM PRINCIPEM.

LIBER.

LIBRI CAPITA.

FLAMINII NOBILII DE HONORE, AD FRANCISCVM MEDICEM FLORENTINORVM ET SENENSIVM PRINCIPEM LIBER.

VTINAM Clarißime Princeps, vt amplum ac diuinum bonum suapte natura honos est, ita vnicam haberet speciem, eamquè insignem, vt nulla res illius naturā fallaciter imitando posset adulterare. Præclarè omninò nobiscum ageretur. Intelligentes enim germanum honorem virtutis esse præmium, atquè ad eum malis artibus perueniri non posse, virtutem summo studio sequeremur, & coleremus. Nunc cum omnes ferè homines, illiquè præcipuè, qui maiore, atquè altiore animo sunt affecti, incredibili honoris auiditate teneantur, quamuis ex his aliqui virtute omni præcellentes humano generi quasi Dij quidam mortales mirabiliter prosint, multi tamen falsa honoris specie decepti, & multis vitijs, sceleribusquè inquinati ingentes inuehunt calamitates. Atqui idem fermè

hac in re vsu venire cernitur, quòd in Deorum Immortalium cultu. Nam cum gentes, et nationes omnes, hanc in animis insitam Deorum præceptionem habeant, vt ob præstantem ipsorum naturam, atq; innumerabilia beneficia, quæ nobis tribuunt, summa pietate colendos existiment; multæ tamen omnibus temporibus extiterunt, quæ peruersis, impijsquè religionibus obstrictæ in eorum potius offensionem, atq; odium incurrere, quàm eos sibi propitios, ac beneuolos reddere iudicandæ essent. Hanc accusandæ religionis oblatam occasionẽ doctissimus, et suauissimus poeta Lucretius nõ remisit, aususq; est exclamare.

,, Tantum religio potuit suadere malorum.

Quamquam ille ob eam causam à veritate longissimè discessit, quòd ex falsa religione de vera iudicium fecit; nec quot, quantaq; bona ex vera proficiscantur, animaduertit. Sic cum nullus sit, qui hanc honoris anticipationem, prænotionemq; non habeat, ipsum ex rebus esse maximè expetendis, ipsiquè diligentissimè seruiendum; nihilominus plurimi nimia illius cupiditate elati ea facinora, ea scelera committunt, vt veri honoris ne vmbram quidem vnquam vidisse sint existimandi. Quapropter nullam maiorem pestem in Rebus publicis, ac liberis Ciuitatibus esse, quàm inter summos viros honoris, gloriæquè certamen, & ex historijs didicimus, & sæpè vidi-

mus. Nec verò alia res vlla inter sanguine cõiunctos crudelia dißidia æquè parit, sanctißimeq́; vt Scipio dicebat, institutas amicitias dirimit, atquè honoris contentio. Nostris autem temporibus, vt reliqua detrimenta, quæ à germani honoris ignoratione proficiscuntur, omittam, vniuersos ferè christiaanos populos hæc opinio oppleuit, si quis eum, à quo vel leuissima iniuria se affectum putet, aut in singulare certamen non vocet, aut maiore aliqua iniuria nõ afficiat, omnem illius esse violatam existimationem; cum interea ratio clamet nihil detestabilius, nihil ferarum naturæ similius, nihil virtuti, et honori magis aduersarium ista consuetudine reperiri posse. Verum nullum fuit vnquã tempus, cum homines non multis cæcarentur erroribus, et vniuersæ etiã nationes à vero longißimè abhorrentes opiniones non imbiberent. Cuius penè fatalis calamitatis causa, vt in aliud tempus inuestiganda differatur, illud in præsenti dicam, vobis, qui amplißima potestate, & imperio prædití estis, hos hominum errores aditum dare ad immortalitatem. Non enim alijs gradibus veteres illos Saturnum, Mercurium, Orpheum in cælum ascendisse credendum est, nequè alijs de causis ad religionem, & memoriam esse consecratos, quàm quòd homines, qui in summis erroribus, & maximarum rerum ignoratione

uersabantur, docere, ac monere aßiduè non destiterunt, ut à perpetua consuetudine uim sibi mutuò inferendi conuersi ad mitem, mansuetam, humanitatis, & officij plenam traducerentur uitæ rationem. Hanc rectißimam laudandarum actionum uiam omnibus rebus præcellentißimus pater tuus ingressus, æquißimis semper legibus populos suos texit, ad omne uirtutis munus instituit, disciplinarum liberalium studia, à quibus omnia fermè in homines bona proficiscuntur, aut hominum improbitate, aut fortunæ ui nobis iampridem erepta restituit; atquè illum imprimis, de quo modò loquebar, peruersum morem si minus sustulit (inueterata enim non primo quoquè tempore deleri queunt) at certè magna ex parte correxit. In quo quidem satis perspici potuit, quod à ueteribus est dictum, suæ quemquè fortunæ sibi fabrum esse. Nam cum se in omni uita dignum præstitisset, in quem Dij potestatem omnem suam ostenderent, ea prosperitas consequuta est, ut aucto optimis artibus imperio, deuictis, aut ad suas partes traductis hostibus, liberis dignitate formæ, ingenij magnitudine, optimarum disciplinarum cognitione, morum probitate sua etiam ipsius uota exuperantibus, nihil illi ad summam, perfectamquè felicitatem, atquè ad immortalem penè conditionem deesse uideatur. Eodem uero

laudis, ſolidæquè gloriæ itinere quin tu domeſticis exemplis incitatus, et paternis monitis confirmatus proficiſcaris, quin omnia, quæ ad benè, beateque viuendum pertinent, non ſolum tibi, ſed etiam tuis compares, quin te tua facta commendent memoriæ hominum ſempiternæ, vel in cælo potius collocent, dubitari non poteſt. Quamobrem cum librum de honore ab Ariſtotelis, & Platonis veſtigijs non diſcedens conſcripſiſſem (etenim ne in re, quæ tantum momenti haberet ad vitam honeſtè agendam, tam turpiter laberemur, multa à præclariſſimis illis philoſophis, ac de hominum ſocietate diuinè meritis de verò honore, veraquè illius conſequendi ratione ſunt tradita) neminem habui, in cuius nomine apparere mallem, quàm in tuo, qui & ex ea familia natus es, in qua ſemper ſolida gloria ſtabile domicilium habuit, & ipſe poſteris tuis clariſſimum virtutis tuæ lumen principia ſeſe dant, es prælaturus. Fore enim putabam, vt bonam aliquam de me opinionem hominibus afferrem, ſi in eo deligendo, cui libri inſcriptio optimè cōueniret, me non errare oſtendiſſem. Huc acceſſit mea quædam ſingularis in te obſeruantia, atquè cultus ex eo tempore ſuſceptus, cum meæ in Philoſophorum, & Medicorum collegium cooptationi vnà cum Auunculo tuo Hiſpaniæ lumine, atquè ornamento, huma-

nißimè interfuisti, meamquè tibi dignitatem vehementer cordi esse declarasti. Ex illo die me totum addixi tibi, tuiquè vnius esse decreui, quidquid in hac vita præstare possem. Accipe igitur hunc libellum mei in te studij testimonium, leuius illud quidem, quàm vellem, sed testimonium tamen. Quem si tibi aliqua ex parte probari intellexero, non modò summum mihi honorem, sed etiam immortalitatem quamdam videbor consequutus.

Cap. i *VT autem ratione suscepta hæc tractatio videatur, hunc ordinem commodißimum iudicauimus, vt primum quot huius vocis notiones sint, exponamus, & maximè propriam in manus sumentes; atquè excutientes, definitionem ab Aristotele allatam illustremus; deindè similes etiam huic, & affines voces, vt fama, laus, gloria, quid significent, aperiamus; tùm quod, qualequè bonum honos sit, & propter quas causas expetendus, ostendamus; postremò quomodo conseruetur, perdatur, recuperetur, explicemus. Maximam autem curam in definitione constituenda adhibere debemus. Ea enim vis definitionis est, vt omnes quæstiones soluat, & ad exitum perducat Honoris vocabulum illud primò significasse crediderim, quod alio nomine existimationem solemus appellare. Quo sensu, agi honorem Populi Romani, nobisquè honorem nostrum*

vehementer

364

vehementer charum esse dicimus. Deinde quoniã ab existimatione multa proficiscuntur, qualia illa sunt, deducere, reducere, assurgere, caput aperire, statuam ponere, factum est, ut hæc etiam existimationis indicia honoris voci subijcerentur. Statuit autem Plutarchus in Politicis amorem, atquè charitatem hominum, verum, ac germanum honorem esse. Quod principi illi oratorum M. Tullio summoperè video placuisse, qui in Sestiana ita inquit. Hæc
,, est vna via, mihi credite, & laudis, & dignitatis
,, & honoris, à bonis viris, sapientibus, benè, & natu
,, ra constitutis laudari, & diligi. Idem prima Philippica, cum absentem Antonium compellaret, de gloria affirmauit, quã ab honore non differre infrà
,, ostendemus. Illud magis vereor, ne ignorans verum
,, iter gloriæ, gloriosum putes plus te vnum posse, quàm
,, multos, & metui à tuis ciuibus, quàm diligi malis.
,, Quòd si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Cha-
,, rum esse ciuibus, benè de Repub. mereri, laudari, coli,
,, diligi gloriosum est, metui verò, & in odio esse, inui-
,, diosum, detestabile, imbecillum, caducũ. Hanc rem accuratè Vincentius Madius præceptor meus cum scientiæ copia, tum vitæ probitate omnium nostræ memoriæ Philosoporum meo iudicio princeps in oratione de cognitionis præstantia explicauit, cuius verba afferre neque inutile, neque superuacuum duxi.

" Honos, inquit, pro vero aliquando capitur honore,
" aliquando autem pro rebus illis, quibus veluti signis
" uti solemus, cum eam, qua amplißimos aliquos vi
" ros colimus, obseruantiam monstrare volumus, quo
" de genere hæc sunt, assurgere, statuam alicui ob rectè
" facta erigere, genibus obuolui, & huiusmodi alia,
" quibus eo quo decet modo maiores nostros venera-
" mur, & colimus. Ac verus honos, qui est virtu
" tis præmium, nihil aliud est, quàm voluntatum
" possessio beneficio virtutis parta; vnde huic honori
" semper amor annexus est. Hæc Madius, quæ (nisi fortasse amore fallor) verißimè dicta sunt. Aristoteles profectò quarto libro de moribus honorem statuit bonorum externorum esse maximum; huius autem rei plura esse argumenta. Hunc enim Dijs immortalibus tribuimus, hunc maxime appetunt, qui in imperio, ac dignitate sunt constituti, hoc præclarißimis actionibus dari præmium solet. Quapropter eodem loco ab Aristotele definiri videtur, præmium virtutis, maius scilicet, quod virtuti deferri queat. Perfectæ enim, cumulatæquè virtuti nullum honorem tribui satis dignum posse existimat. Illud præterea addit magistratus, & diuitias non aliam ferè ob causam, quàm propter honorem esse expetendas. Sic Plato diuinum bonum honorem dixit. Sic Xenophon voluptate illa, quã ex honore per

cipimus, nihil Deorũ voluptati similius reperiri affirmauit, atq; hac vna præsertim re antecellere nos brutis animantibus, quòd illa nullam, nos maximam honoris curam geramus. Ergo si honos tantũ, tamq; excellens bonũ est, verisimile mihi quidem fit ex ijs, quæ extra nos posita sunt, nullum maius bonũ esse, quàm animos hominum possidere: idcircòq; possessione hac vim, et naturam honoris præcipuè contineri. Nam per Deos Immortales ecquod prædiũ erit tam amplum, tam fructuosum, ecquæ erit tanta vis pecuniæ (istarum enim rerũ in hac pulcherrima vniuersitate vilissima sanè conditio est) quæ animorum nostrorum possessionem, qui diuini, et cælestes sunt, aut dignitate, aut vtilitate æquare vnquã possit? Possidetur autem ab amato amantis animus, vt in libello de Amore (quem thuscè quidem, sed satis philosophicè scriptum superiore anno eidem tibi Amplissime Princeps dono dedi) accuratè ostendimus: quoniam qui amat, de amato nullum ferè cogitandi finem facit, atquè ad illius voluntatem suam aggregat, & accommodat. Ita amans ei, quem amat, animum suum tradit. Non iniuria igitur virtuti, vt ita dixerim fœcundæ, quæ præclara facinora edat, quæquè hominem Deo Optim. Max: simillimum reddat, honos pro mercede statuitur, amor, inquam,

hominum cum quadam reuerentia coniunctus (pietatem fortasse vnico verbo rectè appellaueris) à quo deinde signa illa prodeunt, statuæ, laudationes, munera. Hanc hominum beneuolentiam, charitatemq́, Hieron apud eundem Xenophontem verissimè his verbis laudat. Amari autem huiusmodi bonum esse iudico, vt quæcunq́ à Dijs Immortalibus, hominibusquè proficisci possunt, omnia putem illi, qui amatur, esse paratissima. Hanc eamdem hominum beneuolentiam plurimi à se fieri Deus eloquentiæ Demosthenes in oratione pro Ctesiphonte ostendit.
» *Etenim cum nullum bonum est, quo priuari non mo*
» *lestum, grauequè sit, præsertim si inimici opera id*
» *eueniat, tum nihil grauius, quàm vestram adimi be*
» *neuolentiã, quando & eam collegisse omnium mul-*
» *tò maximum erat. Cur igitur Plutarchi, & Madij sententia nobis probetur, satis, vt opinor, ostendimus. Crediderim tamen hanc etiam hominum charitatem sub existimatione contineri. Hæc enim gradus multos habet. Et quemadmodum eos, de quibus benè existimamus, non diligere (si benè, & natura constituti simus, contrà enim euenit imbutis nobis inuidiæ veneno) minimè possumus, ita de quibus optimam imbibimus opinionem, quosquè nobis maximè salutares, & beneficos aut experti sumus, aut fore speramus, eos summo amore, omnibusquè*

ſtudijs proſequamur oportet. Hoc ſenſu aliquandò bona fama, quæ ab exiſtimatione parum differt, accipitur. Hinc M. Tullius in Seſtiana bonam famam bonorum ſolam verè gloriam nominari poſſe aſſerebat; veram autem gloriam in amore potiſſimum conſiſtere iam ex illius ſententia ſtatuimus. Accipitur ergo nonnunquã exiſtimatio pro bona hominum opinione cum amore, atq; obſeruantia coniuncta; nonnunquam verò (vt infrà magis apparebit) pro opinione, quam de illo habemus, cuius nullum ſcelus, nullum inſigne flagitium comperimus. Inter hos gradus, quorum alter ſummus eſt, alter infimus, multos eſſe interiectos vnusquiſquè videre poteſt; quorum eò quisq; altior erit, quò ab ſummo propius aberit. Duæ igitur expoſitæ iam ſunt vocis nobis propoſitæ notiones. Altera eſt, cum honoris nomine ſolam exiſtimationem intelligimus; Altera cum non ſolitariam, ſed ſignis etiam externis decoratam. Sic vocabulum intelligentiæ apud Ariſtotelem aliquandò ſolam mentem ſignificat, aliquãdo autem non ſolam, ſed nobiliſſimo quodam habitu exornatam. Sic nomen φαντασίας interdum facultatem animæ noſtræ, qua rerum ſpecies à ſenſibus externis hauſtas conſeruamus, aliquando autẽ huius facultatis functionem muneris exprimit; quæ quidem functio muneris nihil aliud eſt, quàm ipſa-

met facultas sese ostendens, & patefaciens.

cap. 2. *Omnino autem vox honoris hoc secundo sensu magis propriè (tametsi primo etiam non impropriè) accipitur. Sic ipsum definijt M. Tullius in libro de claris oratoribus præmium virtutis, iudicio, studioq́; ciuium delatum ad aliquem. De præmijs enim exterioribus intelligat necesse est, quando ea sunt, quæ à iudicio, studioq́; ciuium proficiscuntur. Longè subtilius, atq́; elegantius Aristoteles in Rhetoricis* τιμὴ, *inquit,* ἐστὶ σημεῖον εὐεργετικῆς δόξης. *In antiquissimo autem libro, qui est apud Petrum Victorium, quem ego hominem doctissimum, ac de bonis literis optimè meritum, honoris causa nomino, non* δόξης, *sed* εὐδοξίας *legitur, quæ quidem verba, & si paululũ inter se discrepant, vnum tamen mihi videntur sonare. Sic igitur definitio illa, nisi fallor, latinè reddi potest. Honos est signum opinionis de illius, qui colitur, bonitate, & beneficentia in animis colentium conceptæ. Ergo honoris nomen tùm bonam opinionem, existimationemq́;, tum bonæ opinionis effectum comprehendit. Cum enim de aliquo benè existimamus, tùm ad ipsum obseruandum, nostræquè obseruantiæ monumentum aliquod statuendum inducimur. Scio à Ioanne Baptista Posseuinio aliter, atquè ego fecerim, hanc definitionem explicari. Verbum enim illud* δόξης *non ad eos, qui colunt,*

30f

ut nos fecimus, sed ad eos, qui coluntur, retulit; ut intelligatur honorem esse signum beneficentiæ illius, qui colitur non temerè, sed opinione, idest iudicio, ac ratione susceptæ. Nos Petrum Victorium sequuti sumus, quamquè nostra interpretatio verbis, & intelligentiæ Aristotelis sit accommodatior, perspicuè ostendi posset, si quemquam reprehendere in animo haberemus, ac non res ipsa per se loqueretur. Sed ad propositum reuertamur. Hanc eamdem honoris notionem mirè expreßit Hieron apud Xenophontem. Postquam enim ostendit honores, qui ex animo non deferuntur, vere honores non esse, sed potius seruilia quædam munera, hæc
» *addit. Etenim cum homines eam de alicuius bene*
» *ficentia opinionem habentes, ut illius bonis æquè ac*
» *suis se uti posse existiment, ob eam rem ipsum laudi*
» *bus in cælum efferunt, cupideque spectant, tanquam*
» *proprium cuiusquè bonum, libenter decedunt, liben-*
» *ter assurgunt amore non metu adducti, virtutis*
» *communem utilitatem spectantis, & beneficentiæ*
» *ergò coronas dant, muneribusq; afficiunt; hi deniquè*
» *huiusmodi officia præstantes, verum mihi honorem*
» *videntur tribuere; quiquè illis dignus est, eum ve-*
» *rè honorari iudico, atq; felicißimum statuo. Hæc Xenophon, quibus veri, germaniq; honoris solidam, & expressam effigiem satis apparere iudico.*

cap. 3. *EST adhuc alia huius verbi notio apud veteres scriptores non inusitata, ut honorem, qui reuera honestatem, & virtutem sequitur, pro ipsamet virtute usurpent; quod inde euenit, quia ut in partitionibus oratorijs M. Tullius inquit, honos, & gloria sunt quodammodo cum honestate coniuncta. Ita Solem aliquando calidissimum dicimus (quãquã nihil minus, si ipsius naturam spectes) quoniam calorem efficit in hac inferiore mundi parte. Ita virtutem veram nobilitatem appellamus, quoniam ex ea verè nobilitantur homines. Non dissimiliter igitur virtus ipsa honos aliquandò vocatur, quòd pariat honorem. Hinc elegantes illæ loquendi rationes, natus ad gloriam, ad honorem, ad laudem; nihil sibi honore, decore, dignitate antiquius fore, huiusmodiq; alia sexcenta. Atquè is est honos, qui iure optimo vitæ anteferri debet. Laudatur enim, & gratis historiarum literis celebratur Marcus Attilius Regulus, qui ne fidem vel crudelissimo hosti datam falleret, certissimis, maximisque cruciatibus, acerbissimæquè morti sine ulla hæsitatione se obtulit. Celebrantur Zeno, Anaxarchus, & quicunq; alij mortem potius oppetere voluerunt, quàm se scelere inquinare. Hac verbi notione vtitur Achilles apud Principem poetarum Homerum. Phœnici enim persuadere conanti, vt iram comprimeret, donisq; acceptis,*

quæ

365

quæ ab Agamemnone mittebantur, græcis laborantibus auxilium ferret: fore enim, ut indè magnum honorem apud omnes consequeretur, ita respondet.

»O multum venerande senex non me ulla cupido
»Talis honoris habet, sed honores ab Ioue quæro;
»Qui me, despectus graijs cum hic otia duco
»Reddit honoratum, ac reddet, dum uita manebit,
»Iucundoquè frui dabitur mihi lumine Solis.

Honore autem afficiebatur à Ioue, quòd ab illo admirabilem corporis, & animi fortitudinem se accipere putabat. Hac eadem notione Plato in quinto de legibus hunc in modum honorem definiuit. Honos est, ut uniuersè dixerim, meliora sequi, mala autem, quæcunquè fas est, ad bonitatem traducere. Clarum igitur, perspicuumquè est honorem aliquando loco uirtutis, atquè honestatis accipi. Nequè uerò amplius de honore hoc sensu mentionem faciemus. Virtutis enim uim, & naturam explicare (quoniam res ut arduæ cognitionis indiget, ita magnæ est, pergratæquè utilitatis) alijs libris, quibus uniuersam Philosophiam moralem complectimur, habemus in animo.

Cap. 4. REDeamus autem ad honorem illum, quem ab Aristotele in Rhetoricis definitum uerè, propriequè nuncupari honorem diximus, definitionemquè ab eo allatam, quantum in nobis est, illustremus.

Honorem posuimus esse indicium bonæ existimationis. Indicia autem plura ab Aristotele enumerantur. primum sacrificia: veteres enim Deorum honores ijs, à quibus essent maximis affecti beneficijs, tribuebant, atquè hostias immolare soliti erant, vt Brasidæ Lacedæmonio Amphipolitæ. T. Flaminio vniuersa græcia; deinde laudationes tùm carmine, tùm soluta oratione confectæ, quibus quidem claros viros celebrari solere satis constat, vt Augustum Cæsarem ob Horatio, Messalam à Tibullo, ab Isocrate Euagoram, Agesilaum à Xenophonte: deinde γερα *id est honores certi, quibus item vt fanis, viui, mortuiquè antiquitus afficiebantur; tùm agri, quos prisci illi regibus suis dicabant, & fortissimis viris, à quibus amplissima beneficia accepissent; tùm* προεδρίαι, *id est superiore, honestioreque loco cuipiam in sedendo cedere, quo honore omnes ferè seniores apud Lacedæmonios, & Romanos afficiebantur; & sepulchra, quo colendi genere Ægyptus in primis excelluit; & imagines, vt quæ Romanis Cæsaribus ponebãtur, quas à barbaris Regibus quãtumuis magnis coli solitas legimus; & cibaria è publico, vt apud Athenienses victus in Prytaneo præbebatur ijs, qui benè, & fortiter Rempub. gessissent, apud Romanos multa agri iugera; Postremò* τα βαρβαρικα οιον προσκυνησεις, και εκστασεις, *cum quis scili-*

cet ad eius, quem colit, pedes se abijcit, & illius quasi numinis cuiusdam conspectum formidare se ostendit; & munera, quæ apud singulas nationes in honore sunt, qualis erat oleaster in veteris græciæ certaminibus, quales item coronæ, quibus romani milites ob præclara facinora decorabantur: Non enim munera eiusmodi sunt intelligenda, vt qui colitur, lucrari etiam videatur: Vt enim octauo libro de moribus ad Nicomachum dicebat Aristoteles, fieri non potest, aut certè non debet, vt idem ex Repub. quæstum faciat, & honore afficiatur. Vniuersè tamen omnia munera speciem quandam honoris habent. Ex quo in illis inesse aliquid, quo ambitiosi, aliquid item, quo auari homines delectentur, dicebat Aristoteles. In sacris quidem literis obseruat Hieronymus honoris nomine pecunias egenis erogatas, & alia ad vitam tuendam pertinentia contineri. Artificibus autem magna merces in primis honesta videri solet. Ex quo M. Tullius, de mercede medico persoluenda scribens, ita inquit.

„ Curio misi, vt medico honos haberetur.

Hæc igitur sunt, quæ ab Aristotele inter partes honoris recensentur. Omisit autem nonnulla de quibus alibi mentionem fecerat, aut quoniam satis nota erant, aut quòd ad ea, quæ erant allata, referri commodè poterant, vt assurgere alicui, deducere, redu-

cere, caput aperire.

Cap. 5 *QVAESTIO tamen exoriri potest de magistratu, cur honoris partibus non sit adnumeratus. Ac sanè Aristoteles videtur censuisse magistratum ab honore differre, cum eo quarti Ethici loco, quem supra citauimus, magistratus expeti potissimum ob honorem asserat. At si esset ipse honoris pars, ob honorem certè non expeteretur. Contrà tertio Politico honores esse ipsos magistratus dixit, & M. Tullius sæpenumero magistratus honores appellauit, ex quo illud, finis honorum populi est consulatus. Quãquam enim populus aliquando malis artibus adducatur ad magistratum mandandum, verè tamen Cato dicebat, nulla re allici hominum mentes oportere, nisi dignitate. Ergo magistratus suapte natura sunt indicia opinionis, quam populus de eius dignitate concepit, cui magistratum mandat. Quid igitur hoc loco pro Aristotele? facilis defensio. Magistratus non est simpliciter honos, neq; ob hanc præcipuè causam alicui magistratum cõmittimus, vt honoremus, sed vt sit, qui leges custodiat, qui pro nostra salute vigilet, laborem, periculumq; suscipiat. Compensamus autem hunc laborem, periculumquè honoribus, quos illi tribuimus. Magistratui enim decedimus, assurgimus, deducimus, reducimus, publicè victum præbemus. Enumerat ergo Aristoteles*

de honoris partibus tractans, ea duntaxat, quæ hoc vnum potissimum spectant, vt sint indicia bonæ opinionis, cuiusmodi non est magistratus. Cicero autem morem loquendi Romanorum seruans magistratus honores appellat; quoniam & si in magistratu dando nostram potius vtilitatem, quàm illius, cui damus, honorem spectamus, attamen ostendimus interea nos de illo benè existimare. Ita fit, vt magistratus sit non modo procuratio, & custodia Reip. sed etiam honos. Illud hoc loco prætermittendum nullo pacto est, cum multæ sint honoris partes, quas recensuimus, nō omnes tamen eiusdem ponderis esse, sed quemadmodum beneficentiæ, vt dicemus, multi quasi processus, & gradus sunt, atquè alter altero amplior, & altior est, sic etiam multos gradus honoris esse, beneficentiæ gradibus proportione respondentes. Multis enim assurgimus, atquè honestiore loco cedimus, quibus tamen statuas non erigeremus, nec templa consecraremus. Ille autem honoris, qui hominibus tribui debeat, summus gradus statuetur, qui ad honores Deorum propius accedit, atquè ex hoc reliqui iudicabuntur. Hinc diuini honores, habiti. G. Cæsari; cum reliqui honores, quibus consules, & Imperatores decorari solebant, euecto illo ad orbis imperium satis esse non viderentur.

371

eum corpus nostrum curent, aureamquè sanitatem tùm conseruent, tùm restituant, præsertim nisi inde lucrum petant, magno in honore sacris etiam literis admoniti habere debemus. Hippocrates quidem Cous Medicorum pater ab vniuersa ferè græcia diuinis honoribus est affectus, Appolloq., et AEsculapius ad immortalitatem, & religionem etiam cõsecrati. Postremum locum tenent, qui egestatem nostram subleuant, & suis opibus nos iuuant. Verum quoniam cuncta præter virtutem bona, vt diuitiæ, eloquentia, scientia perinde sunt, vt illius animus, qui ea possidet, nec pauciora incommoda, quã vtilitates humano generi afferre possunt; virtutes autem, quæ ad mores pertinent, propriequè virtutes appellantur; iustitia inquam, liberalitas, fides, clementia, fortitudo, earumquè princeps prudentia semper hominum societati vtiles, semper fructuosæ reperiuntur (virtus enim nunquã non spectat hominum salutem, & incolumitatem) idcircò beneficentiæ nomine sola virtus præcipuè significatur. Ita honos indicium esse statuetur opinionis de illius virtute, quem colimus in animis nostris insitæ. Iam enim non de illo honore, qui Dijs Immortalibus, & parentibus debetur, tanquã satis perspicuo verba facimus, sed de eo, quo omnes homines muneribus virtutis fungendo dignos se præstare queunt. Colimus autem

maximè propter ſpectatam beneficentiam, nonnunquam tamen & propter ſperatam, ſed non tam meritò, neque tam ex animo. Quamobrem rectè M.
,, Tullius in epiſtola quadam ad Plancum dixit. Is
,, enim deniquè honos mihi videri ſolet, qui non pro-
,, pter ſpem futuri beneficij, ſed propter magna merita claris viris defertur, & datur. Addit autem quarto libro de legibus Plato illum quidem, qui ijs bonis abundans, quæ in alios quoquè transfundi poſſunt: homines libenter impertit tanquàm ſūmum virum eſſe honorandum, ſed tamen & eum, qui ſi minus facultatem, at voluntatem certè egregiam benignè faciendi affert, dignum eſſe, qui ſecundo loco colatur atquè obſeruetur. Conditiones autem grati acceptiquè beneficij ab Ariſtotele ſecundo Rhetorico aſſeruntur. Aut magnū enim ſit beneficium oportet, aut promptitudo, animiquè alacritas in dando appareat aut præclara ſe ſe obtulerit occaſio. Quæ enim beneficia homines maximè neceſſario ipſorum tempore accipiunt, maxima putant. Illud autem uel potisſimum requiritur, vt non noſtra commoda ſequuti, ſed illius tantum cauſa, in quem beneficium conferimus, benignè faciamus, cæteroqui nundinatio eſſet, non beneficium. Notat Ariſtoteles *alio loco, atquè ad aliud inſtitutum duas alias conditiones. Hæ autem ſunt, cum beneficium confers in aliquem,*

vltrò

342

vltrò conferre, ipsius preces non expectantem: & cum feceris, alijs non indicare. Referri fortasse possunt ad tertiam antè expositam. His enim seruatis, eius tantum gratia, cui benignè fecimus, videbimur illecti. Illa autem beneficia stabilem, diuturnumq́; honorem, ac gloriam consequentur, quæ stabilitatem, ac firmitatem quãdam habebunt, nec modò conseruari memoria, sed etiam quasi oculis diù cerni poterunt. Ad hunc honorem excipiendum hortabatur M. Tullius Caium Cesarem, cum diceret, nisi Respub. stabilita esset illius consilijs, & institutis, fore vt ipsius nomen vagaretur modò longè, lateq́;, sedem quidem stabilem, & certum domicilium non haberet, habitura alioqui, si Respub. optimis temperata legibus remansisset, quòd quoties eam homines intuerentur, toties illius essent summum, ac singulare beneficium visuri, gratisquè animis prosequuturi.

Cap. 7. *CAETERUM antequàm longius abeamus, quæstioni, quæ ex ijs, quæ diximus, existit, occuramus. Effectio, & actio, vt est à nobis alibi disputatum, hac potissimum ratione videntur differre; quoniam in effectione semper externa quædam materies adsit necesse est elaboranda, ac perpolienda, vt lignum, marmor, æs; actio verò non externũ quippiam sibi propositum habet, sed ipsius agen-*

tis bonum, ac perfectionem. Quapropter tacita de hac re iudicante natura, cum opus aliquod affabre, atquè antiquo artificio factum nobis offertur, non tàm artificem, quàm opus ipsum cupidè spectamus: quasi in opere, non in artifice bonum omne, perfectioquè insit, & hæreat. At cum aliquid prudenter, iustè, fortiter actum est, in eum qui egit, oculos, animumquè conuertimus: vt eum in quinquennali illa ludorum olympicorum celebritate aduenienti Themistocli vniuersa penè græcia, quæ illhìc conuenerat assurrexit: vnum illum contemptis ludis spectauit, summisquè acclamationibus excepit. Ergo si actio vnam illius qui agit, absolutionem, perfectionemquè spectat: virtus autem non in effectione, sed in actione consistit: mirabitur fortasse aliquis, cur totius à nobis sit inculcatum virtutis omnem vim in eo præcipuè verti, vt humanæ societati consulat, atquè opem ferat. Ita enim qui ex virtute agit, non suum ipsius decus, & ornamentum sibi proponere videtur sed externum quippiam, hominum scilicet salutem, & incolumitatem. Quæstio hæc, nisi fallor, hoc pacto profligari commodè potest. Homo ea ratione, qua homo est, sociabilis est, & pars quædam humanæ communitatis. Ex quo, si hominibus dat salutem, si ciuilem tuetur societatem, suum ipsius bonum, perfectionemquè sibi comparat. Id enim exequitur

cap. 8.

quod ipsius natura non modò postulat, sed etiam flagitat. In effectione verò non ita res se habet. Non enim proprium est hominis, quia homo sit, pingere, aut ædificare; sed quia pictor sit, aut ædificator. Cum igitur in actione bonum hominis, quia homo sit, quæratur, in effectione non item: meritò actioni agentis ipsius bonum, quamuis aliorum etiam vtilitas indè nascatur, effectioni vero ipsius externi operis perfectionē propositam esse dicimus. Omnino enim qui ex virtute agit, dum hominū generi prodesse sūmopere nititur, summā sibi parat dignitatē, ac sūmū decus.

cap. 8. Ita honos virtutis, ac beneficentiæ, vt diximus, est præmium. Verum alia etiam causa videmur adduci ad aliquid honorādum, excelenti nimirum illius præstantia. Epicurus sanè, qui, vt satis constat, Deum nihil agentem induxit, nullum opus molientem, res hasce humanas non modò non procurantem, sed ne curantem, aut videntem quidē, eum tamen dignum arbitrabatur, qui ob præstantem naturam, hominum pietate coleretur. Quod satis argumenti est ex illius sententia quidquid ob aliquam præstantiam eminet, atquè excellit, tametsi nullum erga humanum genus beneficium inde proficiscatur iustā habere venerationē. Quod et Platoni placuit, quātū ex 5. libro de legibus perspici potest, et Aristot. qui in quarto de moribus ad Nichomacum inquit

quidquid bono aliquo excellit, honore dignandũ esse. Quamobrem sæpenumerò egregios etiam artifices, vt pictores, & statuarios, quamuis nullum ferè beneficium in nos conferant: nulliq; nobis sint vsui, honoramus tamen, & colimus. Hac etiam de causa dixisse potuit Aristoteles felicitatem ex eorum numero bonorum esse, quæ honore digna sunt, & eam scientiam, quæ de simplicibus, diuinisq; mentibus pertractat, reliquis omnibus honore, dignitateque antecellere. Est enim in animis nostris quasi insitum, & innatum, vt rerum præstantiam, ac perfectionem quamuis interdum nobis non fructuosam admiremur, & honore prosequamur. Quamquam felicitas, ac Theologia alia etiam, multoq; iustiore de causa, quoniam scilicet immensa quædam nostra bona sunt, dignißimæ sunt, quas honoremus. Verè enim, quod nos maximè allicit ad amandum, & colendum, est virtutis, & beneficentiæ opinio, quod eodem quarti Ethici loco, quem modò adduximus, ab Aristotele est affirmatum. Atqui si aliquarũ rerum præstantiam non fructuosam colimus, idcircò colimus, quòd saltem iucunda est. Res enim aut pulchritudine, aut arte præstantes mirificam nobis, si minus vtilitatem, at certè voluptatem afferunt. Ita nobis quodammodo bonæ sunt. Nam volupe etiam sub genus bonorum cadit. Nec verò creden

cap. 9

dum est, vt doctißimus quidam vir credidit, cum inquit Aristoteles honorem virtutis præmium esse, virtutis nomine scientias etiam, & corporis præclarum habitum, & egregias artes comprehendisse. Aristoteles enim cum de re aliqua ex proposito, ac diligenter agit, vt tum de honore, virtuteque agebat, vocabulis abuti non solet. Illud igitur spectauit potius, virtutem esse, cui præcipuè, propriequè, honos, & gloria conuenit. Neminem autem mirari volumus, si in hac vniuersa tractatione de illo honore mentionē non facimus, qui aut metu, aut lucri spe impijs non raro, & nefarijs hominibus habetur. Hic enim à veri honoris natura longißimè receßit, ac potius, vt superius ex Xenophonte attulimus, indigna homine seruitus est.

cap. 9 *EXPLICauimus ferè omnia, quæ ad Aristotelicam honoris definitionem illustrandam faciebāt. Nunc antequā reliqua persequamur, nōnullas alias voces voci iam expositæ similes, atquè affines ab re non erit. Hæ sunt fama, laus, gloria. Nam sicuti ijs benè perceptis, optimè quid sit honos, intelligetur: ita si in illis erremus, in honoris quoquè intelligentia decipiemur. Fama est, vt ex Etymologia apparere potest, cum quid percrebrescit, multorumquè sermone circumfertur, bona quidem si sermo cum illius, de quo loquimnr, laude coniungatur: mala autem,*

si eiusdem contineat vituperationem. Vtraque à poetis egregiè picta. Multò difficilius est, quid sit laus, peruidere. Nam quamuis vniuersam, & confusam illius notionem omnes fermè teneamus (nihil enim aliud laus videtur esse, quàm oratio, quantum in illa re, quam laudamus, boni insit, ostẽdens) multæ tamen notionem illam diligenter euoluere conanti occurunt difficultates. Aristoteles primo Rhetorico, primoq; itẽ libro de moribus ad Nicomachũ, laudem ab honore distinguens, laudẽ ad virtutẽ pertinere inquit, ad præclara facta encomiũ, ad excellẽtia quedã, ac diuina bona, quales sunt Dij Immortales, honorem; quinimò absurdũ, ac ridiculũ putat eos laudare. Quod si est, non benè idem Aristoteles eodẽ primo rhetorico partibus honoris adnumerauit μνήμας ἐν μέτροις, καὶ ἄνευ μέτρων *quod tantumdem valet, ac laudationes tùm carmine, tùm soluta oratione confectas. Non benè etiam virtutis præmium esse honorem dixit; laudem enim potius dicere oportebat. Adde neque ea in re ipsum sibi constare, quòd aliquando solas virtutes, quæ ad mores pertinẽt, laudibus affici dignum putat, aliquando autem, vt in secundo Eudemio scientias etiam laudabiles ponit. Hæc igitur alij alio pacto dissoluunt. Nos, vt initio dicebamus, neminẽ reprehẽdere instituimus; nostrã tantũmodo sententiam exponemus, quã Alexãdro*

Aphrodisiensi, cui viro, et quanto? probatã fuisse existimamus. Hominẽ natura creauit flexibilem, atq; cõmutabilem, ita vt æquè virtutẽ amplecti, ac vitijs tradere se constringendũ queat. Quare vt à vitijs declinans ad virtutẽ colendam se cõuertat, à legũ latoribus quidẽ multa virtuti præmia, multa, atque insignia vitijs supplicia constituũtur: à parentibus autẽ, et præceptoribus bonis, laudes, et vituperationes adhibẽtur. Laudis igitur vis eò spectat, vt à vitiis nos reuocet, & ad præclara edenda facinora incitet, atquè impellat: & propterea maximè propriè laudantur virtutes, vt illarum pulchritudine, ac dignitate commoti ad ipsas consequendas omni studio feramur. Hunc finem si spectes, meritò ridiculus habearis, si Deos laudes, qui in uitia labi non possunt, nequè ad virtutem sequendam cohortatione fiunt alacriores. Absurdè etiam laudabis felicitatem, ad quam potiendam cuncti inflammato animo contẽdimus, nequè egemus incitamento. Igitur laudi, si hanc vocem propriè vsurpemus, tùm relictus est locus, cum veremur, ne quis aut virtutis consequendæ difficultate deterritus (tritum enim illud, virtutem posuere Dei sudore parandam) aut voluptate illectus, quam malis rebus, & vitijs, quasi escam Dæmon quidam videtur immiscuisse, virtutem deserat, ac nunquam ad benefaciendum, animum conuertat.

Est autem cum aliquem laudamus, non propterea quòd timeamus, ne ille cupiditati manus det, ac de recta deflectat regione, sed vt obseruantiam, studiumquè quo illum prosequimur, ipsius egregia facta, multasquè virtutes enumerando, & oratione, quòd possumus, illustrando ostendamus; ac præ nobis feramus. Hunc affectum præclarè exprimit Ctesipho apud Terentium, summo, vt existimabat, à fratre AEschino accepto beneficio, ò mi AEschine, ò mi germane: ah vereor coràm in os te laudare, amplius ne id assentandi magis, quàm quòd habeam gratum, facere existimes. Iam enim in illo absente laudando omnem superiorem scænam posuerat. Hoc pacto laus, alia quadam notione verbi, pars honoris censenda est, ac Dijs etiam Immortalibus verissimè tribui potest, quod Aristoteles ipse sexto Ethico, & alibi etiam præcipiebat. Sic summus ille poeta, diuinoquè spiritu afflatus Dauid præpotentis Dei laudes diuinitus cecinit sed næ tu quæstionem hanc hydræ capiti similem esse dixeris. Vna enim sublata dubitatione multæ exoriuntur aliæ. Diximus tùm propriè vsurpari laudis vocabulum, cum oratio ad cohortandum refertur. Ita actiones etiam virtuti consentaneæ, præclaraq; facinora laudari poterunt, vt nos ad illa gerenda incitemur. Quod autor libelli de virtutibus (qui liber

falsò

falso inter Aristotelicos recensetur) non negat. Inquit enim laudabilia quidem esse honesta, vituperabilia autem turpia; & quidem in honestis principem locum obtinere virtutes, in turpibus vitia, laudabiles tamen esse & causas virtutum, & consequentia; operaquè ipsarum, vituperabilia verò contraria. At qui in secũdo Eudemio inquit Aristote. laudem esse orationem, quæ rectè facta vniuersè celebret, encomium, quæ rectè facta alicuius sigillatim exponat, paulò post virtutem, ipsiusquè virtutis opera laudanda esse affirmat. Cur igitur in Rhetoricis ita encomiũ à laude distinguit, vt laudẽ ad virtutem, encomium ad facta pertinere asserat? Huc accedit locus maximè nobis perpendendus, qui peripateticam disciplinam sequimur, in primo libro μεγάλων ἠθικῶν capite tertio; in quo primum Aristoteles virtutem statuit bonum honore dignum, deinde bonum laudabile, quoniam à virtuti congruentibus actionibus laus emergit; cum tamen bonum laudabile, atquè honore dignum tanquam duo diuersa bonorum genera in diuisione ponat. Hæc vt rectè explicẽtur, illud est attendendum, eodem aliquando nomine & genus, & speciem appellari. Poetæ nomen apud græcos omni artifici cõmune est; proprium tamen illius effectum est, qui carmine imitatur. Amor item omnem appetentis animæ inductionem, propen-

sionemquè erga bonum, et iucundum significat; propriè tamen illam, quæ à pulchritudine est excitata. Quinimo idem nomen (vt in differentia euenire Porphirius notauit) & communiter, & propriè, et maximè propriè sumi potest. Id in re nobis proposita vsu venit. ἔπαινος, cui græcæ voci in Latina lingua laus respõdet, si communiter sumatur, ad ea omnia bona pertinet, quæ non fortuna, aut natura nobis largitur, sed quæ nobis ipsi nostra industria, ac diligentia comparamus: Sic ex scientijs etiam nos laudem adipisci rectè, secundo Eudemio dicebat Aristoteles; sin autem non communiter, sed propriè: virtutibus tantum, quæ ad mores pertinent, atquè illarum reginæ prudentiæ (concessit id Aristoteles primo μεγάλων ἠθικῶν capite. xxxiii. & si id sexto capite negauerat, prudentem impropriè illius natura nondum exposita, loco scilicet callidi, & solertis accipiens) laudis vocabulum conuenire, sicuti etiam vituperationem flagitijs, & vitijs. Neminem enim vituperamus, quòd non sit geometra quòd nõ pictor, sed quòd improbus, intemperans, iniustus. Ita his vitijs oppositæ virtutes, omninoq; & efficientia, & consequentia ipsarum propriè laudabuntur. Non solum autem propriè, sed etiam maximè propriè acceptæ huic voci virtutes tantum ipsæ, quæ ad mores pertinent, vt primo Rhetorico dixit Aristo-

teles, aut si facta, eatenus certè quatenus virtutem vniuerse consequuntur, & in illis virtus se se ostendit (quod intellexisse Aristoteles secundo Eudemio, dum laudem ab encomio distingueret, censendus est) subijcientur. Oratio enim virtutem, virtuti què congruentes actiones commendans, & celebrans id spectare videtur, vt nostrum erga illam amorem, studiumque incitet, & inflammet. Ita encomium (laudationem Latini dicunt) à laude secernetur. Encomium enim præclara alicuius facta sigillatim exponit, & extollit; nullamquè ob aliam causam à nobis adhibetur, nisi vt illum, de quo loquimur, honore afficiamus; quamobrem verissimè honoris species est. Summus autem honos, qui sermone haberi posit, est εὐδαιμονισμὸς, & μακαρισμὸς, id est prædicatio felicitatis, & beatitudinis alicuius, in qua & laus, & encomium continetur, sicuti felicitas omnia bona complexu suo continet; estquè omninò quasi ἀποθέωσις quædam. Vim horum verborum expreßit ferè Terentius in ἑαυτὸν τιμωρουμένῳ cum Bacchidem meretricem induxit ita alloquentẽ Antiphilam, Ædepol te mea

» Antiphila laudo, et fortunatã iudico, id cum studui
» sti, isti formæ mores ut cõsimiles forẽt, minimeq; ita
» me Dij ament, miror, si te sibi quisq; expetit. Rectissimè autem εὐδαιμονισμὸς Dijs Immortalibus, ac di-

uinis etiam quibusdam hominibus attribuetur. Iam vero ex his apparere potest, quomodo virtus tùm laudabile, tùm honore dignum bonum non absurdè statuatur. Si enim ipsam, vt præstans quoddam bonum, hominumq; societati maximè salutare spectes; honore dignissimam confiteberis. Sic diximus honorem esse virtutis præmium, et verè diximus. Sin vt difficilem ad consequendum, laboribusq; & vigilijs quasi mercandam, & emendam, laudabile bonum appellabis: Laudibus enim, quasi calcaribus, ad eam sequendam incitari debemus. Superest, vt quid gloria sit, breuiter exponamus. Ea mihi ab homine doctissimo Cristophoro Landino in commentarijs suis in Danthem commodè videtur descripta, splendor quidam, & lux, quæ in aliquo ex bona illius fama, honoribusq; in eum collatis exoritur. Sic gloria virtutem illius, qui laudatur, et colitur, tanquã vmbra corpus, sequitur: honos verò eos, qui colunt, magis spectat; ab ijs enim proficiscitur. Quamobrem gloria in eo, qui colitur, hærere videtur; honos in ijs, qui colunt. Etenim gloria virtutem ipsam significat trahentem homines in amorem, & admirationem sui; Honos verò propensionem hominum ad eum amandum, & colendum, qui sit præditus virtute.

cap.x. *NVNC quando harum dubitationum, sanè odiosarum, nubeculæ satis iam disiectæ sunt, ea, quæ ad honoris naturam illustrandam pertinentia adhuc restant, tractare pergamus. Primum autem illud occurrit considerandum, ecquid causæ sit, quãobrem honos tam ardenter ab hominibus expetatur, vt eius nimiam auiditatem postremum esse morbum, qui à sapiente decedat, grauis auctor Cornelius Tacitus affirmarit. Plures igitur causæ sunt: non postremæ illæ duæ, vt per honores reliquis euadamus præstantiores, & immortalitatem consequamur. Indidit quidem nobis natura hanc alijs antecellendi, & imperandi cupiditatem; ad quã explendam honores sine dubio nos ducunt. Naturale etiam est immortalitatis desiderium, vt nemo inficiabitur. Honos autem, et gloria nos immortales, quodammodo reddunt, vt præclarè in sympoſio ostendit Plato. Hinc M. Tullius ab exilio restitutus, eo honore immortalitatem quamdam se esse consequutum dicebat. Hinc etiam*
» Ennius. Nemo me lacrymis decoret, nec funera
» fletu faxit: cur? volito viuus pes ora virûm. Sed his generalibus causis omißis, vt agamus enucleatius, statuamus honorẽ, quẽ propriè diximus honorẽ appellari, partim propter se, partim propter aliud expeti. Quà continet amorem, certè suapte vi, & per se esse expetendum mihi satis exploratum, & com-

pertum est. Amari enim per se optabile esse, octauo de moribus ad Nicomachum, in quo de amicitia pertractat, clara voce Aristoteles affirmat. Et primo Rhetorico inter ea, quæ similia sunt, naturalem quamdam cognationem reperiri, non dubitat. Quod item Platoni placuit, qui sæpenumero prouerbium illud adducit, simile simili amicum esse. Quid autem hominis animo similius est, quàm alterius hominis animus? Animorum igitur possessio (quod idem est, atquè amor) per se ipsa homini est expetenda. Quòd si quis dubitet, cur si hominum beneuolentia per se expetenda est, malis tamen artibus, & simulatione virtutis collecta expeti non debeat; is animaduertat, quibus hominum beneuolentiam simulatione virtutis sibi conciliare propositum est, eos reuera beneuolentiam istam non per se expetere, sed ipsa velle abuti ad ea, quæ animo concupierunt facilius consequenda. Nec verò si copi, vt ille inquit, pectore tua vitia tegens virtutem simules, itaquè hominum tibi compares charitatem, diuturnum id esse potest. Verè enim dictum est, ficta omnia celeriter tanquam flosculos decidere solere; diesquè omnino tua consilia patefaciet; nequè interea possidere animos hominum dicendus es: Non enim te amore prosequuntur, sed eum, quem te esse simulas, id est probum, ac bene-

ficum virum. Verus igitur honos, quà amorem continet, est propter se expetendus, vt ostendimus, & ob aliud etiam, nempè ob eam causam, vt plura virtutis munera exequi possimus, atquè in administranda Repub: simus feliciores. Nam eius, qui hominum beneuolentia munitus est, consilijs, & monitis maxima habetur fides: sic multas, ac præclaras virtutis suæ declarandæ semper occasiones habet. De Archita sanè, & Batto refert Plutarchus, quòd à suis ciuibus plurimum amarentur, fuisse vtrumquè saluti patriæ suæ. Expetitur etiam ob aliam causam. Nam, vt primo Ethico dixit Aristoteles, quoniam naturaliter studiosissimi, & appetentissimi sumus honestatis, atquè virtutis, propterea honorem tāquam testimonium quoddam virtutis nostræ summè expetimus. Huic autem rei illud esse argumento asserebat, quòd non ab ignotis, & pueris, sed à prudentibus viris, quiquè nos probè nouerunt, delatos honores maximi æstimamus. Amor autem præcipuè grauissimum testimonium est. Nulla enim res æquè homines allicit ad amandum, atquè virtus. Hæ igitur iustæ, ac veræ causæ sunt, quamobrem amari velimus; illæ non iustæ, quarum Aristoteles octauo Ethico mentionem facit, metus, & cupiditas, quibus tamen persæpè inducimur. Etenim cum videamus eos,

in quos plurimorum odia ſint accenſa, omnibus ferè iniurijs expoſitos, nihil mirum ſi hoc metuentes, diligi, & amari, miſerè propè modum cupimus. Rurſus cum illi, qui ſunt ciuibus ſuis chari, multis cõmodis ſemper abundent, ampliſsimis muneribus afficiantur, magnas opes facilè comparare poſſint, et volupta tibus omnibus, quæ aut viſu, aut auditu, aut tactu, aut reliquis ſenſibus capiuntur, frui; idcirco harum rerum cupiditate, & ſpe impulſi, conciliare nobis hominum beneuolentiam ſedulò enitimur. Tot, tantiſq; de cauſis expetitur honos quà amorem continet. Totidem ferè præter primam expetitur etiam, quà poteſtatem, & imperium habet adiunctum. Primò enim qui in amplo aliquo magiſtratu eſt, qui imperium obtinet; multò magis Reipub: prodeſſe poteſt, quàm priuatus. Hinc M. Cato exemplum conti nentiæ, integritatis, probitatis cum aliâs oblatam ſibi præturam repudiaſſet, imminentia tamen à nimia Cæſaris, & Pompeij potentia Reipub. pericula proſpi ciens, vt ea poſſet auertere, conſulatum petijt; in qua petitione cum repulſam tuliſſet, ſatis intelligi potuit, iratos eſſe Deos Populo Romano. Deinde eadem poteſtas non leue eſt virtutis teſtimonium. Nota eſt laudabilis illa Tempanij equitis vox cum à Tribuno plebis in concionem productus eſſet, vt Caium Sempronium tanquã proditorem exercitus, nullaq; in re

boni consulis officio functum accusaret, quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de Imperatore æstimationem esse, sed Populi Romani fuisse, tum eum comitijs Consulem legeret, asserentis. Nec vero dubitandum est, quin persæpè ob metum, & cupiditatem cum Imperio esse eligamus. Multi Romæ, ne dies ipsis diceretur, metuentes, ad aliquem magistratum euehi curauerunt. C. Cæsarem; cum pharsalica acie cæsos, profligatosq́ aduersarios prospiceret, hæc ad verbum dixisse historici referunt; Hæc voluerunt: tantis rebus gestis. C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petijssem. Quid verò Crassum impulit, vt Proconsul ad parthicum bellum mitti vellet, nisi auri sitis? quam mortuus expleuit, quando viuus non potuit. Atquè istæ ipsæ causæ; vt Plotinus dicebat, regnādi desiderium tantum excitant, vt nihil tam sanctum sit, quod non imperandi causa violent homines. Pauci enim sunt, qui Euripidis illam, à C. Cæsare sæpè vsurpatam, sententiam non probent.

„ *Nam si violandum est ius, regnandi causa*
„ *Violandum est; alijs rebus pietatem colas.*

Hinc ætas præsertim virilis maximam honoris curam gerit. Cum enim pueri, & adolescentes leuioribus quibusdam studijs deditis sint; viri propriū est, virtutem, opes, idcircoquè honorem etiam sequi.

Ex quo Horatius, eleganti in primis iudicio praeditus Poeta, cum pueriles aetatis, & adolescentiae mores notasset, de virili ita inquit.

,, *Conuersis studijs aetas, animusq; virilis*
,, *Quaerit opes, & amicitias, inseruit honori.*

Postremò reliquae res externae ad honorem pertinentes, quas suprà recensuimus, in quibus bona de nobis opiniò, atquè amor se se ostendit, ea tantum de causa expetuntur, quòd animi inductionem, sensum, beneuolentiam in nos illius, à quo colimur, declarant. Omnes ferè causas patefecimus, quibus adducti honoris auidissimi sumus.

Cap.xi. *ILLVD autem animaduertendum est, omnium quidem hominum beneuolentiam magni aestimandam esse (vt enim M. Tullius dicebat, ea est*
,, *gloria, laus rectè factorum, magnorumq; in Repub.*
,, *meritorum, quae cum optimi cuiusquè, tum etiam*
,, *multitudinis testimonio comprobatur) sed tamen prudentum, bonorumquè virorum grauem in primis esse debere. Incidunt enim aliquando tempora, cũ populus aut senectute desipiẽs, quod de Atheniensi scriptũ reliquit Plato, aut falsa imbutus opinione facta alicuius, quãuis rectissima sint, & uirtuti maximè consentanea, nõ charitate, et grata memoria, sed odio potius prosequatur. Sic Fabius Maximus, cum Hannibalẽ multis victorijs elatum, et inuicto exer-*

citu septum patientia debellaret, et certaminis aleam prudentißimè fugeret, sic Socrates, cum Athenienses acriter reuocaret à vitijs, & ad virtutem cohortaretur, in odium atque offensionem populi incurrerunt. Quo tempore non tam gratiæ popularis, quam ipsius virtutis, ac proborum virorum beneuolentiæ rationem habere oportet, sperareque non multò post debitam sibi ab vniuerso populo charitatem persolutum iri. Quod vtrique eorum, quos nominauimus, contigisse scimus, quamquam ex his alter ea viuus frui non potuit. Ad populi quidem opinionem omnia referre, qui, vt inquit ille, bellua multorum capitum est, paruisq; rebus mobilis, & sibi ipse non constans, dementis, ac stulti hominis est.

Cap.xii *HIS ita constitutis, illud fortasse alicui occurrat, si honoris natura, & vis in eo potißimum consistat, vt hominum animi poßideantur, quod iã satis ostẽdimus, cum preciosißima hæc poßeßio sit, ad eũ, qui virtutis ergò colitur, non minorem ex honore delato, quàm ex virtute sua voluptatem esse peruenturam: itaq; honorẽ satis amplum præmium virtutis statui debere. Quod tamen Aristot. apertè negabat. Asserebat enim virtuti par præmium reperiri non posse. Ac sanè res ita se habere videtur, vt cum amor, quo te omnes homines prosequuntur, possessorem,*

ac dominum te animorum facit, Deum quodãmodo te faciat. Animorum enim humanorum dominus est. Hac fortasse de causa putauit Xenophon voluptatem, quæ ex delatis honoribus capitur, diuinæ multò simillimam esse. Verum, si diligenter attenderimus, maiorem percipi voluptatem ex virtute agendo, quàm ex eo, quòd colamur, apparebit. Vt enim omittam virtutem ipsi animo hærere, honorem verò esse externum quiddam, illud certè maximi ponderis est, quòd ab Aristotele nono Ethico est ostẽsum, amare simile esse actioni, amari perpeßioni, actionem autem multò maiorem nobis afferre voluptatem, quàm perpeßionem. Maximam enim haurimus voluptatem ex eo, quòd simus. Sumus autem viuendo, & agendo. Id in rem nobis propositam transferri commodè potest. Honorari enim, & coli simile quiddam perpeßioni est. Virtus autem in actione consistit. Quapropter tametsi poßidentes animos hominum, quibus nihil in hac inferiore mundi parte excogitari preciosius potest, incredibili quadam lætitia perfundamur; multò tamen maiorem voluptatem ad animum nostrum affluere, atquè illabi ex honestis actionibus nostris censendum est; præsertim, cum virtutem videamus esse, quæ amatur, cuiquè ista animorum posseßio accepta referri debet; vt non tam honos, quàm virtus ipsa

382

nos efficiat Deos. Quamobrem non eſt, quòd ille, qui inſidioſa aliqua liberalitate, & comitate allicit homines ad amandum, germanam, ac ſolidam ſe hauſturum voluptatem putet: hac profligata quæſtio ne exiſtit altera, utrum maiorem afferat volupta-tem honorari, an honorare. Atqui ſi ſpectemus co-lere, et honorare, quos debemus, eſſe actioni ſimilius, quàm honorari, vel potius actionem eſſe virtuti ma ximè conſentaneam (refertur enim ad eã iuſtitiæ partẽ, quæ in diſtribuẽdo verſatur) profectò, ſi nobis ipſi cõſtare velimus, ac tueri ea, quæ modò diximus, neceſſariò videbitur concedendum maiore nos affici gaudio, dum alios colimus, quàm dum colimur. Ve-rumtamen, quoniam dum colimur, certius noſtras virtutes agnoſcimus, ipſiſquè verè fruimur (quam-obrem iucundiſſima emergit actio, virtutis, inquã, noſtræ contemplatio) & præterea maximo bono, id eſt, beneuolentia hominum nos augeri videmus, ac poſtremò honorare mediocris cuiuſdam virtutis opus videtur; honorari autem eximiam, excellen-temquè virtutem ſignificat) quare ab ijs, quos in honore habemus, vinci nos virtute fateamur opor-tet, idquè non moleſtum eſſe minimè poteſt) tot cau ſis cõcurrentibus fit, vt honorari, quàm honorare ſit optabilius. Quòd ſi ij, quos colimus, huiuſmodi ſint, a quibus nos virtute ſuperari turpe non ſit, idcir-

eoque æquo animo ferendũ, cuiusmodi sunt Dij Immortales, ac Principes aliquando nostri, ita noster in illos amor, nostraq; pietas, & cultus nos delectat, vt illorum loco honorari, & coli (si detur potestas, beneq; et natura simus constituti) repudiaturi simus.

cap.xiii *HVIC succedunt quæstiones aliæ, quæ & ipsæ breuiter explicari postulant, vt in quo decẽ summorũ generum sit honos collocandus: quale bonũ sit, an honestũ, an volupe, an vtile: proponatur nè deliberatiuo, an demostratiuo generi. Primã priore loco ad exitum deducamus, paucis agentes. Honos, quà bonam opinionẽ, et amorẽ comprehendit, in eo genere, quod agere, seu facere dicimus, cõmodè collocabitur: Existimare enim, ac diligere sine dubio actiones animi nostri sunt. Quà autẽ indicium etiã est huius bonæ opinionis, atq; amoris, cum indicium sit rei indicatæ, vt nostri philosophi loquuntur, indicium, meritò in eorũ quoq; genere, quæ cum aliquo cõferuntur, et sub eãdẽ rationem cadunt, reponetur. Neque ad hanc quæstionem facit (quod Posseuinius existimauit) locus ille Aristotelis, vbi inquit honorem in eo potius esse qui colit, quàm in eo, qui colitur. His enim verbis hoc vnum significatur, præterea nihil, esse in potestate eorũ qui colunt, honorẽ deferant, nec nè. Ac mea quidẽ sententia clariora illa sunt, quàm vt longiore oratione indigeant. Sed iam ad secundã quæstionem*

explicandā pergamus: Quærebatur enī in quo bono rū genere honos cōtineretur. Certum autē nobis, quid respondeamus, esse debet. In numero enim bonorum honestorū ab Arist. adscriptus, nisi apud nos suū cōseruet locū, ingrati aduersus præceptorem (& qualē præceptorem) profectò simus. Id autem ita esse statuemus si considerauerimus honestum illud esse, vt in Rhetoricis est definitū, quod cū propter se expetatur, laudabile est, aut quod iucundū est, quà bonū, id est, sua natura iucundū est, nō speciē tantū habet ob deprauatū gustum. Nam cum amorē, & charitatem hominū per se esse expetendā dixerimus, ac diuinā possessionē appellauerimus, summisq; laudibus sit ille afficiendus, qui illam solidā, ac diuturnā est cōsequutus: præterea animo bene, et natura cōstituto iucundissimū sit hoc bonū: non est cunctādum profiteri honorē, in quo ista charitas, et pietas cōtinetur, honestis rebus debere adnumerari. Quòd si Philiscus M. Tullij, vt ferunt, familiaris, vt illum ob exilium nimis perculsum animo consolaretur, neq; ignominiā sua natura malum, neq; honorem sua natura bonum esse, sed qualia nos ea cum animis nostris reputamus, probare nititur; mihi quidem non persuadet. Nam quod inquit nullum inferri detrimentum animo, nullum corpori ab ignominia: equidem integrum quodammodo, & perfectum eius hominis animum non

iudico, qui natura factus sociabilis, & cuiusdam præstantiæ cupidus, tantum abest, vt dignitatem tueatur suam, atquè ab alijs ametur, & cum ijs, vt ita dixerim, societatem coire poßit, vt eum potius odio prosequantur, despiciant, ignominia notent. Nec satis præclarè cum eo etiam actum puto, qui nulla sua culpa, sed fato quodam in odium, & infamiam incurrit; quamquam magnam consolationem esse credam conscientiam benè actæ vitæ, ac spem illam ferè certam, fieri non posse, quin tandem virtus vel in tenebris fulgeat, rapiatquè homines in amorem sui. Hæc mea sententia est. Quòd si cui tamen non vsquequaquè honestum, ac per se laudabile bonum honos videatur, ea saltem ex parte videri debebit, quà honestatem consequitur, ac virtutis præmium est. Qua ratione indicia etiam illa, quæ extrinsecus spectantur, vt statuæ, alimenta è publico, coronæ poßunt honesta appellari. Hinc Horatius:

„ Clarus ob id factum donis ornatur honestis.

Honestis, inquit, quoniam tanquam virtutis, & honestatis testimonia exhibebantur, aut honestum pro decoro vsurpauit, quemadmodum Virgilius inhonestum pro non decoro loquens de Deiphobo po-
„ pulataquè tempora raptis.
„ Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.

Decora

Decora autem munera ea intelligebat, ex quibus tantum gloria non etiam emolumentum proficisceretur; quod sequentia verba satis ostendunt.

„ Accipit, & bis dena super sestertia nummûm

Adnumerari igitur honos rebus honestis potest: Caeterum quamuis tria illa bona, honestum, volupe, vtile suapte natura distincta sint (honestum enim ad intelligētiam, volupe ad sensum, vtile ad vegetabilē animae partem videtur pertinere) tamen ita aliquādo inter se cōmiscentur, et confundūtur, vt in eadē re insint omnia. Quod ab Aristotele in felicitate ostensum, à nobis in honore ostendi potest. Cum enim vehementissimè delatis honoribus gaudere soleamus, cum honos multas nobis, & praeclaras occasiones praebeat declarādae, ac promēdae virtutis, atq; ad multas alias res afferat nobis cōmoditatē, nō modò honestū, sed etiā volupe, nō modo volupe, sed etiā vtile bonum non iniuria statuetur. Quà autem volupe est, & vtile (quod bonum Aristoteles alio nomine facultatem videtur appellasse, quoniam, vt bona, & mala gerere possimus, in causa est) virtutibus quibusdam, vt animi magnitudini, & illi alteri, quae honoris desiderium dicitur, tanquā subiecta materies proponitur. Cum enim existant, qui illa dulcedine illecti, cum omni honore planè sint indigni, honores tamen amplissimos tanquam sibi debi-

tos, petere non vereantur, atquè honorem vel leuißimum, & popularem virtuti ipsi anteponant, ac malis artibus consequi conentur, quique non iustis de causis honorem quærant, sed vt plus possint, quàm cæteri, suasquè libidines satiare (si modò satiabilis libido est) facilius queant: contrà autem quidam animo nimis humili, ac remisso honorem, qui multis de causis, hisquè iustißimis, vt ostendimus, expetendus est, contemnant, atquè despiciant, nequè inde bona illa velint excerpere, quæ in Rempub: quoquè redundassent; meritò inter hæc extrema quasi intermediæ se se interijciunt virtutes illæ, nimis elatos animos quantũ decet, deprimentes, nimis abiectos extollẽtes, magnanimitas inquã, et honoris desideriũ; quæ duæ virtutes hac dũtaxat, vt ab Aris. apertè est explicatũ ratione differant, quòd animi magnitudo paulò maiores, amplioresq; honores quã altera, sibi proponit.

Cap. 14 *TERTIA restat ex propositis quæstio, cui potißimum causarum generi, an deliberatiuo, an demonstratiuo pro fini sit honos propositus. Quam, vt non nullius esse momenti credamus, M. Tullius facit, qui Aristotelem reprehendere aliquando non dubitauit. Ergo apud Aristotelem in laudatione, honestas: in deliberatione vtilitas: in iudicijs, iustitia finis est, & extremum, quò spectamus. At M. Tullij in secundo libro de Inuentione hæc sunt ver-*

» ba. In deliberatiuo autem Aristoteli placet vtili-
» tatem, nobis, & honestatem, & vtilitatem, honestatis nomine, vt opinor, honorem etiam comprehendens, secundo etiam libro de oratore aduersus eumdem, optimum non minus artis oratoriæ, quàm omnium philosophiæ partium magistrum, quamuis
» illius nomen supprimat, videtur disputare. Ergo in
» suadendo nihil est optabilius, quàm dignitas; nam
» qui vtilitatem putat, nō quid maximè velit suasor,
» sed quid interdum magis, sequatur videt. Nemo
» est enim, præsertim in tam clara ciuitate, quin putet
» expetēdam maximè dignitatem; sed vincit vtilitas
» plerumquè, cum subest ille timor, ea neglecta ne di-
» gnitatem quidem posse retineri. Et quamuis. M. Tullius non semper sibi videatur constare (nam in partitionibus, quem librum iam senex conscripsit, et in topicis à iudicio Aristotelis non discrepat) multi tamen verissimam esse eius sententiam in libris de oratore expositam putabunt, ac dignitatem, quæ idē sonat, atquè honos, & existimatio, esse generis deliberatiui finem: verum hæc non difficillimè explicabuntur, si attendemus, quod iam declarauimus, honorem & honestis, & vtilibus bonis adnumerari. Quamobrem, vt honestum est, ad genus demonstratiuum referetur (Ac sanè si laudandum tibi aliquem proponas, ineptè facias,

nisi omnes illi tributos honores non modò narres, sed etiam illustres, & amplifices oratione; quod à summis oratoribus videmus obseruatum) vt autē multas, magnasq; nobis affert commoditates, & vtile bonum est, ad genus deliberatiuum. Multi enim, præsertim in ciuitatibus liberis, in quibus eloquentia florere solet, concurrunt ad deliberandum. Difficile autem est multis hominibus persuadere, vt Cassius dicebat, το καλον διαυτο αιρετον esse: Pleriq; enim malo cultu, prauisquè epinionibus corrupti, laudis, gloriæ, dignitatis gustum, & sensum omnem perdiderunt; quæstu tantum, & emolumento mouentur; quamobrem sapienti homini non alia ratione ad honestatem, dignitatemq; sunt cohortandi, quàm quòd vtilitas etiam inde nascatur. Quòd si pauci insint ita benè instituti, ac perpoliti, vt honestatem, illiusq; comitem dignitatem, & honorem per se expetant, non est verendum, ne ab oratoribus omnia ad vtilitatem referentibus decipiantur. Probè enim noscent vtilitatem ab honestate seiungi non posse, nullumquè tantum esse lucrum, quod honestatis iacturam compenset. Non malè igitur M. Tullius, sed optimè Aristoteles.

Cap. xii *HIS hoc pacto explicatis, si præterea quomodo adipiscamur, aut perdamus honorē, tractauerimus, omnia fere, quæ ad hunc locum faciebant, erimus*

persequuti. Quamquam id ex supra dictis fermè constat. Diximus enim veros, & germanos honores non esse illos, qui extorquentur ab inuitis, & flagitiosis, perditisquè hominibus tribuuntur, quemadmodum de verre Siciliæ Prætore. M. Tullius refert, qui ex omnium scelerum colluuione natus innumerabilem tamen pecuniam in statuarum sumptum, quæ sibi ponendæ essent, siculis hominibus imperauit. Quos improbis habitos honores spectans Cato senior, sapiens illis temporibus cognominatus, cum multorum erigi statuas cerneret, quos fortasse omni honore indignos iudicabat, at ego, inquit, malim mirentur homines mihi positam non esse, quàm positam esse statuam. Verus, & perfectus honos virtute acquiritur, virtute cōseruatur. Quamobrē si ad altißimum honoris gradum peruenire in animum induxisti tuum; integra, cumulataq; virtute præditus sis oportet, magnaq; semper spectes, & hominum salutem, ac beatam vitam antiquißimam habeas. Hoc enim pacto in vniuersorum animos quasi influes, & beneuolentiam, charitatemq; summam tibi conciliabis. Tales fuerunt veteres illi, quos in Deorum numero homines coluerunt, & venerati sunt, Saturnus, Iupiter, Mercurius, Hercules. Omnino autem quantum à virtute, tantum à vero honore decides. Pendet enim honos à vera opinio-

ne, quam de alicuius virtute concepimus, Quamobrem uel ipsam solam existimationem honoris vocabulo insigniri initio diximus, quæ existimatio cum omnibus curæ esse debeat, atq; ob eam multi casus in communi vita eueniant, de ea diligentius, antequã huic tractationi finis imponatur, est agendũ, Hæc sanè, nisi fallor, est, ob quam omnia singularia certamina his miseris, perditisq; temporibus existũt. Omnes enim quicunque eum à quo se læsos arbitrantur, in certamen vocant, hanc causam prætendunt, quòd ignauiæ, ac timiditatis crimen vereantur, neque aliter se honori, & existimationi suæ consulere posse existiment. Vehementer autem sum miratus neminem ex ijs, qui de duello, vt vocant, scripserunt, hanc honoris notionem animaduertisse, cum tamen inde omnes huiusmodi lites pendeant. Multi enim infima fortuna homines cum nullo beneficio humanum genus affecerint, neque præclarum vllum facinus fecerint, non adeò se amant, vt se dignos putent quibus assurgatur, statuæ erigantur, res diuinæ fiãt, & tamen ne honorem, idest, vt ego interpretor, existimationem perdant, pertimescunt. Nam quoniã
» *virtus, vt inquit ille, est vitium fugere, & sapien-*
» *tia prima stultitia caruisse est, idcirco cuius nullum flagitium, nullum vitium, aut certè ferendum compertum est, de eo benè existimari sciunt: quamobrem*

ne suum aliquod turpe factum sibi obijci possit; diligenter cauent. Omnes autem vel summo, vel infimo loco nati sint, turpitudinem fugere omni studio decet, curareq; vt bona de ipsis opinio, et existimatio maneat. Summam autem in viro turpitudinem vulgo putant ignauiam, ac timiditatem, sicuti in mulieribus intemperātiam, et impudicitiam. Quod non omnino abhorret à ratione. Fortitudo enim à græcis vocata est ἀνδρεία, *& à latinis propriè virtus, quasi viri maximè peculiaris virtus, maximè peculiare ornamentum sit. Verumtamen, vt hæc res benè percipiatur, illud attendatur, quod inter omnes ferè philosophos constat, qui vna virtute sit præditus, eum necessariò omnibus præditum esse; qui vnam deserat, nullam colere. Quod his argumentis confirmari solet. Fac aliquem iustum esse, vt de Aristide Atheniense loquuntur historiæ, idem temperans, ac fortis sit oportet. Iusti enim est ad ea, quæ iusta sunt alacri semper, libentiquè animo, & rectis studijs contendere. Sed qui temperans non sit, nunquam alacriter facinus aliquod edet ex iustitiæ præscripto, vbi voluptas aliò eum traxerit: nunquam timidus magno aliquo imminente discrimine; nunquam auarus si pecuniarum iactura facienda sit. Omne deniquè vitium iustitiæ splendorem, & pulchritudinem obscurat, & minuit.*

Quod de vna virtute dictum, valet in reliquas. Huc accedit, omnes virtutes propositam sibi habere honestatem. Ex quo si eam honestatem sequamur, quæ in iustitia reperitur, quia honestas est; certè & eam, quæ fortitudini proponitur, sequemur: Eadem enim vbiq; vis honestatis est. Postremò nulla verè haberi potest virtus, nisi prudentia quoq; habeatur, quæ omnibus rebus agẽdis clarißimũ præfert lumẽ. Qui autẽ prudẽtia præditus est, nunquã falletur, nũquã se cupiditati cõmittet, sed ipsam reget, ac moderabitur, atq; integræ semper virtutis fungetur muneribus. Ex hac virtutum coniunctione hanc nostrorum temporum consuetudinem in vlciscendis iniuriis nonnulli defendi posse sunt opinati. Si quis enim te iniustum appellet, tuq; illum loco moueas, in fugamque conijcias, hoc fortitudinis munere obito, iustum quoque te esse ostendisti; cùm fortis nemo esse poßit, qui idem iustus nõ sit. Cæterum si vera isthæc fortitudo esset, ac non potius audacia quædam rationi, & legibus repugnans, si præterea cum opus aliquod virtutis exequeris, ipsam statim virtutem poßideres, quod à veritate maximè abhorret (nam prout Aristoteles docebat, licet opus aliquod fortitudini consentaneum edere, non tamen fortiter) profectò isti aliquid attulißent. Nunc alia repellendi criminis melior ratio ineunda est. Illud autem intere-

rea

rea teneatur, quamuis quis omnes virtutes habeat, tamē quando constantem, et absolutam alicuius rei perfectionē naturæ nostræ infirmitas nō fert, proptereà sæpè euenire, vt nunc in vna, nūc in altera deficiat, nec virtutes istas amittat, quo ad peruerso, & vitioso habitu non peccet. Vnius enim vitij habitus omnes virtutes excludit. His ita cōstitutis, quo pacto nos honore dignos reddamus, bonamq; de nobis opinionē hominibus afferamus, quo itē pacto infamiā, & ignominiam fugiamus, facilè ostendi posset. Etenim si honos virtuti, tanquā merces debetur, virtutem colamus necesse est vitijs omnibus detractis, si honorem assequi volumus, bonaq; de nobis existimatio manere debet. Quapropter rectè Marcellus ad templum honori dedicatū perueniri posse noluit, nisi prius virtutis templum adiretur. Cæterum cum erremus in vita, vt iam declarauimus, aut habitu vitioso, vetereq; consuetudine peccandi inducti, aut iracundia, amore, cupiditate, aliaue huiusmodi perturbatione cōmoti, si habitum alicuius insignis vitij cōceperimus, omni planè honore indigni sumus. Qui enim malæ consuetudinis corruptela vnam amittit virtutem, omnes vnà amittit. Sin autem impetu quodam, & perturbatione animi peccemus, quæ plerumq; breuis est, & ad tempus; ob naturæ humanæ infirmitatem, est quatenus dari nobis venia posit,

neq; continuò opprimemur infamia. Vix enim fieri poteſt, aut ne vix quidem, vt in hoc mortali corpore incluſus, importunoq; ſenſuum comitatu ſeptus quiſquam, quãuis ad optimum, & propè diuinum naturæ habitum præclara etiam inſtitutio, & diſciplina accedat, motus animi ita cohibere valeat, vt nõ aliquandò rationi aduerſentur. Ergo ſi honoris cupiditate flagramus, virtutes amplectamur, quas gloria, & honos ſequitur, vt vmbra corpus, ac noſtras appetitiones quàm maximè poſſumus, rationi obtemperantes præbeamus. In primis autem ne peruerſo more, ac vitioſo ſcelus aliquod cõmittamus, diligentiſsimè cauendum eſt. Quòd ſi iam vitij alicuius habitus adſit, conſuetudoq;, et ſi difficulter immutari, tamen aliquando poteſt, quod Ariſtoteles ſeptimo Ethico, & in categorijs, cap. de contrarijs, concedere videtur, nullus profectò labor recuſandus eſt, omnesq; induſtriæ nerui ſunt contendendi, quò illum ex animis noſtris deleamus; itaq; perditum honorẽ recuperabimus. Quòd ſi non habitu, ſed motu animi repentino peccauimus, ſi poſt factum pœnitere nos oſtendamus, & cõmiſſum facinus quacunq; ratione poſſumus expiemus, ſatis honori noſtro conſuluiſſe cenſeri debemus. Omnino autem quod cõmiſiſti facinus illud cõmiſſum inficiari velle, vt vulgò ſolent, nihil aliud mea ſententia eſt, quàm impudenti men-

dacio prius erratum augere, & cumulare.

cap.xvi *EX Oritur autem quæstio de iniurijs, quæ nobis inferuntur, an dedecore nos afficiant, quæ quidem quæstio si rationem, non barbaram nostrorum temporum consuetudinem sequamur, facilè explicari potest. Iniuriæ enim aut in verbis consistunt, vt si quis de me non honorificè loquatur, multaq́ maledicta in me conijciat, aut in factis, vt si pulset. Maledictorum igitur notæ, quibus inurimur, si veræ sunt, hæc nobis ab inimico vtilitas nascetur, vt nostra nobis uitia notiora fiant, ac ne inimicum diutius lætitia efferri sinamus, ab illis nos reuocare omni studio nitamur: Idcircoq́ sæpè obtrectatori non modò irascendum nō est, sed gratiæ potius, quoquo animo ille maledicat, sunt habendæ. Quapropter rectè dictum est ab Antisthene, ad salutem, & incolumitatem tuendam, aut amicis ingenuis, aut acribus aduersarijs opus esse. Illi enim monendo, hi maledictis figendo mirificè iuuant, & vitia detrahunt. Quocirca Telephus, vt est in fabulis, cum medicum amicum inuenire non posset, uulnus hostili lanceæ exposuit, et obiecit, à qua sanatus est. Nec verò de conuiciatoribus aliud supplicium summemus, quā quod à Diogene docti sumus. Is interroganti cuidam, quo pacto inimicum vlcisci posset probè, si te, inquit, bonū virum, ac laude dignum præstiteris. In criminibus igitur,*

quæ verè obijciuntur hoc pacto nos geremus. Quòd si falsa sint, hac ratione utendum arbitror. Si leuia erunt, aut à leui auctore proficiscentur, contemnenda sunt, quòd notam nobis inurere ad ignominiam non possunt. Ad omnia autem omnibus respondere leuitatis cuiusdam est. Princeps Philosophorum Aristoteles cum aliquandò ab impuro homine multis cōtumelijs esset oneratus, atq; ille postremò addidisset, num te satis obtudi? non herclè, inquit, tibi operam dedi; significans huiusmodi mancipijs verius, quā hominibus ne aures quidem præbendas esse. Discipulus verò tanto præceptore dignus Alexander Macedo cum comperisset à quodam in se multa iactari conuicia, Regium, inquit, est, cum benè feceris, malè audire. At si alicuius ponderis crimina erunt, & ab auctoritate præditis hominibus obijcientur, ne existimationē perdamus, accuratè respondendum, repellendaq; sunt crimina. Socrates ab oraculo Apollinis omnium hominum sapientissimus iudicatus, cū in carcere apud doctos homines, & prudentes disputaret, ita dicebat, conabor nunc apud vos accuratius, quàm nuper apud Atheniensium iudices fecerim, me defendere. Atq; idem in Critone longa oratione concludit, non cuiusq; reprehensionem vereri nos debere, sed eorum tantum, qui prudentia, & sapientia vigent. Alia iniuriæ species est, cum factis lædi-

mur. Qua quidem in re qui iniuriam facit, quã qui accipit, deteriori ſemper conditione eſt: Leges enim violat, pro quibus inuiolatis conſeruandis mortẽ libenter oppetere decebat, idcircoquè notam ſibi inurit nefarij propemodum ſceleris. Verum inquiet ferοculus aliquis, iſtam notam ego non video; at ſi plagis es percuſſus, notam video; cui idem reſponderi poteſt, quod Plato Diogeni alia in re reſpondit. Nihil mirum; nam oculos corporis habes, quibus corpori notam impreſſam videas; oculos mentis, quibus labem in animo contractam videas, non habes. Verè autem maximum illud detrimentum iudicandum eſt, quo animus afficitur, dum à iuſtitia, & æquitate diſcedit. Atq; hoc loco illud mihi in mentem venit, quod Theodorus non ignobilis philoſophus Lyſimacho mortem minitanti reſpondit. Magnum verò effeciſti, ſi vim cantharidis es conſequutus. Ita iſtis, qui fortitudinis nomen falsò ſibi vſurpãt (vera enim fortitudo pro legibus, non contrà leges pugnat) atq; inferendis iniurijs delectantur, dici verè poteſt; crus alicui fregiſti, idem lapis è tecto decidens efficere poterat; interemiſti, nihil minus id aſpis in herbis latens morſu ſuo præſtitiſſet. Ne igitur te iactes, ne glorieris; neq; verò, qui iniuria affectus eſt, ſine honore, ac ſine exiſtimatione ſe eſſe propterea putet. Infamia enim vitium duntaxat ſequitur, vitium au-

tem voluntate suscipitur. At dum iniuria afficimur, nullum ea in re voluntas nostra momentum habet. Placet tamen acceptas iniurias ad magistratum deferre duabus præcipuè de causis. Primum ut leges tueamur incolumes, quæ impunitate proposita, et nocentum nominibus nō delatis quotidie à perditis, & flagitiosis hominibus conculcarentur. Deinde ne animi nimium remißi, atquè imbecilli iudicemur, si tacitas feramus iniurias. Decet enim, ut non seruos, sed liberos nos esse reputemus, dignosq́; quorum iniurias leges ipsæ persequantur. Idcircò affirmat Aristoteles seruile esse non ulcisci iniurias. Quòd si Socrates, aliiq́; præclarißimi viri nunquā nocentes in iudicium rapuerunt, alia eorum ratio fuit. Sciebāt enim apud infensos sibi iudices iustitiæ, & veritati futurum non fuisse patrocinium. Verum hac de re alibi fusius egimus. Sed hìc exoritur quæstio. Aliquis te ex pari loco aggreditur, ita ut cōmodißimè, si vir sis, defendere te poßis permittentibus etiam legibus, quæ vim, dum infertur, vi repellere concedunt; Tantum verò abest, ut te defendas; ut ignominiosæ potius fugæ te mandes. Postea rem recta reputans via, ut maculam hanc eluas, aduersarium in certamen vocare velles hoc animo, ut vincas, aut mortem oppetas: Quæris an liceat. Facilis responsio est. Nō licet. Iniustitia enim ignauiam subleuare, & emendare

non debemus. Iniustus autem est, ut dicebamus, quisquis legibus non paret. Melior autem corrigendæ ignauiæ ratio erit, si per reliquum uitæ tempus fortem te, magniq; et excelsi animi uirũ ostẽderis. Restant iniuriæ, quæ nostris parentibus, aut propinquis, aut amicis factæ nostrã etiã uiolant existimationẽ: quas ut propulsare, dum inferuntur, omni studio debemus, ita tempore interposito per nos ulcisci ijsdem de causis, quas in nostris iniurijs attulimus, iniustum est. Postrema illa cura est, quæ nos uehementer torquet, & excruciat, uerentes ne uxorum impudicitia omni prorsus honore nos spoliet. Qua quidem in re, quando apud nos diuortium non permittitur, ita nos gerere debemus, ut leges iubent, id est, ut inuiolatas parentibus, aut propinquis custodiendas tradamus. Caput enim illud est, à præscripto legis ne metu quidem mortis proposito discedendum unquam esse. Quamobrem cum ea uis legum sit, ut earum norma bona, & mala dijudicentur in uita, meritò semper boni Principis habitum fuit, ut illæ quàm æquißimæ essent, omniaq; definirent, quãtũ humano consilio effici potest, operam dare. Quod nunquã satis laudatus pater tuus cumulatißime præstitit, tuq; ad omnem regiæ uirtutis laudem expectatißime Princeps, si tuos, tequè ipse imiteris, omninò præstabis.

FINIS.

1010 845

Errata pauló maioris ponderis in libris de vera, & falsa voluptate sic corrigito.

275	dulcendo	dulcedo
300	nomine	numine
311	suaui	sua vi
318	legan-sis	legam scis
326	verò, & subtiliter,	& subtiliter
335	πραιοτης	ωραιοτης
346	persspessionem	perpessionem
354	mea vultis	mauultis
343	proprius ad	propius ad

Errata in libro de Honore sic corrigito.

3	affesti	affecti
22	ostendemus	ostendimus
26	cum in quinq: totius	cum in quinquennali toties
29	affines ab re	affines exponere ab re

BIBLIOTECA NAZIONALE ROMA

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Leuiora, vt quæ ad accentus, & internunctiones pertinent, æquitati tuæ permisimus.

REGISTRVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.
Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii ※ Kk Ll Mm Nn
Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx. α β γ δ ε ζ η θ.

Omnes sunt quaterni præter Ii qui sunt seni.

Lucæ Apud Vincentium Bu[...]um. M D L X I I I.

L. GOTTSCHER
1972

Digitized by Google